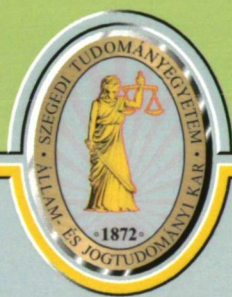

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

FORVM

Publicationes Doctorandorum Juridicorum

V. évfolyam

SZEGED • 2015

GÁCSI ANETT ERZSÉBET

A jogellenesen megszerzett bizonyítékok értékelése
az Amerikai Egyesült Államok büntetőeljárási jogában II.

GÁL ANDOR

Az ajándékozási szerződés jogtörténeti vonatkozásai,
kitekintéssel a hatályos polgári jog szerinti szabályozásra

JUHÁSZ KRISZTINA

Az Európai Unió válságkezelési műveleteinek finanszírozása és
a rendelkezésre álló katonai és polgári képességek

KÁLMÁN ANNAMÁRIA

Gondolatok a
szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményeiről

KECSKÉS TAMÁS

A közös végrendelet Magyarországon és Szerbiában

KUPECZKI NÓRA

Az előzetes letartóztatás szabályai Ausztriában

MASA GABRIELLA

A magyar törvényszéki orvostan jogi szabályozásának kialakulása és
története a 19. században

PÁKOZDI ZITA

Jogcím – jogalap – érvényesíteni kívánt jog – kísérlet
a fogalmak tisztázására

SZUROVE CZ ZOLTÁN

A vízgazdálkodási társulati mozgalom jogszabályi keretei
(1957–1995)

DILDAR ZEBARI

Fundamental Issues of Oil Concession Contracts in Iraq

FORVM

Publicationes Doctorandorum Juridicorum

V. évfolyam

SZEGED
2015

Redigunt

ATTILA BADÓ, MÁRTA DEZSŐ, ZSUZSANNA FEJES, KLÁRA GELLÉN,
ATTILA HARMATHY, MÁRIA HOMOKI-NAGY,
ÉVA JAKAB, JÓZSEF LICHTENSTEIN, LÁSZLÓ NÁNÁSI,
ARNDT SINN, ZSOLT SZOMORA, GERHARD THÜR

Redigit

MÁRIA HOMOKI-NAGY

Nota

FORVM Szeged

Szerkesztőbizottság:

BADÓ ATTILA, DEZSŐ MÁRTA, FEJES ZSUZSANNA, GELLÉN KLÁRA,
HARMATHY ATTILA, HOMOKI-NAGY MÁRIA,
JAKAB ÉVA, LICHTENSTEIN JÓZSEF, NÁNÁSI LÁSZLÓ,
SINN ARNDT, SZOMORA ZSOLT, THÜR GERHARD

Főszerkesztő

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Technikai szerkesztő

MARVANEK JUDIT

Kiadja

HAJDÚ JÓZSEF

dékán

Kiadványunk rövidítése

FORVM Szeged

ISSN 0324-6523 Acta Universitatis Szegediensis

ISSN 2063-5540 FORVM Publicationes doctorandorum juridicorumdicorum

TARTALOMJEGYZÉK

GÁCSI ANETT ERZSÉBET	
A jogellenesen megszerzett bizonyítékok értékelése az Amerikai Egyesült Államok büntetőeljárási jogában II.....	5
 GÁL ANDOR	
Az ajándékozási szerződés jogtörténeti vonatkozásai, kitekintéssel a hatályos polgári jog szerinti szabályozásra.....	31
 JUHÁSZ KRISZTINA	
Az Európai Unió válságkezelési műveleteinek finanszírozása és a rendelkezésre álló katonai és polgári képességek.....	47
 KÁLMÁN ANNAMÁRIA	
Gondolatok a szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményeiről.....	85
 KECSKÉS TAMÁS	
A közös végrendelet Magyarországon és Szerbiában.....	103
 KUPECKI NÓRA	
Az előzetes letartóztatás szabályai Ausztriában.....	121
 MASA GABRIELLA	
A magyar törvényszéki orvostan jogi szabályozásának kialakulása és története a 19. században.....	147
 PÁKOZDI ZITA	
Jogcím – jogalap – érvényesíteni kívánt jog – kísérlet a fogalmak tisztázására.....	165
 SZUROVE CZ ZOLTÁN	
A vízgazdálkodási társulati mozgalom jogszabályi keretei (1957–1995).....	183
 DILDAR ZEBARI	
Fundamental Issues of Oil Concession Contracts in Iraq.....	215

GÁCSI ANETT ERZSÉBET*

A jogellenesen megszerzett bizonyítékok értékelése az Amerikai Egyesült Államok büntetőeljárás jogában II.**

A mérgezett fa gyümölcse doktrína és az ezüstartálcá elve

I. Bevezetés

Alapvető tétel, hogy valamennyi (modern) büntetőeljárás rendszer végső célja az igazság szolgálata: azaz a bűncselekmények megbízható felderítése, a bűnösség kérdésének megfelelő és nyilvános eljárásban való megállapítása, a bűnös számára megfelelő szankció kiszabása, alkalmazása, és megfelelő felülvizsgálati rendszer megalapozása.¹ Az igazság azonban egy elméleti elképzelés, amelyet valamilyen gyakorlatias úton kell elérni.² A történeti fejlődés során kialakult büntetőeljárás rendszereket tekintve elmondható, hogy amíg az *inkvizitórius* rendszerben maga az igazság a közvetlen cél – ahol a gyakorlat nem közömbös a fair play iránt, de esetenként úgy tűnhet, hogy az igazságkeresés érdekében könnyen feláldozza azt –; addig az *akkuzatórius büntetőeljárás rendszer* „letudja” az igazság kérdését úgy, hogy a feleknek biztosítja az egyenlő bánásmódot. Noha az akkuzatórius modell számára sem közömbös az anyagi (materiális) igazság, de ragaszkodik egy sajátos – az eljárást előtérbe helyező – igazságkeresési módhoz.³

* Tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék.

** A szerző *A jogellenesen megszerzett bizonyítékok értékelése az Amerikai Egyesült Államok büntetőeljárás jogában* címmel korábban már megjelentetett egy tanulmányt a FORVM hasábjain [L. GÁCSI ANETT ERZSÉBET: *A jogellenesen megszerzett bizonyítékok értékelése az Amerikai Egyesült Államok büntetőeljárás jogában: az ún. Exclusionary Rule (kizárási szabály) klauzula*. FORVM Szeged, 2014 (IV. évf.), 5–25.p p. (2014a)] . Amíg azonban a 2014-es cikk a jogellenesen megszerzett bizonyítékok kizárásnak *elsőfokos szintjét* taglalta, addig jelen tanulmány a jogellenesen megszerzett bizonyítékok kizárásnak *másodlagos szintjével* foglalkozik. Erre utal a tanulmány címében a II. megjelölés.

¹ MAHLER, GORDON: *Az amerikai büntetőeljárás vázlata*, in: TÓTH MIHÁLY (szerk.): *Büntető eljárásjogi olvasókönyv*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 71. p.

² FANTOLY ZSANETT: *Akkuzatórius vagy inkvizitórius büntetőeljárást? (Versengő rendszerek)*, in: NAGY FERENC (szerk.): *Tudományos előadókülés a Büntügyi Oktatók Országos Találkozásán*. Szeged, 2009. 36. p.

³ FANTOLY 2009, 36. p

Az Amerikai Egyesült Államok büntetőeljárásai rendszere akkuzatórius elemeket magánviselő büntetőeljárásai rendszernek tekinthető, amelynek jellegzetessége, hogy a büntetőeljárásokat úgy tekinti, mint a sportküzdelmeket: mindkettőben érvényre kell ugyanis juttatni a „fair play” szabályait.⁴ E jogrendszer bizonyítási rendszere részint negatív kötések tekinthető, mivel a törvény (alkotmány) szerint kizárt (ún. jogellenesen megszerzett) bizonyítékok széles körű intézményesítést nyertek; másrészt azonban a szabad bizonyítási rendszer elemeit is hordozza, mert a bizonyítottság fennforgását első sorban az ésszerű kételyek hiányában (más megfogalmazásban: az ésszerű kétséget kizáró bizonyítottságban „beyond resonable doubt”) látja, és nem annyira a belső meggyőződésben.⁵ Ez a szabadság azonban nem teljes (így tehát inkább mondható *nem teljesen szabad bizonyítási rendszernek*), lévén a hivatásos bíró nem csak a kérdésfeleletet tilthatja meg a tárgyaláson, hanem arra is utasíthatja az eljárásban résztvevő laikus elemeket: az esküdteket, hogy a jogellenesen megszerzett bizonyítékokat ne vegyék figyelembe.⁶

Legyen szó akár kontinentális, akár angolszász típusú büntetőtárgyalási rendszerről, a büntetőügyekben lefolytatott eljárásokban a *tisztességes eljárás* (fair trial) követelményeihez tartozik, hogy „a felhasznált bizonyítékok a törvény által megkívánt minőségűek legyenek”. Mint arra a miskolci büntető (eljárás)jogi iskola is rámutatott, ez a bizonyos minőségi követelmény kétirányú: egyfelől követelmény, hogy a megszerzett bizonyíték valóságtartalma ne legyen megkérdőjelezhető, másfelől pedig az, hogy a bizonyíték a jog által szabályozott keretek között keletkezzen.⁷ A jelzett követelmények jelentőségét mutatja, hogy ezek valamelyikének megsértése a beszerzett bizonyíték jogellenesség címén büntetőeljárásból való kirekesztéséhez vezet/vezethet. Azzal ugyanis, hogy az állam a (bűnügyi) hatóságai által maga is jogsértővé válik, elveszíti annak a *morális alapját*, hogy a jogsértő állampolgárait megbüntesse.⁸ Előre bocsátva megjegyezzük, ez a morális korlát egyetlen állam büntetőeljárásai rendszerében – így az USA jogrendszerében – sem állít fel teljesen egyértelmű és szilárd akadályokat a jogalkalmazó – elsősorban az ítélkező bíróság – elé, legtöbb esetben ugyanis a büntetés célszerűségével – valamint legújabbban a büntetőeljárások gyorsasága és hatékonysága fokozásá-

⁴ Roscou Pound úgy tartja, hogy „ha valamilyen szabálysértést fedeznek fel az eljárás során, ugyanúgy mint a futballmeccsek esetében – ahol a szabálysértő csapattól öt vagy tíz yardot visszavesznek – a büntetőeljárásban is érvényesülnie kell annak, hogy lehetővé váljon új eljárás megindítása, az ítélet hatályon kívül helyezése, illetve bármilyen tiltakozás, fenntartás a szabályszerű eljárás megtartása érdekében”. GEISLER, MARKUS: *Die Ausgestaltung des Anklageprinzips nach amerikanischem Strafverfahrens- und Verfassungsrecht*. Dunker und Humblot, Berlin, 1998. Idézi: FANTOLY ZSANETT: *A büntető tárgyalási rendszerek sajátosságai és a büntetőeljárás hatékonysága*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2012. 88. p.

⁵ Ezzel kapcsolatban kiemelendő, hogy az USA bíróságai a mai napig nem definiálták a *beyond resonable doubt* fogalmát. Pl. a *Cage vs. Louisiana* ügyben [498 U.S. 39, 41 (1990)] a Bíróság kimondta, hogy az „ésszerű kétely” kisebb fokú kétséget jelent, mint az „elemi kétely” vagy a „súlyos bizonytalanság”, azonban a bűnösség megállapításához nincs szükség „erkölcsi bizonyosságra” eléréséhez sem.

⁶ TREMMEL FLÓRIÁN: *Bizonyítékok a büntetőeljárásban*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2006. 63–64. pp.

⁷ FARKAS ÁKOS – RÓTH ERIKA: *A büntetőeljárás*. Complex Kiadó, Budapest, 2007. 117. p.

⁸ FARKAS – RÓTH 2007, 117. p.

nak előtérbe helyezésével – szembeni elvárások áttörik, megkerülik ezeket az akadályokat.⁹

A büntető eljárásjogi bizonyításnak ennél fogva az egyik legérzékenyebb területe a *jogellenesen (tiltott módon) megszerzett bizonyítási eszközök és az azokból származó bizonyítékok felhasználhatóságának kérdése*. A jogellenesen megszerzett bizonyítékok esetén ugyanis kettős érdek ütközik egymással. Amíg a mérleg egyik serpenyőjében a terhelt büntetőjogi felelősségre vonásának követelménye áll – amely érdek azt diktálja, hogy a büntetőjogi felelősség megállapítására alkalmas (adott esetben perdöntő jelentőségű) bizonyítékok ne kerüljenek kizárára azért, mert valamely előírás megszegésével szerezték meg azokat,¹⁰ – addig a mérleg másik oldalán álló érdek a büntetőeljárásbeli törvényesség betartásához, a büntetőeljárásban résztvevők jogainak biztosításához kapcsolódik.¹¹

Jelen tanulmányban az Amerikai Egyesült Államok büntetőeljárás jogán belül a jogellenesen megszerzett bizonyítékok értékelésének szabályait, azon belül is az ún. *másodlagos kizárási szabályok* körében a *mérgezett fa gyümölcse doktrínát* (fruit of the poisonous tree doctrine) és az *ezüsttálca elvet* (silver platter doctrine) vesszük górcső alá.

II. A jogellenesen megszerzett bizonyítékok vizsgálata

A jogellenesen megszerzett bizonyítékok értékelése során két lépcsős vizsgálatot kell elvégeznünk. Egyfelől azt a kérdést kell megválaszolni, hogy felhasználható-e a büntetőeljárásokban a jogellenesen megszerzett bizonyíték – ez az ún. *elsődleges kizárási szabályok alkalmazásának szintje*. Másfelől pedig arra a kérdésre kell választ találni, hogy mi lesz a jogellenes bizonyítékkal összefüggésben (annak folyamányaként) megszerzett további bizonyíték sorsa – ez az ún. *másodlagos kizárási szabályok alkalmazásának szintje*.¹²

Érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy a jogellenesen megszerzett bizonyítékok kizárásának kérdése sokkal korábban került előtérbe az angolszász bizonyítási rendszerben, mint a kontinentálisban. Ezen belül is a leghatalmasabb jogintézmények az USA-ban alakultak ki.¹³ Ennek oka abban keresendő, hogy az USA-ban a kiemelkedő jelentőségű ügyekben még ma is kizárólag laikus ténybíráskodás történik.¹⁴ A laikus személyek büntetőeljárásba való bevonásának pedig következménye, hogy az amerikai büntetőeljárás jog nagy hangsúlyt fektet a bizonyítási szabályok fejlődésére – a jogi oktatásban pl. külön kurzusokat tartanak bizonyítási tanok címmel –, így biztosítva a törvényes bizonyítékok szolgáltatását az esküdtek számára. Gondot jelenthet azonban,

⁹ GÁCSI ANETT ERZSÉBET: *Az exclusionary rule doktrína az Amerikai Egyesült Államok büntetőeljárás jogában*. Belügyi Szemle, 2014/6. 77–78. pp. (2014b)

¹⁰ KIS LÁSZLÓ: *A jogellenesen megszerzett bizonyítási eszközök sorsa néhány külföldi állam és hazánk büntetőeljárásában*, in: SZABÓ KRISZTIÁN (szerk.): *Az új büntetőeljárás törvény első éve*. Debreceni Konferenciák IV., Debrecen, 2005. 57. p.

¹¹ GÁCSI 2014a, 5. p.

¹² TREMMEL 2006, 163. p.; GÁCSI 2014a, 5–6. pp.

¹³ TREMMEL 2006, 151. p.

¹⁴ MAHLER 2003, 78. p.

hogy a laikus esküdtek nem tudják megfelelően értékelni a bizonyítékokat.¹⁵ Ezért a hivatásos bíró legfőbb szerepe a bizonyíték minőségének értékelése, azaz annak meghatározása, hogy melyik bizonyíték elfogadható, és melyiket nem veheti figyelembe a döntés meghozatala során az esküdszék.¹⁶ Mindezt *Tremmel Flórián* a következőképpen fogalmazta meg: „a szecska elválasztása a búzától mégsem bízható a laikus esküdtekre”;¹⁷ azaz az amerikai büntetőeljárás jogban a jogellenesen megszerzett bizonyítékok kizárásával kapcsolatos részletszabályok kidolgozása azért „létkérdés”, mert egy bizonyíték kizárásáról a hivatásos bíró dönthet.¹⁸

A másodlagos kizárási szabályok szintjének részletszabályait az amerikai szakirodalom dolgozta ki a legkorábban és a legrészletesebben. Kezdetben két elmélet látott napvilágot. Egyfelől az abszolút kizárás elvét képviselő *mérgezett fa gyümölcse doktrína* (fruit of the poisonous tree doctrine) jelent meg, amely szerint mind a jogellenes bizonyíték, mind az annak folyományaként beszerzett bizonyíték kizárt a bizonyítékok köréből.¹⁹ Másfelől a relatív kizárás elméletét hirdető *ezüsttálca elv* (silver platter doctrine) vált ismertté,²⁰ amely szerint az eljárás korábbi szakaszában, a tagállami szervek által jogellenesen szerzett bizonyíték, csak az adott (tagállami) eljárási szakaszban nem használható fel bizonyítékként, az eljárás későbbi szakaszában (a szövetségi bíróság előtt) – bizonyos feltételek megléte esetén – már felhasználható.²¹ A két doktrína mellett azonban manapság további két elv látszik kibontakozóban.

Az egyik az ún. *féloldalas kizárt bizonyítékok doktrínája*, amely azt jelenti, ha valamely bizonyítékot a terhelt büntetőeljárás jogainak megsértésével szerzett meg a hatóság, azt főszabály szerint ki kell zárni a bizonyítékok sorából. Azonban, ha a védelem indítványozza (egyes tagállamokban elegendő a védelem hozzájárulása is), azt mégis fel lehet használni (a védelem javára) bizonyítékként.²²

A másik kialakulóban lévő doktrína a *szakértői burkolt kijátszás doktrínája*, amelynél a fő kérdés, hogy fel lehet-e használni azt a szakvéleményt bizonyítási eszközként, amelyet a szakértő (akár csak részben is) spontán nyilatkozatokat, szóbeszédet (hearsay evidence) felhasználva készített el. Megfordítva a kérdést: a szakvéleménnyel

¹⁵ Langbein úgy tartja, hogy „az angolszász rendszer bizonyítási szabályai egyértelműen az esküdszéki rendszer gyengéit, mindenek előtt a laikus döntéshozók megismerési potenciáljának hiányosságait hivatottak ellensúlyozni”. LANGBEIN, JOHN: *Historical Foundations of the Law Evidence: A View from the Ryder Sources*. Columbia Law Review 1996/6. 1194. p.

¹⁶ FANTOLY 2012, 12–13. pp.; 16. p.

¹⁷ TREMMEL 2006, 152. p.

¹⁸ A bizonyítékok elfogadhatóságáról főszabály szerint a bíróság a tárgyalást megelőzően dönt, amelynek oka, hogy az esküdszék ne ismerhesse meg a kérdéses bizonyíték tartalmát mielőtt azt elfogadhatóvá nyilvánítják. A bizonyítékok elfogadhatóságáról kivételesen közvetlenül a tárgyaláson is határozhat a bíróság. Erre akkor kerülhet sor, ha valamelyik fél kérdést intéz a tanúhoz, és a bíró a válaszadást megtiltja, ilyenkor a bizonyítékban rejlő veszélyt az elmaradt válasz rejti, amely ily módon nem jut az esküdtek tudomására. Ha azonban a válaszadást követően derül ki a bizonyíték hibás volta, a bíró utasítást intézhet az esküdtekhez, hogy hagyják figyelmen kívül az elhangzottakat. (Ez azonban a gyakorlatban nehezen kivitelezhető.) A bizonyítékok elfogadhatóságának szabályairól részletesen ír: FANTOLY 2012, 133–139. pp.

¹⁹ A doktrína részletes elemzését a III. pontban adjuk.

²⁰ Az elv részletes elemzését a IV. pontban adjuk.

²¹ TREMMEL 2006, 164. p.

²² A féloldalas kizárt bizonyítékok tanáról részletesen ír: AMAR, AKHIL REED: *The Constitution and Criminal Procedure: First Principles*. New Haven, 1997. munkájában.

vissza lehet-e csempészni azokat a bizonyítékokat a büntetőeljárásba, amit egyszer a hatóság törvénysértő magatartása miatt (esetleg korábban már) kizártak, de arról valamilyen formában a szakértő tudomást szerzett és beépítette a szakvéleményébe? Az amerikai szakirodalom szerint a szakértői burkolt kijátszás doktrínájának tipikus esete a családon belüli erőszaknál a hozzátartozó spontán nyilatkozatának szakértői véleményben való felhasználása.²³ Ilyenkor ugyanis kétféle „előszituáció” fordulhat elő. Az egyik szerint azért szükséges a hozzátartozó spontán nyilatkozatának visszacsempészése, mert őt úgy hallgatta ki a hatóság tanúként, hogy nem figyelmeztette a mentességi jogára, holott az megillette volna, és e kihallgatása során mondott olyat, amellyel a terhelti pozícióban lévő hozzátartozóját bűncselekmény elkövetésével vádolta. Ebben az esetben az eljáró hatóság jogellenesen jutott a hozzátartozó nyilatkozatához, így az nem vehető figyelembe bizonyítékként. Amennyiben a szakértő valamilyen formában tudomást szerez erről a nyilatkozatról és azt beépíti a szakvéleményébe: valódi bizonyíték visszacsempészésről van szó, hiszen az egyszer már kizárt bizonyíték újra visszakerekülhet a büntetőeljárásba. A másik „előszituáció” szerint nem volt előzetes kihallgatás vagy az nem volt törvénysértő, ám a szakértő olyan adatokat is beépített a szakvéleményébe, amelyek mindössze szóbeszéd (hearsay evidence) alapultak, azokhoz tehát nem a jogszabály szerinti eljárása során jutott hozzá. Ez utóbbi azonban álláspontunk szerint inkább a bizonyíték büntetőeljárásba való becsempészése, mint sem visszacsempészése.

Mielőtt rátérnénk a mérgezett fa gyümölcse doktrína és az ezüsttálca elvek részletezésére, kiemelést érdemel, hogy mind az elsődleges, mind a másodlagos kizárási szabályok értelmezésekor kiindulópontnak az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányához fűzött *Negyedik Alkotmány-kiegészítés* tekinthető. Ez az Alkotmány-kiegészítés rögzíti, hogy: „Minden embernek joga van ahhoz, hogy saját személye, lakása és más személyes tulajdona biztonságban legyen az ésszerűtlen/indokolatlan házkutatástól és lefoglalástól”.²⁴ Rögzíti továbbá azt is, hogy „házkutatásra, valamint lefoglalásra vonatkozó parancs csak megalapozott gyanú esetén, illetve eskü alatt tett, arra vonatkozó vallomás alapján bocsátható ki, hogy bizonyos személyek vagy tárgyak hol találhatóak meg”.²⁵ Kiemelendő azonban az is, hogy az állampolgár jogainak védelmét ezen jogok pusztá deklarálása önmagában még nem biztosítja (noha kétségtelen, hogy a fair eljárások látszatát megteremti). Szükség van olyan előírásokra, amelyek a deklarált jogok megsértésének kívánják elejét venni.²⁶ Közülük a legegyszerűbb a közvetlen tiltást kimondó szabályok (ún. bizonyítási tilalmak) lennének, ezektől ugyanis már remélhető bizonyos védelmi hatás. Ez azonban csak akkor jelentős, ha a tilalom nem marad *lex imperfecta*, s a szankció a bizonyítást folytató személyre vagy hatóságra kellő súlyú hátrányt jelent.²⁷

²³ L. pl. GARDNER, THOMAS J. – ANDERSON, TERRY, M: *Criminal Evidence: Principles and Cases*. Wadsworth, 2010. 134–136. pp.

²⁴ „The right of people – it is to be secure in [our] persons, houses, papers and effects, against unreasonable searches and seizures.”

²⁵ „No Warrants shall issue, but upon probable cause, supported by Oath or affirmation, and particularly describing the place to be searched, and the persons or things to be seized.”

²⁶ ERDEI ÁRPÁD: *Tilalmak a bizonyításban*, in: ERDEI ÁRPÁD (szerk.): *Tények és kilátások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995. 48. p.

²⁷ ERDEI 1995, 48. p.

Erdei Árpád szerint a bizonyítási tilalmak tulajdonképpen az eljárási szankciók egyik sajátos esete.²⁸ Az *eljárási szankciók* feladata ugyanis az, hogy az eljárás alanyainak eljárásszerű, vagyis az eljárási jog szabályainak megfelelő magatartását kikényszerítsék. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy sok esetben „az eljárást kudarcra ítéelő káros szabálynak”²⁹ tekintik a hatóság tagjai e szankciókat. Ehhez képest a *bizonyítási tilalmak* pedig arra valók, hogy a bizonyítás más szabályaival együtt a tisztességes és átlátható eljárást biztosítsák.³⁰ Ezek a szabályok általában a terhelt érdekét szolgálják, és a hatóságok (első sorban a nyomozó hatóságok) eljárását korlátozzák, akadályozzák. Mindez a tisztességes eljárás szempontjából egyfelől kedvező, másfelől azonban problematikus is, mert amely szabály kedvez a terheltnek, az nem szükségképpen kedvez a bűntudódzás társadalmi érdekének. Még kevésbé kedvez talán a sértettnek, aki csalogódik a büntetőeljárásban, ha a vádlott azért menekül meg a büntetőjogi szankciótól, mert őt önvádoló beismerésre kényszeríteni nem lehet, vagy bűnösségének bizonyítása tilalomba ütközik.³¹ Így a kérdés az: meddig kell elmenünk és meddig mehetünk el a bizonyítási tilalmakkal, hogy védelmezzük a terhelt jogait, de ne tegyük lehetetlenné a büntetőeljárást.³² A III. és IV. pontban kifejtésre kerülő elvek vonatkozásában ezt a kérdést is vizsgáljuk. (A vizsgálatot a Supreme Court ítélezési gyakorlatát figyelembe véve végezzük el.)³³

III. A mérgezett fa gyümölcse doktrína (*fruit of the poisonous tree doctrine*)

1. Fogalmi alapvetések – a mérgezett fa gyümölcse doktrína mint főszabály

„Ha mérgezett a fa, mérgezett annak gyümölcse, és mérgezett lesz az is, aki eszik belőle.”
(Supreme Court)

A másodlagos kizárási szabályok egyik klasszikus doktrínája: a *mérgezett fa gyümölcse elv*. A doktrína létjogosultságát a Supreme Court 1939-ben a *Nardonne vs. United States* ügyben mondta ki,³⁴ azóta az elvet – kisebb-nagyobb korlátozásokkal ugyan – mind a mai napig alkalmazzák az USA büntetőeljárási rendszerében. A doktrína fősza-

²⁸ ERDEI 1995, 49. p.

²⁹ Erdei szerint ha a „jó” ügyet szolgáló hatósági szabálytalanságot jóvátehetően érvénytelenséggel szankcionálja a törvény, ez olykor még a nem hatósági oldalon elhelyezkedő személyek szemében is káros, de legalábbis értelmetlen kötőzkodásnak minősül. ERDEI 1995, 49. p.

³⁰ ERDEI 1995, 61. p.

³¹ ERDEI 1995, 61. p.

³² ERDEI 1995, 61. p.

³³ Itt jegyezzük meg, hogy az USA jogrendszerének bemutatásánál kiemelendő a *Supreme Court* (Legfelsőbb Bíróság) szerepe, amely – amellet, hogy a legfőbb bírói fórum – az alkotmány értelmezésének letéteményese. Jelen tanulmány is ebből indul ki, hiszen mind Negyedik Alkotmány-kiegészítésben rögzítettek, mind az elsődleges és másodlagos kizárási szabályokat a Supreme Court töltötte ki és tölti ki tartalommal. A Supreme Court szerepéhez lásd: BADÓ ATTILA – BÓKA JÁNOS: *Az Egyesült Államok jogrendszere*, in: BADÓ ATTILA – BENCZE MÁTYÁS (szerk.): *Betekintés a jogrendszerek világába*, Studio Batiq, Szeged, 2007. 81. p.

³⁴ 308. U.S. 338, 341 (1939)

bály szerint kizárja a jogellenesen megszerzett bizonyíték továbbhatását.³⁵ Ez azt jelenti, hogy a büntetőeljárásokban sem a jogellenesen megszerzett bizonyíték, sem az annak folyamánként megszerzett további bizonyíték nem használható fel a terhelttel szemben. Egy fiktív példával megvilágítva. Ha a nyomozó hatóság törvénysértő módon foganatosít házkutatást a terhelt otthonában és találunk egy naplót, amelyben a terhelt nem csak a bűncselekmény elkövetésének a részleteit, hanem azt is rögzíti, hogy volt egy szemtanúja a bűncselekménynek, a kérdés az, hogy mi lesz ezen bizonyítékok (egyfelől: a napló; másfelől pedig a napló alapján fellelt és a terheltre terhelő vallomást tevő tanú vallomásának) sorsa. Az exclusionary rule (elsődleges kizárási szabály) alapján, a napló nem használható fel bizonyítékként a terhelttel szemben, mivel az a jogellenes házkutatás közvetlen terméke (ez a mérgezett fa). A szemtanú vallomása – mint a jogellenes házkutatásból származtatható bizonyíték – a mérgezett fa gyümölcse doktrína alapján szintén nem használható fel bizonyítékként, hiszen az valójában a mérgezett fának a gyümölcse lesz.

Álláspontunk szerint az elv megfelel ugyan a következetesen felfogott jogállamiság követelményének, valamint az emberi jogok tiszteletben tartásának, azonban önmagában túl szigorú szabály, amely csak bizonyos megszorítások mellett fogadható el szükséges és elégséges megoldásként.³⁶ Az amerikai büntető eljárásjogi szakirodalom (majd később a joggyakorlat is) eme megszorításokat három kivétel formájában fogalmazta meg: egyfelől a *független forrás elmélet* képletében, másodsorban az *elkerülhetetlen felfedezés doktrínájában*, harmadsorban pedig a *meggyengült kapcsolat elvén* keresztül.

Mielőtt részletes elemzését adnánk az egyes nevesített kivételeknek két kérdésre mindenképp szükséges kitérni. Ezek közül az egyik, hogy a mérgezett fa gyümölcse doktrína főszabály szerint a Negyedik Alkotmány-kiegészítésben rögzített követelmények megszegése jogkövetkezményeként alkalmazható. Legújabbban azonban – ha annak további feltételei fennállnak – az Ötödik, illetve a Hatodik Alkotmány-kiegészítésben foglaltakra is alkalmazható.³⁷ Ebből pedig az következik, hogy az amerikai büntető eljárásjogi szakirodalom és joggyakorlat kiemelt figyelmet fordít a *mérgezett fa tipizálására* (beazonosítására). Ennek a kategorizálásnak minden esetben az az első pontja, hogy el kell dönteni mely alkotmányos alapjog megsértése eredményezte az elsődleges illegitimitást. Ebből lehet ugyanis következtetni arra, hogy a mérgezett fának valóban mérgezett lesz-e a gyümölcse (azaz azt ki kell e zárni a bizonyítékok köréből). Egy iskola-példával szemléltetve:³⁸ tegyük fel, hogy a terhelt megalapozott gyanú hiányában tartóztatják le. A nyomozó hatóság a kihallgatása előtt tájékoztatja ugyan a fogva lévő terheltet a vallomásmegtagadási jogáról és a hozzákapcsolódó részjogosítványokról (összefoglalóan: Miranda jogairól), a terhelt azonban nem él ezzel a jogával és vallomást tesz. A beismerő vallomást önmagában az Ötödik és a Hatodik Alkotmány-kiegészítés, valamint a Miranda jogok szabályainak megfelelően, nem kellene kizárni a bizonyítékok közül, hiszen a terhelt a figyelmeztetések elhangzását követően döntött

³⁵ A másodlagos kizárási szabályok kérdését a német szakirodalom a *kizárt bizonyíték továbbhatása* (az ún. Fernwirkung) intézményének nevezi. Erről részletesen ír: REINECKE, JAN: *Die Fernwirkung von Beweisverwertungsverboten*. München, 1990. 248 p. Idézi: TREMMEL 2006, 163. p.

³⁶ TREMMEL 2006, 164. p.

³⁷ DRESSLER, JOSHUA – MICHAELS ALAN C.: *Understanding Criminal Procedure*. Lexis-Nexis 2010. 383. p.

³⁸ DRESSLER – MICHAELS 2010, 383–384. pp

ügy, hogy vallomást tesz.³⁹ Tekintettel azonban arra, hogy a vallomást megelőzte egy jogellenes – megalapozott gyanú nélküli – letartóztatás (ez lesz az elsődleges illegálitás), a terhelt beismerő vallomását – mint a Negyedik Alkotmány-kiegészítés mérgezett fájának gyümölcsét – ki kell zárni a bizonyítékok köréből.⁴⁰

A másik kitérő pedig a Supreme Court egy 2006-os döntéséhez, a *Hudson vs. Michigan* ügyhöz kapcsolódik.⁴¹ Az ügy azért bír kiemelkedő jelentőséggel, mert a 2006-ig kialakult mérgezett fa gyümölcse doktrína értelmezését – amely addig sem volt egyszerű – „némely szintig következtetlenné tette”.⁴² A történeti tényállás szerint a Hudson ügyben a nyomozó hatóság érvényes házkutatási engedéllyel ment Brooker T. Hudson lakásához, ahol kokaint, valamint egy illegálisan tartott lőfegyvert találtak. A rendőrség azonban eljárási szabálysértést követett el, amikor a kopogás-és-bejelentést (knock-and-announce) követően mindösszesen 3-5 másodpercet várakozott (a gyakorlat szerint 20-30 másodpercet kell várakozni), majd bement Hudson lakásába. Mindezek alapján a Legfelsőbb Bíróságnak lényegében arra kellett választ adnia, hogy a kopogás-és-bejelentés szabályának ily módon történő megsértésével megszerzett bizonyítékokat (kábitószer, lőfegyver) ki kell-e zárni a bizonyítékok sorából. A válasz összetett volt: a Bíróságnak egyszerre kellett vizsgálnia az elsődleges kizárási szabályt (exclusionary rule), másrészt a másodlagos kizárási szabályok közül a mérgezett fa gyümölcse doktrínát és annak kivételeit is. A Bíróság végül a következőt állapította meg: „a Negyedik Alkotmány-kiegészítésben foglalt kizárási szabály nem alkalmazható abban az esetben, ha a bizonyíték a kopogás-és-bejelentés szabályának megsértésével lefolytatott házkutatás következtében lett megszerezve, feltéve, ha a házkutatás fogantatosítására érvényes házkutatási engedély volt kibocsátva”.⁴³

A Hudson döntést – annak rendhagyó indokolása miatt – a továbbiakban mindhárom, mérgezett fa gyümölcse doktrína alóli kivétel elemzése során górcső alá vesszük.

³⁹ A kihallgatás, valamint az abból származó beismerő vallomás egyes követelményeit az Ötödik, ill. Hatodik Alkotmány-kiegészítés rendelkezéseiből vezethetjük le.

⁴⁰ A letartóztatások alapvető követelményeit a Negyedik Alkotmány-kiegészítés rögzíti. Vö: DRESSLER – MICHAELS 2010, 383–384. pp.

⁴¹ 547 U.S. 586 (2006)

⁴² A szavazatával kisebbségben maradt Breyer bíró pl. azt mondta, hogy „egyfajta számítógépes vírust engedtek szabadjárá a Hudson döntéssel [...] amelynek következményei előre nem láthatóak”. DRESSLER – MICHAELS 2010, 382. p

⁴³ 547 U.S. 586 (2006) Az eset abból a szempontból is érdekes, hogy itt a Legfelsőbb Bíróság egyfajta fordított logikai sorrendet alkalmazott, amikor a mérgezett fa gyümölcse doktrína alóli kivételek segítségével nevesítette az exclusionary rule alóli egyik kivételt az ún. „knock-and-announce” követelmény formájában. Azaz a másodlagos kizárási szabály kivételeiből vezette le az elsődleges kizárási szabály kivételeit. Erről részletesen ír: GÁCSI 2014a, 19–21. pp.

2. Kivételek a mérgezett fa gyümölcse doktrína alól

„A mérgezett fa is teremhet jó gyümölcsöt.”
(Supreme Court)

2.1. Független forrás elmélet (*independent source doctrine*)

A *független forrás elmélet* – mint a mérgezett fa gyümölcse elv alóli kivétel – lényege, hogy a megszerzett bizonyítékot azért nem kell kizárni a büntetőeljárásból, mert az nem áll okozati kapcsolatban a bűnügyi hatóság részéről elkövetett eljárási szabálysértéssel.⁴⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy ez a kivétel a szó valódi értelmében nem minősül a mérgezett fa gyümölcse alóli kivételnek, ebben az esetben ugyanis a kérdéses bizonyíték egy teljesen vagy részben egészséges fa gyümölcse, tehát ezen az alapon (azaz az illegalitási kapcsolódási pont hiánya miatt) maradhat a felhasználható bizonyítékok között. A joggyakorlat szerint két esetben beszélhetünk a független forrás doktrínájának létjogosultságáról.⁴⁵

Egyrészt akkor, ha a kérdéses bizonyíték eredetileg ugyan jogszerű eljárás során került felfedezésre, később azonban mégis történt valamilyen eljárási szabálysértés.⁴⁶ Azaz, pl. ha a nyomozó hatóság jogszerűen foganatosított házkutatás során lefoglalja a terhelt naplóját, amely felfedi annak a tanúnak a személyét, aki az eljárás során tanúskodik a terhelt ellen; majd a későbbiekben a nyomozó hatóság egy újabb házkutatást végez a terhelt otthonában, ám ezúttal törvénytelen módon, amelynek során egy másik dokumentumban is felfedezi a szemtanú nevét. A kérdés az, hogy a tanú vallomása felhasználható-e bizonyítékként. A megoldás a független forrás doktrína alapján egyértelmű: a bizonyítékot nem kell kizárni, hiszen a rendőrség a szemtanú személyét eredetileg az első, jogszerűen foganatosított házkutatásból derítette ki.

Másodszorban pedig akkor merülhet fel a független forrás doktrínájának gyakorlati alkalmazása, ha a bizonyítékot eredetileg törvénytelen módon fedték fel, de a későbbiekben törvényesen – egy, a bizonyíték eredeti felderítésétől eltérő módon – kerül az a bűnügyi hatósághoz.⁴⁷ Ezt a szituációt a Supreme Court a *Murray vs. United States* ügyben elemezte.⁴⁸

A *Murray* ügyben a nyomozó hatóság tagjai – megalapozott gyanúval, ám házkutatási engedély hiányában – alkotmányosértő módon mentek be egy raktárba, ahol néhány vászonba csomagolt bálát találtak, amelyek, gyanújuk szerint, marihuánát tartalmaztak. A rendőrök a bálák megvizsgálása és lefoglalása nélkül elhagyták a raktárt, az épület kintől történő megfigyelése mellett döntöttek. Amíg ők megfigyelés alatt tartották a területet, a nyomozó hatóság többi tagja engedélyt szerzett az épület átkutatására. Az eset kulcsponja, hogy a házkutatási engedélyt, egy a még engedély nélküli raktárba történő bemenetel előtt szerzett tanú vallomására alapították (a tanú eskü alatt vallotta, hogy a raktárban kábítószer tartanak). A nyomozó hatóság megkapta a házkutatási

⁴⁴ BRADLEY, CRAIG M.: *Murray vs. United States: The Bell Tolls for the Search Warrant Requirement*. Indiana Law Journal (64)1989/4. 907–923. pp.

⁴⁵ Vö: DRESSLER – MICHAELS 2010, 384–385. pp.

⁴⁶ DRESSLER – MICHAELS 2010, 384. p.

⁴⁷ DRESSLER – MICHAELS 2010, 384–385. pp.

⁴⁸ 487 U.S. 533 (1988)

engedélyt, a rendőrök visszatértek a raktárhoz és lefoglalták a bálákat. A kérdés az volt, hogy a kábítószert tartalmazó bálákat fel lehet-e használni, vagy az alkotmányosértő bemenetel miatt ki kell zárni a bizonyítékok közül. A Legfelsőbb Bíróság indokolása szerint fel lehet használni bizonyítékként a bálákat, tekintettel arra, hogy azok a második, jogszerű, engedéllyel felhatalmazott házkutatás eredményei voltak, nem pedig az első, törvénytelen, azaz engedély nélküli házkutatásé. A Bíróság arra is kitért, hogy a jelzett esetben egyetlen mód lehetett volna arra, hogy a második házkutatás az elsődleges illegalitás gyümölcse legyen: ha „a rendőrtisztek kérvényét a házkutatási engedélyre az első bemenetelük alkalmával látottak motiválták volna”. Ebben az esetben a házkutatási engedély az első, jogtalan behatolás gyümölcse lenne, maga az engedély „mérgezetté” válna, mivel az első, jogtalan házkutatás szolgált volna motivációként a második házkutatás engedélyének kérvényezéséhez.⁴⁹ Jelen esetben azonban nem erről volt szó: a házkutatási engedélyt egy, az első házkutatást megelőzően beszerzett tanú vallomására alapították.

A szakirodalom szerint a Murray ügy rendelkezései arra ösztönözhetik a rendőrséget, hogy gyanújuk megerősítése miatt törvénytelen házkutatásokat végezzen. Azaz, mivel a házkutatási engedély kérvényezése bonyolult és sok időt vesz igénybe, előfordulhat, hogy a nyomozás (és ezzel együtt a büntetőeljárás) gyorsaságára és hatékonyságára hivatkozva a rendőrök jogszerűtlen (engedély nélkül végzett) házkutatással megpróbálják beigazolni gyanújukat az engedély kérvényezése előtt. Ilyen esetben pedig, ha törvénytelen módon házkutatást végeznek, de terhelő bizonyítékot nem találnak, hivatkozhatnak arra, hogy időt spóroltak meg azzal, hogy nem kérvényezték a házkutatási engedélyt.⁵⁰ A Murray ügyben a Legfelsőbb Bíróság egyik bírója: Scalia bíró ezt az aggályt eloszlatta. Úgy érvelt, hogy „ha a rendőrség már megalapozott gyanúval rendelkezik a házkutatás előtt – ahogyan a Murray ügyben is – úgy ostobaság lenne egy engedély nélküli, megerősítő házkutatást lefolytatni, hisz ha meg is találják, amit kerestek, később bizonyítaniuk kell, hogy minden, az azt követő házkutatási engedélyt kérvényező nyilatkozatban fellelhető információt törvényes úton szereztek be, és hogy nem a megerősítő házkutatás ténye motiválta őket a házkutatási engedély kérvényezésére”.⁵¹ Mindez komoly teher, hiszen, ha ezt nem sikerül bizonyítani, a házkutatás során megszerzett valamennyi bizonyítékot ki kell zárni a büntetőeljárásból a *mérgezett fa gyümölcse doktrína* alapján. Scalia bíró arra is kitért, hogy *ha még a megalapozott gyanú sem áll fenn* és így foganatosítják a megerősítő házkutatást, akkor pedig az *exclusionary rule* alapján nem lehet felhasználni a megszerzett bizonyítékokat.⁵²

Amíg a Murray ügyben a rendőrség kétszer hatolt be a terhelt tulajdonában lévő raktárba (először jogellenesen, majd a második alkalommal törvényesen), addig a *Hudson* ügyben a rendőrség mindössze egyszer ment be a terhelt otthonába, jogellenesen. Az utóbbi jogesetben, noha érvényes házkutatási engedélye volt a nyomozó hatóságnak, azt alkotmányellenes módon alkalmazták, megsértve a Negyedik Alkotmány-kiegészítés *kopogás-és-bejelentés (knock-and-announce)* kritériumát.⁵³ Felmerül a kérdés, hogy

⁴⁹ 487 U.S. 533 (1988)

⁵⁰ DRESSLER – MICHAELS 2010, 386. p.

⁵¹ 487 U.S. 533 (1988)

⁵² 487 U.S. 533 (1988)

⁵³ Részletesen: 547 U.S. 586 (2006)

hogyan kapcsolódik a *Hudson* eset a *független forrás doktrínához*. A választ a Legfelsőbb Bíróság ítéletének indokolásában kell keresnünk. Mint, ahogy azt fent már kifejtettük, a Legfelsőbb Bíróság a *Hudson* ügyben fenntartotta a megszerzett bizonyítékok (a kokain és lőfegyver) felhasználhatóságát. Indokolásában ezt a következőképpen támasztotta alá: „a 'kopogás-és-bejelentés', mint alkotmányos jog megsértése nem jelentette azt, hogy annak hiányában ne fedezték volna fel és foglalták volna le a kérdéses bizonyítékot [...] (azaz, ha betartják a 20-30 másodperces várakozási időt, akkor is megtalálták volna a bizonyítékokat) [...] a független forrás doktrína alkalmazhatóvá válik az eset tényállására.” Általánosítva, a logikus következtetést figyelembe véve, „a *Hudson* döntés kimondja, hogy a kizáró szabály (az exclusionary rule) nem alkalmazható, ha a látszólag egységes házkutatás több, független, a Negyedik Alkotmány-kiegészítésben szereplő eseményre bontható, és a megszerzett bizonyíték közvetlenül ahhoz az eseményhez köthető, amely kielégíti a Negyedik Alkotmány-kiegészítésben foglaltakat, nem pedig azokhoz a független eseményekhez, amelyek megsértik az abban leírtakat”.⁵⁴ Ez az indokolás azonban több ponton problematikus. Egyfelől azért, mert „a döntés homlokegyenest ellent mond több száz, a 'mérgezett fa gyümölcse' néven elkönyvelt esetnek”.⁵⁵ Másodsorban pedig problematikus azért, mert álláspontunk szerint a Bíróság összekeverte a *független forrás doktrínát* az *elkerülhetetlen felfedezés elvével*, amelynek kifejtését a III.2.2. pontban adjuk. Ez a doktrína (elkerülhetetlen felfedezés doktrínája) akkor érvényesül ugyanis, ha az alkotmány megsértésével fedezték fel a kérdéses bizonyítékot, de a bíróság meggyőződhet róla, hogy a bizonyíték egyébként törvényesen is beszerzésre került volna.

2.2. Elkerülhetetlen felfedezés elve (*inevitable discovery rule*)

Áttérve a mérgezett fa gyümölcse doktrína második kivételére, az *elkerülhetetlen felfedezés doktrínára*, megállapíthatjuk, hogy itt – és egyébként hasonló módon a III.2.3. pont alatt tárgyalt harmadik kivételnél is – *valódi kivételről* beszélhetünk. Ezekben az esetekben a kérdéses bizonyíték ugyanis valóban a mérgezett fának a gyümölcse, azaz valóban történt eljárási szabálysértés, és az adott bizonyítékot abból nyerték, azonban azt még sem kell kizárni a bizonyítékok köréből.

A jelzett kivétellel a Legfelsőbb Bíróság a *Nix vs. Williams* ügyben foglalkozott részletesen.⁵⁶ A Bíróság szerint egy korábban elkövetett jogellenességhez (alkotmány-sértéshez) köthetően megszerzett bizonyíték is felhasználható a bírósági tárgyaláson, amennyiben az ügyész minden kétséget kizáróan bizonyítani tudja, hogy a kérdéses bizonyíték „végül, elkerülhetetlenül felfedezésre került volna jogos úton is”.⁵⁷ Ez az úgynevezett *elkerülhetetlen felfedezés* alapelve, vagy más néven az *elméletben független forrás doktrína*. A történeti tényállás szerint a *Nix*-ügyben, megsértve a Hatodik Alkotmány-kiegészítésben rögzítetteket – amely azt tartalmazza, hogy a terheltnak jogában

⁵⁴ TOMKOVICZ JAMES J.: *Hudson v. Michigan and the Future of Fourth Amendment Exclusion*. Iowa Law Review (93)2008. 1819. p.

⁵⁵ DRESSLER – MICHAELS 2010, 387. p.; LAFAYE WAYNE R.: *Search and Seizure: A Treatise on the Fourth Amendment*. West Publishing St. Paul, 2004.

⁵⁶ 467 U.S. 431 (1984)

⁵⁷ 467 U.S. 431 (1984)

áll a védőjével beszélni – a rendőrök, amíg a járőrautójukban szállították a terheltet, őt terhelő információkhoz jutottak a terheltre intézett kérdéseik során, majd rávették, hogy a terhelt az áldozat holttestéhez vezesse őket. Mire a terhelt beleegyezett, hogy megmutatja a rendőrségnek, hol ásta el a holttestet, egy, a járőrautóban lezajló eseményektől teljes mértékben független kutatócsoport már csak pár mérföldre volt a holttest felfedezésétől; azonban a kutatást átmenetileg lefűjták, miután a terhelt beleegyezett, hogy együttműködik. A Legfelsőbb Bíróság úgy döntött, hogy az áldozat holtteste, mint az alkotmányellenesen megszerzett, a terhelt részéről tett vallomás gyümölcse, az elkerülhetetlen felfedezés doktrínára alapozva felhasználható a tárgyaláson, mint bizonyíték. A Bíróság úgy találta, hogy a holttestet „rövid időn belül” felfedezték volna, „gyakorlatilag ugyanabban az állapotában”, a független kutatócsoport közreműködésének köszönhetően.⁵⁸ A Legfelsőbb Bíróság bírói közül ketten: Brennan és Marshall bírók azonban a többségtől eltérő véleményüket fejezték ki. Egyetértettek abban, hogy az a bizonyíték, amely végül törvényes úton került felfedezésre felhasználható legyen a büntetőeljárásban, de elvárásként támasztották volna az ügyész felé, hogy ezt az „elkerülhetetlenséget” egy „egyértelmű és meggyőző bizonyíték” magasabb mércéjével igazolja. A gondolatmenetük szerint az *elkerülhetetlen felfedezés doktrína*, habár hasonlít a *független forrás doktrínára*, attól egyértelműen eltér abban, hogy nem lelhető fel a bizonyíték egy független forrása, csupán egy elméletileg független forrás. A nyomósabb bizonyítéokra, ahogy az ellenvélemény állítja, azért van szükség, hogy az *elkerülhetetlen felfedezés* alapvetően egyértelműen el lehessen határolni az olyan körülményektől, amelyek hasonlóságot mutatnak a *független forrás doktrínával*.⁵⁹

Álláspontunk szerint a *Hudson* ügyben a megszerzett bizonyítékokat (kábitószer, löfegyver) a fenti érvelés alapján az elkerülhetetlen felfedezés doktrína kivétel alapján, és nem a független forrás doktrínájára hivatkozva kellett volna a felhasználható bizonyítékok körében hagyni.

2.3. Meggyengült kapcsolat elve (*attenuated connection principle*)

A *Nardone vs. Egyesült Államok* ügyben (1939) a Legfelsőbb Bíróság mindamellett, hogy lefektette a mérgezett fa gyümölcse doktrínát, kimondta azt is, hogy a rendőrség általi eljárási szabálysértés eredményeként lefoglalt bizonyíték mindaddig felhasználható a büntetőeljárásban, amíg a törvénysértés és a kérdéses bizonyíték kapcsolata „annyira gyenge, hogy a bizonyíték ’szennyezettsége’ szertefoszlik.”⁶⁰ Azaz a Bíróság a főszabállyal együtt rendelkezett annak egyik kivételéről: a meggyengült kapcsolat elvéről is.

A Supreme Court a *meggyengült kapcsolat kivételét* a *Wong Sun vs. Egyesült Államok* ügyben tovább vizsgálta.⁶¹ Ebben a döntésében kijelentette, hogy „nem minden bizonyíték tekinthető a mérgezett fa gyümölcsének, pusztán mert nem derült volna rá fény a rendőrség törvénytelen intézkedése nélkül.” Ehelyett a valódi kérdés az, „vajon, az elsődleges illegalitás tényét elfogadva, az említett eljárási szabálysértéssel jutottak-e

⁵⁸ 467 U.S. 431 (1984)

⁵⁹ Részleteiben l. DRESSLER – MICHAELS 2010, 388. p.

⁶⁰ 308 U.S. 338 (1939)

⁶¹ 371 U.S. 471 (1963)

a bizonyítékhoz, amelyet megkérdőjelezünk, vagy kellőképp elkülöníthető módon szerezték azt meg, amely megtisztítja a bizonyítékot az elsődleges 'szennyezettségétől'". Másiképp fogalmazva: még ha az adott bizonyíték ok-okozati viszonyban is áll a korábbi eljárási szabálysértéssel, azaz, még ha a fa mérgezett is, egy adott ponton a mérgezett fa gyümölcse kellőképp tisztának tekinthető ahhoz, hogy felhasználják azt a bírósági tárgyaláson.⁶²

A mérgezett fa gyümölcse doktrína alóli harmadik kivételre – a *meggyengült kapcsolat elvére* – hivatkozás szintén megjelenik a *Hudson döntés* indoklásában. Mint ismert, a *meggyengült kapcsolat elve* már a Hudson döntés előtt is alkalmazott szabály volt a joggyakorlatban, ekkor azonban nem volt olyan egységes szabály és egyértelmű módszer meghatározva, amely alapján ki lehetett volna mondani, hogy a bizonyíték mikor tisztul meg az elsődleges „szennyezettségétől” (azaz az elsődleges eljárási szabálysértés ellenére mikor válik biztosan felhasználhatóvá a meggyengült kapcsolat elve alapján).⁶³ A Hudson eset ebben (is) változást hozott: a döntés óta látszólag meg lehet határozni olyan *egyértelmű helyzeteket*, amelyek esetében a bizonyíték „szennyezettsége” mindenképp eloszlik. A kialakult joggyakorlat szerint ezeket az egyértelmű helyzeteket a *meggyengült kapcsolat egyes tényezőiből* [így az időbeni közelség (1); a közreható események (2); a szabályszegő szándékossága (3); a szabályszegésből származó bizonyíték természete (4); végül pedig a védett érdekeltségi korlátozásból (5)] lehet kimutatni. A továbbiakban görcső alá vesszük valamennyi tényezőt.

(1) Az ún. *időbeni közelség* – mint a szennyezettség eloszlásának egyértelmű helyzete – azt jelenti, hogy minél rövidebb az eltelt idő az első eljárási szabálysértés és a kérdéses bizonyíték megszerzése között, annál valószínűbb, hogy az eljáró bíróság a bizonyítékot szennyezettnek (azaz kizárandónak) fogja minősíteni. Ez jelent meg a *Wong Sun vs. Egyesült Államok ügyben* is, ahol a rendőrség közvetlenül a törvénysértő letartóztatását követően, még a terhelt hálósobájában hallgatta ki a terheltet, és szerezte meg annak beismerő vallomását. A Legfelsőbb Bíróság ezt a vallomást kizárta a bizonyítékok közül, mert az „közvetlenül a terhelt otthonába való jogtalan behatolásból és annak törvénysértő letartóztatásából származott.”⁶⁴

(2) A *közreható események* alatt azt kell érteni, hogy minél több tényező jelenik meg az első eljárási szabálysértés és a kérdéses bizonyíték lefoglalása között, annál nagyobb eséllyel lesz az felhasználható. Mivel az események ok-okozati láncja így megnyúlik, egyre kevésbé valószínű, hogy a nyomozó hatóság „előre látta/láthatta, hogy a kérdéses bizonyíték az eljárási szabálysértésük lehetséges terméke lehet”.⁶⁵ A közreható esemé-

⁶² 371 U.S. 471 (1963)

⁶³ A kialakult joggyakorlat szerint a meggyengült kapcsolat elvének vizsgálatakor minden esetet a saját tényállása határozott meg, és sosem csak egy faktor számított döntő jelentőségűnek. Ekkor úgy tartotta a Legfelsőbb Bíróság, hogy a *meggyengült kapcsolat* kivétel szorosan kötődik a kizáró szabály (exclusionary rule) céljaihoz: „a szennyezettség eloszlásának elmélete kísérlet arra, hogy kijelöljünk egy pontot, amelytől fogva a rendőrség törvénytelen intézkedésének hátrányos következményei annyira legyengülnek, hogy kizáró szabály (exclusionary rule) rendelkezései többé már nem érvényesülhetnek.” L. *United States vs. Leon* ügyet 468 U.S. 897, 911 (1984)

⁶⁴ 371 U.S. 471 (1963)

⁶⁵ Comment, *Fruit of the Poisonous Tree – A Plea for Relevant Criteria*. University of Pennsylvania Law Review 1967. 1136, 1148–1149. pp.

nyeknek van egy nevesített esete: ez a *szabad akarat* (önkéntesség) *közrehatása*, amelynek jellemzője, hogy a legtöbb esetben teljesen eloszlatja a bizonyítékról a korábbi illegalitás „szennyezettségét”. Szintén a *Wong Sun* ügyből lehet példát hozni erre, ahol a terheltet a törvénysértő letartóztatását követően később szabadon bocsátották. Ezt követően a terhelt önként visszatért a nyomozó hatósághoz és írásbeli vallomást tett. A Legfelsőbb Bíróság úgy találta, hogy a terhelt saját szabad akaratából döntött úgy, hogy visszamegy a rendőrségre és válaszol a feltett kérdésekre. Ez a momentum pedig kellőképp eloszlatja a vallomás „szennyezettségét”, így a terheltnek ez az írásbeli vallomása felhasználható volt a bírósági tárgyaláson.⁶⁶

(3) Az ún. *szabályszegő szándékossága* azt jelenti, hogy az eljárási szabálysértésből származó bizonyíték nagy valószínűséggel szennyezettnek tekinthető akkor, ha az elsődleges illegalitás szándékos és nem pedig gondatlan magatartás eredménye.⁶⁷ Általánosítva: a szándékosan elkövetett eljárási szabálysértés nagyobb szennyezettséggel jár, így tovább is tart, amíg az eloszlik. Ebből pedig az következik, hogy abban az esetben indokolt a kizáró törvénykezés (exclusionary rule) szélesebb körű alkalmazása, ha a másodlagos bizonyíték ok-okozati kapcsolatban áll egy szándékos eljárási szabálysértéssel (a kizárás ilyenkor az illegális rendőri magatartások megfékezését szolgálja).⁶⁸

(4) Az ún. *szabályszegésből származó bizonyítékok természete* kapcsán a Supreme Court a következő megállapítást tette: egyes „szennyezett” bizonyítékok, természetükből kifolyólag nagyobb valószínűséggel képesek eloszlatni az őket körülvevő „szennyezettséget”, mint más bizonyítékok. Pontosabban: a szóbeli bizonyítékok nagyobb valószínűséggel használhatók fel a tárgyalás során, mint a tárgyi bizonyítékok.

A *szabályszegésből származó bizonyítékok természetének* kérdéskörére (annak problematikus értelmezésére) példaként szolgálhat az *Egyesült Államok vs. Ceccolini* ügy, amelyben a rendőrség egy törvénysértő módon fogatosított házkutatás során eljárási

⁶⁶ Hozzá kell azonban tennünk, hogy a Legfelsőbb Bíróság többször hangsúlyozta, hogy a Miranda jogok felolvasása egyedül és önmagában még nem jelenti azt, hogy az aztán tett vallomás, mint a szabad akarat terméke, megtöri az ok-okozati kapcsolatot az eljárási szabálysértés és a vallomás között. [L. pl. *Brown vs. Illinois* ügy 422 U.S. 590, 603 (1975); vagy *Dunaway vs. New York* ügy 442 U.S. 200 (1979)] Ennek megfelelően, amennyiben a rendőrség nem megalapozott gyanúval tartóztatja le a terheltet, majd ismerteti vele a Miranda jogait, és rögzíti, hogy a terhelt lemondott e jogairól, és így szerzi meg a vádlott vallomását: az adott eset összes körülményét figyelembe véve kell megvizsgálni a kérdést, hogy vajon ez a vallomás a terhelt szabad akaratának terméke-e, és ezzel kellőképp eloszlatható-e az elsődleges illegalitás szennyezettsége. Például, a *Kaupp vs. Texas állam* ügyben három egyenruhás és két civil ruhás rendőrtiszt megalapozott gyanú hiányában tett látogatást hajnali 3 órakor a 17 éves gyanúsított családi házában, ahol hálószobájában felébresztették a gyanúsítottat, majd közölték vele, hogy „el kell menniük beszélgetni kicsit” egy gyilkosságról. A rendőrök ezután jogtalanul őrizetbe vették a terheltet, majd megbilincselve, a rendőrségre szállították. Itt levették a terhelt bilincseit, ismertették vele a Miranda jogait, majd nem sokkal ezután megszerezték a beismerő vallomását a gyilkosság elkövetéséről. A Legfelsőbb Bíróság mindezt úgy ítélte meg, hogy a Miranda jogok felolvasásán kívül minden más tényező megakadályozza, hogy a bizonyíték „szennyezettsége” eloszoljon; így arra a döntésre jutott, hogy, „amennyiben az alsóbb bíróságnak tárgyalásra való visszaküldés során az állam nem tud olyan tanúvallomással előállni, amelyet eddig nem ismertettek, és amely elég meggyőző ahhoz, hogy alátámassza az állam érvelését, ellensúlyozva a bizonyíték oly nyilvánvaló 'szennyezettségét', amely itt látható, a beismerő vallomást nem lehet felhasználni a bűnügyi tárgyalás során.” [Kaupp vs. Texas ügy 538 U.S. 626 (2003)]

⁶⁷ L. Brown vs. Illinois ügy 422 U.S. 590, 604 (1975)

⁶⁸ THOMAS, GEORGE C. – POLLACK, BARRY S.: *Balancing the Fourth Amendment Scales: The Bad-Faith Exception to Exclusionary Rule Limitations*. Hastings Law Journal (21) 1993. 21–23. pp.

szabálysértéssel nyert tudomást a bűncselekmény egy szemtanújának kilétéről. Amikor a rendőrség felkereste, a szemtanú vállalta, hogy vallomással szolgál a terhelt ellen. A terhelt azonban a szemtanú vallomásának bizonyítékok közüli kizárását kérte, arra hivatkozással, hogy az törvénysértő házkutatás gyümölcse. A Legfelsőbb Bíróság azonban úgy érvelt, hogy a szemtanú vallomását „semmilyen körülmények között nem lehet kizárni a tárgyalásból, legyen az bármilyen közeli kapcsolatban is a Negyedik Alkotmány-kiegészítés megsértésével.”⁶⁹ Emellett a Legfelsőbb Bíróság elvetette a Wong Sun ügyben tett megállapítások egy részét is, amely kimondta, hogy „a kizáró szabály mögött rejlő elvek semmilyen megkülönböztetésnek sem adnak lehetőséget a tárgyi és szóbeli bizonyítékok között”.⁷⁰ Ehelyett, a Legfelsőbb Bíróság úgy rendelkezett, hogy egy szemtanú vallomása sokkal valószínűbb, hogy „szennyezetlen”, mint egy tárgyi bizonyíték.⁷¹ A Bíróság kettős érveléssel igyekezett alátámasztani ezt az állítását. Először is azzal, hogy a szemtanúk gyakran saját elhatározásuk alapján válladják a tanúskodást, míg az élettelen, tárgyi bizonyítékokat másoknak kell felfedezniük. Ebből pedig az következik, hogy nagyobb a valószínűsége annak, hogy a rendőrség törvényes úton fedezi fel egy szemtanú kilétét; és így a rendőrség kisebb valószínűséggel sérti meg az Alkotmányt, hogy egy szemtanú vallomásához jusson.⁷² Álláspontunk szerint az érv vitatható. A kiindulópontunk az, hogy a Supreme Court joggyakorlatát tekintve, valóban az jellemző az amerikai büntetőeljárásokra, hogy a tanúvallomás legtöbb esetben felhasználhatóvá válik a független forrás vagy az elkerülhetetlen felfedezés doktrínák alapján, mivel a szemtanúk (az élettelen, tárgyi bizonyítékokkal ellentétben) képesek és gyakran hajlandók is saját akaratukból a büntetőeljárásba „bekapcsolódni”. A Ceccolini ügyben azonban ettől tovább ment a Bíróság, és azt állította: „még abban az esetben is, ha a szemtanú nem hajlandó előállni bármely ügyben, a pusztta lehetősége, hogy megteheti már sokkal gyengébbé teszi a vallomásának a szennyezettségét”.⁷³ Ez az érvelés viszont nem több mint egy „bírói módszer a vallomás hitelt érdemlősége kérdésében”,⁷⁴ erre kizárási okot alapozni nem lehet. A második érve a Legfelsőbb Bíróságnak az volt, hogy ha nem érvényesülne a gyakorlatban az a tétel, hogy „egy szemtanú vallomása sokkal valószínűbb, hogy 'szennyezetlen', mint egy tárgyi bizonyíték”, akkor az sok esetben a releváns szemtanú vallomását „végérvényesen megbénítaná”.⁷⁵ Utóbbi érvelés kifejtésével azonban adós maradt a Bíróság. A Ceccolini ügy összegzéseként elmondható, hogy az amerikai szakirodalomban még mindig megválaszolatlan az a kérdés, hogy miért lenne szükség egy olyan rendelkezés bevezetésére, amely könnyebbé teszi a szóbeli vallomások felmutatását és bizonyítékként való felhasználását, mint a tárgyi bizonyítékokét.⁷⁶

(5) A *Hudson* ügyben a Bíróság az egyértelmű helyzetek közül a *védett érdekeltiségi korlátozásra hivatkozott*. Indokolása szerint, a kopogás-és-bejelentés szabálya kifejezet-

⁶⁹ 435 U.S. 268 (1978)

⁷⁰ 371 U.S. 471 (1963)

⁷¹ 435 U.S. 268 (1978)

⁷² 435 U.S. 268 (1978)

⁷³ 435 U.S. 268 (1978)

⁷⁴ DRESSLER – MICHAELS 2010, 392. p.

⁷⁵ 435 U.S. 268 (1978)

⁷⁶ DRESSLER – MICHAELS 2010, 392. p.

ten három érdek védelmét szolgálja/szolgálhatja. Így a szabály egyfelől védelemben részesíti az *emberi életet és testi épséget* – lévén egy váratlan (előre be nem jelentett) behatolás önvédelmi reakciókat válthat ki az érintett személyben. Másodsorban védelemben részesíti a házkutatással érintett személy *tulajdonjogát* az erőszakos bemenetellel okozott károkozásokkal szemben. Végezetül pedig az érintett személy *magánélethez való jogát* is védi a szabály.⁷⁷ A Bíróság érvelése szerint noha a jelzett esetben ezen érdekek megjelentek, azonban „a kapcsolat az illegalitás és a bizonyíték között eléggé meggyengült ahhoz, hogy a bizonyíték kezdeti szennyezettsége teljes mértékben elúszson”.⁷⁸ Azaz kiemelte a védett érdekeltiségi kört, ám úgy határozott, hogy az illegalitás gyümölcseiből származó bizonyíték kizárása nem szolgálna a kopogás-és-bejelentés szabályában foglalt érdekeket. Ha pedig nincs gyakorlati haszna a kizárásnak, akkor miért kellene alkalmazni azt – érvelt a Bíróság.⁷⁹

Felmerül a kérdés, milyen veszéllyel fenyeget az, ha a Legfelsőbb Bíróság továbbra is követi a Hudson ügyben felállított ún. *védett érdekek összeütköztetése* logikát. Álláspontunk szerint ez – azon túl, hogy a mérgezett fa gyümölcse doktrínát gyakorlatilag alkalmazhatatlanná teszi – visszahat az elsődleges bizonyítékok kizárási szabályának (exclusionary rule) alkalmazására is, pontosítva: annak egyre szűkebb körben történő alkalmazásához vezet.⁸⁰ Ez pedig azt sugallja, hogy az USA-ban az állami büntetőhatolomnak a Hudson döntés óta úgy tűnik fontosabb a mindenáron való (anyagi) igazság kiderítése,⁸¹ mintsem az eljárási igazság. Ezzel pedig fordulatot vett az amerikai büntető eljárásjog: el kezdett ugyanis közeledni a kontinentális típusú büntetőeljárás rendszer felé.

3. Összegző gondolatok a mérgezett fa gyümölcse doktrínához és annak kivételeihez

A mérgezett fa gyümölcse doktrína – mint a *másodlagos kizárási szabályok egyik prototípusa* – mind a mai napig élő szabály az Amerikai Egyesült Államok büntetőeljárás jogában. Természetesen – mint ahogy azt fentebb kifejtettük – a szabály önmagában túl szigorúnak látszik, így ma már a doktrína mellett, annak kivételei is széles körben alkalmazást nyertek. Általános az az elvi tétel, hogy bármely típusú büntető eljárási rendszerről is legyen szó: a büntetőeljárásokban a technikai szabályszegések jelentőségének eltűlése értelmetlen. Kétségtelen persze az, hogy a jogszabályok alkalmazásában konf-

⁷⁷ DRESSLER – MICHAELS 2010, 171. p

⁷⁸ 547 U.S. 586 (2006) Erről részletesen ír: DRESSLER – MICHAELS 2010, 390. p.

⁷⁹ 547 U.S. 586 (2006)

⁸⁰ A Negyedik Alkotmány-kiegészítésben a logikátlan őrizetbe vételekről és magántulajdonok lefoglalásáról írottak kétségtelenül a szabadság és tulajdonjogi érdekeket szolgálják, nem a lehetséges bizonyítékok vizsgatartását a hatóság elől. A Hudson ügy logikáját követve, mivel a bizonyíték elvetése nem szolgálna a fenti érdekek egyikét sem, a kizárási szabály nem alkalmazható. L. DRESSLER – MICHAELS 2010, 390. p.

⁸¹ Kiemelést érdemel, hogy a mindenáron való igazság kiderítése nem új keletű jelenség az Egyesült Államok büntetőeljárásaiban. Az USA büntetőügyeiben is jellemző ugyanis a „bizonyítékínség”, amelynek következtében egyre több rendőrnél tapasztalható az ún. „vadász-effektus” kialakulása. Ennek lényege abban áll, hogy az eljáró rendőrök – az igazság kiderítése érdekében – úgy üldözik a bűnelkövetőket, mint a vadász a vadat, amelynél a végeredmény (a vad elejtése – a bűnelkövető kézre kerítése, majd a beismerő vallomása – a megszerzése), és nem feltétlenül az emberi jogok tiszteletben tartása a lényeg. L. SKOLNICK, JEROME H.: *Justice Without Trial: Law Enforcement in Democratic Society*. New York, 2011, 129., 151. p.

liktusokat okozhat, ha valamely rendelkezés érvényét a jogalkalmazó az ésszerűség nevében maga kénytelen meghatározni: az ésszerűség ugyanis nem ugyanazt jelenti valamennyi jogalkalmazó számára.⁸² Az említett konfliktus kitűnő példáját szolgáltatja az elemzett amerikai büntető igazságszolgáltatás, ahol a bíróságok szigorú jogértelmezése igen sok esetben vezetett a bűnösök büntetés alóli meneküléséhez,⁸³ mert a mérgezett fa gyümölcsének általános szabálya alapján technikai szabályszegések miatt is kizárták a perdöntő bizonyítékokat a büntetőeljárásból. Úgy tűnik azonban, hogy a joggyakorlat az utóbbi évtizedekben ennek elejét kívánta venni, így felállította a kivételek körét. Felmerül a kérdés, azonban, hogy nem vitték-e túlzásba e kivételeket, legalábbis azok értelmezését. *Erdei Árpád* szerint a trend – amelyet a Legfelsőbb Bíróság a mérgezett fa gyümölcs elv alóli kivételek felállításával követ – nem a klasszikus doktrína kikezdése, hanem a „fára” ható „mérgek” hatásának átértékelésében jelentkezik: álláspontja szerint azonban a bizonyítékok kizárását – a kivételek megalkotásával – ma nehezebb elérni, mint korábban.⁸⁴

Az összegző gondolatok körében érdemesnek tartjuk, hogy további két kérdésre térjünk: egyfelől arra, hogy *miként hatott a Hudson döntés a mérgezett fa gyümölcse doktrína értelmezésére és gyakorlati alkalmazására*; másfelől pedig arra *miért kell a kontinentális büntetőeljárás rendszerben a mérgezett fa gyümölcsének elvével és annak kivételeivel foglalkozni*.

A *Hudson* döntést tekintve álláspontunk az, hogy a döntés némely szintig következetlenné tette a mérgezett fa gyümölcse doktrína értelmezését. Ez két területen jelenik meg. Egyfelől 2006 óta a bíróságok felhatalmazást kaptak arra, hogy „összekeverjék” a független forrás doktrínát az elkerülhetetlen felfedezés elvével. Ez eljárás dogmatikai szempontból jelent(het) problémát. Másfelől a döntés – a meggyengült kapcsolat tényezőinek felállításával – automatizálni akarta, automatizálni akarja szennyezettség, mérgezettség kizárását. Látszólag olyan egyértelmű helyzeteket akar kidolgozni, amelyek esetében a bizonyíték szennyezettsége automatikusan (gyakorlatilag bírói mérlegelés nélkül) eloszlik.

A kontinentális típusú büntető tárgyalási rendszerekben, esetünkben a *magyar büntető eljárásjog* viszonylatában azért lehet indokolt a mérgezett fa gyümölcse doktrínával foglalkozni, mert az 1973. évi I. törvény (a régi Be.) hasonlóan bizonytalanul fogalmazta meg a jogellenesen megszerzett bizonyítékok generál-klauzuláját. Akként rendelkezett, hogy „*az e törvény rendelkezéseivel ellentétesen lefolytatott bizonyítás eredménye bizonyítékként nem vehető figyelembe*”.⁸⁵ A technikai szabályszegések jelentőségének eltűnésével a régi Be. jelzett szakaszában foglalt rendelkezés akár a mérgezett fa – mérgezett gyümölcs elv kimondásaként is felfogható volt. A „bizonyítás eredménye” formulázás ugyanis önmagában nem volt korlátozott érvényű, s így elvileg kizárhatóvá tette volna a törvény bármely rendelkezésével ellentétesen lefolytatott bizonyítás minden (akár közvetlen, akár közvetett) eredményét. Úgy látszik azonban, hogy a magyar bíróságok nem hajlottak erre a felfogásra.⁸⁶ Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy az sem

⁸² ERDEI 1995, 52. p.

⁸³ ERDEI 1995, 52. p.

⁸⁴ ERDEI 1995, 53. p.

⁸⁵ Régi Be. 60. § (3) bek.

⁸⁶ ERDEI 1995, 53. p.

derült ki ebből a megfogalmazásból, hogy csak a Be. rendelkezéseivel ellentétesen beszerzett bizonyítékot, vagy az ennek alapján megtalált bizonyítékot is ki kellett volna zárni a büntetőeljárásokból. Itt is a joggyakorlat szolgálhat útmutatóul: úgy tűnik, hogy a továbbbhatás elve nem érvényesült a magyar büntetőeljárásokban. Természetesen egy kontinentális büntetőeljárási rendszerben nem lehet a jogalkotótól azt elvárni, hogy a két megoldás bármelyikének elfogadása által okozott konfliktusokat törvényi úton megoldja, de az mindenképpen elvárható a jogalkotótól, hogy az eljárási törvény világos fogalmazásával álláspontját félreérthetetlenül tegye.⁸⁷ A hatályos büntető eljárási törvényben – az 1998. évi XIX. törvényben (Be.) – a jogellenesen megszerzett bizonyítékok generál-klauzulájának megfogalmazásakor a jogalkotó meghúzta a jogsérelem azon alsó határát, amely esetében alkalmazni lehet a kizárási intézményt. Ezzel pedig mára már világossá / világosabbá tette, hogy nem minden technikai szabályszegés esetén kell élni a kizárási szabállyal: „*Nem értékelhető bizonyítékként az olyan bizonyítási eszközből származó tény, amelyet a bíróság, az ügyész vagy a nyomozó hatóság bűncselekmény útján, más tiltott módon vagy az eljárásban részt vevők jogainak lényeges korlátozásával szerzett meg*”.⁸⁸

IV. Az ezüstartálcavétel elv (silver platter doctrine)

A másodlagos kizárási szabályok másik klasszikus doktrínája az ún. *ezüstartálcavétel elv* volt. Az elv lényege abban ragadható meg, hogy ez az elv csupán korlátozta, enyhítette a jogellenes bizonyíték továbbbhatását.⁸⁹ A doktrína ugyanis lehetővé tette a szövetségi bíróságok számára az olyan bizonyítékok felhasználását, amelyeket a tagállami büntetőrendszerek törvénytörő házkutatások és lefoglalások során szereztek be.⁹⁰ Azaz az eljárás korábbi szakaszában, az alárendelt szervek által jogellenesen szerzett bizonyíték csak az adott eljárási szakaszban nem volt felhasználható bizonyítékként, az eljárás későbbi szakaszában, magasabb fórum közbelépése esetén bizonyos feltételek meglétekor már felhasználható volt.⁹¹

A mérgezett fa gyümölcse doktrínával szemben, ennek az elvnek a létrejötte nem köthető konkrét időponthoz. Annyi bizonyos, hogy az 1914-ben meghozott *Weeks vs. United States* döntés – amely lefektette a szövetségi szintű kizárási szabályt (*federal exclusionary rule*) – után jelent meg először a gondolata, mint egy lehetséges menekülőút a kizárási szabály alól.⁹² Az elv 1949-ben a *Wolf vs. Colorado* döntéssel megerősödött,⁹³ és ezt követően még 11 évig alkalmazták azt. A Supreme Court ugyanis 1960-

⁸⁷ ERDEI 1995, 53. p.

⁸⁸ Be. 78. § (4) bek.; Elemzéséhez lásd: GÁCSI ANETT ERZSÉBET: *Bizonyítási tilalmak a magyar büntetőeljárásban: a törvénytörő (jogellenes) bizonyítékok kizárása*, in: JUHÁSZ ZSUZSANNA – NAGY FERENC – FANTOLY ZSANETT (szerk.): *Sapienti Sat. Ünnepi Kötet Dr. Cséka Ervin Professzor 90. születésnapjára*. Szeged, 2012, 173–182. pp.

⁸⁹ TREMMEL 2006, 164. p.

⁹⁰ GRAY, DAVID – COOPER, MEAGEN – MCALOON, DAVID: *The Supreme Court's Contemporary Silver Platter Doctrine*. Texas Law Review 2012/7. 7. p.

⁹¹ TREMMEL 2006, 164. p.

⁹² 232 U.S. 383 (1914)

⁹³ 338 U.S. 25 (1949)

ban az *Elkins vs. United States* ügyben úgy rendelkezett, hogy az ezüsttálca elv a továbbiakban nem alkalmazható.⁹⁴ Ettől az időponttól kezdve tehát *nem létezik az amerikai büntető eljárásjogban a klasszikus értelemben vett ezüsttálca elv*. A teljesség kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, hogy 1974-ben a Legfelsőbb Bíróság *United States vs. Calandra* döntésében az ún. *kollaterális használat* szabályának felállításával – a nagy esküdtszéki eljárásokban – egy, a klasszikus ezüsttálcháoz hasonló szabályról rendelkezett.⁹⁵

1. Az ezüsttálca elv kialakulása, megerősödése

Ahogy azt fentebb is említettük, az ezüsttálca elv kialakulása egy hosszabb folyamat eredménye volt, szemben a másik nagy doktrína: a mérgezett fa gyümölcse elvével, amelynek a Legfelsőbb Bíróság általi deklarálása egyértelműen 1939-re tehető. Noha a mérgezett fa gyümölcse kapcsán is szükséges volt az átfedések miatt a Negyedik Alkotmány-kiegészítés, valamint a hozzá kapcsolódó *elsődleges kizárási szabályok* (*exclusionary rule*) vizsgálata, az ezüsttálca elv – annak létrejötte, fejlődése, majd megszűnése – nem értelmezhető ezek nélkül.

Ebből következik, hogy az elv létrejötte kapcsán bázispontunk az 1886. év, amikor a Supreme Court a *Boyd vs. United States* ügyben kimondta a Negyedik Alkotmány-kiegészítés kizárási szabályának (*exclusionary rule*) létezését.⁹⁶

A kialakulás első lépcsőfoka az 1914-ben meghozott *Weeks vs. United States* döntéshez kapcsolható, amely azt rögzítette, hogy a kizárási szabály elsődleges mechanizmusa lett a Negyedik Alkotmány-kiegészítésben rögzített jogok érvényesítésének.⁹⁷ Azaz a Legfelsőbb Bíróság a döntés révén lefektette az ún. szövetségi szintű kizárási szabály (*federal exclusionary rule*) tartalmát. A döntés szerint: a Negyedik kiegészítés kizárja az olyan bizonyítékok felhasználást, amelyeket a szövetségi büntülődő szervek alkotmányellenesen szereztek meg.⁹⁸ Ez rendelkezés pedig automatikusan maga után vonta, hogy a tagállami nyomozó hatóságok tagjai innentől kezdve arra törekedtek, hogy hogyan lehetne a tagállami szinten elkövetett eljárási szabálysértésekkel beszerzett bizonyítékokat mégis felhasználhatóvá tenni.

A második lépcsőfok az 1949-ben meghozott *Wolf vs. Colorado* döntéshez kapcsolódik, amely döntés következtében a Negyedik Alkotmány-kiegészítés beépült a tagállamok jogába.⁹⁹ Tekintettel arra, hogy innentől kezdve a jelzett Alkotmány-kiegészítés rendelkezéseinek betartása minden tagállamban kötelező volt, a tagállami büntügyi hatóság (elsősorban nyomozó hatóság) tagjai még koncentráltabb figyelmet szenteltek a törvénysértő bizonyítékok büntetőeljárásba való visszacsempészésének. Ez tehát az a pont az amerikai büntetőeljárási jogban, amikortól kezdve az ezüsttálca doktrína fénykorát élte.

⁹⁴ 364 U.S. 206 (1960)

⁹⁵ 414 U.S. 338 (1974)

⁹⁶ 116 U.S. 616, 634-635 (1886)

⁹⁷ 232 U.S. 383 (1914); L. GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 11. p.

⁹⁸ 232 U.S. 383 (1914)

⁹⁹ 338 U.S. 25 (1949); L. GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 11. p.

2. Az ezüsttálca doktrína – mint másodlagos kizárási szabály jellemzője

Az ezüsttálca doktrína alapvető vonásait egy 1927-es jogeset, a *Byars vs. United States* döntés segítségével mutatjuk be.¹⁰⁰ A Byars ügyben a tagállami nyomozó hatóság tagjai érvényes házkutatási engedéllyel rendelkezve elindultak, hogy átkutassák Byars telephelyét és bizonyítékot gyűjtsenek arra vonatkozólag, hogy a terhelt hamis zárjegyeket tesz a különböző, általa gyártott szeszes italokra.¹⁰¹ A nyomozó hatóság tagjai – saját döntésük alapján – a házkutatás elvégzésénél egy szövetségi ügynök segítségét is igénybe vették (indokuk az volt, hogy az ügynök már több hasonló jellegű házkutatáson vett részt). A házkutatás – a szövetségi ügynök közreműködésével – eredményes volt: a nyomozó hatóság tagjai több tucat hamis, hamisított zárjegyet találtak Byars telephelyén. Később Byars-szel szemben a házkutatás során lefoglalt hamis és hamisított zárjegyek alapján az ügyészség vádat emelt. A vád – az első fokon eljáró bírósági tárgyaláson – a terhelttel szemben közvetlen bizonyítékként csupán ezeket a zárjegyeket tudta felmutatni. A bíróság szerint a tagállami nyomozó hatóság tagjai ugyan jogellenesen fogatosították a házkutatást – engedély nélkül vonták be az ügynököt a házkutatás lefolytatásába – azonban a bizonyítékok alapján bűnösséget megállapító ítéletet hozott a terhelttel szemben. A Supreme Court az ügy kapcsán kimondta, hogy az ítélkezési gyakorlat által kialakított ezüsttálca doktrína értelmében „az Egyesült Államok Ügyésze tetszése szerint felhasználhatja a büntetőeljárásokban a vád alátámasztásaként a tagállami nyomozó hatóság tagjai által jogellenesen megszerzett bizonyítékokat [...] a Bíróságnak azonban jelen ügyben figyelemmel kellett lennie arra, hogy a jogellenes házkutatás fogatosításában szövetségi ügynök is közreműködött – sőt, a szövetségi ügynök gyakorlatának köszönhetően találták meg a bizonyítékokat – így jelen ügyben az ezüsttálca doktrína nem alkalmazható [...] ezért a jogellenesen lefolytatott házkutatás során megszerzett bizonyítékot nem lehet felhasználni [...]” a terhelttel szemben.¹⁰²

Felmerül a kérdés, hogy a *Legfelsőbb Bíróság vajon miért ismerte el az ezüsttálca doktrína gyakorlati alkalmazását a XX. század első felében*. Az amerikai büntető eljárásjogi szakirodalom¹⁰³ szerint ennek magyarázata abban keresendő, hogy a Negyedik Alkotmány-kiegészítés 1949-ig nem épült be a tagállamok büntetőeljárási jogába, ezért szó szerint lehetetlen volt, hogy a tagállami nyomozó hatóság tagja megsértse a Negyedik kiegészítést. Azaz, ha nincs (nem lehet) jogsértés, akkor az eljárás törvényességével

¹⁰⁰ 273 U.S. 28 (1927)

¹⁰¹ A jogesetnek már ez a pontja figyelemre méltó, tekintettel arra, hogy a Supreme Court ítélkezési gyakorlata alapján olyan esetekben, amikor a nyomozati szakban végzett házkutatás célja a „puszta bizonyíték” (mere evidence) megszerzése, nem pedig a bűncselekmény „gyümölcseinek és eszközeinek” (fruits and instrumentalities) a felkutatása, nem kellett külön házkutatási engedélyt kibocsátani. [Később, 1967-ben a Supreme Court a *Warden vs. Hayden* ügyben (387 U.S. 294, 301-302) úgy döntött, hogy minden házkutatás törvényességi kelléke az érvényes házkutatási engedély kibocsátása – függetlenül, attól, hogy az csak a „puszta bizonyíték” összegyűjtésére vagy esetleg már a bűncselekmény „gyümölcseinek – eszközeinek” a felkutatására irányul.] 1927-ben tehát nem volt kötelező az érvényes házkutatási engedély beszerzése a „puszta bizonyíték” beszerzéséhez, ennek ellenére a nyomozó hatóság – a mindenáron való bizonyítékszerzés elvére törekedve – mégis beszerezte azt. A Byars esetnek ezt a pontját részletesen elemzi: GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 12. p.

¹⁰² 273 U.S. 28-33 (1927)

¹⁰³ Pl. GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 12–13. pp.

kapcsolatban elvi aggályok sem merülhettek fel. Ezt pedig célszerű volt a Supreme Court-nek kimondania. 1949-ben a Negyedik Alkotmány-kiegészítés beépült a tagállamok jogába is. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a kizárási szabályt is alkalmaznia kellene a tagállamok büntetőeljárás jogában. Misem támasztja ezt jobban alá, minthogy ugyanazon a napon, amikor a Legfelsőbb Bíróság meghozta és kihirdette a döntését a *Wolf vs. Colorado ügyben*, a *Lustig vs. United States ügyben* megerősítette az ezüstitálca doktrína fennmaradását.¹⁰⁴ E ponton szükségesnek tartjuk kiragadni azt, hogy ebben a döntésben a Bíróság az ezüstitálca elv kapcsán definiálta „a szövetségi nyomozó hatóság tagja általi bizonyíték beszerzést” is. Ennek oka az volt, hogy a Wolf döntés kihirdetésével a Bíróság a tagállamok kezébe adta a döntést, hogy alkalmazzák-e a Negyedik Alkotmány-kiegészítés megsértésének következményeként a kizárási szabályt vagy sem. Amennyiben igen, a „szövetségi nyomozó hatóság tagja általi bizonyítékszerzés” fogalmát útmutatóul szánta. A Lustig döntés indokolása szerint „szövetségi nyomozó hatóság tagja általi bizonyítékszerzés”, ha a házkutatás foganatosításában részt vesz a szövetségi nyomozó; még „nem minősül szövetségi nyomozó hatóság tagja általi bizonyítékszerzésnek”, ha a házkutatás foganatosításában csak tagállami rendőrök vesznek részt, de az így beszerzett bizonyítékot ezüstitálcán nyújtják át a szövetségi hatóságoknak. Utóbbi esetben ugyanis az alsóbb (tagállami) szinten elkövetett jogsértés, a magasabb (szövetségi) fórum előtt már nem minősült annak, így a jogellenesen megszerzett bizonyítékot is fel lehetett a szövetségi szinten használni.¹⁰⁵

3. Az ezüstitálca elv „hatályon kívül helyezése”

A Supreme Court 1960-ban az *Elkins vs. United States ügyben* kimondta, hogy az ezüstitálca elvet nem lehet alkalmazni a büntetőeljárásokban.¹⁰⁶ A határozat indokolása szerint: „az elv veszélyezteti a tagállamok arra irányuló erőfeszítéseit, hogy garantálják az alkotmányos védelmet”, mivel a doktrína valójában a Negyedik Alkotmány-kiegészítés megsértésére ösztönzi a tagállami bűnüldöző szerveket.¹⁰⁷ Az Elkins döntésben a Bíróság azt is lefektette, hogy „a kizárási szabályt a Negyedik Alkotmány-kiegészítésben foglalt jogok megsértésének megelőzésére, nem pedig a már bekövetkezett sérelmek orvoslására szánták”.¹⁰⁸ Azaz a kizárási szabály a jogellenes házkutatások, lefoglalások megelőzésére szolgál,¹⁰⁹ az ezüstitálca elv azonban pont ezek ellen hat.

Az mondhatjuk tehát, hogy az ezüstitálca elv – mint másodlagos kizárási szabály – mindösszesen 46 éven keresztül volt alkalmazott szabály az USA büntetőeljárás jogában (1914–1960 között).¹¹⁰

¹⁰⁴ 338 U.S. 74, 78–79. pp. (1949)

¹⁰⁵ L. pl. *Elkins* ügyet 364. U.S. 210–211. p., 219. p. (1960)

¹⁰⁶ 364 U.S. 206 (1960)

¹⁰⁷ 364. U.S. 222 (1960) GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 7., 10. p.

¹⁰⁸ 364 U.S. 206, 207 (1960)

¹⁰⁹ DRESSLER – MICHAELS 2010, 356. p.

¹¹⁰ GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 11. p.

4. Az ezüstitálca elv utóélete – a kollaterális használat elve

Az ezüstitálca elv alkalmazhatóságát ugyan elvetette a Legfelsőbb Bíróság 1960-ban, azonban úgy tűnik, hogy a joggyakorlat tovább kereste az elvhez hasonló kikapukat, mint a kizárási szabály megkerülésének egyik lehetséges eszközét.

Ennek az útnak az egyik állomása a Supreme Courtnak az 1961-ben a *Mapp vs. Ohio* ügyben meghozott döntése, amelynek következtében a Negyedik Alkotmánykiegészítés kizárási szabálya (maga az exclusionary rule) is beépült a tagállami szabályozásba.¹¹¹ Ezzel a döntéssel a Legfelsőbb Bíróság megerősítette az egy évvel korábban meghozott döntését: azaz azt, hogy az ezüstitálca elv valóban nem alkalmazható a büntetőeljárásokban, főként akkor nem, ha már nem csak a Negyedik Alkotmánykiegészítés, hanem az annak megsértésére szolgáló kizárási szabály is kötelező a tagállamokban.¹¹²

Kiemelendő, hogy 1886-tól kezdve (az 1961-ben tagállamok jogába való beépülésen keresztül) a Legfelsőbb Bíróság a Negyedik Alkotmánykiegészítés kizárási szabályára, mint *alkotmányos elv által megkövetelt jogorvoslatként tekintett*.¹¹³ A szabályt ugyanis azért alkották meg, hogy egyfelől semmissé tegye a jogsértéseket; másfelől, megakadályozza a kormányt, hogy előnye származzon a negyedik kiegészítésbeli jogok megsértéséből; harmadsorban pedig, megőrizze a bíróságok és a kormány ún. morális integritását.¹¹⁴ Hozzáteesszük, a jelenkori Legfelsőbb Bíróság szakított ezzel a megközelítéssel.¹¹⁵ Álláspontja szerint a kizárási szabályt nem személyes jogorvoslatnak kell tekinteni, hanem egyfajta *büntető szankciónak*, amely képes elrettenteni a tágabb értelemben vett bűnüldöző szerveket attól, hogy a Negyedik Alkotmánykiegészítést megsértse. Ezt szokás *deterrence rationale*-nak (elrettentés indokának)¹¹⁶ vagy pedig *severance principle*-nek (különválasztási elvnek)¹¹⁷ nevezni. Utóbbiból nőtt ki az ún. *kollaterális használat elve* (collateral use doctrine).¹¹⁸

¹¹¹ 367 U.S. 643, 657 (1961)

¹¹² GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 15. p.

¹¹³ A Supreme Court ítélkezési gyakorlatából l. *Weeks vs. United States*, 232 U.S. 383, 393 (1914); *Silverthorne Lumber Co. United States*, 251 U.S. 385, 392 (1920); *Agnello vs. United States*, 269 U.S. 20, 35 (1925). Az amerikai szakirodalomból pedig l. STEWART, POTTER: *The Road to Mapp v. Ohio and Beyond: The Origins, Development and Future of the Exclusionary Rule in Search-and-Seizure Cases*. Columbia Law Review, (83) 1983, 1365–1404. pp.; HEFFERNAN, WILLIAM C.: *The Fourth Amendment Exclusionary Rule as a Constitutional Remedy*. Georgetown Law Journal (88) 2000, 799–878. pp.; BLOOM, ROBERT M. – FENTIN, DAVID H.: „A More Majestic Conception”: *The Importance of Judicial Integrity in Preserving the Exclusionary Rule*. Boston College Law School, Legal Studies Research Paper Series 2010. 1–45. pp; GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 8. p.

¹¹⁴ L. *Weeks vs. United States* ügy indokolását (232 U.S. 393, 394) Kiemelendő, hogy az amerikai büntető eljárásjogi szakirodalom az első és a harmadik okkal részletesen foglalkozik: az első okot *corrective justice rationale*-nak, azaz helyreállító igazságszolgáltatás indokának, a harmadikat pedig *condonation rationale*-nak, azaz elhatárolódási indoknak nevezi. L. PENNEY, STEVEN: *Taking Deterrence Seriously: Excluding Unconstitutionally Obtained Evidence Under section 24(2) of the Charter*, McGill Law Journal 2004/1. 110. p.; valamint GÁCSI 2014a, 6–9. pp.

¹¹⁵ GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 9. p.

¹¹⁶ PENNEY 2004, 110. p.

¹¹⁷ HEFFERNAN 2000, 825. p.; A *különválasztási elv* sajátosságait a Legfelsőbb Bíróság pl. a *Davis vs. United States* ügyben elemezte. 131 S. Ct. 2419 (2011)

¹¹⁸ GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 10. p.

A *kollaterális használat* elve és azzal kapcsolatos kérdések a Legfelsőbb Bíróság 1974-ben meghozott döntésében: a *United States vs. Calandra* ügyben jelentek meg elsőként.¹¹⁹ A Legfelsőbb Bíróság a Calandra ügygel kezdődően a kizárási szabály (exclusionary rule) alól egy sor kivételt alkotott meg, amelyek értelmében a büntetőeljárásokban (is)¹²⁰ felhasználhatóak a jogellenesen megszerzett bizonyítékok. Megjegyezzük, ez a döntés elindította azt a folyamatot, amely mára odáig „fejlődött”, hogy megkérdőjelezi az exclusionary rule – az elsődleges kizárási szabály büntetőeljárásokban való alkalmazásának létjogosultságát.¹²¹ A Calandra ügyben ugyanis a Legfelsőbb Bíróság implicite érvénytelenítette azt a tézist, amely szerint a kizárási szabálynak alkotmányos gyökerei lennének.¹²² Ezt nevezi a szakirodalom az ún. „*kollaterális használat kivételének*”,¹²³ A kivétel nem más, mint az egykori ezüstartálcá elvének egyfajta oldalági változata.¹²⁴ (Az ezüstartálcá elvvel szemben a legfőbb kritika pont az volt, hogy lehetővé tette a tagállami nyomozó szervek tagjai által jogellenesen megszerzett bizonyítékok felhasználását a szövetségi bíróságok előtti eljárásban, feltéve, hogy a tagállami nyomozó hatóság tagjai nem szövetségi ügynökök utasítására vagy nem annak előzetes jóváhagyásával jártak el; továbbá nem szövetségi bűnüldözési ügynökként léptek fel.¹²⁵)

Az ezüstartálcá doktrína rehabilitációjával (pontosabban azzal, hogy a Bíróság annak egy változatát állította fel az ún. kollaterális használat kivétel formájában), újból megjelent az ösztönzés a bűnüldöző hatóságok számára, hogy kizárási szabály megsértésével való bizonyítékszerzésre törekedjenek. A kollaterális használat kivételének azonban újdonsága, hogy már nem csak a tagállami nyomozó hatóság tagjait, hanem valamennyi szinten lévő bűnüldöző szervet arra ösztönöz(het), hogy a bizonyítékokat jogellenesen szerezzék be.¹²⁶ Sőt, az amerikai szakirodalom szerint a Calandra ügygel felállított doktrína nem csak a nyomozó hatóság tagjait fogja ösztönözni a Negyedik Alkotmánykiegészítésben foglaltak megsértésére, hanem az ügyészek morális integritását is veszélyezteti azáltal, hogy a nyomozó hatóságokat akár ők maguk is a törvénsértő házkutatások és lefoglalások foganatosítására ösztönözheti.¹²⁷

Álláspontunk szerint a Legfelsőbb Bíróság a kollaterális használat elvének bevezetésével egyfajta *címkezési csalást* követett el. Noha 1960-tól kezdve a Legfelsőbb Bíróság következetesen azt vallja minden döntésében, hogy az ezüstartálcá elvet a Negyedik Alkotmánykiegészítésben rögzített jogok védelme miatt alkalmazni nem lehet, valójában arról van szó, hogy a kollaterális használat bevezetésével mégis csak megengedi a tagállami nyomozó hatóság tagjai által jogellenesen megszerzett bizonyítékok felhasználását.

¹¹⁹ 414 U.S. 338 (1974)

¹²⁰ A büntetőeljárásokon belül az ún. *grand jury* (nagy esküdtszéki) eljárásokra vonatkozik. GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 10. p

¹²¹ GÁCSI 2014a, 13. p.

¹²² DRESSLER – MICHAELS 2010, 353. p.

¹²³ GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 10. p.

¹²⁴ GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 10. p.

¹²⁵ *Elkins vs. United States*, 346 U.S. 206, 213-215 (1960); GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 10-11. pp.

¹²⁶ Vö: GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 10. p.

¹²⁷ GRAY – COOPER – MCALOON 2012, 24. p.

V. Záró gondolatok

A büntetőeljárás amerikai rendszere mélyreható változáson ment át az elmúlt évtizedekben.¹²⁸ Amíg az 1960-as és '70-es években az eljárásokat az *Earl Warren* vezette Legfelsőbb Bíróság ösztönzésének megfelelően az alapjogok aprólékos figyelembe vétele jellemezte (*due process modell*), addig a legutóbbi időszakban inkább a bűnüldözés érdekei dominálnak (*crime controll modell*).¹²⁹ Ennek egyik következménye, hogy a nyomozó hatóságok eljárása keményebbé vált.¹³⁰

Ez a változás – amit talán már szemléletváltásnak is nevezhetünk – a büntetőeljárásokban is megjelent. Az ún. klasszikus másodlagos kizárási szabályok körében úgy, hogy a *mérgezett fa gyümölcse doktrína* gyakorlatilag szinte a kivételek formájában nyer alkalmazást [sőt 2006 óta (*Hudson* döntés) úgy tűnik, hogy olyan egyértelmű helyzeteket akar kidolgozni a Legfelsőbb Bíróság, amelyek esetében a bizonyíték szennyezettége automatikusan – bírói mérlegelés nélkül – eloszlik].

Speciális a helyzet a másik klasszikus másodlagos kizárási szabály: az *ezüsttálca* elv esetében. A doktrínát ugyanis a Supreme Court 1960-ban – a *due process* modellnek megfelelően – alkalmazhatatlannak minősítette; a legfőbb indok az elvvel szemben az volt, hogy a „doktrína valójában a Negyedik Alkotmány-kiegészítés megsértésére ösztönözte a tagállami bűnüldöző szerveket”. 14 évvel később azonban más elnevezéssel ugyan (*kollaterális használat elve*), de az ún. nagy esküdtszéki eljárásokban a Bíróság ismét megengedte a tagállami szervek jogsértése által megszerzett bizonyítékok szövetségi szinten történő felhasználását.

Álláspontunk szerint a törvénysértéssel megszerzett bizonyítékok (legyen szó elsődleges vagy másodlagos kizárási szabály megkerüléséről) minél szélesebb körben történő felhasználása arra utal, hogy az amerikai büntetőeljárásokban az eljárás célja ma már nem feltétlenül az eljárásjogi igazság kiderítése. Sőt, megkockáztatjuk – a mindenképp való bizonyítékszerzés jegyében, a kizárási szabályok kivételeinek erősítésével – az eljárás célja közelít a kontinentális tárgyalási rendszerek céljához: a materiális igazság feltárásához.

¹²⁸ BADÓ – BÓKA 2007, 89. p.

¹²⁹ BADÓ – BÓKA 2007, 89. p.

¹³⁰ BADÓ – BÓKA 2007, 89. p.

ANETT ERZSÉBET GÁCSI

UNLAWFUL OBTAINED EVIDENCES IN THE UNITED STATES
OF AMERICA CRIMINAL PROCEDURE II.: FRUIT OF THE
POISONOUS TREE DOCTRINE AND SILVER PLATTER
DOCTRINE

(Summary)

In this article I analyzed two special questions of the USA criminal procedure: first one is the *fruit of the poisonous tree doctrine*, and the *second one is the silver platter doctrine*.

The *baseline* for this presentation is one of the most sensitive matters of evidence procedures in criminal law, i.e. the rightful utilization of unlawfully obtained means of evidence and of any derivative evidence. This statement applies to both anglo-saxon criminal proceedings, which follow the principle of procedural justice, and to continental criminal proceedings, which follow the principle of substantive justice. Unlawfully obtained evidence makes two interests conflict with each other: the requirement of holding the defendant liable under criminal law on the one side and the legal conformity of the proceedings and the rights of the defendant on the other. The previous interest requires that no evidence suitable for establishing liability under criminal law (including conclusive proof where applicable) shall be excluded on the sole ground of having been obtained in breach of a legal regulation. According to the latter interest, we must not forget about the importance of ensuring compliance with the legality of criminal procedures and with the rights of participants in the criminal procedure including in particular the defendant.

In general, when the Fourth Amendment exclusionary rule applies at all, it extends not only to the direct products of governmental illegality, but also *secondary evidence* that is the *fruit of the poisonous tree*. We note, that the fruit of the poisonous tree doctrine is subject to three qualifications: (1) the independent source doctrine; (2) the inevitable discovery rule; (3) the attenuated connection principle. The first doctrine involves the circumstance in which the evidence in question is *not* a fruit of the poisonous tree and, therefore, is not subject to exclusion on this ground. The remaining two doctrines serve as exceptions to the rule that a fruit of a poisonous tree must be excluded at the criminal trial.

The *silver platter doctrine* allowed federal courts to admit evidence seized in violation of the Fourth Amendment by state law enforcement agents, if those state officials neither acted at the direction nor with the foreknowledge of federal agents. However, this doctrine *was rejected by the Supreme Court in 1960* out of concern that it was compromising states' efforts to guarantee constitutional protections because it created incentives for state law enforcement officers to violate the Fourth Amendment.

GÁL ANDOR*

Az ajándékozási szerződés jogtörténeti vonatkozásai, kitekintéssel a hatályos polgári jog szerinti szabályozásra

I. Bevezetés

Az ajándékozási szerződést érintő rövid jogtörténeti áttekintő munkámat a római jog vonatkozó rendelkezéseinek ismertetésével kezdem, mivel a szabályozás részletességére és dogmatikai rendszerezettségére tekintettel olyan kiindulópontként szolgál, amely a későbbi korok vizsgálata során viszonyítási alapot, elemzési szempontot jelenthet.

A későbbiekben sorra kerülő és korántsem teljes körű magyar jogtörténeti áttekintés a Tripartitum, az 1795. évi tervezetek, az Osztrák Polgári Törvénykönyv (Optk.), és az 1900-as évek elején napvilágot látott törvénytervezetek, valamint az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat vonatkozó rendelkezéseinek ismertetését tűzi ki célul. Az egyes szövegtervezetek, illetve normaszövegek összevetése jelenthet ugyanis adott esetben elemzési szempontot az első Polgári Törvénykönyv (1959. évi IV. törvény), valamint a 2014. március 15. napjától hatályos új kódex (2013. évi V. törvény) vonatkozó rendelkezéseinek vizsgálatakor.

II. Ajándékozás szabályai a római jogban

Az ajándékozás (*donatio*) jogintézményére vonatkozóan már a *preklasszikus kori* római jogban találunk szabályozást. A Kr. e. III. században keletkezett *lex Cincia* megtiltotta ugyanis, hogy egy meghatározott mértéken túl ajándékozni lehessen. Ennek a törvénynek – *lex imperfecta* jellegéből adódóan – szankciója azonban nem volt, így a gyakorlatban a mértéken felüli ajándékozások is érvényesek voltak.¹ A posztklasszikus korban pedig a *lex Cincia* szabályai *desuetudo* következtében el is tűntek a római jogból.

* tanársegéd, SZTE-ÁJTK

¹ FÖLDI ANDRÁS-HAMZA GÁBOR: *A római jog története és institúciói* (Brósz Róbert és Pólay Elemér tan-könyvének alapulvételével). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2011. 544–545. pp.

Annak ellenére, hogy a *klasszikus korban* az ajándékozási szerződés még nem volt önálló jogintézmény, a már meglévő szabályozás annyiban előrelépést mutatott, hogy körvonalazta a szerződés lehetséges tárgyait:

- tulajdon vagy idegen dologbeli jog átruházása (*dando*),
- követelési jog engedményezése (*cedendo*),
- más tartozásának átvállalása (*obligando*),
- más tartozásának elengedése (*liberando*).²

A klasszikus kori szabályozás lehetővé tette továbbá az ajándékozási ígéret mint kötelmi jogi igény bírói úton való érvényesítését, ha az formális volt, vagyis stipulatioba foglalták.³

A *jusztiniánuszi jog* már részletesebben szabályozza ezt a szerződéstípust, ebben a korban jelenik meg a *pactum donationis* jogintézménye, valamint megtörténik az ajándékozási ígéret és a konkrét ajándékozási aktus különválasztása oly módon, hogy előbbi is kötelemfakasztó hatályúvá teszi.⁴ A jusztiniánuszi jog alapján az ajándékozási szerződés legalapvetőbb ismérvei a következőképpen határozhatóak meg:

- az ajándékozó vagyonának csökkenése,
- a megajándékozott vagyonának növekedése,
- *animus donandi* (ajándékozási szándék) megléte,
- tárgya bőkezűségből (*intentio liberalis*) tett ingyenes juttatás,
- az ajándék elfogadása a megajándékozott által.⁵

Ezek alapján az ajándékozás az ajándékozó vagyonát csökkentő, a megajándékozott vagyonát növelő, bőkezűségből (*liberalitas*) tett olyan ingyenes juttatás, amelyet a megajándékozott elfogadott.⁶

A jusztiniánuszi jog rendelkezett továbbá az ajándékozó *felelősségéről* is, amely – ingyenedős lévén – értelemszerűen enyhébb volt, mint az eladóé, hiszen csak dolusért és culpa lataért felelt. A megajándékozott pedig csak akkor tartozott helytállni az ajándékozó hitelezőivel szemben, ha azok az ajándékozó vagyonából magukat nem tudták kielégíteni, ebben az esetben a jóhiszemű megajándékozott csak a meglévő gazdagodása erejéig felelt, míg a rosszhiszemű teljes kártérítéssel tartozott.⁷ Császárkorban megjelent a sajátosság volt, hogy a megajándékozott akkor is felelt, ha az ajándékozás valamilyen kötelesrésze jogosult vagyoni igényét sértette.

Az ajándék *visszakövetelhetőségének* kérdése már a római jogban is jelentkezett. Az ajándékígéret visszavonására, illetve a már juttatott ajándék visszakövetelésére főszabály szerint nem volt lehetőség, egyetlen kivételt a durva hálátlanság esete képezett. Nem lehetett azonban visszakövetelni ezen okból sem az ún. viszonzó ajándékot (*donatio remuneratoria*), amelyet az ajándékozó a megajándékozott valamely korábbi

² MOLNÁR IMRE–JAKAB ÉVA: *Római jog*. Leges, Szeged, 2012. 322. p.

³ SZALMA JÓZSEF: *Az ajándékozási szerződés – különös tekintettel a magyar Ptk. rekodifikációjára*. Jogtudományi Közlöny 2004/5. 169. p.

⁴ FÖLDI–HAMZA 2011, 545. p.

⁵ MOLNÁR–JAKAB 2012, 321–322. pp.

⁶ FÖLDI–HAMZA 2012, 545. p.

⁷ FÖLDI–HAMZA 2012, 546. p.

cselekménye ellentételezéseként adott (pl. életmentőnek hálából juttatott ajándék, találonak adott jutalom).⁸

Az ajándékozási szerződéssel *rokon jogintézményekkel* találkozhatunk a kötelmi jog körén kívül is, amelyeknek az ajándékozástól történő dogmatikai szempontú elhatárolása a hatályos polgári jogban is meghatározó jelentőséggel bír, így a kérdés már a római jog kapcsán sem mellőzhető. Ezek a hasonló jogintézmények pedig a házassági vagyongjog területén a *donatio ante nuptias*, valamint a *donatio propter nuptias*, míg az öröklési jog körében a halál esetére szóló ajándékozás (*mortis causa donatio*) és a halál esetére szóló egyéb juttatás (*mortis causa capio*).

A *donatio ante nuptias* a jegyajándék előképét jelenti, hiszen ez egy olyan ajándékozást foglalt magában, amely során a vőlegény ingyenesen juttatott előnyt a menyasszony részére, és erre a jogügyletre az ajándékozás általános szabályait kellett alkalmazni.⁹ Ezzel szemben a *donatio propter nuptias* értelmében a férj adott vagy ígért ajándékot a feleség részére a házasság megszűnése esetére, amelynek célja az volt, hogy a feleség megélhetése a férj halála után is biztosított legyen. Ebből következett az a logikus szabály, hogy ez a fajta ajándék csak akkor járt az özvegynek, ha a házasság a férj halálával, vagy nem a nő hibájából bekövetkező válás miatt szűnt meg.¹⁰ Utóbbi két ajándékozási típus gyakorlati jelentőségét növelte az a szokásjogi rendelkezés, amelynek értelmében a házastársak közötti – szokásos mértéket meghaladó – ajándékozás a házasság fennállta alatt érvénytelennek minősült. A római jog ebben a körben tett említést a hozományról, azonban ennek a jogintézménynek a dogmatikai karaktere nem hordoz magában kifejezett ajándékozási jelleget, így részletesebben nem is teszünk róla említést.¹¹

A halál esetére szóló ajándékozás már a római magánjogban is Janus-arcú jogintézmény volt, hiszen kötelmi jogi és öröklési jogi jellemzőket egyaránt hordozott magán. A kötelmi jogi jellegét erősítette, hogy alakszerűtlen megállapodással jöhetett létre és az örökléstől függetlenül érvényesült, vagyis akkor is hatályos volt, ha az ajándékozó után nem maradt örökös.¹² A következő sajátosságok alapján azonban mégis inkább az öröklési jogba való besorolása indokolt már a római jog szabályozása alapján is:

- ahhoz a feltételhez kötött jogügylet, hogy a megajándékozott az ajándékozót túlélje, ez pedig öröklés jogi jellemző,
- nem érintették az élők közötti ajándékozásra vonatkozó egyes korlátozások (pl. házastársak egymás között is köthettek ilyen jogügyletet),
- egyes speciális öröklési jogi rendelkezések (pl. *quarta Falcidia*) kiterjedtek rá.¹³

⁸ FÖLDI-HAMZA 2012, 546. p.

⁹ MOLNÁR-JAKAB 2012, 163. p.

¹⁰ MOLNÁR-JAKAB 2012, 163. p.

¹¹ A hozomány a feleség családja által a házasság megkönnyítése céljából a férjnek juttatott vagyont jelentette, amely a házasság megszűnése esetén visszakövetelhető volt. Azonban ez a vagyontömeg lényegében a feleség örökrészét jelentette, hiszen a manus házasság megkötésével az agnatióból kivált, így öröklési jogát elvesztette. Ebből következik, hogy a jogintézmény jellemvonásait figyelembe véve nem sorolható az ingyenes jogügyletek körébe, így az ajándékozás kapcsán a részletesebb elemzésétől el lehet tekinteni.

¹² FÖLDI-HAMZA 2012, 662. p.

¹³ FÖLDI-HAMZA 2012, 662. p.

A halál esetére szóló egyéb juttatásra példaként az az eset hozható, amikor az örök-hagyó olyan feltételt tűzött az örökösre vagy hagyományosa számára, melynek értelmében meghatározott vagyoni előnyt kellett juttatnia egy harmadik személy részére, aki azt ingyenesen – *mortis causa capioként* – szerezte meg.¹⁴

A fentiekben ismertetettek alapján láthatóvá vált, hogy a római kötelmi jog – különösen a jusztinianuszi jog – is már ismerte az ajándékozást mint magánjogi jogintézményt, sőt annak tartalmi meghatározást is adott, emellett olyan ismérvekkel ruházta fel ezt a jogügylet-típust, amelyek a hatályos polgári jogban is visszaköszönnek. Fontos azonban leszögezni, hogy a római joganyagot a korai időszaktól kezdve egészen a iustinianusi jog időkáig vizsgáló romanista jogtudósok (pl. Savigny, Molitor) munkássága alapján egyértelműen és világosan nem következtethető ki e jogintézmény pontos rendszertani elhelyezése, nevezetesen az, hogy az ajándékozás ebben a korszakban egyoldalú vagy kétoldalú jogügyletnek számított-e.¹⁵ Ebben a körben elegendő utalni csupán arra, hogy a *lex Cincia* még kétséggé teszi az ajándékozás szerződés-jellegét, míg „azon Ulpianus-forráshely, mely a *pactum donationis* körében az elfogadás kérdését döntő jelentőségűnek véli, már az ajándékozási jogügylet kétoldalú jellegét erősíti.”¹⁶

III. Az ajándékozási szerződés megjelenése a magyar magánjogban

1848-ig a magyar magánjogot alapvetően a szokásjogi szabályok határozták meg, amelyeket elsőként Werbőczy István kísérelt meg jogkönyvében összegyűjteni a 16. század elején. A *Tripartitum* alapvetően a szerződések két típusát különböztette meg: az örökbevallást és az időleges bevallást. Az örökbevallás körébe Werbőczy beleértette az adásvétel mellett a csere és az ajándékozás jogügyleteit is.¹⁷ Az I. Rész 77. címe rögzíti, hogy az ajándékozó az ajándékozást követően nem tarthat igényt az ajándékra, az ilyen perlekedést nem lehet megengedni.¹⁸ A Hármaskönyv tehát ismerte az ajándékozás intézményét, jóllehet arról részletesen nem szólt, azonban generálisan biztosította a jogot arra, „*hogy minden úr és nemes saját fekvő jószágairól szabadon rendelkezhetik.*”¹⁹ Ez az általánosan biztosított jog azonban nem vonatkozott az ősiség miatt az ősi birtokra, valamint az adománybirtokra sem.²⁰

A Hármaskönyv *expressis verbis* szól továbbá a hitberről és ezzel kapcsolatban a jegyajándékról: „*Továbbá a hitbérek és jegyajándékok fizetésére nézve szükséges megjegyeznünk azt, hogy ámbár a hitbér: "dos" (a melyből a "dotalitium" szó ered) és az*

¹⁴ FÖLDI-HAMZA 2012, 662. p.

¹⁵ DELL'ADAMI REZSŐ: *Az ajándékozás*. Jogtudományi Közlöny (15) 1880. 273. p.

¹⁶ BOÓC ÁDÁM: *Az ajándékozási szerződés néhány kérdése a magyar magánjogban*. Állam- és Jogtudomány (46) 2005. 54. p.

¹⁷ HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Magánjogi jogesetek a bírói gyakorlat tükrében. Adalék a magyar magánjog 18-19. századi történetéhez*. Iurisperitus, Szeged, 2013. 51. p.

¹⁸ Werbőczy István Hármaskönyve (Fordította: Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső) in: Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. Franklin-társulat, Budapest, 1897. 153. p.

¹⁹ HK I. 57.

²⁰ HK I. 58. Hogy az ősi fekvő jószágokat az apa, a fiuk sérelmére el nem idegenítheti.

ajándék meg a jegyajándék egymástól nagyon különböznek, mi mégis a kifejezés összefoglalásával a hitbért és ajándékot egybevéve "dotalitiumnak" vagy csakis "dos"-nak, azaz hitbérenek mondjuk. S ez nem egyéb, mint a mit a feleségnek szüzessége vesztéséért és elhálásáért a férjnek javaiból adnak. 1. § Jegyajándéknak pedig mindazokat az ingó javakat nevezzük, melyeket a férj vagy szülők, vagy az atyafiak, vagy bárki más, a menyegző vagy eljegyzés avagy kézfogás szertartásának idején adnak a nőnek."²¹ Maga Werbőczy is elismeri, hogy az ajándék, jegyajándék és a hitbér nem azonos fogalmak,²² azonban ezeket mégis egy kategóriába rendezi (dotalitium) anélkül, hogy az ajándékozást mint kötelmet, mint szerződést fogalmi ismérvekkel látná el. A Tripartitum az imént idézett címből is kitűnően elsősorban csak az ajándékozásnak a házassági vagyoni jogban található rokon jogintézményeivel foglalkozott.²³

A jogtörténeti vizsgálódást megnehezíti, hogy a Mária Terézia kezdeményezésére, 1768-ban felállított kúriai bírákból álló bizottság munkájának eredményeként kibocsátott döntvénygyűjtemény (*Planum Tabulare*) nem tartalmaz tisztán kötelmi jogi karakterű ajándékozással kapcsolatos eseti döntést. Számos jogeset szól ugyanakkor az uralkodó által tett birtokadományozások egyes jogi problémáiról,²⁴ vagy a hatályos jog szerint a családi jog körébe sorolandó menyegzői ajándékról.²⁵ A királyi jogi aktusok – mivel a hűbéri rendszer működtetése jegyében születtek – azonban nyilvánvalóan nem magánfelek közötti jogviszonyt alakítottak ki, így vizsgálatuk érthető okokból e dolgot tárgyat nem képezheti.

A magyar magánjogi kodifikáció jelentős állomásának tekinthetők az 1795. évi tervezetek. Az egyes szerződések körében a javaslatok – tulajdonképpen Werbőczy felosztásához hasonlóan – elsősorban két nagy csoportot érintettek: az örökbevallásokat és az időleges bevallásokat.²⁶ Előbbiek eredményezték a dolog tulajdonjogának átszállását a másik szerződő félre, míg utóbbiak esetében csak a birtoklás joga volt a szerződés tárgya. Az ajándékozási szerződést – mivel tárgya a tulajdonjog átruházása – az örökbevallások között kellett volna a tervezeteknek szabályoznia, azonban a vizsgált szerződéstípus még ezekben a dokumentumokban sem nyer kifejezetten szabályozást. Az örökbevallásokra vonatkozó rendelkezésekből kiindulva – feltételezhetően az ajándékozással is irányadó – olyan általános megállapításokat azonban tehetünk, hogy az ingatlan átruhá-

²¹ HK I. 93.

²² A jegyajándék és a hitbér jellegét tekintve női különjogok, amelyek értelemszerűen szoros kapcsolatban állnak a házassági vagyjoggal. A fogalmak különbözőségére rávilágít, és a jogtörténeti vonatkozásokat részletesen ismerteti egyik tanulmányában Koncz Ibolya Katalin. KONCZ IBOLYA KATALIN: *A jegyajándék és a hitbér jogtörténeti vonatkozásai*. Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Juridica et Politica Tomus XXX/1. 2012. 67–73. pp.

²³ Jegyajándékre nézve lásd még pl. HK I. 100., HK 105.

²⁴ Ennek kapcsán találunk döntést a királyi felség birtokadományozása esetén az adományozó (szavatossági) felelősségéről (Első rész, XIII. 143. pont), vagy az adomány „visszahúzásának” egyes módjaitól (Második rész, III., 358. pont) is. CZÖVEK ISTVÁN: *Planum Tabulare sive Decisiones Curiales*. Buda, 1825. 48. p., 122. p.

²⁵ A meghatározott „jóságra szorított menyeköző ajándék” esetén, ha a feleség tudtával, de ellentmondása nélkül idegeníti el az ajándék tárgyát a férj, akkor a feleség követelési joga – hallgatólagos beleegyezésére figyelemmel – megszűnik (Második rész, III. 815. pont). CZÖVEK 1825, 358. p.

²⁶ HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. JatePress, Szeged, 2004. 148. p.

zására csak szigorú alaki és eljárási feltételek teljesülése mellett kerülhetett sor.²⁷ Ezt erősíti meg Szlemenics Pál az 1823-ban megjelent művében,²⁸ amelyben már kifejezetten az ajándékozási szerződés kapcsán tesz megállapításokat. Szlemenics szerint az ajándékozás olyan ingyenes egyezség, amely „adakozó indulatból” történik az ajándékozó saját vagyona terhére.²⁹ Ingatlan ajándékozása esetén követelményként említi, hogy az közhiteles hely vagy személy előtt, ünnepi szertartások és keretek között történjék, azonban ősi ingatlan elidegenítését – mivel az csak szükségből és fontos okból képzelhető el, és az ajándékozás nem tekinthető ilyennek – nem tartja a szokásjog alapján lehetségesnek.³⁰

IV. Az ajándékozási szerződés az Optk.-ban

1853. május 1-jétől ismeretesen hazánkban az *osztrák polgári jogi kódexet (Optk.)* léptették hatályba, így elsőként a magyar magánjog történetében a polgári jogi szabályokat elsődlegesen nem a szokásjog, hanem egy írott normaszöveg tartalmazta, és a bíróságoknak is ezt kellett követniük. Az ajándékozási szerződést az Optk. a szerződések általános szabályait követően, az egyes szerződések közül elsőként, az adásvételt és a cserét megelőzően – közelebbről a XVIII. fejezetben – szabályozta. A kódex 938. §-a a következő meghatározást adta: „*Olly szerződés, melly által valamely dolog valakinek viszteher nélkül engedtetik át, ajándékozásnak nevezetik.*”³¹ A korabeli joggyakorlat szerint a szerződés tárgya követelési jog vagy dolog tulajdonjoga egyaránt lehetett, vagyis a dolog fogalmát kiterjesztően kellett értelmezni.³² Egységes volt a judikatúra továbbá abban is, hogy kétség esetén a dolog tulajdonjogának átruházására kötött jogügyletet visszterhesnek kellett tekinteni, azaz az ingyenes juttatásra irányuló szándékot vélelmezni nem lehetett.³³ Kötelemfakasztó tény volt az ajándékozási ígéret is, amelynek következtében a megajándékozott az ajándékozóval szemben követelési jogot szerzett. Kiemelendő, hogy a kódex az ajándékozásról mint szerződésről rendelkezett, vagyis nem hagyott kétséget afelől, hogy ez a jogügylet mint kétoldalú jogi aktus értelmezendő.

Az Optk. külön szabályozta a *viszontajándékozás* esetét. Ez egy olyan szerződést jelentett, amely alapján a megajándékozott köteles volt az ajándékozó részére szintén va-

²⁷ Alaki szabályra példaként említhető, hogy az örökbevallást a vármegye közgyűlése előtt kellett tenni, az elidegenítés indokaként megfelelő okot kellett az okiratban megjelölni. HOMOKI-NAGY 2004, 159. p.

²⁸ SZLEMENICS PÁL: *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény*. 1823.

²⁹ Szlemenics megjegyzéseit ismerteti Homoki-Nagy Mária. HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Magánjogi jogesetek a bírói gyakorlat tükrében. Adalék a magyar magánjog 18-19. századi történetéhez*. Iurisperitus, Szeged, 2013. 61. p.

³⁰ Uo.

³¹ Szokolai István fordításának átvétele. Az Optk. kapcsán a továbbiakban is a Szokolai-fordítást veszem alapul. SZOKOLAI ISTVÁN: *Az új austriai polgári törvénykönyv magyarázata. A törvény eredeti szövegével. Második kötet*. Lukács László könyvnyomdája, Pest, 1853. 25. p.

³² HALLER KÁROLY: *Az általános polgári törvénykönyv, mint ez jelenleg Erdélyben érvényes*. Stein János kiadása, Kolozsvár, 1865. 461. p.

³³ A contrario következik ebből az, hogy a visszterhesség vélelme már a 19. század közepén is érvényesült a magánjogban.

lamilyen juttatást tenni. Ez a kötelem valójában a cserével analóg jogintézmény volt, ajándék alatt pedig azt a vagyonrészt értették, amely a kapott értéket ténylegesen meghaladta, magyarul, ha a szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalansága esetén az arányos mértéket meghaladó részre ajándékozási szándékot vélelmeztek.³⁴

A törvénykönyv az ajándékozás kapcsán *alaki feltételeket* csupán az ajándékígéret kapcsán állított. Ennek alapján, ha az ajándékozási ígéretet írásban nem rögzítették, a megajándékozandó személy követelési jogot nyert ugyan, de kereseti jogot nem, vagyis bírói úton nem tudta igényét érvényesíteni.

Az ajándékozás *terjedelmét* illetően a kódex lehetőséget biztosított az ajándékozó számára, hogy akár egész vagyonát elajándékozza, de a jövőben szerzendő vagyonra csak annyiban volt érvényes, amennyiben a meglévő vagyon felét a megszerzendő vagyontömeg nem haladja meg.³⁵

Az osztrák törvény már rendelkezett – ha csak korlátozott körben is – az *ajándékozó felelősségéről* is. Az ajándékozó csak akkor felelt a megajándékozott felé, igaz a teljes kárért, ha „tudva idegen dolgot ajándékoz el s e körülményt az ajándéktevő előtt elhallgatja.”³⁶

Az ajándékot főszabály szerint nem lehetett *visszavonni*, azonban az Optk. számos kivételt ismert. Ezeket veszem számba az alábbiakban:

szükség: erre az esetkörre a megélhetési problémákkal küzdő ajándékozó hivatkozhat, amennyiben az ajándékozott dolog vagy annak értéke még megvan és nincs a megajándékozott hasonló helyzetben, akkor annak évenként számítandó törvényes kamatai-
ra tarthat igényt.³⁷

hálátlanság: szubjektív alapú visszavonási ok volt, amely alapján a hálátlanságot megalapozó – az ajándékozó által meg nem bocsátott – magatartás tanúsításától kezdve a megajándékozottra a rosszhiszemű birtokosra vonatkozó rendelkezéseket³⁸ kellett megfelelően alkalmazni.

tartozott tartás megrövidítése: ha az ajándékozó egyben tartásra kötelezett személy is volt, és az ajándékozás következtében előálló vagyonszökkenése miatt tartási kötelezettségét nem tudta teljesíteni, a tartásra jogosultak követelhatték tartásuk kiegészítését a megajándékozottól, sőt annak örököseitől is.³⁹

kötelesrésznek megrövidítése: a kötelesrészre jogosult, ha az örökhagyó vagyonának felét meghaladó ajándékozással már az ő életében került sor, igényt tarthat az ajándék arányos visszatérítésére, ha a tiszta hagyaték értéke nem éri el az ajándékozáskori vagyon értékének felét.⁴⁰

³⁴ HALLER 1865, 463. p.

³⁵ vö. Optk. 944. §

³⁶ Optk. 945. §

³⁷ vö. Optk. 948. §

³⁸ Az Optk. 338. §-a értelmében tehát a hálátlan megajándékozott felelt a dologban bekövetkező valamennyi kárért, továbbá tartozott kiadni az ajándékozonak azt a hasznát is, amely a sértéstől kezdve keletkezett. HALLER 1865, 466. p.

³⁹ Optk. 950. §

⁴⁰ KARVASY ÁGOST: *Az Ausztriai Általános Polgári Törvénykönyv*. Eggenberger-féle Akadémiai Könyvkereskedés, Pest, 1870.

hitelezők megrövidítése: a fedezetelvonó jogügylet egyik előképét látjuk ebben a visszakövetelési esetben, amely jogot biztosít a hitelező számára az ajándéknak a maga részére követelésére abban az esetben, ha a megajándékozott rosszhiszemű volt.⁴¹

utószülött gyermekei miatt: kiterjesztő szabályt jelent az Optk. 954. §-a a fentiekben már részletezett 947. §-ban meghatározott visszakövetelési ok vonatkozásában. Az utószülött gyermek ugyanis szükségbe jutása esetén az ajándék törvényes kamataira igényt formálhat, amennyiben szükséges tartása hiányzik.

meghiúsult várakozás speciális esete: jegyesek közötti, illetve harmadik személy valamely jegyes részére történő ajándékozása esetén az ajándékot visszakövetelheti a vétlen ajándékozó, ha a házasság megkötésére a későbbiekben nem kerül sor.⁴²

A kódex az ajándékozás körében szolt a *halál esetére szóló ajándékozásról* is. A 956. § alapján az olyan ajándékozás, amelynek csak az ajándékozó halála után kell teljesülnie öröklési jogintézményként, hagyományként értékelendő. A halál esetére szóló ajándékozás azonban csak akkor lehet kötelem, ha

- a megajándékozott azt elfogadta,
- a visszavonás jogáról az ajándékozó kifejezetten lemondott,
- erről az ajándékozó írásbeli okmányt készített és azt a megajándékozottnak kézbesítette.⁴³

Az osztrák kódex tehát normaszöveg szintjén is érzékeltette a jogintézmény kettős jellegét és külön feltételek teljesülését követelte meg ahhoz, hogy a halál esetére szóló ajándékozás szerződésként viselkedhessen.

A magyar jogrendszerre oktrojált osztrák polgári törvénykönyv az ajándékozási szerződést részletesen szabályozta és számos római jogi rendelkezés átvétele is megfigyelhető.

IV. Az ajándékozási szerződés múltja 1861-től az 1959. évi IV. törvény hatálybalépéséig

1861-et követően többé az Optk. nem volt alkalmazható hazánkban, így az 1848 előtti szokásjogi szabályok voltak irányadóak ismételten a magyar joggyakorlatban. A korszak meghatározó magánjogásza *Suhayda János* kísérelte meg rendszerbe foglalni a 19. század második felének magánjogát, figyelembevéve az Országbírói Értekezlet által tett megállapításokat is. *Suhayda* az ajándékozást dogmatikai rendszerében a követelések egyes nemein (magyarán a kötelmi jog különös részén) belül az első helyen említi.⁴⁴ A szerződéstípus fogalmát illetően az Optk. szabályával egyezően alakította ki álláspontját. Érdekes módon a korabeli judikátúra e szerződéstípus hatókörét az Optk. szabályánál szélesebben vonta meg. A legfőbb bírói fórum 1875. május 23.-i 3139. sz. határozata szerint „[...] az atya által vagyonának egyik fiára holtiglan való tartás kötelezettsége

⁴¹ Optk. 953. §

⁴² Optk. 1247. §

⁴³ HALLER 1865, 470. p.

⁴⁴ SUHAYDA JÁNOS: *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere. Az Országbírói Értekezlet által megállapított szabályokhoz és azóta a legújabb időkig hozott törvényekhez alkalmazva.* Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1874. 301. p.

mellett történt átruházása ajándékozásnak tekintendő.”⁴⁵ Továbbá ajándékozás az 1875. október 29. napján 9004. sz. alatt kelt döntés szerint az „[...] oly vagyon átruházási szerződés, melynek tartalma az átruházó ajándékozási célzatáról tanuskodik, s e mellett csekély értékű, vagyis tekintettel az átruházott vagyon értékére jelentéktelen visszaszolgáltatásokkal van összekötve.”⁴⁶ A szerződés tárgyát illetően tehát a korabeli új esetjog – Zlinszky Imre szerint vitatható módon – nem korrelált teljesen a jogirodalmi álláspontokkal, valamint a korábbi (osztrák) szabályozással sem.

A szerződés formai követelményeit illetően Suhayda írásbeliséget mint az érvényességhez elengedhetetlen formai követelményt kizárólag az ingatlan ajándékozására vonatkozó szerződésre nézve fogalmaz meg. Megismétli az osztrák törvénykönyv azon szabályát, miszerint az egész vagyon elajándékozására is van lehetőség, amelynek korlátját csak a kötelesrészre jogosultak kötelesrésze jelenti.⁴⁷ Összességében megállapításait az Optk. rendelkezéseinek szellemisége hatja át, ez visszavezethető nyilvánvalóan arra, hogy a kódex majd’ egy évtizeden át való kötelező alkalmazása egyes jogintézményeknek a szokásjogba való rögzülését eredményezte.

A korszakból Herczeg Mihály 1892-ben megjelent munkáját szükséges kiemelni. Az ajándékozás kapcsán tartalmi meghatározást ad: „Az ajándékozás (*donatio*) oly szerződés, mely által valaki jogi kötelezettség nélkül saját vagyona csökkentésével másnak visszteher nélkül vagyoni jogi előnyt enged át oly célból, hogy ennek vagyonát gyarapítsa.”⁴⁸ Megjegyzi, hogy a jogintézmény rendszerbeli helye vitatott, azonban feltétlenül a kötelmi jog különös részében való elhelyezése indokolt, mivel létrejöttéhez két fél akaratkijelentése szükséges.⁴⁹ Az egyes szerződések rendszerén belül pedig a vagyonáttruházó kötelek között találhatjuk közvetlenül az adásvételt és cserét követően. Felosztása hasonlít a hatályos magyar kódex rendszeréhez, de az azzal kapcsolatos megjegyzéseimet csak a későbbiekben fejtem ki.

Herczegh az ajándékozást többféleképpen *csoportosítja*. Nézete szerint a *donatio* lehet élők közötti vagy halál esetére szóló, valamint feltétlen vagy feltételes. Utóbbi eset alatt azt érti, amikor az ajándékozással szemben ellenszolgáltatás áll és ilyenkor ajándéknak ténylegesen az ellenszolgáltatást meghaladó vagyoni érték tekintendő,⁵⁰ feltéve, hogy „a csekélyebb érték mellett való átruházás bőkezűségéből történt s ez vagy nyíltan kijelentetett, vagy a fenforgó körülményekből okszerűen következtethető.”⁵¹ Herczegh Mihály mindezek alapján egy 1873. okt. 29-i eseti döntésre hivatkozással ajándékozásnak tekinti az olyan vagyonáttruházási szerződést is, „melynek tartalma az átruházó ajándékozási célzatáról tanuskodik s e mellett csekély értékű, vagyis tekintettel az át-

⁴⁵ A döntést Zlinszky Imre ismerteti. ZLINSZKY IMRE: *Az ajándékozás fogalma tekintettel a hazai joggyakorlatunkra*. Jogtudományi Közöny (14) 1879, 158. p.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ JANCsó GYÖRGY: *A kötelesrész átöröklése*. Jogtudományi Közöny (24) 1889, 152–153. pp.

⁴⁸ HERCZEGH MIHÁLY: *A magyar dologbeli és kötelmi jog*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés Kiadása, Budapest, 1892. 224. p.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Hasonló elgondolással már találkoztunk az Optk. kapcsán ismertetett viszontajándékozás során.

⁵¹ HERCZEGH 1892, 225. p.

ruházott vagyon értékére és jövedelmeire, jelentéktelen viszontszolgáltatásokkal van összekötve.⁵²

Herczegh követi az Optk. azon szabályát, hogy az ajándék rendszerint visszavonhatatlan. A rendelkezés *ratioja* abban áll, hogy a forgalmi viszonyokra káros hatással van a már érvényesen megkötött és teljesedésbe ment szerződések alapján kialakult tulajdonviszonyoknak a visszaállítása.⁵³ Kivételes eset tehát az, amikor az ajándék visszavonható, erre a következő példákat említi:

- megajándékozott oly módon bántalmazza az ajándékozót, amely alapján a szülő a gyermekét kitagadhatja,
- a kikötött ellenszolgáltatást a megajándékozott vétkeisége miatt nem teljesíti.⁵⁴

Dogmatikailag ettől különböző esetként kezeli Herczegh az ajándékozás *megtámadását*, amelyre kötelesrész sértése esetén a szükségörökösök, míg tulajdonképpen fedezetelvonás esetén a hitelezők voltak jogosultak. A szerző érdekes eseti döntést ismertet ennek kapcsán, amelyben azt mondta ki a bíróság házastársak közötti ingyenes juttatást magába foglaló jogügylet a harmadik jóhiszemű felek (hitelezők) vonatkozásában hatálytalanok (*actio Pauliana keresete*, 1876. szept. 16. 7861. számú döntés).⁵⁵

Témám szempontjából figyelemre méltóak még Kiss Mór egyes megállapításai is, amelyeket 1899-ben tett közzé. Az ajándékozás szokásjogi elemei kapcsán kiemelkedő jelentőséget tulajdonít az ajándékozási szándék meglétének, valamint meghatározza az ajándékozás egyes *különös nemeit* is: így különbséget tesz jutalmazó, vegyes ajándékozás és halál esetére szóló ajándékozás között.⁵⁶ A jutalmazó (vagy érdemdíjazó) ajándékozás Kiss szerint már semmiben nem különbözik a közönséges ajándékozástól a jogi szabályozás jellegét tekintve, így a különbségtétel csupán történeti gyökerű. A *negotium mixtum cum donatione* egy vegyes szerződés, amelyre az adásvétel és az ajándékozás szabályait egyaránt alkalmazni kell. Ettől azonban különbözik a „*célmeghatározásos*” ajándék, amely azonban nem hordoz magában visszerhességre utaló jegyet, hiszen a cél teljesítése nem feltétele a jogszerzésnek, legfeljebb visszakövetelésre adhat alapot (*donatio sub modo*).⁵⁷ A halál esetére szóló ajándékozást pedig részletesen nem is elemezte, mivel az öröklési jog körébe tartozó kérdéskörnek tekintette. Ezeket a különös nemeket egyébként Kolosváry Bálint 1911-es tankönyvében még fenntartja és létezőnek ismeri el.⁵⁸

A 19–20. század fordulóján újabb magánjogi tervezetek készültek, azonban ezek közül egyiket sem fogadta el a törvényhozás, mégis a joggyakorlatot befolyásoló jelentőségük volt. Az 1900-as javaslat lényegesen nem módosította az ajándékozás eddig is-

⁵² Uo.

⁵³ HERCZEGH 1892, 226. p.

⁵⁴ HERCZEGH 1892, 227. p.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ KISS MÓR: *A jogügyletekből származó kötelek*. in: FODOR ÁRMIN (szerk.): Magyar magánjog III. kötet. Kötelmi jog. Singer és Wolfner kiadása, Budapest, 1899. 389–390. pp.

⁵⁷ KISS 1899, 391. p. Ez a jogintézmény valójában a meghagyásos ajándékozást jelenti, amely már megjeleNIK az 1900-as javaslatban. vö. Javaslat (1900) 1508–1511. §§

⁵⁸ KOLOSVÁRY BÁLINT: *A magyar magánjog tankönyve. II. kötet*. Grill, Budapest, 1911. 205. p.

mert fogalmát.⁵⁹ Az ajándékozási ígéret csak írásban volt érvényes, azonban a reálszerződési jelleg mutatkozott meg abban, hogy a dolog tényleges átadása vagy maga a teljesítés az írásbeliséget azonban pótolta. Az ajándékozó felelőssége a korábbiakhoz képest a javaslatban kiszélesítésre került és részletesebben is nyert szabályozást. Teljesítési késedelem vagy nem teljesítés miatt csak „*gonosz szándék vagy súlyos gondatlanság*” esetében felelt, míg kellékszavatosság a hiányos szolgáltatásért csak akkor terhelte, ha a hiány közlését előzetesen elmulasztotta.⁶⁰ A jogszavatosság hasonlóképpen alakult, vagyis kizárólag akkor felelt, ha elmulasztotta a megajándékozottal közölni, hogy tulajdonszerzésének a dolgon harmadik személynek fennálló joga miatt akadály van.

A javaslat különválasztotta az *ajándékozás teljesítésének megtagadására* és a már juttatott ajándék *viSSzakövetelésére* vonatkozó szabályokat. A teljesítés megtagadására mint a *clausula rebus sic stantibus* polgári jogi jogintézmény érvényesülésére csak egyetlen esetben volt lehetőség, ha a teljesítés következtében „*önmagát és azokat a személyeket, a kiknek tartásáról törvénynél fogva gondoskodni köteles*” képtelen lenne eltartani.⁶¹ Ez az ok a már juttatott ajándék viSSzakövetelése vonatkozásában is érvényesült, de csak *annyiban* kérhetett visszatérítést, *amennyiben* az a hiányzó tartási költség fedezése érdekében szükséges volt.⁶² A meg nem bocsátott *hálátlanság* is visszavonási okot képezett, amely már akkor is megállapítható volt, ha az ajándékozó közeli hozzátartozója sérelmére történt a gonosz szándékkal történő súlyos (és egyben a személyére irányuló) megsértés vagy a vagyon tetemes károsítása.⁶³ A hálátlanságot megállapíthatóvá tette a korabeli ítélkezési gyakorlatban a házasságtörés, a becsületsértés vagy a tetteleges bántalmazás is.⁶⁴ A judikátúra szerint, ha a megajándékozott a jogügylet tárgyát továbbajándékozta, akkor az eredeti ajándékozót a viSSzakövetelés joga bármelyik (a közvetlen és közvetett) megajándékozott durva hálátlansága esetén is megillette.⁶⁵ Sajátos, és eddig nem ismert viSSzakövetelési esetet jelentett az, ha az ajándékozót pazarlás miatt *gyámság alá helyezték*, ugyanis ebben az esetben a gyám a gyámolt gyámság alá helyezést megelőző egy éven belüli ajándékozásait visszavonhatta, a megajándékozott azonban csak a még meglévő gazdagodása erejéig felelt. Nem volt azonban viSSzakövetelhető az olyan ajándékozás, „*amely által az ajándékozó erkölcsi kötelességének vagy a társadalmi illem követelményének tett eleget, sem vissza nem követelhető, sem vissza nem vonható.*”⁶⁶

⁵⁹ „Ajándékozás (1498. §) Ajándékozás forog fenn, ha valaki saját vagyona rovására másnak kötelezettség nélkül, ingyenes vagyoni előnyt juttat s a másik azt mint ingyenest elfogadja.” *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezete. Első szöveg. Igazságügyminisztérium kebelében szervezett állandó bizottság szakértő tagjai.* Grill, Budapest, 1900. 334. p.

⁶⁰ Javaslat (1900) 1500–1501. §§

⁶¹ Javaslat (1900) 1505. §

⁶² Az ajándék viSSzakövetelésének azonban ebben az esetben sem volt helye, ha vagyoni romlását szándékosan vagy súlyos gondatlanul maga az ajándékozó okozta, vagy pedig már az ajándékozás óta tíz év eltelt. [vö. Javaslat (1900) 1507. §]

⁶³ Javaslat (1900) 1512. §

⁶⁴ KOLOSVÁRY 1911, 203. p.

⁶⁵ 1712/1913. sz., 1913. december 29. Forrás: BERNHARD MIKSA: *A polgári jogi határozatok tára egységes szerkezetben.* Budapest, 1934. 67. p.

⁶⁶ Javaslat (1900) 1517. §

A javaslat rendhagyó újítását jelentette az ajándékozás körében a *meghagyásos ajándékozás* (*donatio sub modo*) jogintézményének szabályozása. Ennek az volt a lényege, hogy az ajándékozó, amennyiben ő már teljesített, jogot szerez arra, hogy a meghagyás teljesítését a megajándékozottól követelje. Ez a rendelkezés azonban véleményem szerint nem összeegyeztethető az ajándékozás fogalmával, amely ezt a szerződéstípust mint fogalmilag ingyenes kötelmet határozza meg. Itt pedig már az ajándékozással szemben ellenszolgáltatás áll, sőt speciális visszakövetelési okot is meghatároz a törvény arra az esetre, ha a megajándékozott a meghagyást nem teljesíti.⁶⁷ Ezen aggályok ellenére a rendelkezés nem csupán elméletben létezett, hanem megjelent a Kúria gyakorlatában is. A legfőbb bírói fórum a *donatio sub modo*-t általában a közönséges ajándékozással azonos szabályok alá tartozó jogintézménynek tekintette, és kifejezetten tágan értelmezte. Ennek köszönhetően olyan eseteket is ebben a körben bíráltak el, amelyek a korabeli joghelyzetben is leginkább az ellátási (mai szóhasználattal tartási) szerződés körébe tartoztak volna.⁶⁸ Külön kikötés nélkül is az ajándékozási szerződés hatálytalanítását eredményezte az, ha az ajándékozó szülőkről a megajándékozott gyermek és felesége nem gondoskodott, mivel ez a Kúria szerint egyébként is erkölcsi kötelességük, aminek elmulasztása külön feltétel tűzésének hiányában is, önmagában hatálytalanítja a jogügyletet.⁶⁹

Az 1913-ban megszülető újabb javaslat az 1900-as tervezet elgondolásain érdemben nem változtatott. A meghagyásos ajándékozás kapcsán a javaslat indokolása ellentmondásos dogmatikai megállapításokat tesz, ugyanis az indoklás szerint a meghagyás az ügylet ingyenességét nem befolyásolja, csupán a juttatott előny értéke kevesbedik a meghagyás értékével, de ez az ajándékozás ingyenes jellegét nem befolyásolja. Ezzel a megállapításokkal a fentiekben kifejtettek alapján továbbra sem tudok egyetérteni.⁷⁰

Történeti áttekintésem következő állomása az 1928-as *Magánjogi Törvényjavaslat* (Mtj.). A javaslat nagyrészt megegyezett a korábbi kodifikációs bizottságok által kidolgozott szövegtervezetekkel. Újításként jelentkezett azon vélelem felállítása, miszerint a házastársak és jegyesek, valamint az egyenes ágon rokonok és egyenes ágon sógorok között végbement vagyoni juttatásokat ellenkező bizonyításig ingyenesnek kellett tekinteni.⁷¹ A törvényjavaslat változatlanul tartalmazta a meghagyással kapcsolatos ajándékozás intézményét, a teljesítés megtagadása, illetve az ajándék visszakövetelésének okain az előkészítő bizottság lényegileg nem változtatott.⁷²

A szokásjogi szabályok újabb, elemző jellegű összefoglalására került sor a Szladits Károly főszerkesztésében 1940-1942-ben kiadásra került többkötetes munkában. Az

⁶⁷ A meghagyásos ajándékozás bizonyos értelemben (alapul véve a tervezet rendelkezéseit) a megbízási szerződés ismérveit hordozza magán.

⁶⁸ Vö. XI. 949. Forrás: BODA GYULA – VINCENTI GUSZTÁV: *A Jogi Hírlap Döntvénytára. Magánjog. IV. kötet* Jogi Hírlap, Budapest, 1939. 463. p.

⁶⁹ C. III. 4319–1937. Forrás: BODA–VINCENTI 1939, 465. p.

⁷⁰ *Indokolás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv törvényjavaslatához. III. kötet. Kötelmi jog.* Közzéteszi: Magyar Kir. Igazságügyminisztérium. Grill, Budapest, 1914.

⁷¹ Mtj. 1448. § *Magyarország magánjogi törvénykönyve.* Közzéteszi: A Magyar Kir. Igazságügyminisztérium. Budapest, 1928. 382. p.

⁷² Új megajándékozási okot jelentett azonban a házastárs vonatkozásában az az eset, hogy visszakövetelhetette a házastársnak adott ajándékot, feltéve, hogy a házasság felbontására kizárólag a megajándékozott házastárs vétkeisége miatt került sor. Mtj. 1463. §

ajándékozási szerződésre vonatkozó részt Menyhárt Gáspár írta. Menyhárt szerint a továbbiakban az *animus donandi* tényállási elemként megkövetelni szükségtelen, mivel egyrészt szubjektív és nehezen bizonyítható mozzanat, másrészt a többi tényállási elem maradéktalan teljesülése feltételezi az ajándékozási szándékot is.⁷³ Menyhárt vizsgálata során helyesen különválasztja egymástól az ajándékozási szerződés és kötelem fogalmát, minthogy előbbi létrejötte keletkezteti az utóbbit. Az ajándékozás alakiságához nem kötött szerződés, kivéve, ha az ajándékozás tárgyának átruházásához speciális alakiságot követel meg a szokásjog (pl. ingatlan-adásvétel). A visszakövetelési/teljesítés megtagadásra vonatkozó okok közül újat ez a munka nem nevesít, a durva hálátlanság esetét azonban megszorítóan értelmezi, ugyanis Menyhárt Gáspár megítélése szerint csak olyan magatartás tartozhat e fogalom körébe, amely bűncselekményt képez.⁷⁴

VI. Az 1959. évi IV. törvény rendelkezéseinek ismertetése

A kötelmi jog különös részének felépítése az 1959. évi IV. törvényben (továbbiakban: régi Ptk.) azt a rendező elvet követte, amely szerint a szerződések élén a fogalmilag visszterhes jogügyletek állnak, míg ezeket követik azok a kötések, amelyek egyaránt lehetnek ingyenesek és visszterhesek, az egyes szerződések végén pedig a kivételesnek számító fogalmilag ingyenes szerződések helyezkedtek el. Ebből adódóan az ajándékozást a haszonkölcsönnel egyetemben a különös rész végén találtuk. A normaszöveg szerint az ajándékozás olyan konszenzuál-szerződés, amely alapján „*az egyik fél saját vagyona rovására a másiknak ingyenes vagyoni előny juttatására köteles.*”⁷⁵ Az irányadó joggyakorlat szerint a kétoldalú jogügylet konszenzuális jellegéből kifolyólag az ajándék tényleges átadása a szerződés megkötéséhez nem volt szükség, az már ugyanis a tulajdon-átruházásra vonatkozó egyező akarat kinyilvánításával, illetve az ajándék elfogadásával létrejön. Az ajándékozó ígérete ajánlattételnek minősült, amelyre nézve az arra vonatkozó szabályokat kellett megfelelően alkalmazni.⁷⁶ A jogügylet tárgya bármi lehet, ha azonban az ingatlan, a szerződést írásba kell foglalni.⁷⁷ Lényeges fogalmi elem, hogy az ajándékozó vagyonának csökkennie, míg a megajándékozottnak növekednie kell, emiatt nem minősül például ajándékozásnak a vételi jog más részére történő átengedése.⁷⁸ Amennyiben az egyik fél szolgáltatásával szemben áll, de lényegesen kisebb mértékű ellenszolgáltatás vagy érvénytelen a jogügylet (uzsora), vagy vegyes szerződés jön létre, amelyre akkor kell alkalmazni az ajándékozás szabályait, ha a felek jogviszonyában alapvetően az ingyenesség a meghatározó.⁷⁹

⁷³ MENYHÁRT GÁSPÁR: *Ajándékozás*. In: SZLADITS KÁROLY (főszerk.): Magyar magánjog. Kötelmi jog. Különös Rész. Grill, Budapest, 1941. 423. p.

⁷⁴ MENYHÁRT 1941, 434. p.

⁷⁵ régi Ptk. 579. § (1) bek.

⁷⁶ MISKOLCZI BODNÁR PÉTER: *Ingyenes jogügyletek*. in: NOVOTNI ZOLTÁN (szerk.): Magyar polgári jog. Kötelmi jog. Egyes szerződések és az értékpapírok joga. II. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc 1993. 627. p.

⁷⁷ régi Ptk. 579. § (2) bek.

⁷⁸ BH 2002. 181.

⁷⁹ TÖRÖK GÁBOR (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázata. IV. kötet. Kötelmi jog. Különös rész. Magyar Hírlap- és Közlönykiadó, Budapest, 2006. 487. p.

Az ajándékozó felelőssége a jogtörténeti példákhoz hasonlóan a jogügylet ingyenességéből következően korlátozott, az csak a tulajdonszerzésre, valamint az ajándék tárgyának lényeges fogyatékoságára, az ajándékozás során abban beálló kárra, a lényeges tulajdonságról való tájékoztatás elmulasztása kapcsán keletkező kárra nézve terjed ki, feltéve, hogy az ellenérdekű fél az ajándékozó szándékosságát vagy súlyos gondatlanságát bizonyítja.⁸⁰

A korábbiakban vizsgált kódextervezetekhez hasonlóan a megkötött szerződés teljesítése *megtagadható* volt. A törvényi lehetőség a *clausula rebus sic stantibus* elvén alapul és akkor juthat szerephez, ha az ajándékozó bizonyítja, hogy az ajánlattétel, illetve a szerződés megkötése után körülményeiben, különösen a megajándékozotthoz való viszonyában olyan lényeges változás állott be, hogy a szerződés teljesítése tőle többé el nem várható.

A kódex *visszakövetelési* okokat is nevesített:

- *létfenntartás* kapcsán fennálló szükség, de ez csak az ajándékozóra vonatkozik, vagyis az általa eltartottakra nem (ellentétben a jogtörténeti példákkal) – visszakövetelés csak a még *meglévő ajándékokra* történhet, feltéve, hogy az ajándék visszaadása a megajándékozott létfenntartását nem veszélyezteti;
- *meg nem bocsátott súlyos jogsértés esete* ajándékozóval vagy közeli hozzátartozójával szemben, az ajándékozott vagy vele együttélő hozzátartozója által – az ajándék *helyébe lépett értékre is*;
- *téves feltevés esete*, amelynek hiányában az ajándékozásra nem került volna sor és az utóbb véglegesen meghiúsult – az ajándék *helyébe lépett értékre is*.

Az első esetkör már az 1959. évi IV. törvény hatálybalépése előtt is a szokásjog része volt, és ezen a kodifikációs bizottság sem kívánt változtatni. A szabályozás hatóköre annyiban szűkült, hogy a kódex rendelkezése alapján a megajándékozott csak a saját *létfenntartásának veszélyére* hivatkozhatott, az általa eltartottakéra nem. Azonban, ha maga az ajándékozó a tartásra jogosult, az ajándék visszakövetelésére vonatkozó jogát ez nem érintette, a két jog együttes érvényesítésének ugyanis csak a joggal való visszaélés tilalma szabhatott határt.⁸¹ A bírói gyakorlat ugyanakkor elismert egy olyan megoldást, amelynek értelmében nem követelhető vissza az ajándék, ha a megajándékozott járadék vagy tartás biztosításával az ajándékozó szükséghelyzetét megszüntette.⁸² A visszakövetelési jog mindaddig adott volt, amíg a létfenntartási veszélyhelyzet fennállt, vagyis az általános elévülési időtől függetlenül gyakorolható volt.⁸³

A második ok esetén mind a római jog, mind később a magyar szokásjog szubjektivizált, vagyis a durva vagy vastag hálátlanság fennállta esetén biztosított visszakövetelési jogot. Ezt a kódex nem vette át, és inkább objektív alapokra helyezte a kérdést azáltal, hogy az ajándékozó vagy közeli hozzátartozója rovására *súlyos jogsértés* elkövetését követelte meg. Ez nem befolyásolja azt az eljárásjogi tényt, hogy mindezt az

⁸⁰ régi Ptk. 581. § (1) bek.

⁸¹ Vö. Legfelsőbb Bíróság PK 77. számú állásfoglalása

⁸² MISKOLCZI BODNÁR 1993, 633. p.

⁸³ BH 2013. 41. p.

ajándékozónak kellett bizonyítania, azonban annak fennforgását vagy hiányát a bíróság az általános társadalmi értékítélet alapján döntötte el.

Az ajándékozással kapcsolatos *téves feltevésre* alapított visszakövetelési eset az egyik leggyakrabban előforduló visszakövetelési ok volt eddigiekben a bírói gyakorlatban, ezért annak tartalmi elemeit részletesen elemezte a Legfelsőbb Bíróság a PK. 76. számú állásfoglalásában. A Kúria által jelenleg is fenntartott instrumentum alapján a következő esetekben hívható fel eredményesen a vonatkozó törvényi rendelkezés:

- a téves feltevés valamilyen lényeges körülményre vonatkozik, amely nélkül kétséget kizáróan nem került volna sor az ajándékozásra;
- a téves feltevés végleges meghíúsulása;
- visszakövetelésnek az elévülési időn belül van helye, ez a jog is elenyészik azonban az elévülési időn belül akkor, ha azt hosszabb ideig nem gyakorolják;
- a megajándékozott örökösétől csak akkor van helye visszakövetelésnek, ha az a társadalmi felfogás szerint indokolt;
- ajándékozó örökösét csak akkor illeti meg a visszakövetelés joga, ha a feltevés az ő javára (is) szól és ez a társadalmi felfogás szerint is indokolt;
- nem követelhető vissza az ajándék, ha a feltevés meghíúsulása az ajándékozónak felróható.⁸⁴

Szükséges még megjegyezni, hogy a hatályát vesztt Ptk. törvényerőre emelte azt a korábbi szokásjogi gyakorlatot, amely szerint a szokásos mértékű ajándék visszakövetelésének nincs helye.⁸⁵

VII. Kitekintés a 2013. évi V. törvény vonatkozó rendelkezéseire

A tanulmány zárásaként röviden utalok a 2014. március 15-én hatályba lépett kódex egyes eltérő szabályaira. Alapvetően kijelenthető, hogy az új törvénykönyv rendelkezései fő vonalaiban követik az 1959. évi IV. törvény normaszövegében található sajátosságokat. A jogintézmény *kódexbeli elhelyezése* azonban megváltozik, és visszakertül – a Herczegh Mihály által már korábban alkalmazott kategorizálást tulajdonképpen követve – a kötelmi jog különös részének elejére, a tulajdonátruházó jogügyletek sorába.

A *szerződés tárgya* az új normaszövegben a vagyoni előny helyett a dolog lett, amelyre azonban a 6:235. § (3) bekezdésében meghatározott kiterjesztő törvényi interpretáció vonatkozik, így a dologgal egy tekintet alá esik a jog vagy követelés ingyenes átruházása is, emiatt ez a változtatás nem nevezhető érdeminek. Ingatlan ajándékozása esetén továbbra is kötelező az írásbeliség, azonban az ajándékozóra nézve többletkötelezettséget jelent az, hogy köteles a tulajdonjogon felül a dolog birtokát is átruházni.

A legnagyobb újtásként azonban az *ajándékozó felelősségére* vonatkozó szabályozás törvényszövegből történő mellőzése említendő. Tekintettel arra, hogy a kötelmi jog általános részében meghatározott jog-, illetve kellékszavatossági rendelkezések kizáró-

⁸⁴ A Legfelsőbb Bíróság PK. 76. sz. állásfoglalása

⁸⁵ régi Ptk. 582. § (5) bek.

lag a visszterhes jogügyletekre alkalmazhatóak, ez az újítás azt jelenti, hogy az ajándékozó felelősségi alakzatát a jogalkotó megszüntette.⁸⁶

Az ajándék *visszaköveteléseinek* eseteit jelentősen nem érintette a kodifikáció. A létfenntartásra vonatkozó szükséghelyzet kapcsán már nem szerepel az a kitétel, hogy az ajándék csak annyiban követelhető vissza, amennyiben arra az ajándékozónak létfenntartása érdekében szüksége van, vagyis az egész ajándék visszakövetelhető a létfenntartást veszélyeztető szükséghelyzet esetén akkor is, ha annak egésze nem is feltétlenül kell a létfenntartáshoz. További változás, hogy a jogalkotó törvényerőre emelte azt a bírói gyakorlatot, amely szerint nem követelhető vissza az ajándék ezen a címen, ha a megajándékozott az ajándékozó létfenntartását járadék vagy természetbeni tartás útján megfelelően biztosítja.⁸⁷

ANDOR GÁL

THE HISTORICAL PROGRESS OF THE LEGAL REGULATION OF DONATION IN THE HUNGARIAN SUBSTANTIVE CIVIL LAW, WITH REGARD TO THE CURRENT LEGISLATION

(Summary)

This study presents the progress of the regulation of donation contract in order to draw legal conclusions from the previous regulations to the current legislation.

This legal institute is examined in every period of time (or stage of progress) from the following aspects: the place of donation in the system of contract law (questions connected to the dogmatic character of this contract), the subject of contract, the liability of donor and donee, the several cases of donor's reclaim opportunity and the formal terms/conditions of validity.

The analysis of this questions begins with the examination of the regulation of roman law, because mainly and still this historical law system gives the ground of the modern contract law. After this preliminary approach the analysis is based on the examination of the relevant hungarian legal proposals (1514, 1795, 1900, 1914, 1928) and customary law from 16th century to 20th century.

In addition, this topic can not dispense with the research of former and current case law, therefore as a part of this paper, some of the decisions of Supreme Court are examined, too.

⁸⁶ Vö. 2013. évi V. törvény (Ptk.) Hatodik Könyv XXIV. és XXXVI. Fejezetek

⁸⁷ Ptk. 6:237. § (1) bek.

JUHÁSZ KRISZTINA*

Az Európai Unió válságkezelési műveleteinek finanszírozása és a rendelkezésre álló katonai és polgári képességek

Bevezetés

A közös kül- és biztonságpolitika (KKBP) finanszírozásának vizsgálata nem tartozik a témával foglalkozó kutatók érdeklődésének fókuszába, annak ellenére, hogy a kérdés a fenti politikaterület végrehajtásának alapvető feltételét jelenti. Ahogyan *Missiroli* megjegyzi: „Az EU vezette válságkezelési műveletek finanszírozása az Unió kül- és biztonságpolitikájának külső hatékonyságára és belső konzisztenciájára ható némiképp elhanyagolt, mindazonáltal elengedhetetlen tényezője.”¹ A téma jelentőségét csak tovább növeli, hogy a 2008-ban kibontakozott pénzügyi és gazdaság válság következtében mind az EU, mind a tagállamok érzékenyebben viszonyulnak a pénzügyi kérdésekhez. Az alábbiakban áttekintjük a KKBP finanszírozásának az EU költségvetésében elfoglalt helyét, valamint megvizsgáljuk a szűkebb értelemben vett biztonság- és védelempolitika (KBVP) pénzügyi kondícióit, azaz a polgári és katonai válságkezelési műveletek finanszírozásának mechanizmusait.

I. A KKBP költségvetése és a polgári válságkezelési műveletek finanszírozása

A KKBP költségvetése az EU költségvetésének negyedik fejezetében, „Az EU mint globális szereplő” cím alatt került elhelyezésre, több más terület mellett. A 2007-2013-as pénzügyi keret időszakára a KKBP számára előirányzott költségvetési főösszeg 2 milliárd euró volt, ami azt jelenti, hogy az EU átlagosan évi 290 millió eurót szánt a KKBP finanszírozására.² A KKBP éves költségvetésének alakulása 2007 és 2013 között

* tanársegéd, SZTE Politológiai Tanszék

¹ MISSIROLI, ANTONIO: *Euros for ESDP: financing EU operations*. Institute for Security Studies Occasional Papers 2003 No. 45 June 3. p.

² GREVI, GIOVANNI - KEOHANE, DANIEL: *ESDP resources*. In: Grevi, Giovanni - Helly, Damien - Keohane, Daniel (szerk.): *The European Union Institute for Security Studies: European Security and Defence Policy. The First 10 Years (1999–2009)* 2009. 90. p.

azonban a valóságban dinamikus kiadásnövekedést mutatott,³ ahogyan azt az alábbi táblázat is alátámasztja:

1. táblázat

A KKBP éves költségvetésének alakulása 2007 és 2013 között (millió euró)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
KKBP	159	285	243	281	327	363	406

Forrás: GREVI, GIOVANNI - HELLY, DAMIEN - KEOHANE, DANIEL (szerk.): The European Union Institute for Security Studies: European Security and Defence Policy. The First 10 Years (1999-2009) 2009, 91.p.
www.iss.europa.eu/uploads/media/ESDP_10-web.pdf (letöltés dátuma: 2013.07.27.)

Meg kell jegyezni azonban, hogy a KKBP-re szánt összeg csak töredéke az EU külkapcsolatokra szánt büdzséjének, a tárgyalt időszakban nagyjából annak 3,5 százalékát teszi ki. A külkapcsolati költségvetés legnagyobb tételét a Fejlesztési Együttműködési Eszköz képezi, a tárgyalt időszakban mintegy 17 milliárd euró összegben.⁴

2. táblázat

Az EU költségvetésének negyedik címe alá tartozó külkapcsolati területek pénzügyi forrásai a 2007 és 2013 közötti pénzügyi perspektívában (millió euró)⁵

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
KKBP	159	285	243	281	327	363	406
IPA	1.263	1.497	1.518	1.593	1.797	1.936	2.024
ENPI	1.653	1.675	1.617	1.553	1.704	1.917	2.089
DCI	2.179	2.250	2.375	2.416	2.506	2.574	2.723
EIDHR	140	147	157	156	163	169	176
IFS	139	181	188	220	290	362	442
HUMA	732	931	777	800	825	850	875

Forrás: GREVI, GIOVANNI - HELLY, DAMIEN - KEOHANE, DANIEL (szerk.): The European Union Institute for Security Studies: European Security and Defence Policy. The First 10 Years (1999-2009) 2009, 91.p.
www.iss.europa.eu/uploads/media/ESDP_10-web.pdf (letöltés dátuma: 2013.07.27.)

³ A KKBP költségvetésének növekedése háttérben alapvetően a polgári válságkezelési műveletek számának és nagyságának növekedése áll a vizsgált időszakban.

⁴ GREVI - KEOHANE 2009, 90–91. pp.

⁵ A táblázat első oszlopában feltüntetett rövidítések az egyes külkapcsolati területeket, illetve azok pénzügyi eszközeit jelentik. KKBP – közös kül-és biztonságpolitika, IPA – Előcsatlakozási Támogatási Eszköz, ENPI Európai Szomszédságpolitikai és Partnerségi Eszköz, DCI – Fejlesztési Együttműködési Eszköz, EIDHR- Európai Eszköz a Demokráciáért és az Emberi Jogokért, IFS – Stabilitási Eszköz, HUMA – Humanitárius Segély.

Másrészt azt is meg kell jegyezni, hogy a KKBP büdzséje nem az egyetlen forrása az EU válságkezeléssel kapcsolatos tevékenységének. A Bizottság által kezelt számos földrajzi és tematikus pénzügyi eszköz, úgy mint az Európai Szomszédságpolitikai és Partnerségi Eszköz, a Fejlesztési Együttműködési Eszköz, az Európai Eszköz a Demokráciáért és az Emberi Jogokért és a Stabilitási Eszköz szintén fontos szerepet töltenek be a válságmegelőzés, a válságkezelés és a konfliktusokat követő békeépítés finanszírozásában.⁶ A KKBP-büdzsének felhasználásáról a Tanács, míg a többi pénzügyi eszköz felhasználásáról a Bizottság dönt.⁷ Az EU válságkezelési műveleteinek egy további nagyon fontos forrását – főleg a katonai és védelmi vonatkozású műveletek esetében – a műveletben részt vevő tagállami hozzájárulások, azaz a tagállamok védelmi költségvetései képezik.

Az EU költségvetésének negyedik fejezetén belül a KKBP pénzügyi kiadásainak könyvelésére öt alfejezet áll rendelkezésre:

- válságkezelési műveletek, konfliktusmegelőzés, konfliktusrendezés és stabilizáció, a béke és a biztonság nyomon követése és megvalósítása;
- non-prolifерáció és leszerelés;
- sürgősségi intézkedések;
- előkészületi és nyomon követési intézkedések;
- az Európai Unió különleges képviselői.⁸

A Bizottság javaslata alapján a Tanács és az EP közösen, különleges jogalkotási eljárás keretében fogadja el az EU és ezen belül a KKBP költségvetését,⁹ ezért a két intézmény közötti párbeszéd döntő fontosságú. A gyakorlatban azonban sokszor keletkeztek anomáliák az EP és a Tanács közötti együttműködésben. Az ebből adódó feszültségek 2005 és 2006 során tetőztek, elsősorban abból adódóan, hogy a Tanács nem nyújtott kielégítő tájékoztatást a parlament illetékes szerveinek, valamint a KKBP keretében vállalt kötelezettségvállalások és a kifizetések között esetenként jelentős eltérések voltak, illetve a Tanács az EP-nek küldött, a KKBP-ről szóló éves jelentésében nem tüzte ki megfelelő pontossággal a KKBP és a KBVP következő időszakra vonatkozó prioritásait.¹⁰ Mivel az EP és a Tanács közötti feszültség és vita veszélyeztette a KKBP költségvetésének elfogadását, és ennél fogva a keretében végrehajtott válságkezelési művelete-

⁶ GREVI – KEOHANE 2009, 91. p.

⁷ DRENT, MARGRIET – ZANDEE, DICK: *Breaking Pillars. Towards a civil-military security approach for the European Union* Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael' January, 2010. 45. p.

⁸ Intézményközi Megállapodás az Európai Parlament, a Tanács és a Bizottság között a költségvetési fegyelemről és a pénzgazdálkodás hatékonyságáról és eredményességéről 42. pont (2006/C 139/01) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:139:0003:0003:HU:PDF> (letöltés dátuma: 2013.07.19.)

⁹ Az EUMSZ 313-316. cikkei szabályozzák a költségvetési eljárás menetét. Részletesebben lásd: HORVÁTH ZOLTÁN – ÓDOR BÁLINT: *Az Európai Unió szerződéses reformja. Az Unió Lisszabon után* HVGORAC Budapest, 2008. 194–195. pp.

¹⁰ GREVI – KEOHANE 2009, 93. p.

ket, a helyzet orvoslására fogadták el 2006-ban azt az Intézményközi Megállapodást,¹¹ amelynek eredményeképpen fejlődés érzékelhető a Tanács és az EP együttműködésében.

Az EUSz 41. cikkének (1) és (2) bekezdése kimondja, hogy az Unió intézményeinek a közös kül- és biztonságpolitika végrehajtása során felmerülő igazgatási költségei, valamint az ezen politika végrehajtása során felmerülő működési költségek az Unió költségvetését terhelik, kivéve a katonai vagy védelmi vonatkozású műveletekből eredő működési kiadásokat, illetve azokat az eseteket, amikor a Tanács egyhangúlag másként határoz. Azokban az esetekben, amikor a kiadásokat nem az Unió költségvetéséből finanszírozzák, azok a bruttó nemzeti termékkulcs szerint a tagállamokat terhelik, kivéve, ha a Tanács egyhangúlag másként határoz. A konstruktív tartózkodást bejelentő tagállamok nem kötelesek hozzájárulni azokhoz a kiadásokhoz, amelyeket nem az uniós költségvetésből finanszíroznak.

A KBVP végrehajtása során felmerülő kiadásokat, ahogyan a korábbi szerződések, úgy a Lisszaboni Szerződés is igazgatási és működési kiadásokra bontja, azonban a gyakorlatban nem mindig egyszerű a különbségtétel az adminisztratív jellegű és a működési kiadások között.¹² A 41. cikk (2) bekezdése értelmében tehát a polgári válságkezelési missziók működési költségei az Unió költségvetését terhelik, míg a katonai válságkezelési műveletek működési költségei nem finanszírozhatók az EU, illetve a KKBP büdzséjéből, azok a tagállamokat terhelik GNP arányosan. A polgári válságkezelési műveletek igazgatási és működési költségeinek KKBP-büdzsén belüli mértékét az alábbi táblázat hivatott érzékeltetni:

3. táblázat

A polgári válságkezelési műveletek költségvetésének KKBP-büdzsén belüli mértéke (millió euró)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
KKBP	62,6	62,6	102,6	159,2	285	243
Polgári KBVP	44,2	58,6	79,7	135,6	250,5	210

Forrás: GREVI, GIOVANNI - HELLY, DAMIEN - KEOHANE, DANIEL (szerk.): The European Union Institute for Security Studies: European Security and Defence Policy. The First 10 Years (1999-2009) 2009, 93.p. www.iss.europa.eu/uploads/media/ESDP_10-web.pdf (letöltés dátuma: 2013.07.27.)

A KKBP keretében történő uniós fellépések kapcsán a közös költségvetésből finanszírozott tételek nagyon különbözőek lehetnek aszerint, hogy milyen típusú fellépésről van szó. A tömegpusztító fegyverek non-prolifерációja terén az Unió elsősorban konferenciákat szervez és ennek keretében harmadik országbeli személyek utazását, szállás-

¹¹ Intézményközi Megállapodás az Európai Parlament, a Tanács és a Bizottság között a költségvetési fegyelemről és a pénzgazdálkodás hatékonyságáról és eredményességéről (2006/C 139/01) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:139:0003:0003:HU:PDF> (letöltés dátuma: 2013. 07.19.)

¹² A válságkezelési műveleteket előkészítő ún. tényfeltáró missziókban részt vevő személyek költségeivel kapcsolatban sokáig nem volt egyetértés az intézmények között abban, hogy ezek adminisztratív vagy működési költségnek tekinthetők-e.

költségeit, esetleges képzését finanszírozza. A polgári válságkezelési missziók esetén a művelet költségeinek jelentős része az uniós költségvetésből (és ezen belül is a KKBP büdzséjéből) kerül finanszírozásra, úgy mint az eszközbeszerzések, helyiségbérletek, kommunikációs, PR, reprezentációs költségek, szerződéses személyzet bérezése, biztosítások.¹³ Kiemelendő azonban, hogy a polgári válságkezelési műveletek esetében is a tagállamok költségvetését terheli a művelet végrehajtásához rendelkezésére bocsátott személyi állomány fizetése.¹⁴

A KBVP keretében elindított polgári válságkezelési műveleteket megelőző, illetve előkészítő tevékenységek finanszírozása (többek között a tényfeltáró misszióké) 2001 és 2007 között a Bizottság Külkapcsolati Főigazgatóságán belül működő Gyorsreagálási Mechanizmuson (Rapid Reaction Mechanism- RRM) keresztül történt. Mivel azonban az előfinanszírozási alap évi nagyjából mindössze 30 millió eurós pénzüsszeggel rendelkezett, és legfeljebb csupán hat hónapon át történhetett az RRM-en keresztül történő finanszírozás, 2006-ban átalakították az előfinanszírozási mechanizmust.¹⁵ Az ekkor létrehozott Stabilitási Eszköz (Instrument for Stability- IfS) már jóval rugalmasabb keretet biztosít az előkészületi tevékenységek finanszírozásához. Többek között 18 hónapra meghosszabbították a finanszírozás leghosszabb időtartamát, megnövelték az eszköz költségvetését és könnyebbé tették a pénzeszközök lehívását.¹⁶

Ahogy a polgári válságkezelési műveleteket megelőző tevékenységek finanszírozása sem a KKBP költségvetéséből, hanem elkülönült finanszírozási eszközből (korábban az RRM, jelenleg az IfS) történik, úgy a polgári műveletek során felmerülő sürgős finanszírozási problémák kezelése is a KKBP büdzséjétől elkülönülten zajlik. A Sürgősségi Segélytartalék (Emergency Aid Reserve- EAR) az EU-n kívüli rendkívüli események azonnali finanszírozhatósága érdekében a 2007 és 2013 közötti keretidőszakra összesen 1, 75 milliárd eurót tartott fenn. Az EAR elsősorban a humanitárius műveletek finanszírozását szolgáló pénzügyi eszköz, de a KBVP keretében indított civil válságkezelési műveletek rendkívüli finanszírozására is felhasználható, ahogyan az 2008-ban az EUMM Grúzia és az EULEX Koszovó esetében is történt.¹⁷

A Rugalmassági Eszköz (Flexibility Instrument- FI) a műveletek többletfinanszírozási igényének kielégítésére szolgál. Azon előre, világosan meghatározott kiadások finanszírozását biztosítja egy adott pénzügyi évben, amelyeket sem egy, sem több költségvetési fejezeten keresztül sem lehetne finanszírozni anélkül, hogy azok túllépnek a rendelkezésükre bocsátott előirányzati plafont.¹⁸

Mindhárom fent említett pénzügyi forrás felhasználásáról a Bizottság dönthet, azonban a múltban sok problémát jelentett, hogy a Bizottságon belüli döntéshozatal túl lassúnak bizonyult a polgári válságkezelési műveletek előkészítési, sürgősségi, illetve többletköltségeinek finanszírozásában. Kiutat jelenthet a problémából az EUSz 41. cikk-

¹³ TÖRŐ CSABA: *Az Európai Unióról szóló szerződés 18., 21., 24–38., 41–44. Cikkeinek magyarázata* In: Osztoivits András (szerk.): *Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata I. Komentár*. Complex Kiadó Budapest, 2011. 396. p.

¹⁴ DRENT – ZANDEE 2010, 45. p.

¹⁵ GREVI – KEOHANE 2009, 96. p.

¹⁶ KOZMA TIBOR: *Az Európai Unió műveleteinek finanszírozása*. Hadmérnök 2010. V. évfolyam 3. szám 74. p.

¹⁷ KOZMA 2010, 74. p.

¹⁸ http://ec.europa.eu/budget/explained/budg_system/flex/flex_en.cfm (letöltés dátuma. 2013. 07.19)

kének (3) bekezdése, amely rögzíti: „A Tanács határozatban meghatározza azokat a külön eljárásokat, amelyek garantálják az Unió költségvetésében a közös kül- és biztonságpolitika keretében végrehajtandó intézkedések, különösen pedig a 42. cikk (1) bekezdésében és a 43. cikkben említett missziókat előkészítő tevékenységek sürgős finanszírozására szolgáló előirányzatokhoz való gyors hozzáférést. A Tanács az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt követően határoz.” A Lisszaboni Szerződés ezen rendelkezése tehát a gyorsreagálású képességek mellé megteremtette a gyorsreagálású finanszírozás lehetőségét is.

A Bizottság számára egy további lehetőséget jelent a polgári válságkezelési műveletek finanszírozására, hogy a KKBP fejezetei között átcsoportosításokat hajthat végre,¹⁹ illetve az Európai Fejlesztési Alapot is igénybe veheti.²⁰

A polgári válságkezelési műveletek telepítését, illetve a teljes műveleti képességük elérését hátráltató tényező volt, hogy minden egyes misszió esetében újra le kellett folytatni az esetenként igen hosszadalmas eszközbeszerzési eljárásokat. Megoldást jelentett volna egy virtuális vagy tényleges raktár, valamint egy naprakész nyilvántartás azokról a képességekről és eszközökről, amelyek rövid határidőn belül a műveleti területre telepíthetők. Így tulajdonképpen biztosítani lehetett volna, hogy az egyik misszióban felhasznált képességeket később egy másik művelet számára elérhetővé tegyék, elkerülve a képességek újbóli beszerzését, ahogyan ez teljesen eseti alapon és mindenfajta központi koordináció és eljárás nélkül történt az EUPM Bosznia és az EUPOL Proxima, később pedig az EUPOL Kinshasa között.²¹ 2013 júniusára állt fel az az állandó KBVP-raktár, amely lehetővé teszi stratégiai eszközök tárolását és a műveleti területre való gyors (a válságkezelési koncepció Politikai és Biztonsági Bizottság általi elfogadását követő 30 napon belüli) telepítését.²²

„Az EU mint globális szereplő” költségvetési fejezet alatt működő hét pénzügyi eszköz, illetve az Unió költségvetésén kívüli Európai Fejlesztési Alap meglehetősen komplex rendszerét jelentik az EU kapcsolatai, és bennük a polgári válságkezelési műveletek finanszírozásának, annak ellenére, hogy számuk jelentősen csökkent a 2007 és 2013 közötti pénzügyi időszakot megelőző időben jellemző harminchoz képest. A kapcsolati pénzügyi eszközök területén tapasztalható komplexitás és fragmentáltság azonban nem kedvez az átfogó megközelítés²³ érvényesülésének. A nagy dilemmát az jelenti, hogy az Unió költségvetésének negyedik fejezetén belüli további egységesítés a Bizottság hatáskörének növekedését eredményezhetné a KKBP és a KBVP finanszírozása területén.²⁴

¹⁹ KOZMA 2010, 74. p.

²⁰ Ez történt a Bissau-Guineában a biztonsági szektor reformját célzó EUSSR Bissau-Guinea esetében is 27 millió euró összegben. DRENT – ZANDEE 2010, 49. p.

²¹ DRENT – ZANDEE 2010, 46. p.

²² Final Report by the High Representative/Head of the EDA on the Common Security and Defence Policy Brussels, 15 October 2013. http://eeas.europa.eu/library/publications/2013/24072013_hr_interim_report_en.pdf. (letöltés dátuma: 2013. 12.17.)

²³ Az átfogó megközelítés egyrészt a KKBP-n és a KBVP-n belüli civil és katonai válságkezelésben illetékes szereplők, intézmények kooperációját jelenti, másrészt a KKBP és más kapcsolati területek (többek között a humanitárius segítségnyújtás, a fejlesztési politika, a kereskedelempolitika) közötti együttműködést.

²⁴ DRENT – ZANDEE 2010, 50. p.

II. A katonai válságkezelési műveletek finanszírozása; az Athena mechanizmus

Az EUSz 41. cikk (2) bekezdésének értelmében az EU polgári műveleteinek finanszírozása az EU költségvetéséből történik, a katonai és védelmi vonatkozású misszióké azonban nem. Korábban minden egyes katonai művelet esetén ad hoc finanszírozási rendszert kellett felállítani, azonban a Volt Jugoszláv Macedón Köztársaságban megindított Concordia és a Kongói Demokratikus Köztársaságban megindított Artemis műveletek pénzügyi nehézségei rávilágítottak arra, hogy szükség lenne egy állandó finanszírozási mechanizmust kialakítani a KBVP katonai műveleteinek előkészítési és közös műveleti költségeinek biztosítására.²⁵ A legtöbb problémát a források rendelkezésre bocsátásának gyorsasága jelentette, illetve, hogy felmerültek olyan költségek is, amelyeket nehezen lehetett egy adott résztvevő államhoz kötni.

A 2004. február 23-án elfogadott 2004/197/KKBP tanácsi határozat²⁶ hívta életre az Athena mechanizmust, amely az EU katonai vagy védelmi vonatkozású műveletei során felmerülő közös műveleti költségek finanszírozását biztosítja. Az Athena működtetésére nem jött létre külön szervezet, hanem a mechanizmust a Tanács Főtitkárságának erre kijelölt szakértőiből és a tagállamok által delegált tagokból álló Különleges Bizottság működteti. A határozat 1. cikkének (a) bekezdése értelmében Dánia nem vesz részt az Athena mechanizmus működtetésében.

A határozat III. számú mellékletének „A” része az Athenán keresztül finanszírozott műveleti közös költségnek minősíti többek között minden katonai művelet aktív fázisában²⁷ a műveleti parancsnoksággal, a haderő parancsnoksággal és a komponens parancsnokságokkal kapcsolatos kiadásokat, a szállítási költségeket, az infrastrukturális kiadásokat (a misszió végrehajtásához nélkülözhetetlenül szükséges utak, vasút, repülőtér, villany- és vízellátás), valamint az egészségügyi szolgáltatást (sürgős egészségügyi evakuáció).²⁸ A határozat további mellékletei rögzítik, hogy a műveletektől függetlenül, illetve a műveletek mely szakaszában milyen költségek finanszírozhatók az Athena mechanizmuson keresztül. Ezen kívül a Tanács esetenként úgy dönthet, hogy egyes költségeket alkalmasszerűen az Athena rendszeren keresztül finanszírozz.

A katonai, védelmi vonatkozású műveletek többi költségét azok a tagállamok viselik, amelyeknél a konkrét költségek felmerülnek. A tagállamok, illetve az adott művelet támogató harmadik államok védelmi költségvetését terhelő kiadás többek között a művelethez szükséges katonák, fegyverek, eszközök műveleti helyszínre való ki- és visszatelepítése, az állomány étkezési és szállásköltségei, a devizaellátmány.²⁹ Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a közös költségek az egyes műveletek összköltségé-

²⁵ GREVI – KEOHANE 2009, 76. p.

²⁶ A határozatot azóta többször módosították, legutóbb 2011 decemberében. Council Decision 2011/871/KKBP on establishing a mechanism to administer the financing of the common costs of European Union operations having military or defence implications (Athena)

²⁷ A művelet aktív fázisa alatt a műveleti parancsnok kijelölésétől a műveleti parancsnokság tevékenységének utolsó napjáig terjedő időszak értendő.

²⁸ Council Decision 2011/871/KKBP on establishing a mechanism to administer the financing of the common costs of European Union operations having military or defence implications (Athena) Annex III Part A. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:343:0035:0053:EN:PDF> (letöltés dátuma: 2013.07.19.)

²⁹ KOZMA 2010, 75. p.

nek 10 százalékát sem érik el, tehát a katonai műveletek költségeinek jelentős részét a műveletben részt vevő tagállamok, illetve az esetlegesen részt vevő harmadik államok viselik.³⁰

Az EUSz 41. cikkének (2) bekezdése értelmében a tagállamok a bruttó nemzeti termékulcs (GNP) arányában járulnak hozzá az Athena mechanizmus működéséhez, kivéve, ha a Tanács egyhangúlag másként nem határoz. Az Athena bevételi oldalán jelennek meg továbbá az esetleges harmadik országok hozzájárulásai, illetve bizonyos kiegészítő bevételek, úgy mint a kamatbevételek vagy eladásból befolyt ellenértékek.³¹

Az Athena mechanizmust azonban számos kritika éri. A GNP-arányos hozzájárulással kapcsolatban *Missiroli* rámutat, hogy ebben a struktúrában egyrészt a nagy tagállamok viselik a közös költségek oroszánrészt, másrészt az is tipikus, hogy a műveletekhez szükséges személyi állomány jelentős része is a nagy tagállamokból származik, azonban ez az extra tehervállalás nincs semmiféle különleges státusszal kompenzálva a döntéshozatali folyamatban.³² Az Athena mechanizmussal kapcsolatban leggyakrabban felmerülő kritika, hogy a műveleti közös költségek olyan szűken vannak meghatározva, hogy azok általában az összes költség 10 százalékát teszik ki, így a fennmaradó 90 százalékot azoknak a műveletben résztvevő tagállamoknak kell viselniük, amelyeknél az adott költség felmerül.³³ Ráadásul a jelenlegi struktúra a KBVP-ben aktív tagállamokat bünteti azzal, hogy a működési költségek oroszánrészt a műveletben részt vevő tagállamokra terheli, és ezzel tulajdonképpen gátolja a KBVP-műveletekben való aktívabb tagállami részvételt.³⁴

A katonai, illetve védelmi vonatkozású műveleteket előkészítő tevékenységek finanszírozására a tagállamok hozzájárulásaiból egy induló alapot (start up fund) kell létrehozni az EUSz 41. cikkének (3) bekezdése értelmében. Tulajdonképpen az induló alapra vonatkozó rendelkezések a korábban kialakult gyakorlat kodifikálását jelentik a Lisszaboni Szerződésben. A főképvisező javaslatára a Tanács minősített többséggel elfogadott határozatában rögzíti egy adott művelet elindítását lehetővé tevő induló pénzügyi alap létrehozására, finanszírozására és kezelésére (beleértve az alap rendelkezésére bocsátott pénzeszközök összegét), valamint a pénzügyi ellenőrzésére vonatkozó szabályokat. Fontos kiemelni, hogy az induló alap nem csak a katonai válságkezelési művelet előkészítésére, hanem annak végrehajtására is felhasználható. Ebben az esetben a Tanács felhatalmazza a külügyi és biztonságpolitikai főképviselet az alap igénybevétele, a főképviselet pedig köteles a Tanácsnak jelentést tenni az alap felhasználásáról.³⁵

³⁰ TÖRÖ 2011, 397. p.

³¹ KOZMA 2010, 77. p.

³² MISSIROLI 2003, 17.p.

³³ Például a 2008-as év során az EUFOR Tchad esetében az ATHENA megközelítőleg 120 milliós keretet finanszírozott, míg egyes becslések szerint a művelet összkiadása megközelítőleg 1 milliárd euró volt. KOZMA T. 2010, 75.

³⁴ DRENT – ZANDEE 2010, 51–52. pp.

³⁵ TÖRÖ 2011, 398–399. pp.

III. Az Európai Unió rendelkezésére álló válságkezelési képességek³⁶

A válságkezelési műveletek jelentik a KBVP „húzóágazatát”, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy 2003 óta az Európai Unió huszonkilenc válságkezelési műveletet indított a világban, amelyből kilenc katonai, tizenkilenc polgári és egy polgári-katonai jellegű.³⁷ Az Unió katonai és polgári válságkezelési műveletei az ún. petersbergi feladatokat, illetve azok kibővített körét ölelik fel. A petersbergi feladatokat eredetileg a Nyugat-európai Unió Miniszteri Tanácsa határozta meg 1992. június 19-i nyilatkozatában, amely kimondta: „[...] a WEU tagállamainak katonai egységei a WEU irányítása alatt bevetethetők humanitárius mentési feladatokra, békefenntartási feladatokra, harcoló erőként válságkezelés feladatára, beleértve a béketeremtést.”³⁸

Az Európai Unió az 1997-es Amszterdami Szerződéssel kodifikálta a Petersbergi Nyilatkozatban rögzített feladatokat mint a KKBK keretében fokozatosan kialakítandó KBVP műveleti félépéseit. A 2003 decemberében elfogadott Európai Biztonsági Stratégia azonban már a petersbergi feladatok bővítésének szükségességére hívta fel a figyelmet,³⁹ amelynek a Lisszaboni Szerződés eleget is tett. Az EUSZ 43. cikke a következőképpen bővíti ki az EU válságkezelő szerepvállalásának lehetséges feladatait:

- közös leszerelési műveletek;
- humanitárius feladatok (EUFOR Tchad; a Kongói Demokratikus Köztársaságban indított Artemis);
- mentési/evakuációs műveletek;
- katonai tanácsadói és segítségnyújtási feladatok (az EU szudáni AMIS Támogató Művelete, EUTM Somalia, EUTM Mali);
- konfliktusmegelőzés;
- békefenntartás;
- harcoló erők válságkezelésben kifejtett feladatai, beleértve a béketeremtést is;
- a konfliktusok lezárását követően a helyzet stabilizálására irányuló műveletek (EUFOR Concordia, EUFOR Althea).

A szerződés leszögezi, hogy a fenti tevékenységeket felölölő uniós missziók mindegyike hozzájárulhat a terrorizmus elleni küzdelemhez.

A felsorolásból látható, hogy az EU félépésére a konfliktusok különböző fázisainak mindegyikében sor kerülhet, azaz a fegyveres konfliktusok megelőzése, a béketeremtés, a békefenntartás és a békeépítés is beletartozik az Unió potenciális válságkezelési tevékenységébe.

³⁶ Képességek alatt gyakorlatilag egy válságkezelési művelet végrehajtásához szükséges személyi és tárgyi feltételeket kell érteni, azaz az Unió számára rendelkezésre bocsátott bevethető katonai és rendőri erőket, hírszerzési, elemzési, tervezési szakértelmet és az ehhez szükséges eszközöket, infrastruktúrát, irányítási és parancsnoki struktúrákat, valamint szállítási és kommunikációs eszközöket.

³⁷ http://www.eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/index_en.htm (letöltés dátuma: 2014.07.23.)

³⁸ A WEU Miniszteri Tanácsának Petersbergi Nyilatkozata In: Vincze Hajnalka - Póti László - Tólas Péter (szerk.): *Az Európai Unió biztonság- és védelempolitikai dokumentumai I.* Charta Press Kft. 2003. 42.p.

³⁹ <http://consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031208ESSIIHU.pdf> 11.p. (letöltés dátuma: 2013.07.27.)

Az uniós alapszerződésben nevesített válságkezelési tevékenységeken túl az EU nemzetközi szerepvállalásának lehetőségeit bővítik a 2000. június 19 és 20. között a portugáliai Santa Maria da Feira-ban tartott Európai Tanács elnökségi következtetései, amelyek a polgári válságkezelés prioritási területeit határozták meg:

- a rendőrség (EUPM Bosznia-Hercegovina);
- a jogállamiság megszilárdítása (EULEX Koszovó);
- a polgári közigazgatás támogatása;
- és a polgári védelem.⁴⁰

Az EU meglehetősen átfogó és komplex válságkezelési tevékenységének jobb átlátathatósága érdekében a fent ismertetett művelettípusok mibenlétének részletesebb vizsgálata szükséges.

A konfliktusmegelőzés olyan preventív jellegű tevékenység, amelynek során államok közötti vagy államon belüli konfliktusok esetében nemzetközi erők telepítése történik a szembenálló felek közötti fegyveres összeütközés megelőzése, illetve kiújulásának megakadályozása céljából. A konfliktusmegelőző műveletek keretében gyakran kerül sor távolságtartási intézkedések végrehajtására, amelyek során ütközőzónát és fegyvermentes övezetet hoznak létre a konfliktusban érintett felek között, vagy éppen bizalomépítő, polgári és katonai elemeket is felölélő intézkedések foganatosítására, végső soron pedig nemzetközi fegyveres erők telepítésére.⁴¹

A békefenntartás hagyományos, hidegháború során kialakult első generációs formájában a konfliktusban érdekelt felek beleegyezésével történt soknemzetiségű egységek telepítése, elsődlegesen a már létrejött tűzszüneti megállapodás betartatása céljából. A békefenntartók csupán könnyűfegyverekkel rendelkezhetek, és azokat kizárólag saját védelmük érdekében használhatták. A klasszikus békefenntartó műveletek jelentősége abban rejlett, hogy képesek voltak stabilizálni a fegyveres összeütközések következtében kialakult helyzetet átmeneti jelleggel, addig, amíg tartós rendezésre nem került sor. Az 1990-es évektől kezdődően azonban egyre inkább új elvárások fogalmazódtak meg a békefenntartó műveletekkel kapcsolatban, ami a békefenntartás új formájának kialakulásához vezetett, a hagyományos békefenntartói feladatok és bizonyos kényszerítő intézkedések, azaz fegyveres erő alkalmazásának ötvözése nyomán. A második generációs békefenntartó műveletek során ugyanis szinte törvényszerűen jelentkeznek azok a helyzetek, amikor elkerülhetetlenné válik a fegyveres erő alkalmazása.⁴²

A harcoló erők válságkezelésben kifejtett feladata, hogy tényleges harci cselekményekkel gondoskodjanak a válság megfékezéséről és a megfélemlítő biztonsági környezet kialakításáról. A béketeremtés alapvető célja, hogy végrehajtói olyan feltételeket alakítsanak ki legalább az adott válságövezet egy részében, amelyek lehetővé teszik a további válságkezelési lépések és intézkedések (lefegyverzés, leszerelés, humanitárius segélyek célba juttatása) végrehajtását.⁴³

⁴⁰ Európai Tanács elnökségi következtetések Santa Maria da Feira, 2000. június 19-20. In: Vincze-Póti-Tálas 2003, 131–132. pp.

⁴¹ TÖRÖ 2011, 418. p.

⁴² TÖRÖ 2011, 419–420. pp.

⁴³ TÖRÖ 2011, 420. p.

A humanitárius feladatok felölelik egyrészt az államon belüli konfliktusok esetében a civil lakosság bizonyos szükségleteinek (élelmezés, ivóvíz, szállás, orvosi ellátás) biztosítását, valamint a konfliktusban érintett állam állampolgárait megillető első generációs alapvető emberi jogainak tömeges sérelme esetén való beavatkozást (humanitárius intervenció).⁴⁴ A humanitárius feladatoknak a leggyakrabban alkalmazott formái mégis azok, amelyek a civil lakosság ellátását célozzák, úgy mint a humanitárius segélyszervezetek válságkövetben tartózkodó munkatársainak és az általuk ellátottaknak a védelme, a humanitárius segélyszállítmányok, illetve utánpótlásuknak a lakossághoz történő eljuttatása, az ehhez szükséges infrastruktúra kialakítása, fenntartása.⁴⁵

Az evakuációs műveletek létjogosultsága abból fakad, hogy számos állam fenntartja magának a jogot, hogy a saját állampolgárai életének védelme érdekében más országok területén katonai erőt alkalmazzon, ha a válságban érintett állam intézményei a válság következményeként nem képesek vagy éppen nem hajlandók megtenni a szükséges intézkedéseket az állam területén tartózkodó külföldi állampolgárok életének védelme érdekében. Fontos kiemelni, hogy az evakuációs missziók kizárólag az állampolgárok életének védelmét és kimentésüket szolgálhatja, további célok követése kizárt. A mentési intézkedések azonban kiterjeszthetők a műveletet végrehajtó állam/államok állampolgárain kívül más államok állampolgáira is.⁴⁶

A konfliktusok lezárását követően a helyzet stabilizálására irányuló műveletek rendszerint felölelik a válságkezelés katonai és polgári elemeit is, amikor olyan feladatok ellátását veszik át, amelyek normális körülmények között a konfliktusban érintett állam intézményeinek hatáskörébe tartoznának. Ezek a feladatok tipikusan a biztonsági szektor, azaz a katonaság, a rendőrség, valamint az igazságszolgáltatás és a polgári közigazgatás területére esnek. A stabilizációs műveletek egy másik formája segítségnyújtás és tanácsadás révén járul hozzá a helyi intézmények újjászervezéséhez és átalakításához, és így a fent említett feladatok ellátásához.⁴⁷

A katonai tanácsadói és segítségnyújtási feladatok során az EU a KBVP keretében rendelkezésére bocsátott katonai képességeit más szervezetek (ENSZ, NATO, EBESZ, Afrikai Unió) által végrehajtott válságkezelési művelet támogatására használja. Az EU támogató tevékenysége ölthet önálló, bár kiegészítő formát, mint az Artemis let⁴⁸ esetében, illetve integrált formát, amikor az EU képességei az adott műveletet végrehajtó nemzetközi szervezet parancsnoki láncába kapcsolódnak, mint az Afrikai Uniónak Szudánban nyújtott támogató művelete esetében (AMIS).⁴⁹

Bár az EUSz 43. cikke nem nevesíti, de gyakorlati szempontból kiemelkedő szerepe van az EU megfigyelő műveleteinek, amelyek egy adott megállapodás betartásának fel-

⁴⁴ A humanitárius intervencióról lásd részletesen: SÜLYÖK GÁBOR: A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata Gondolat Kiadó Budapest, 2004.

⁴⁵ TÖRÖ 2011, 422. p.

⁴⁶ TÖRÖ 2011, 421. p.

⁴⁷ SERRANO, PEDRO: *A strategic approach to the European Security and Defence Policy* In: Nowak, Agnieszka (szerk.): *Civilian crisis management: The EU way*. European Union Institute for Security Studies 2006. 42. p.

⁴⁸ A Kongói Demokratikus Köztársaság területén 2003-ban elindított műveletet az ENSZ felkérésre telepítették azzal a céllal, hogy a helyszínen tartózkodó ENSZ erők újjászervezéséig és megerősítéséig az EU biztosítsa Bunia körzetének stabilitását.

⁴⁹ SERRANO 2006, 43. p.

ügyeletét végzik, ahogyan ez történt az Aceh-i (AMM)⁵⁰ és a grúziai megfigyelő művelet (EUMM Georgia) esetében.⁵¹

Az EU rendkívül széleskörűen meghatározott válságkezelési tevékenységéhez ugyanakkor megfelelő mennyiségű és minőségű katonai és polgári képességekre van szüksége. Már a közös európai biztonság- és védelempolitika elindításának politikai lendületet adó brit-francia kétoldalú Saint Malóban tartott találkozón közös nyilatkozata is kiemelten kezeli a képességfejlesztés kérdését, amikor kimondja: „Az Európai Uniónak olyan helyzetben kell lennie, hogy betölthesse teljes szerepét a nemzetközi szinten. [...] E cél érdekében az Unió legyen képes önálló fellépésre, amelyet hiteles katonai erő támogat, rendelkezzen az alkalmazásához szükséges döntéshozatali eszközökkel, és álljon készen az erő alkalmazására, hogy reagálhasson a nemzetközi válságokra.”⁵²

Ugyanakkor a KBVP 1999-es létrehozatala óta a legnagyobb kihívást az jelenti, hogy a tagállamok olyan emberi erőforrásokat, katonai, valamint civil eszközöket és képességeket rendeljenek ehhez a politikaterülethez, amelyekkel az EU hatékonyan járulhat hozzá a nemzetközi béke és biztonság kialakításához és védelméhez. Az első válságkezelési műveletek 2003-as elindítása óta⁵³ a gyakorlati tapasztalatok komoly segítséget nyújtottak annak meghatározásához, hogy pontosan milyen eszközökre és képességekre van szüksége az EU-nak a petersbergi feladatok, illetve azok kibővített körének ellátásához.

Az Európai Uniónak nincs saját hadserege, rendőri ereje vagy saját védelmi költségvetése. Ahogyan az EUSz 42. cikkének (1) bekezdése is kijelenti, az Unió békefenntartó, konfliktusmegelőző és a nemzetközi biztonságot erősítő műveleteinek végrehajtása a tagállamok által rendelkezésre bocsátott képességeken alapul. A közös kül- és biztonságpolitika részeként működő közös biztonság- és védelempolitika is szigorúan kormányközi alapokon működő politikaterület, ahol a tagállamok nem kívántak lemondani a szuverenitásukról az Unió javára, tehát amikor az EU katonai és polgári válságkezelési képességeit, valamint a védelmi beszerzések és kiadások mértékét vesszük górcső alá, akkor tulajdonképpen a felajánlott tagállami képességeket és védelmi költségvetéseket vizsgáljuk.

A képességbeli hiányosságok feltárása, valamint a képességfejlesztés érdekében a tagállamok rendszeresen tartanak uniós keretek között képességfejlesztési, illetve képesség-felajánlási konferenciákat, valamint fogadnak el időről-időre mind a civil, mind a katonai válságkezelési képességek fejlesztésének keretét adó ún. Fő Célkitűzéseket (Headline Goals). A tagállamok által felajánlható képességek feltérképezése, illetve a képességbeli hiátusok meghatározása szempontjából kiemelt jelentősége van az európai tanácsi üléseknek, amelyek elnökségi következtetései, illetve jelentései rendre kitérnek az uniós válságkezelési képességek állapotára, sok esetben kijelölve a képességfejlesztés következő állomását. A következőkben a katonai és a civil válságkezelési képessé-

⁵⁰ A 2005 szeptemberében Indonéziában elindított misszió mandátuma az indonéz kormány és a Szabad Aceh Mozgalom közötti békemegállapodás betartásának megfigyelésére irányult.

⁵¹ Az EU 2008 szeptemberében, az augusztusi Grúzia és Oroszország közötti konfliktust követően indított civil megfigyelő műveletet a két ország közötti megállapodás betartásnak ellenőrzése céljából.

⁵² Brit-francia csúcstalálkozó St. Malo 1998. december 3-4. In: VINCZE – PÓTI – TÁLAS 2003, 72. p.

⁵³ Az EU első polgári válságkezelési művelete 2003. január 1-jén Bosznia-Hercegovinában (EUPM Bosznia) az első katonai válságkezelési művelet pedig 2003. március 31-én Macedóniában (Concordia) indult el.

gek kiépítése, illetve fejlesztése érdekében megtett lépéseket, valamint a képességek területén tapasztalt hiányosságokat tekintjük át.

1. Az EU katonai képességei

1.1. A képességfejlesztés főbb állomásai

Az EU tagállamai 1999 júniusában Kölnben döntötték el formálisan a KBVP létrehozatalát, csak pár héttel azt követően, hogy véget ért a NATO 78 napos koszovói intervenciója. A koszovói háború nyilvánvalóvá tette az Egyesült Államok és az EU-tagországok hadereje közötti óriási képességbeli különbségeket, a soron következő 1999. decemberi Helsinkiben megtartott EU-csúcson ezért a tagállami kormányok számos célkitűzést fogalmaztak meg a katonai képességek vonatkozásában.

A „Helsinki Fő Célkitűzések (Helsinki Headline Goals)” keretében a tagállamok vállalták, hogy:

- 2003-ra felállítanak egy 50-60 000 főből álló európai gyorsreagálású hadtestet, amely a petersbergi feladatok teljes skáláján bevethető, 60 napon belül telepíthető és legalább egy éven keresztül fenntartható;
- a Tanácson belül új politikai és katonai struktúrákat állítanak fel, annak érdekében, hogy képessé tegyék az Uniót a válságkezelési műveletek politikai ellenőrzésének és stratégiai irányításának ellátására;
- az EU és a NATO közötti teljes körű konzultáció és együttműködés biztosítása érdekében kialakítják az ehhez szükséges mechanizmusokat;
- meghatározzák azokat a struktúrákat, amelyek lehetővé teszik, hogy a nem EU-tag európai NATO-tagállamok és más érdekelt országok is részt vehessenek az EU katonai válságkezelésében;
- egy nem katonai válságkezelési mechanizmust hoznak létre.⁵⁴

A 2000. november 20-21-i brüsszeli első képesség-felajánlási konferencián a tagállamok a Fő Célkitűzések elérése érdekében egy 100 000 főből, mintegy 400 harci repülőből és 100 tengeri járműből álló erőt ajánlottak fel a KBVP keretében indítandó válságkezelési műveletek végrehajtásához. A tagállami felajánlásokat az ún. erőjegyzékben rögzítették. Továbbá nemzeti és többnemzetiségű parancsnokságok felállítását ajánlották fel műveleti tervezés céljából, elsősorban annak érdekében, hogy adott esetben az EU NATO-képességek igénybe vétele nélkül is rendelkezzen megfelelő vezetési és irányítási eszközökkel.⁵⁵

A képességi célkitűzések teljesítésének nyomon követésére és ellenőrzésére a 2000. december 7-9. közötti nizzai EU-csúcson a tagállamok meghatározták az EU felülvizsgálati és értékelési mechanizmusának főbb feladatait és szintjeit, amelyek az alábbiak:

⁵⁴ Európai Tanács elnökségi következtetések Helsinki, 1999. december 10-11. In: VINCZE – PÓTI – TÁLAS 2003, 89. p.

⁵⁵ Képesség-felajánlási konferencia Brüsszel, 2000. november 20-21. In: VINCZE – PÓTI – TÁLAS 2003, 148. p.

- az EU katonai válságkezelési képességi céljainak meghatározása, amelyet az Európai Tanács végez. Ennek során az EiT értékeli a Fő Célkitűzéseket és amennyiben szükségesnek látja, új képességi célkitűzéseket és menetrendet határoz meg;
- az EiT által meghatározott célkitűzésekhez szükséges erők és képességek jegyzékét az EU Katonai Bizottsága kíséri figyelemmel;
- a jóváhagyott nemzeti felajánlások teljesítése érdekében tett lépések minőségi és mennyiségi szempontból történő felülvizsgálata, amely felöleli a felajánlott és jóváhagyott erők interoperabilitásának és rendelkezésre állásának értékelését is. Ezt a tevékenységet az EU Katonai Bizottsága végzi a tagállamok és szükség esetén a NATO szakértőiből álló csoportok segítségével. A Katonai Bizottság feladata az értékelés során, hogy rámutasson az esetleges hiányosságokra és javaslatot tegyen a Politikai és Biztonsági Bizottságnak olyan intézkedések meghozatalára, amelyek garantálják, hogy a tagállamok vállalásai összhangban legyenek a fő célkitűzésben meghatározott követelményekkel.⁵⁶

Brüsszelben került megrendezésre az EU 2001. november 19-i képességfejlesztési konferenciája, amelynek eredményeként megszületett „Az európai katonai képességek fejlesztéséről szóló nyilatkozat”. A dokumentum értelmében a tagállamok megerősítették korábbi felajánlásait, és meghatározták a továbbra is fennálló hiányosságokat,⁵⁷ amelyek kiküszöbölésére elfogadták az Európai Képesség-Akciótervet (European Capabilities Action Plan- ECAP). Az ECAP számos elvet fogalmaz meg az európai képesség-fejlesztéssel kapcsolatban:

- az európai katonai képességekkel kapcsolatos erőfeszítések fokozott hatékonysága: a tagállamok védelmi erőfeszítéseinek szétaprózódottságát a tagállamok, illetve a tagállamok csoportjai közötti együttműködés fokozásával lehetne racionalizálni;
- az európai védelmi együttműködés alulról építkező megközelítése: a tagállamok kötelezettség-vállalásai önkéntes alapon történnek, tiszteletben tartva a nemzeti döntéseket;
- az EU-tagállamok közötti koordináció és a NATO-val történő együttműködés: ezen elv alkalmazása alapvető fontosságú az EU eszközeiben mutatkozó specifikus hiányosságok feltárása, a NATO-képességekkel kapcsolatos fölösleges párhuzamosságok elkerülése és az átláthatóság biztosítása szempontjából;
- a közvélemény széleskörű támogatásának fontossága: ehhez az szükséges, hogy a tagállamok közvéleményének tiszta képe kell legyen a KBVP rendelkezésére álló eszközökről, a hiányosságokról és kiküszöbölésükhöz szükséges erőfeszítésekről.⁵⁸

⁵⁶ Európai Tanács elnökségi következtetések Nizza, 2000. december 7–9. In: VINCZE – PÓTI – TÁLÁS 2003, 168–169. pp.

⁵⁷ A képességfejlesztési konferencia számos minőségi hiányosságra mutatott rá többek között a bevetésre kerülő erők védelme; a szárazföldi erők rendelkezésre állásának szintje; a logisztika; a haditengerészeti repülő-
lők; a légierők precíziós irányítása; a vezetés, irányítás, kommunikáció és hírszerzés (C3I) területén.

⁵⁸ Az EU képességfejlesztési konferenciája Brüsszel, 2001. november 19. In: VINCZE – PÓTI – TÁLÁS 2003, 273. p.

Az Európai Unió azon erőfeszítései közben, hogy 2003 végére képessé váljon a petersbergi feladatok teljes körének ellátására, a NATO 2002-es prágai csúcstalálkozóján a NATO-tagállamok a katonai képességeik fokozására vonatkozó kötelezettségvállalást tettek, miszerint felállítanak egy 21 000 fős NATO reagálási erőt (NATO Response Force- NRF) légi és tengeri komponensek támogatásával, amely főleg európai erőkből állna. Számos elemző úgy gondolta ekkor, hogy az európai kormányoknak valószínűleg választaniuk kell majd a Helsinkiben célként kitűzött európai gyorsreagálású hadtest és az NRF között, mert mindkettő felállítása meghaladná képességüket.⁵⁹

A Helsinkiben tartott EU-csúcson megfogalmazott Fő Célkitűzések és az elérésük érdekében tett képességfejlesztési erőfeszítések időszakát a *2003. december 12-i brüsszeli EU-csúcs* nyilvánította lezártnak, ugyanakkor hangsúlyozta: „[...] új célokat is meg kell határozni az európai válságkezelési képességek további fejlesztése számára, a 2010-ig terjedő időszakra[...]”.⁶⁰ A tagállamok állam- és kormányfői továbbá elfogadták az Európai Biztonsági Stratégiát.

A brüsszeli EiT munkájára építve az Európai Tanács 2004. június 15-én hagyta jóvá a „*2010-es fő célkitűzés (Headline Goal 2010)*” című dokumentumot, amely az európai katonai képességek fejlesztésének főbb paramétereit határozta meg 2010-ig, reagálva az EU 2003 decemberében elfogadott biztonsági stratégiájában megfogalmazott igényekre és hiányosságokra, valamint az EU-vezette műveletekből levont gyakorlati tapasztalatokra és tanulságokra. A tagállamok az alábbi konkrét célokat tűzték ki a 2010-es határidő vonatkozásában:

- 2004-ben egy polgári-katonai sejt létrehozása a Katonai Törzsön belül, amely képes gyorsan felállítani egy műveleti központot valamely konkrét művelet esetén;
- az Európai Védelmi Ügynökség létrehozása 2004 folyamán a védelmi képességfejlesztés, kutatás, és beszerzés terén, amely támogatást nyújt a katonai felszerelések terén közösen feltárt hiányosságok felszámolása érdekében;
- 2005-re összhaderőnemi stratégiai szállítási koordináció megvalósítása abból a célból, hogy 2010-re rendelkezésre álljon az EU-műveletek támogatásához szükséges képesség a légi, szárazföldi és tengeri stratégiai szállítás terén;
- 2007-re gyorsreagálású harccsoportok kialakítása;
- 2008-ra egy repülőgép-hordozó rendelkezésre állása az ezzel együtt járó repülőezreddel és kísérettel.⁶¹

A 2010-es Fő Célkitűzések közül kiemelendő az EU gyorsreagálású harccsoportjainak felállítása, amelynek kezdeményezésére a 2003 februárjában Le Touquet-ben tartott brit-francia kétoldalú csúcstalálkozón került sor, és amelyet később Németország is támogatott.⁶² A „három nagy” konszenzusát követően a többi tagállam is üdvözölte a

⁵⁹ GREVI-KEOHANE 2009, 73. p.

⁶⁰ Európai Tanács, Brüsszel, 2003. december 12. Az elnökség beszámolója az ESDP-ről In: VINCZE – PÓTI – TÁLAS 2004/2005, 85. p.

⁶¹ Európai Tanács Brüsszel, 2004. június 15. A 2010-es Fő Célkitűzés In: VINCZE-PÓTI-TÁLAS 2004/2005, 114. p.

⁶² Lásd: A harccsoport-koncepció- brit, francia német gondolatébresztő dokumentum Brüsszel, 2004. február 10. In: TAKÁCS JUDIT – TÁLAS PÉTER – VINCZE HAJNLKA : *Az Európai Unió biztonság- és védelempolitikai dokumentumai III.* Charta Press Kft. 2005. 29–34. p.

harccsoport-koncepció tervét az Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsának 2004. március 22-i ülésén. A koncepció értelmében a felek 1500 fős gyorsreagálású harccsoportok felállításának szükségességében állapodtak meg, amelyek 15 napon belül bevetethetők lennének.⁶³

A 2004. november 22-i brüsszeli képesség-felajánlási konferencián határozták meg a tagállamok a harccsoportok felállításának részleteit. Ennek értelmében a harccsoport a gyorsreagálás speciális formája; az a legkisebb, katonailag még hatékony, gyorsan bevetethető erő, amely képes önálló műveletekre vagy egy nagyobb művelet első fázisának végrehajtására. A harccsoport összhaderőnemi, zászlóalj méretű erőn alapszik, és harctámogató, valamint kiszolgáló elemekkel van megerősítve. Harccsoportot létrehozhat egy keretnemzet vagy egy, a tagállamok által alkotott többnemzetiségű koalíció. A harccsoportoz tartoznia kell egy parancsnokságnak, és rendelkeznie kell az előre meghatározott stratégiai és műveleti támogató képességekkel, mint például stratégiai szállítással és logisztikával.⁶⁴

Fontos azonban megjegyezni, hogy a harccsoportok általános összetevőin kívül az adott harccsoportot létrehozó tagállam/tagállamok döntésén múlik, milyen konkrét személyi és eszközbeli képességeket bocsátanak rendelkezésre. Tehát mivel nem jött létre egy állandó, minden részletében rögzített harccsoport-struktúra, a közreműködő államok rugalmas keretek között mozoghatnak.⁶⁵

Ami a döntéshozatalt illeti, az EU arra törekszik, hogy öt napon belül képes legyen döntést hozni egy művelet beindításáról azt követően, hogy a Tanács jóváhagyta a válságkezelési koncepciót. Az erők bevetésével kapcsolatban a cél, hogy a harccsoportok legkésőbb a művelet megindításáról hozott döntés után megkezdhessék a tevékenységüket az adott művelet helyszínén. Ehhez az szükséges, hogy a harccsoportok 5-10 napos készségben tartott eszközökre és képességekre épüljenek.⁶⁶

A tagállamok megállapodtak, hogy 2005-től a harccsoportok kezdeti műveleti képességeit biztosítják, amely 2007-től kezdődően teljes műveleti képességgé alakul. A kezdeti műveleti képesség időszakában (2005-2006) az EU-nak képesnek kellett lennie egy harccsoport méretű művelet megindítására. Ennek érdekében az Egyesült Királyság és Franciaország vállalta egy-egy harccsoport kiállítását 2005 első felére, Olaszország pedig 2005 második felére biztosított egy harccsoportot. 2006 egészére Németország és Franciaország egy közös harccsoportot állított fel, váltott vezetéssel, amelyet más tagállamok is támogattak. Ezen felül 2006 első felében rendelkezésre állt egy többnemzetiségű harccsoport is. A teljes műveleti képességet 2007-re kellett elérni. Ekkortól az EU-nak képesnek kell lennie két harccsoport méretű gyorsreagálású művelet egyidejű végrehajtására, beleértve ezek közel egyidejű megindításának képességét is.⁶⁷

2007. január 1-jétől tehát teljes műveleti képességben állnak az EU rendelkezésére a gyorsreagálású harccsoportok, azonban eddig egyszer sem kerültek telepítésre. Számos

⁶³ LINDSTROM, GUSTAV: *Enter the EU Battlegroups*. EU Institute for Security Studies Chaillot Paper No. 97 February 2007. 9–11. p.

⁶⁴ Katonai képesség-felajánlási konferencia Brüsszel, 2004. november 22. In: TAKÁCS-TÁLAS-VINCZE 2005, 87. p.

⁶⁵ LINDSTROM 2007, 15. p.

⁶⁶ Katonai képesség-felajánlási konferencia Brüsszel, 2004. november 22. In: TAKÁCS-TÁLAS-VINCZE 2005, 88. p.

⁶⁷ LINDSTROM 2007, 14. p.

tényező említhető meg a harccsoportok bevetésének akadályaként. A tényezők egy része objektív, illetve gyakorlati jellegű, míg más tényezők inkább politikai természetűek.

A gyakorlati vagy objektív akadályozó tényezők közül kiemelendő a harccsoportokra vonatkozó standardok rendszere, azok teljesítésének tanúsítása, valamint a döntéshozatal kérdése. A harccsoportokhoz való hozzájárulás mennyiségi és minőségi paramétereit, azaz az ún. harccsoport-csomagokat tulajdonképpen a tagállamok maguk határozzák meg rendkívül rugalmas módon a félélévente tartott, és az EU Katonai Törzse által elnökölt Harccsoport Koordinációs Konferencián. A harccsoport-csomagok összetétele tehát nincsen előre meghatározva, az a tagállamok eseti döntésének a függvénye, amelyet vagy a harccsoportot irányító keretnemzet vagy a tagállamok többnemzetiségű koalíciója koordinál. Ezeknek a harccsoport-csomagoknak ugyan meg kell felelniük egy előre meghatározott katonai képességi követelmény-rendszernek, azonban az ennek ellenőrzésére szolgáló tanúsítási folyamat lefolytatása szintén az adott harccsoportot támogató tagállamok kompetenciája. Az EU Katonai Bizottságának és Katonai Törzsének csak megfigyelő szerep jut a harccsoportok megfelelésének ellenőrzésére irányuló tanúsítási folyamatban.⁶⁸ A harccsoport-csomagok összeállításnak ilyen mértékű rugalmassága és a felajánlott képességek megfelelőségének tanúsítási eljárása ugyan könnyebbé teszi a harccsoportokhoz való tagállami hozzájárulás megtételét, ugyanakkor számos problémát generál. Az egyik a felajánlott képességek interoperabilitásának biztosítása, a másik, hogy az adott harccsoport-hoz hozzájáruló tagállamok között a felajánlott képességek megfelelőségére vonatkozóan hitelességi és bizalmi problémák keletkezhetnek az öntanúsítási rendszerből adódóan.⁶⁹ A harccsoportokban részt vevő alakulatok kiképzése szintén tagállami kompetenciába tartozik, amelyet a tagállam köteles biztosítani az adott képességek készenléti állapotba helyezése előtt.⁷⁰ Az EU ugyan elősegíti a tagállamok közötti együttműködést és koordinációt, azonban az egységes kiképzés hiánya szintén akadályozza a harccsoportok bevetetőségét és interoperabilitását.

A gyakorlati jellegű akadályozó tényezők kapcsán említendő meg az EU válságkezelés során alkalmazott tervezési és döntéshozatali rendszere, amelynek komplex, többlépcsős, valamint sokszereplős folyamata nincsen összhangban a harccsoportokkal szemben támasztott gyorsreagálás követelményével. A „döntéshozatal gyorsreagálásúvá” tétele érdekében számos kezdeményezés született mind a kül- és biztonságpolitikai főképviselei tisztet 1999 és 2009 között betöltő Javier Solana, mind a 2005 novemberében Prágában tartott EU harccsoport-szemináriumon résztvevő tagállamok részéről, amelyek az alábbiakban foglalhatók össze:

- előzetes tervezés alkalmazása a tervezési folyamat lerövidítése céljából;
- a haderők státusáról (SOFA), valamint a misszió státuszáról szóló (SOMA) eseti megállapodások helyett egy standard megállapodás-formula kialakítása;

⁶⁸ http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/esdp/91624.pdf 3–4. pp. (letöltés dátuma: 2013. 12.17.)

⁶⁹ LINDSTROM 2007, 27–28. pp.

⁷⁰ http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/esdp/91624.pdf 4.p. (letöltés dátuma: 2013. 12.17.)

- a tervezési folyamat reformja, amely bizonyos lépések és tervezési dokumentumok kihagyása útján rövidítené le és egyszerűsítene a döntéshozatalt gyorsreagálási képességek bevetése esetén.⁷¹

A javaslatok alapján 2005-ben kialakításra került a haderők státusáról szóló (SOFA), 2006-ban pedig a misszió státusáról szóló (SOMA) standardizált szerződési formula.⁷²

A harccsoportok bevetését akadályozó objektív tényezők közül harmadikként a telepítésüket megnehezítő képességbeli hiányosságokat kell megemlítenünk, kiemelve az EU-tagállamok stratégiai légi szállítási területén fennálló hiányosságait. Mivel az EU válságkezelési tevékenységének földrajzi hatótávolsága nem csak a közvetlen szomszédságában kirobbanó konfliktusok kezelésére és azt követő államépítésre korlátozódik (Nyugat-Balkán), hanem az afrikai és az ázsiai kontinensre is kiterjed, ezért a harccsoportok bevetetőségének vizsgálatánál a rendelkezésükre bocsátott eszközök műveleti helyszínre való szállításának kérdését is vizsgálnunk kell. Az EU-tagállamok számára elsősorban kis és közepes méretű szállító repülőgépek (C-160-as, C-130-as) állnak nagyobb számban rendelkezésre, míg a nagy méretű szállító repülőgép-flottájuk (pl. C-17 Globemaster) meglehetősen korlátozott. A tagállamok közül néhány megpróbálta csökkenteni az elvárások és a képességek közötti szakadékot, Nagy-Britannia például 2008-ban öt C-17-est lízingelt a Boing-tól. A képességbeli hiányosságok orvoslásának individuális útja azonban nem minden tagállam számára járható út, tekintettel a katonai és védelmi beszerzések értékére.⁷³

A kis és közepes tagállamoknak nyújt járható utat a képességfejlesztés területén az EDA által propagált „pooling and sharing”, azaz „összeadás és megosztás” lehetősége, amelynek során a tagállamok a költséghatékonyság és a képességek duplikációjának elkerülése elve mentén együttműködnek a védelmi képességek kutatása, fejlesztése, beszerzése és használata területén.

Végül az EU harccsoportok bevetését azok a politikai természetű megfontolások is hátráltatják, amelyek abból adódnak, hogy az EU 28 tagállamából 22 NATO-tag is egyben, a 6 nem NATO-tagból négy részt vesz a Partnerség a Békéért Programban, és csak két tagállamnak, Máltának és Ciprusnak nincs formális kapcsolata az Észak-atlanti Szerződés Szervezetével. Ez a nagyarányú átfedés az EU és a NATO-tagállamok között természetesen feszültséget is keletkeztet, hiszen a tagállamoknak ugyanazokat a nemzeti képességeket kell a NATO és az EU rendelkezésére bocsátaniuk. Az EU harccsoportoknak ráadásul a NATO-n belül működő Reagáló Erők (NATO Response Force) jelentik a gyorsreagálás területén a konkurenciát.⁷⁴

A 2010-es Fő Célkitűzés másik jelentős eredménye az Európai Védelmi Ügynökség (European Defence Agency-EDA) 2004-es felállítása volt. A brüsszeli székhelyű EDA célja, hogy támogassa az EU védelmi képességeinek a válságkezelés terén történő fejlesztésére, valamint a KBVP támogatására irányuló tanácsai és tagállami erőfeszítéseket. Azonban széles mandátuma ellenére, az EDA komoly korlátokkal küzd, főleg ami a

⁷¹ LINDSTROM 2007, 29. p.

⁷² LINDSTROM 2007, 29. p.

⁷³ LINDSTROM 2007, 31–35. pp.

⁷⁴ LINDSTROM 2007, 45.p.

tagállamok által rendelkezésére bocsátott költségvetés mértékét illeti, ráadásul az ügynökség számos – elsősorban a közös európai védelmi ipar megteremtésére irányuló – kezdeményezése bukott el a tagállamok ellenállása miatt.⁷⁵

A 2003 óta megindult katonai missziók számos gyakorlati tapasztalattal szolgáltak arra nézve, hogy milyen irányban kell végrehajtani az EU katonai válságkezelési képességeinek fejlesztését. Ezek között jó néhány meglehetősen kellemetlen volt, például 2008-ban az Európai Unió kénytelen volt elhalasztani a Csád területére tervezett misszióját, mert a tagállamok nem tudtak megfelelő számú helikoptert biztosítani a művelet végrehajtásához.⁷⁶

A gyakorlati tapasztalatok figyelembe vételén alapult az Európai Tanács által 2007 novemberében jóváhagyott *Fejlesztési Katalógus 2007* (Progress Catalogue 2007) című dokumentum, amely számos mennyiségi és minőségi hiányosságot fogalmazott meg a katonai képességekkel kapcsolatban.

A Fejlesztési Katalógusra támaszkodva készült el 2008 júliusában az Európai Védelmi Ügynökség Irányítótanácsa által elfogadott *Képességfejlesztési Terv* (Capability Development Plan- CDP). A CDP kidolgozása egy komplex folyamat volt, amelyben a tagállamok, az Európai Védelmi Ügynökség, az EU Katonai Bizottsága, Katonai Törzse és a Tanács Főtitkársága vett részt. A CDP-t előkészítő munka négy fő területen zajlott:

- a 2010-es fő célkitűzések ellenére a képességek területén fennálló hiányosságok és egymáshoz viszonyított prioritásuk meghatározása;
- egy hosszú távú képességfejlesztési iránymutatás kidolgozása (2025-ig);
- egy egyeztetett adatbázis létrehozása a tagállamok védelmi terveire és programjaira vonatkozóan;
- a jelenlegi műveleti tapasztalatok tanulságának levonása és összegyűjtése a jövőbeni képességfejlesztés helyes irányának meghatározása érdekében.⁷⁷

A CDP alapján az EDA Irányítótanácsa 2011 márciusában tíz prioritási területet határozott meg, amelyekre az EDA különös hangsúlyt kíván fektetni a következő időszakban:

- az azonnali robbanóeszközök elleni fellépés;
- egészségügyi ellátás;
- hírszerzés, elhárítás és felderítés;
- a helikopterek rendelkezésre állásának fokozása;
- kibervédelem;
- többnemzetiségű logisztikai ellátás;
- a biztonság- és védelempolitikai információk cseréje;
- stratégiai és taktikai légi szállítási irányítás;
- energia- és üzemanyag-hatékonyság;
- mobilitás.⁷⁸

⁷⁵ MAJOR, CLUDIA - MÖLLING, CHRISTIAN: *EU Military Capabilities - Some European Troops, but not yet a European Army* In: Greco, Ettore – Pirozzi, Nicoletta – Silvetri, Stefano (Szerk.): *EU crisis management: institutions and capabilities in the making*. Istituto Affari Internazionali November 2010, 16. p.

⁷⁶ GREVI - KEOHANE 2009, 74–75. pp.

⁷⁷ http://consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/080708-CDP_Press_Background_brief%20.pdf 1.p. (letöltés dátuma: 2013.12.17.)

2008 decemberében a francia elnökségi periódus alatt született meg a „*Képességek megerősítéséről szóló nyilatkozat*”, amely – sok más dokumentumhoz hasonlóan – megismétli, hogy az EU célja, hogy fokozottabban tudjon szerepet vállalni a nemzetközi béke és biztonság szavatolás területén. Az ehhez szükséges katonai és civil képességfejlesztés területén pedig – tekintettel a 2008-ban kibontakozó globális pénzügyi és gazdasági válság okozta költségvetési környezetre – a tagállamok közös, összehangolt és tartós erőfeszítésére van szükség.⁷⁹

Tekintettel az EU katonai válságkezelési műveleteiből származó művelleti tapasztalataira, a tagállamok az alábbi területeken tartották szükségesnek képesség-fejlesztési kezdeményezések megtételét:

- helikopterek modernizációja és a légénység kiképzése az EDA által kidolgozott taktikai kiképző program segítségével;
- európai légi szállítási flotta és légi parancsnokság létrehozatala;
- az információszerzés, és különösen a műholdas információszerzés megerősítése;
- a válságkezelési műveletekben részt vevő erők és eszközök védelmének, valamint hatékonyságának fokozása;
- a válságkezelési műveletekben részt vevő erők interoperabilitásának erősítése, többek között a fiatal katonák csereprogramjai, az Európai Biztonsági és Védelmi Egyetem fejlesztése és a biztonsági szektor reformjára irányuló műveletek részére európai szakértőcsoportok létrehozása révén.⁸⁰

1.2. A katonai képességek területén kimutatható hiányosságok

Annak ellenére, hogy a tagállamok 2011 során 193 milliárd eurót⁸¹ költöttek katonai kiadásokra – és így az EU az USA után a második legtöbbet védelmi kiadásokra költő szereplő a nemzetközi politikában – (1. ábra) a katonai képességeivel kapcsolatban folyamatosan mennyiségi és minőségi kritikák fogalmazódnak meg.

Ha a GDP-hez viszonyított védelmi kiadás alakulását nézzük, jól látható, hogy 2006 óta a tagállamok védelmi kiadásai folyamatosan csökkennek (2. ábra). A védelmi kiadások megoszlásnak vizsgálatakor megállapítható, hogy a legnagyobb tételt a személyi kiadások jelentik, tartósan elérve a védelmi kiadások legalább 50 százalékát. A védelmi kiadások második és harmadik legnagyobb szeletét a műveletekre fordított kiadások és a beruházások adják. (3. ábra)

⁷⁸ <http://www.eda.europa.eu/aboutus/whatwedo/eda-strategies/Capabilities> (letöltés dátuma: 2013.12.17.)

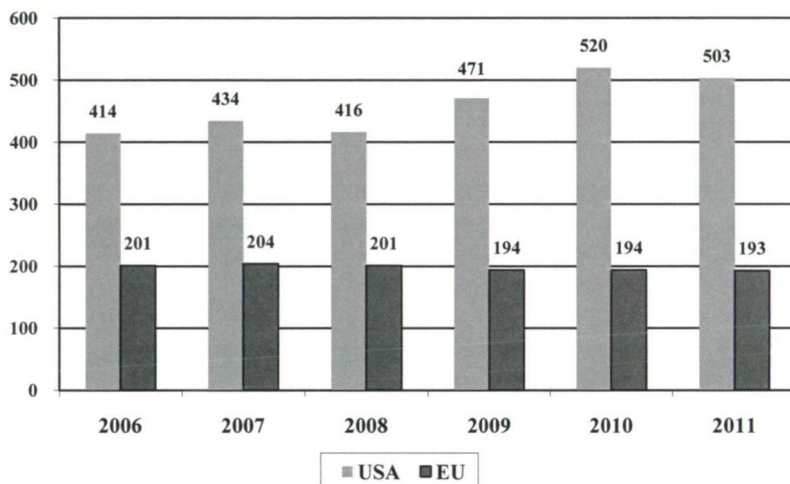
⁷⁹ Council of the European Union Declaration on strengthening Capabilities 1. p. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/esdp/104676.pdf (letöltés dátuma: 2013.12.03.)

⁸⁰ Council of the European Union Declaration on strengthening Capabilities 3–4. pp. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/esdp/104676.pdf (letöltés dátuma: 2013.12.03.)

⁸¹ Az Európai Védelmi Ügynökség védelmi adatai. EU-US Defence Data 2011. <http://www.eda.europa.eu/docs/default-source/news/eu-us-defence-data-2011.pdf?2.p>. (letöltés dátuma: 2013.12.03.)

1. ábra

Az Egyesült Államok és az EU katonai kiadásai 2006 és 2011 között (milliárd euró)

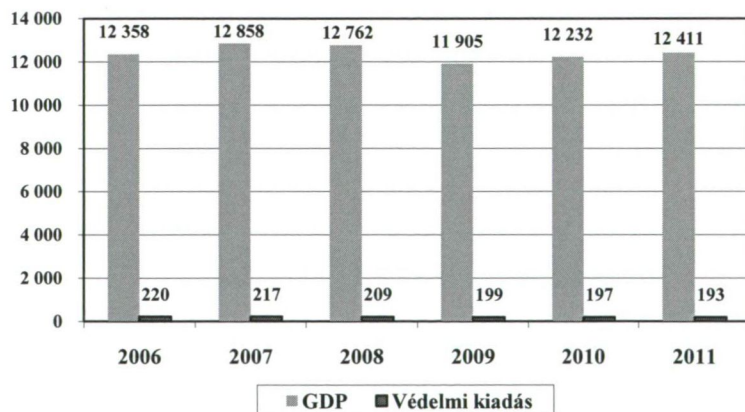

Forrás: Az Európai Védelmi Ügynökség védelmi adatai. EU-US Defence Data 2011 5.p.

<http://www.eda.europa.eu/docs/default-source/news/eu-us-defence-data-2011.pdf> (letöltés dátuma: 2013.12.03.)

2. ábra

A tagállamok GDP-jének és védelmi kiadásának alakulása 2006 és 2011 között (milliárd euró)

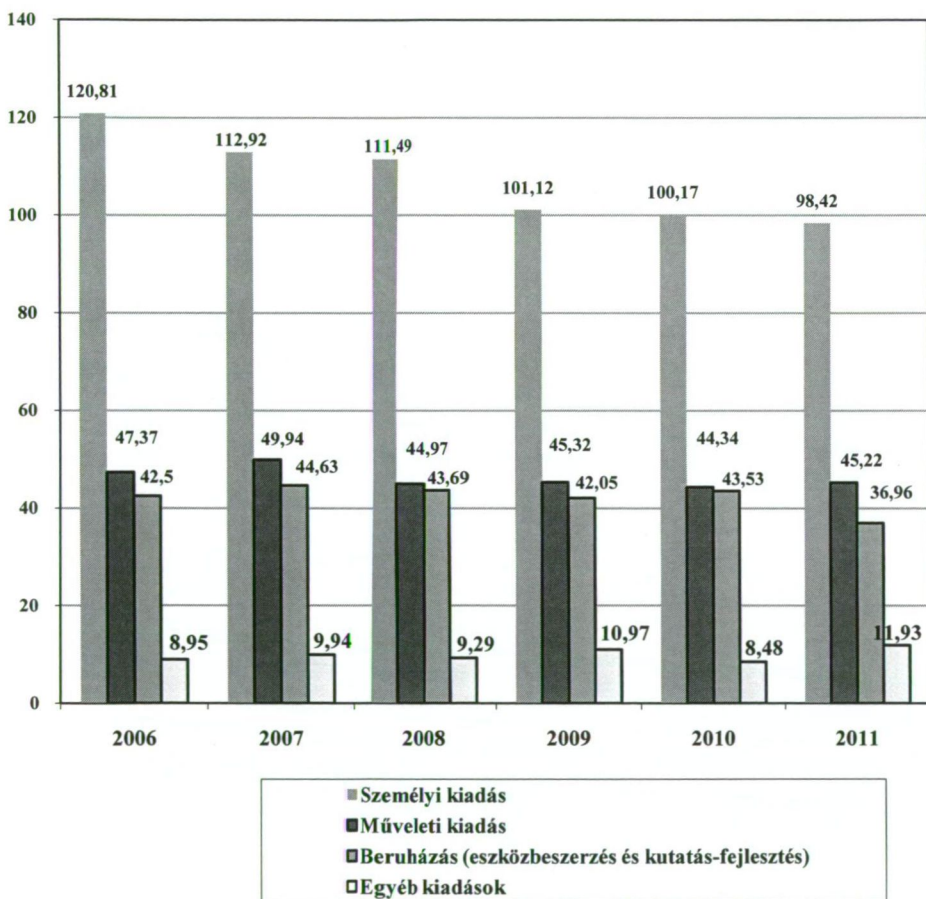

Forrás: Az Európai Védelmi Ügynökség védelmi adatai Defence Data 2011 7.

<http://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-publications/here.pdf> (letöltés dátuma: 2013. július 25.)

3. ábra

A tagállamok védelmi kiadásainak lebontása 2006 és 2011 között (milliárd euró)

Forrás: Az Európai Védelmi Ügynökség védelmi adatai Defence Data 2011 12.p.
<http://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-publications/here.pdf> (letöltés dátuma: 2013. július 25.)

A gondok hátterében az áll, hogy sok európai ország mind a mai napig nem hajtott végre teljes haderőreformot, azaz nem tértek át a hidegháborús logikára épülő nemzeti területvédelem elvéről a válságkezelési műveletekhez szükséges erők biztosítására. Így bár az EU tagállamai⁸² még 2011-ben is mintegy 1.551 038 fős hadsereggel rendelkezt-

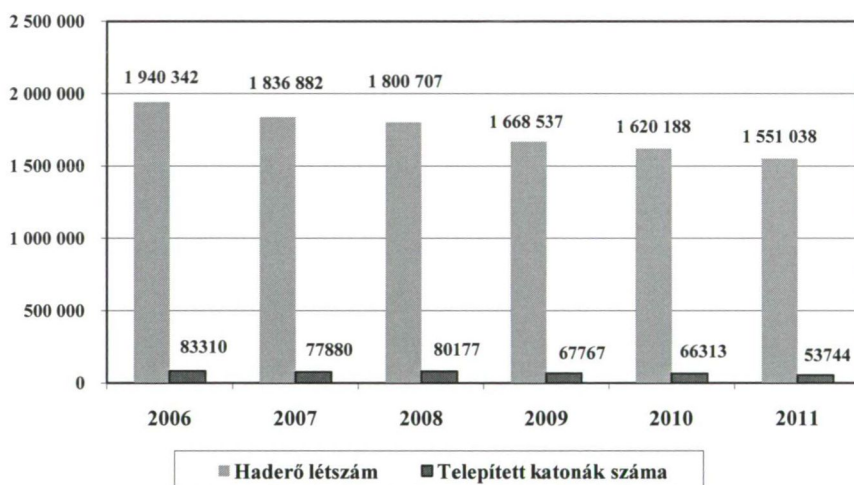
⁸² A EU tagállamai alatt valójában az Európai Védelmi Ügynökség munkájában részt vevő tagállamokat kell érteni, Dánia kivételével.

tek,⁸³ de ebből csupán 425 824 fő telepíthető és 110 814 fő fenntartható világszerte.⁸⁴ 2011 során 53 744 fő telepítésére került sor, ami a teljes haderő csupán 3,5 százaléka.⁸⁵ (4. ábra)

További problémát jelent, hogy az EU tagállamainak hadseregében a hivatásos katonák mellett nagyszámú sorkatona teljesít szolgálatot, ami egyrészt rendkívül megterheli a tagállamok védelmi költségvetését, másrészt a válságkezelési műveletek végrehajtása hivatásos katonákat igényel.⁸⁶

4. ábra

A tagállamok hadereje és a bevetett katonák száma 2006 és 2011 között

Forrás: Az Európai Védelmi Ügynökség védelmi adatai Defence Data 2011 23.p.

<http://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-publications/here.pdf> (letöltés dátuma: 2013. július 25.)

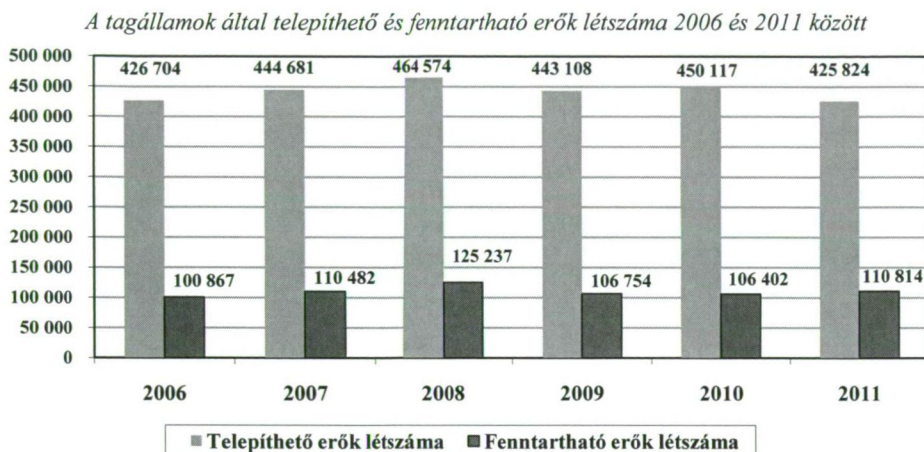
⁸³ Az Európai Védelmi Ügynökség védelmi adatai Defence Data 2011 23.p. <http://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-publications/here.pdf> (letöltés dátuma: 2013. július 25.)

⁸⁴ Az Európai Védelmi Ügynökség védelmi adatai Defence Data 2011 24.p. <http://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-publications/here.pdf> (letöltés dátuma: 2013. július 25.)

⁸⁵ Az 53 744 fő azonban nem kizárólag a KBVP keretében telepített katonákat, hanem többek között az ENSZ vagy éppen a NATO-műveletek keretében telepített katonák számát is jelenti.

⁸⁶ GREVI - KEOHANE 2009, 77. p.

5. ábra

Forrás: Az Európai Védelmi Ügynökség védelmi adatai Defence Data 2011 24.p.

<http://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-publications/here.pdf> (letöltés dátuma: 2013. július 25.)

A hagyományos területvédelemhez szükséges nagyszámú európai haderő helyett egyre inkább a válságkezelési műveletekhez szükséges gyorsan bevethető és megfelelő ideig fenntartható erők kialakítása volna a cél.

A válságkezelési műveleteknél bevethető és fenntartható személyi állományban mutató hiányosságok mellett (5. ábra) a katonai felszerelések terén is több minőségi, valamint mennyiségi anomália tapasztalható. Annak ellenére, hogy a KBVP 1999-es elindítása óta a számuk majdnem megfeleződött, még 2009-ben is a tagállamoknak összesen mintegy 10 000 tank állt a rendelkezésére, sokkal több, mint amennyire a békefenntartó műveletekhez szükséges volna.⁸⁷ Kiemelt problémát jelent ugyanakkor a stratégiai szállítást biztosító repülőgépek, illetve szállítóhelikopterek területén mutató hiány. Az EU tagállamai 2009-ben mindössze nyolc nagy távolságokra is bevethető szállító repülőgéppel (C17-essel) rendelkeztek,⁸⁸ ami meglehetősen behatárolja az EU-műveletek földrajzi hatótávolságát, illetve azok telepíthetőségének időpontját. A tagállamoknak hat hónapba telt, hogy az EU rendelkezésére bocsássanak 16 helikoptert és 10 szállítórepülőt a Csád területén indított művelethez.⁸⁹

A válságkezelési műveletekhez szükséges szárazföldi, légi és tengerészeti képességek fejlesztése – tekintettel az egyre csökkenő tagállami védelmi költségvetésekre, valamint a katonai képességek és eszközök növekvő árára – közös európai eszközbeszerzési projektek keretében volna preferálandó. A számok azonban sajnos mást mutatnak. Az eszközbeszerzések több mint 72,9 százaléka 2011-ben is nemzeti keretek között zaj-

⁸⁷ GREVI – KEOHANE 2009, 70. p.

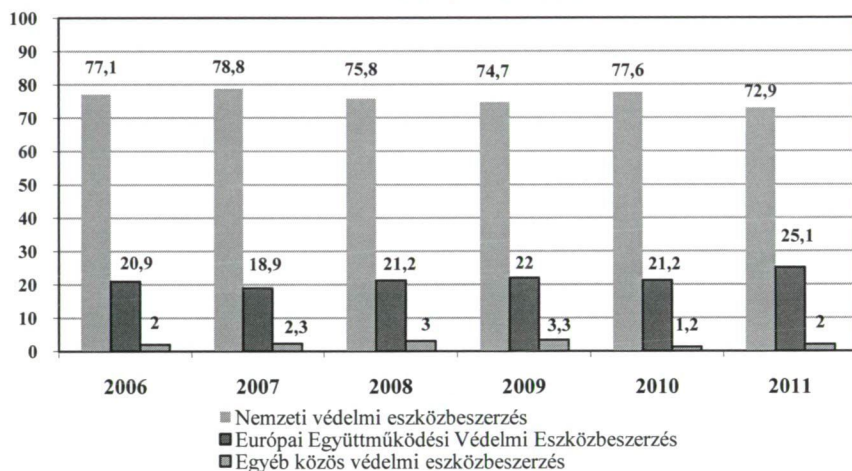
⁸⁸ Összehasonlításképpen az Egyesült Államoknak több mint 200 C-17-es áll a rendelkezésére.

⁸⁹ GREVI – KEOHANE 2009, 70. p.

lott, míg az Európai Együttműködési Védelmi Eszközbeszerzés keretében csupán 25,1 százaléknyi, egyéb közös védelmi eszközbeszerzés keretében pedig 2,0 százaléknyi.⁹⁰ (6. ábra)

6. ábra

*A nemzeti és az együttműködési védelmi beszerzések százalékos megoszlása
2006 és 2011 között*

Forrás: Az Európai Védelmi Ügynökség védelmi adatai Defence Data 2011 20.p.

<http://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-publications/here.pdf> (letöltés dátuma: 2013. július 25.)

A tagállamokban párhuzamosan futó eszközbeszerzési programok ugyanakkor azon túl, hogy pazarlóak, számos felesleges duplikációhoz vezetnek a képességek területén, ráadásul a tagállamonként eltérő szabványok miatt az interoperabilitás követelményének sem mindig felelnek meg. Az Európai Bizottság egy 2005-ös tanulmányában az USA és az Európai Unió eszközbeszerzési programjait hasonlította össze, és megállapította, hogy amíg az EU tagállamai közel 30 milliárd euró értékben költöttek mintegy 89 eszközbeszerzési program során, addig az USA 83 milliárd eurót költött eszközbeszerzésre, azonban csupán 27 projekt keretében. Az uniós tagállamok tehát majdnem harmadannyit költöttek eszközbeszerzésre majdnem háromszor annyi program keretében.⁹¹

A védelmi célú beszerzések költséghatékonysága kapcsán merül fel az egységes európai védelmi piac gondolata. Keith Hartely úgy becsüli, hogy az egységes védelmi piac közel 20 százalékos megtakarítást eredményezne az évi mintegy 30 milliárd eurónyi európai védelmi beszerzésből, ami évi 6 milliárd euró megtakarítást jelentene.⁹²

A tagállamok meglehetősen protekcionista hozzáállásának megváltoztatását és egy integrált európai védelmi piac kialakítását elsősorban az Európai Bizottság és az EDA

⁹⁰ Az Európai Védelmi Ügynökség védelmi adatai European Defence Agency Defence Data 2011 20. p. <http://www.eda.europa.eu/docs/default-source/eda-publications/here.pdf> (letöltés dátuma: 2013. július 25.)

⁹¹ GREVI – KEOHANE 2009, 82. p.

⁹² Idézi GREVI – KEOHANE 2009, 86. p.

szorgalmazza. Az Európai Bizottság 1997-ben készült ún. Bangemann-jelentése egy közös fegyverkezési piac kialakítását javasolta egy egyszerűbb, a védelmi termékek EU-n belüli átvitelére irányuló engedélyezési rendszer kialakításával, a védelmi felszerelések beszerzésére kiírt pályázatok támogatásával és bizonyos védelmi termékek vámtarifájának eltörlésével. A jelentés bizonyos kérdésekben az Európai Bizottság számára felügyeleti jogkört teremtett volna.⁹³

A tagállami védelmi piacok összehangolására tett első kísérlet a hat legnagyobb fegyvergyártó tagállamtól, Franciaországtól, Németországtól, Olaszországtól, Spanyolországtól, Svédországtól és Nagy-Britanniától származott, amikor 1998-ban Szándéknyilatkozat címmel írtak alá megállapodást a védelmi piaci szabályok összehangolásáról, a kezdeményezés azonban a gyakorlatban nem sok eredménnyel járt.⁹⁴

2005-ben az EDA Irányító Bizottsága egy védelmi beszerzési kódexet fogadott el a tagállami védelmi piacok megnyitása érdekében.⁹⁵ A beszerzési kódex legfontosabb célkitűzése, hogy biztosítsa a részt vevő tagállamok fegyvergyártó vállalatai számára a tisztességes versenyt, hozzáférést biztosítva a védelmi célú pályázatokhoz, bizonyos eseteket⁹⁶ kivéve. Mivel a kódex nem bír jogi kötőerővel, és a tagállamok még mindig nehezen kötnek szerződést külföldi beszállítóval, ezért a dokumentum elfogadása nem hozott lényegi előrelépést a védelmi piac „európaizálása” területén.⁹⁷

A legfőbb gondot a tagállamok hozzáállása okozza, ugyanis ragaszkodnak az EUMSZ 346. cikkének szigorúan kormányközi alapon történő magyarázatához. Az EUMSZ 346. cikke kimondja, hogy a tagállamok megtehetik az alapvető biztonsági érdekeik védelme érdekében általuk szükségesnek tartott fegyverek, lőszeres és hadianyagok előállításával vagy kereskedelmével kapcsolatos intézkedéseket; ezek az intézkedések azonban nem befolyásolhatják hátrányosan a belső piacon belüli versenyfeltételeket a nem kifejezetten katonai célokra szánt termékek tekintetében. A védelmi piac érzékeny voltára való tekintettel tehát a Bizottság nem rendelkezik számottevő szabályozó szereppel, hatásköre csak az ún. kettős felhasználású termékek piacára terjed ki.

2. A polgári válságkezelési képességek

2.1. A képességfejlesztés főbb állomásai

Már a KBVP létrehozatalának évében, 1999-ben megfogalmazódott a polgári válságkezelés fontossága és ezzel összefüggésben a polgári missziókhoz szükséges képességek területén jelentkező igények és hiányosságok, valamint a már meglévő eszközök számbavételének szükségessége. Mindezt a koszovói háború és annak tanulságai indokolták.

⁹³ GREVI – KEOHANE 2009, 86. p.

⁹⁴ GREVI – KEOHANE 2009, 86. p.

⁹⁵ European Defence Agency: The code of conduct on defence procurement of the EU member states participating in the European Defence Agency Brussels, 21 November 2005

⁹⁶ Például titkosított pályázatok.

⁹⁷ GREVI – KEOHANE 2009, 86–87. pp.

Az 1999. decemberi Helsinkiben tartott EU-csúcson beterjesztett elnökségi következtetések kiemelten foglalkoztak a nem katonai válságkezelés kérdésével. A dokumentum szerint az 1999. júniusi EU-csúcs óta, ahol az EiT megbízta az elnökséget azzal, hogy kezdje meg a tagállamok polgári válságkezelési eszközeivel és tapasztalataival kapcsolatos munkát, megkezdődött a tagállamok és az Unió erőforrásainak számbavétele. Az összeállított leltár alapján megállapítható, hogy mind a tagállamok, mind az Unió a polgári válságkezelés számos területén rendelkeztek bizonyos erőforrásokkal, például a rendőrség, a humanitárius segítségnyújtás, a közigazgatás és jogi újjáépítés, a kutatás és mentés, valamint a választási és emberi jogi megfigyelés területén. Ugyanakkor a kialakuló válsághelyzetekre adandó gyorsabb és hatékony reagálás érdekében az Uniónak fokoznia kellett az erőforrásait, képességeit, valamint a tagállamok közötti együttműködés hatékonyságát.

Ennek érdekében megfogalmazásra került egy nem katonai válságkezelési *Akcióterv*, amely az alábbi célokat tűzte ki:

- a nemzeti, kollektív és nem kormányzati szervezetek közötti együttműködés és reakcióképesség fokozása a párhuzamok kiküszöbölése és a hatékonyság javítása érdekében, fenntartva az egyes résztvevők rugalmas döntési jogát egy adott válságban az eszközök és képességek felajánlását illetően;
- az EU részvételének fokozása és elősegítése más szervezetek, például az ENSZ és az EBESZ válságkezelő tevékenységében, valamint az önálló EU-műveletekben;
- a pillérek közötti koherencia biztosítása.⁹⁸

A fenti célok elérése érdekében a tagállamoknak és az Uniónak gyorsreagálású képességeket kell kialakítaniuk, különös tekintettel a civil rendőri képességekre; folytatniuk kell a nemzeti és az uniós erőforrások leltárát; adatbázist kell létrehozniuk az eszközökre, képességekre és szakértelemre vonatkozóan, valamint a polgári válságkezeléssel kapcsolatos információk napra készen tartására és megosztására. A Bizottság együttműködésével egy nem katonai válságkezelési mechanizmust kell kialakítani a Tanács Főtitkárságán belül, ezen keresztül történne az adatbázis kezelése, az EU polgári képességeinek koordinálása, valamint a pillérek közötti koherencia elősegítése. A polgári missziók megfelelő finanszírozása érdekében gyors finanszírozási mechanizmusok felállítása szükséges.⁹⁹

A polgári válságkezelési képességek feltérképezésén, leltárba vételén és az ezekből levont következtetéseken alapuló képességfejlesztésen túl a polgári válságkezelés területén komoly hangsúlyt kellett fektetni az intézményrendszer kiépítésre is. Ennek megfelelően a Tanács 2000 májusában hozta létre a Polgári Válságkezelési Bizottságot¹⁰⁰ azzal a megbízáttal, hogy az akkor még ideiglenesen működő Politikai és Biztonsági Bizottságot információkkal, ajánlásokkal és tanácsokkal segítse a válságkezelés polgári

⁹⁸ Európai Tanács Elnökségi jelentés az EU nem katonai válságkezeléséről Helsinki, 1999. december 10-11. In: VINCZE – PÓTI – TÁLAS 2003, 96–97. pp.

⁹⁹ Európai Tanács Elnökségi jelentés az EU nem katonai válságkezeléséről Helsinki, 1999. december 10-11. In: VINCZE – PÓTI – TÁLAS 2003, 97–98. p.

¹⁰⁰ Council Decision of 22 May 2000 setting up a Committee for Civilian Aspects of Crisis Management 2000/354/CFSP

aspektusaival összefüggésben, különös tekintettel a polgári válságkezeléshez szükséges képességekre.

A 2000. decemberi nizzai EU-csúcs elnökségi következtetései szerint a Polgári Válságkezelési Bizottság az alábbi elveket és követelményeket fogalmazta meg a rendőrségi képességekkel összefüggésben:

- a megbízatások teljes skálája: az EU-nak képesnek kell lennie a rendőri missziók teljes skálájának végrehajtására, a tanácsadástól a segítségnyújtáson és a kiképzés támogatásán keresztül egészen a helyi rendőri erők helyettesítéséig;
- egyértelmű hatáskör és megfelelő mandátum: az EU rendőri erejének alkalmazása világosan meghatározott vezérelveket igényel az erők feladatainak, jogkörének valamint a mandátumuk tekintetében;
- integrált megközelítési mód: a petersbergi feladatok terén folytatott uniós tevékenység erős összhangot követel meg a katonai és a polgári komponensek között, ezért azoknak integrált tervezési folyamatban kell részt venniük, és tevékenységüket koordinálva kell végezniük;
- szoros együttműködés a nemzetközi szervezetekkel: az EU-nak biztosítania kell, hogy erőfeszítései konzisztensek legyenek az ENSZ, az EBESZ és az Európa Tanács tevékenységével, kerülve ugyanakkor a fölösleges párhuzamosságokat.¹⁰¹

A Guatemalában, Horvátországban, Albániában, Mostarban, El Salvadorban, Bosznia-Hercegovinában, Kelet-Timorban és Koszovóban szerzett tapasztalatok alapján két nagyon fontos rendőrségi feladat fogalmazódott meg a polgári válságkezelés keretein belül: egyrészt a helyi rendőrség támogatása, másrészt a helyi rendőrség helyettesítése. A helyi rendőrség támogatása lényegében a helyi rendőrség oktatását, kiképzését, segítését, tevékenységük figyelemmel kísérését és a tanácsadást jelenti. A helyi rendőrség helyettesítése során az európai rendőri erők végrehajtó hatáskörük gyakorlása során látják el a közrend védelmét, a közlekedés-rendészetet, a bűnügyi nyomozati tevékenységet, a szabálysértések kivizsgálását, a személy- és vagyonvédelmet, valamint nyilvános zavargások esetén a rendfenntartást. Ez utóbbi esetben számolni kell annak a lehetőségével, hogy a helyzet kicsúszik az európai rendőri erők ellenőrzése alól, amelynek következtében szükségessé válhat támogató katonai erők bevetése. A rendőri válságkezelési műveletek fent említett alapvető feladatainak meghatározása azért bírt központi jelentőséggel, mert ezt követően kerülhetett csak sor az alapfunkciók végrehajtását biztosító képességek kifejlesztésére.

Az EiT az alábbi területeken fogalmazott meg konkrét képességfejlesztési célokat:

- a rendőri képességeket tartalmazó adatbázis fenntartása és fejlesztése;
- a tagállamok közötti információ-megosztás biztosítása az összekötőpontok hálózatának útján;
- a tagállamok együttműködésének fokozása a rendőri missziókra való kiképzés területén;

¹⁰¹ Európai Tanács Nizza, 2000. december 7-9. Az Európai Unió polgári válságkezelési aspektusainak erősítése In: VINCZE – PÓTI – TÁLAS 2003, 171–172. pp.

- a rendőri műveletek gyors megvalósításához szükséges logisztikai követelmények megtervezése és beépítése az általános tervezési folyamatba;
- együttműködés a katonai struktúrákkal.¹⁰²

A polgári válságkezelés másik három prioritási területével kapcsolatban a 2001. júniusi göteborgi Európai Tanácsban született meg a konkrét célkitűzések. A jogállamiság megszilárdításával kapcsolatban a tagállamok leszögezték: az EU nagy fontosságot tulajdonít a jogállamiság erősítésének, mert az a béke és a biztonság konszolidációjának előfeltétele. A helyi rendőri erők újjászervezésére és megerősítésére tett erőfeszítések ugyanis csak akkor lehetnek tartósan sikeresek, ha a rendőrséget működőképes bírósági és büntetés-végrehajtási rendszer támogatja. A jogállamiság erősítését célzó missziók feladata elsősorban a helyi intézmények megerősítése tanácsadás, képzés vagy megfigyelési tevékenység útján. A helyi erők hiánya esetében azonban felhatalmazást kaphatnak végrehajtó funkciók ellátására is, de a helyi bírósági és büntetés-végrehajtási rendszerek újjászervezését a lehető legrövidebb időn belül meg kell kezdeni. A tagállamoknak biztosítaniuk kell a bírók, ügyészek és más, a jogállamiság terén alkalmazható tisztviselők és szakemberek képzését és felkészítését a missziók számára. Ezért önkéntes alapon kötelezettséget vállalnak arra, hogy 2003-ig képesek legyenek egy 200 fős szakember gárdát felállítani, akik megfelelően felkészültek a jogállamiság erősítését célzó válságkezelési műveletekre. A tagállamoknak fokozatosan ki kell fejleszteniük egy átfogó szabványrendszert a jogállamiság területén tevékenykedő tisztviselők és szakértők kiválasztására, képzésére és felszerelésére vonatkozóan. Az EU szabványainak kompatibilisnek kell lenniük a releváns nemzetközi szervezetek standardjaival.¹⁰³

A polgári közigazgatás támogatása területén – reagálva a közigazgatási szakemberek iránti egyre növekvő igényre a válságkezelési műveletekben – az Európai Unió önként jelentkező igazgatási dolgozókból olyan állományt állít össze 2003-ig, amely képes a válságkezelési műveletekkel kapcsolatos polgári közigazgatási feladatok ellátására és rövid időn belül bevethető. Az így létrejövő uniós szakértőgárda feladatai alapvetően három területre összpontosulnak:

- központi államigazgatási funkciók: lakosság-nyilvántartás, tulajdon-nyilvántartás, politikai testületek választása, kinevezése, adózás, helyi közigazgatás, vám-szervek;
- szociális funkciók: oktatás, szociális szolgáltatások, egészségügyi és orvosi szolgáltatások;
- infrastrukturális funkciók: víz- és energiaellátás, telekommunikáció, közlekedés, hulladékkezelés.

A szakértőgárdának képesnek kell lennie a tanácsadói, képzési és megfigyelői tevékenység ellátására, valamint adott esetben végrehajtói feladat ellátására ezeken a területeken.¹⁰⁴

¹⁰² Európai Tanács Nizza, 2000. december 7–9. Az Európai Unió polgári válságkezelési aspektusainak erősítése In: VINCZE–PÓTI–TÁLAS 2003, 173–174. pp.

¹⁰³ Európai Tanács Göteborg, 2001. június 15–16. A válságkezelés polgári aspektusainak új konkrét céljai In: VINCZE–PÓTI–TÁLAS 2003, 241–243. p.

¹⁰⁴ Európai Tanács Göteborg, 2001. június 15–16. A válságkezelés polgári aspektusainak új konkrét céljai In: VINCZE–PÓTI–TÁLAS 2003, 244–245. pp.

Végül a polgári védelem területén a tagállamok vállalták, hogy 2003-ig felállítanak:

- 2-3 értékelő és/vagy koordináló csoportot, amelyek a helyzettől függően 3-7 órán belül bevetethetők;
- egy 2000 fős rövid időn belül alkalmazható polgári védelmi intervenció csapattal;
- kiegészítő vagy speciális forrásokat a kompetens szolgálatoktól vagy társadalmi szervezetektől az egyes válságok során jelentkező igények kielégítése érdekében, amelyek 2-7 napon belül bevetethetők.

Mivel a polgári védelem szervezete tagállamonként eltérő, és a tagállamok különböző forrásokat és szervezeteket vesznek igénybe a válságkezelés kapcsán, ki kell alakítani a polgári védelmi intervenció csapattal átfogó kiképzési és gyakorlatozási koncepcióját.¹⁰⁵

2003. január 1-jén kezdődött az EU első polgári válságkezelési művelete, az EU rendőri missziója Bosznia-Hercegovinában (EUPM), majd ezt követte nem sokkal a volt Jugoszláv Macedón Köztársaság területén indított EUPOL Proxima. A Nyugat-Balkánon szerzett tapasztalatok számos kihívásra mutattak rá a nem katonai válságkezelés terén. 2004 májusában az Európai Unió tíz kelet-közép-európai taggal bővült, amelyek számos erőforrással és tapasztalattal rendelkeztek. Ezek az események, és a további válságkezelési műveletek iránti igény 2004-től újabb lendületet adtak a polgári képességfejlesztés folyamatának.

A 2004. június 15-i brüsszeli Európai Tanácson elfogadott Polgári Válságkezelési Akcióterv szerint a 2003 decemberében elfogadott Európai Biztonsági Stratégia egyrészt megerősítette azt a korábbi szándékot, hogy az EU egy hatékony multilateralizmusra épülő nemzetközi rend kialakításán fáradozik, amelyben fokozottabb nemzetközi szerepvállalásra törekszik, másrészt felhívta a figyelmet az új globális kihívásokra, amelyekre az Európai Uniónak reagálnia kell. Ennek érdekében az alábbi területeken foglalmaztak meg újabb célkitűzéseket a tagállamok:

- bővítik azon szaktudás skáláját, amelyet az Unió a polgári műveletei során igénybe vehet; különösen hasznos az emberi jogok, a politikai kapcsolatok, a biztonsági szektor reformja, a közvetítés, a határőrizet, a lefegyverzés, a leszerelés terén szerzett tapasztalatok alkalmazása. Az EU-nak biztosítania kell, hogy ezek a szakértők rendelkezésre álljanak a jövőbeni nem katonai válságkezelési műveletekben;
- továbbfejlesztik a megfigyelő missziók végrehajtásához szükséges képességeket;
- fokozzák az EU katonai és polgári válságkezelési műveleteinek egymást erősítő hatását, elsősorban a képességek kialakítása és fejlesztése, valamint a műveletek tervezése és végrehajtása során;
- az ún. civil-civil válságkezelési tevékenységek koherenciájának erősítése érdekében a Bizottságon belül tovább folytatódik azon képességek fejlesztése, amelyeken keresztül gyors és hatékony segítséget tud nyújtani a KBVP keretében végrehajtott válságkezelési műveletekhez. A Bizottság által felügyelt közösségi

¹⁰⁵ Európai Tanács Göteborg, 2001. június 15–16. A válságkezelés polgári aspektusainak új konkrét céljai In: VINCZE – PÓTI – TÁLAS 2003, 247–248. pp.

- keretek között folyó nem katonai válságkezelési tevékenység hosszú távú programjai és a KBVP keretében kivitelezett rövid távú válságkezelési tevékenység közötti kapcsolat és folytonosság csak így biztosítható;
- mind a katonai-civil, mind a civil-civil válságkezelési műveletek terepen való összehangolásában központi szerep jut az EU különleges képviselőinek, ezért a különleges képviselői irodákon belül ún. általános támogató funkció kialakítására kerül sor;
 - fokozni kell a tagállamok nemzeti polgári válságkezelési képességei közötti interoperabilitást a közös kiképzésen és gyakorlatokon keresztül.¹⁰⁶

2004. november 22-én Brüsszelben került sor arra a *polgári képesség-felajánlási konferenciára*, amelynek miniszteri nyilatkozata szerint a kelet-közép-európai új tagokkal bővült uniós miniszterek szükségesnek tartották egy polgári fő célkitűzés kidolgozását annak érdekében, hogy kijelöljék az Európai Biztonsági Stratégiában megjelölt kihívásokra reagáló új célkitűzéseket, és meghatározzák az ezek eléréséhez szükséges eszközöket. A dokumentum szerint az EU-nak fejlesztenie kell azon képességét, hogy többfunkciós, nem katonai válságkezelési forrásokat tudjon bevetni integrált módon. Az ilyen képességek egyik lehetséges változatát jelenthetné civil válságkezelő csoportok felállítása.¹⁰⁷

A nyilatkozat kitér a tagállamok eddigi önkéntes felajánlásainak mértékére is. Ezek szerint a tagállamok 5761 főt a rendőrség, 631 főt a jogállamiság, 562 főt a polgári közigazgatás és 4968 főt pedig a polgári védelem területén ajánlottak fel válságkezelési műveletek végrehajtásához.¹⁰⁸ Meg kell jegyezni azonban, hogy ezek a felajánlások csak papíron léteztek, a tagállamok által ténylegesen az EU-missziók számára rendelkezésre bocsátott személyi állomány a felajánlásoknak csak bizonyos hányadát tették ki.

A konferencia az alábbi feladatok ellátását tartotta szükségesnek a jövőbeni polgári KBVP missziók sikere érdekében:

- megfelelő műveleti tervezési és támogató képességek kialakítása a Tanács Titkárságán belül annak érdekében, hogy az EU képes legyen egyidejűleg több műveletet megindítani és végrehajtani;
- megfelelő pénzügyi források biztosítása;
- a jelenlegi beszerzési szabályok módosítása abból a célból, hogy azok ne képezhessék a jövőben válságkezelési misszió megindításának gátját;
- annak biztosítása, hogy az EU és a tagállamok alkalmasak legyenek képességeiket rövid riasztási időn belül alkalmazni.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Európai Tanács, Brüsszel 2004. június 15. További tennivalók a civil válságkezelés számára – Akcióterv In: VINCZE – PÓTI – TÁLAS 2004/2005, 124–128. pp.

¹⁰⁷ Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsa, Brüsszel, 2004. november 22. Civil képesség-felajánlási konferencia miniszteri nyilatkozata In: TAKÁCS – TÁLAS – VINCZE 2005, 80. p.

¹⁰⁸ Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsa, Brüsszel, 2004. november 22. Civil képesség-felajánlási konferencia miniszteri nyilatkozata In: TAKÁCS – TÁLAS – VINCZE 2005, 79. p.

¹⁰⁹ Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsa, Brüsszel, 2004. november 22. Civil képesség-felajánlási konferencia miniszteri nyilatkozata In: TAKÁCS – TÁLAS – VINCZE 2005, 81. p.

A 2004. december 16-17. között megtartott EiT fogadta el a *Polgári Fő Célkitűzés 2008* című dokumentumot, amely leszögezi, hogy a civil dimenzió fejlesztése része az EU általános politikájának, amely során a civil és katonai eszközök felhasználásával koherens választ ad a válságkezelési feladatok teljes spektrumában. Az EU-nak képesnek kell lennie arra, hogy egy válság bekövetkezte előtt megelőző tevékenységek formájában cselekedjen, mivel az időben történő beavatkozás megakadályozhatja a helyzet tovább romlását. Mivel az EU polgári válságkezelési műveletei iránti igény folyamatosan növekszik, ezért az Uniót képessé kell tenni arra, hogy több missziót is végrehajthasson különböző beavatkozási területeken. Felmerült továbbá annak szükségessége is, hogy a válságkezelési missziókat hosszabb ideig legyen képes az EU fenntartani.¹¹⁰

A fenti célok elérése érdekében négy lépést határozott meg a dokumentum:

1. alapvető tervezési feltételezések és illusztratív scenáriók kidolgozása arra vonatkozóan, hogy az EU-nak milyen jellegű polgári missziókat kellene a jövőben elindítania (végrehajtási idő: 2005. április);

2. képesség-igény lista kidolgozása (végrehajtási idő: 2005. április): a scenáriók alapján megállapított műveletekhez szükséges igényeket (állomány, felszerelés, tervezési, logisztikai és misszió-támogatási eszközök, irányítási és vezetési képességek) számba kell venni;

3. a civil képesség-igény listához nyújtott nemzeti hozzájárulások értékelése és a képességbeli hiányosságok feltárása (végrehajtási idő: 2005 vége). Az igények meghatározása után a tagállamok meg fogják erősíteni kötelezettség-vállalásaikat egy civil képességfejlesztési konferencián, a tagállami hozzájárulásokat pedig a Politikai és Biztonsági Bizottság, valamint a Polgári Válságkezelési Bizottság fogja értékelni;

4. a civil fő célkitűzés folytatása: ennek során rendszeres felülvizsgálati rendszert kell kialakítani a képességi követelmények teljesítésének nyomon követésére.¹¹¹

A 2008-as Polgári Fő Célkitűzéssel összhangban került felállításra 2005 júniusában a Polgári Reagáló Csoport (Civilian Response Team- CRT), amely a polgári válságkezelés gyorsreagálású képessége, és amely a tagállamok által előzetesen kiválasztott szakértőkből, a Tanács Főtitkárságának, valamint szükség esetén a Bizottság szakértőiből álló egység.¹¹²

A CRT rendeltetése:

- tényfeltáró missziók végrehajtása válságok vagy közelgő válsághelyzet esetén, amelynek révén hozzájárul a válságkezelési koncepció (CMC) kialakításához;
- gyors kezdeti műveleti jelenlét biztosítása abban az esetben, ha a Tanács műveleti fellépésről szóló határozatot fogadott el;

¹¹⁰ Európai Tanács Brüsszel, 2004. december 16–17. A 2008-as Civil Fő Célkitűzés In: TAKÁCS – TÁLAS – VINCZE 2005, 127–128. pp.

¹¹¹ Európai Tanács Brüsszel, 2004. december 16–17. A 2008-as Civil Fő Célkitűzés In: TAKÁCS – TÁLAS – VINCZE 2005, 129–130. pp.

¹¹² Council of the European Union Multifunctional Civilian Crisis Management Resources in an Integrated Format- Civilian Response Teams2.p.<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&t=PDF&gc=true&sc=false&f=ST%2010462202005%20INIT&r=http%3A%2F%2Fregister.consilium.europa.eu%2Fpd%2Fen%2F05%2Fst10%2Fst10462.en05.pdf> (letöltés dátuma: 2013. 08.17.)

- amennyiben a CRT megfelelő szakértelemmel rendelkezik a konfliktus-megelőzés, a stabilizáció és mediáció terén, akkor a konfliktus idején már a helyszínen működő uniós projektek és mechanizmusok érvényesülésének elősegítése.¹¹³

A Polgári Fő Célkitűzés 2008 revízióját és egyben a polgári válságkezelési képességek fejlesztésének folytatását jelentette a *Polgári Fő Célkitűzés 2010* című dokumentum, amelyet 2007. november 19-én fogadott el a Tanács. Az új célkitűzés központi elemét képezte annak biztosítása, hogy a tagállamok megfelelő számú és jól képzett szakembert bocsássonak a KBVP-műveletek rendelkezésére. Ennek érdekében a tagállamoknak rendszeresen nyilvántartást kellene vezetniük a potencióálisan rendelkezésre bocsátható szakembereiről. Mint sok korábbi dokumentum, ez is kiemeli a civil és katonai képességfejlesztés összehangolásának fontosságát. Ez a törekvés ki kell, hogy terjedjen a Bizottság rendelkezése alatt álló válságkezelési képességekre, valamint a polgári válságkezelésben illetékes más nemzetközi szervezetek és nem kormányközi szervezetek képességeire is.¹¹⁴

2.2. A civil képességek területén kimutatható hiányosságok

A civil válságkezelési képességek kiépítése és fejlesztése érdekében tett fenti lépések ellenére azonban az EU számos területen küzd komoly hiányosságokkal. Az EU mint civil hatalom nagy hangsúlyt fektet a polgári válságkezelésre, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a 2003 óta indított műveletei túlnyomó többsége a polgári válságkezelés területére esik. Az impozáns számok mögött azonban az EU által végrehajtott műveletek megítélése messze nem egységes, hiszen Korski és Gowan például úgy tartja, hogy: „Tíz évvel az ESDP létrehozatala után a legtöbb EU misszió kicsi, ambíció nélküli és stratégiaiilag irreleváns.”¹¹⁵

Ahogy az EU nem rendelkezik saját hadsereggel, úgy nem rendelkezik állandó polgári erőkkel sem, válságkezelési tevékenysége során a tagállamok biztosítják az adott művelet végrehajtásához szükséges személyi és tárgyi feltételeket, ami azonban korántsem megy zökkenőmentesen.

Az egyik legfőbb problémát a polgári válságkezelési műveletekhez szükséges személyi állomány rekrutációja jelenti a tagállamok számára, a polgári válságkezelési területek szakértői – bírák, ügyészek, büntetés-végrehajtási dolgozók, rendőrök, közigazgatási szakemberek – ugyanis sem a képzésük során, sem a napi munkavégzésük helyéül szolgáló szervezet keretében nem számolnak az uniós válságkezelési művelet keretében

¹¹³ Council of the European Union Multifunctional Civilian Crisis Management Resources in an Integrated Format- Civilian Response Teams4.p. <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&t=PDF&gc=true&sc=false&f=ST%2010462%202005%20INIT&r=http%3A%2F%2Fregister.consilium.europa.eu%2Fpd%2Fen%2F05%2Fst10%2Fst10462.en05.pdf> (letöltés dátuma: 2013. 08.17.)

¹¹⁴ Civilian Headline Goal 2010; http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Civilian_Headline_Goal_2010.pdf (letöltés dátuma: 2013. 08.12.)

¹¹⁵ KORSKI, DANIEL - GOWAN, RICHARD: *Can the EU Rebuild Failing States? A Review of Europe's Civilian Capacities* European Council on Foreign Relations October, 2009. 11.p.

zajló külföldi munkavégzés lehetőségével.¹¹⁶ A legtöbbjük pedig nem is szándékozik hat hónapot vagy akár annál többet is eltölteni messze a családjától, esetlegesen vesélyeztetve az otthoni karrierjét. Ráadásul a munkáltatók sem lelkesednek a kormányzattól érkező felkérés esetében, hiszen az adott munkaerő rendelkezésre bocsátása pénzügyi és munkaszervezési problémákat generálhat az adott szervezeten belül.¹¹⁷ A tagállamok által rendelkezésre bocsátott szakértők rekrutációjának nehézkességét áthidaló megoldás lehetne a válságkezelési műveletek szerződéses állományának növelése, azonban mivel a szerződéses állomány fizetése a KKBP költségvetését terhelő kiadásnak minősül – amely rendre szűkösnek bizonyul –, a szerződéses állomány arányának növelése inkább csak elvi lehetőség.

További komoly problémát jelent a polgári válságkezeléseknél alkalmazott szakemberek képzése. A polgári válságkezelés képzési képességeiről a magyar elnökség ideje alatt készült áttekintés szerint a műveletek személyi állományának mintegy 25 százaléka nem kap telepítést megelőző képzést, illetve kiképzést, mert ez a fajta képzés tizenkilenc tagállamban kötelező csak, kilenc tagállamban mindössze ajánlott. A képzések tartalma is meglehetősen divergál, ugyanis tizenhét tagállamban általános kurzusok, tizenkilenc tagállamban művelet-specifikus kurzusok, tizenöt tagállamban pedig tematikus képzések érhetők el.¹¹⁸

Több uniós szintű kezdeményezés is született a civil állomány képzésének megszervezésére. 2001-ben a Bizottság indította el a Válságkezelés Civil Aspektusaira Irányuló Képzési Programot, amelynek keretében alakították ki a hálózatszerűen működő Válságkezelés Civil Aspektusaira Irányuló Képzés Európai Csoportját (European Group on Training for Civilian Aspects of Crisis Management- EGT). Az EGT tizenhárom képzési intézményt ölel fel több tagállamból és 2002 és 2009 között hatvannyolc kurzust ajánlott 1399 szakértő számára.¹¹⁹

A 2004-ben elfogadott „EU Képzési Konceptió-tervezet az ESDP területén” című dokumentum¹²⁰ keretében állították fel az Európai Biztonsági és Védelmi Főiskolát (European Security and Defence College- ESDC) a stratégiai szintű képzés biztosítása céljából. Ugyan számos kurzus kapcsolódik a polgári válságkezeléshez, de az ESDC képzéseinek oroszlánrészre a katonai válságkezelés területére esik.

Kimondottan a rendőri állomány képzését szolgálja a Tanács által felállított Európai Rendőri Főiskola (European Police College- CEPOL)¹²¹ és a Bizottság által alapított Európai Rendőri Erők Képzése (European Police Force Training- EUPTF), ez utóbbi 2011-ig mintegy 1800 főnek biztosított műveleti szintű kiképzést.

¹¹⁶ DOMISIEWICZ, RAFAL: *A Giant with Feet of Clay? The EU's Ability to Develop Capabilities for Civilian Crisis Management* Romanian Journal of European Affairs 2012 Vol. 12, No. 4. 9.p.

¹¹⁷ KORSKI - GOWAN 2009, 12.p.

¹¹⁸ DOMISIEWICZ 2012, 15.p.

¹¹⁹ 2010-ben a programot átnevezték Európa Új Civil Válságkezelésre Irányuló Képzési Kezdeményezésére (Europe's New Training Initiative for Civilian Crisis Management-ENTRI) <http://www.entriforccm.eu/origins-and-methodology.html>

¹²⁰ Council of the European Union: Draft EU Training Concept in ESDP 11970/04 Brussels, 30 August 2004

¹²¹ DOMISIEWICZ 2012, 14.p.

Annak ellenére, hogy a kiképzési nehézségek minden tagállamot érintenek, mégsem vehető a 28 tagállam¹²² egy kalap alá, vannak ugyanis tagállamok, amelyek jóval komolyabban veszik azokat a kötelezettség-vállalásokat, amelyeket a képesség-felajánlások során tettek. Korski és Gowan négy csoportra bontja a tagállamokat aszerint, hogy milyen aktivitást mutatnak a válságkezelési műveletek sikerességéhez szükséges rekrutáció, a kiképzés, a tervezés és a kikérdezés területén:

- a professzionálisok: (Dánia, Finnország, Németország, Hollandia, Svédország és Nagy-Britannia) széleskörű és gyakran kötelező képzést biztosítanak a civil szakértők számára, kormányokon átnyúló, hosszú távú tervezési folyamatokat fejlesztettek ki és a műveletekből visszatérő szakértőket rendszeresen kikérdezik a missziókból levonható következtetések céljából. A professzionálisok együtt 633 szakembert telepítettek a különböző KBVP missziók során, míg a Civil Fő Célkitűzésben 3258 főt ajánlottak fel. Látható tehát, hogy még a civil válságkezelés iránt legelkötelezettebb államok is a felajánlott erőknél csupán 19%-át telepítették.
- az igyekvők: (Ausztria, Belgium, Franciaország, Írország, Olaszország és Románia) csoportjába sorolt országok ugyan jelét adják annak, hogy képesek civil képességeiket fejleszteni, azonban sok esetben komoly hiányosságok tapasztalhatók, mint például a kikérdezési eljárás terén Franciaországban és Olaszországban.
- az agnosztikusok: (Csehország, Magyarország, Lengyelország, Portugália, Szlovákia, Szlovénia és Spanyolország) számára a polgári válságkezelés politikai értéke erősen vitatott, komoly hiányosságokkal küzdenek mind a tervezés, mind a kikérdezés területén.
- a közömbösek: (Bulgária, Ciprus, Észtország, Lettország, Litvánia, Luxemburg és Málta) esetükben minimális elkötelezettség tapasztalható a civil válságkezelés irányában. A csoportba tartozó országok közül csak Görögországban és Máltán van kötelező kiképzés, de csak a rendőrök számára. Ezen felül a tervezési és a kikérdezési eljárásuk is alulfejlett.¹²³

IV. Összegzés

A KKBP és a KBVP finanszírozásának vizsgálatával kapcsolatban megállapítható, hogy a polgári és katonai válságkezelési műveletek költségeinek biztosítása különböző pénzügyi mechanizmusokon keresztül történik; civil műveletek esetén alapvetően az EU költségvetéséből (elsősorban a KKBP-büdzséből, illetve a Bizottság kezelésben álló egyéb pénzügyi eszközökből), katonai műveleteknél pedig műveleti közös költségek esetén az Athena mechanizmuson keresztül, illetve a közös költségnek nem minősülő kiadások esetén az adott műveletet támogató tagállamok védelmi költségvetéséből. Az Unió külkapcsolati tevékenységeinek, és ezeken belül a polgári és katonai válságkezelé-

¹²² Ugyan a dolgozat írásakor Horvátország már csatlakozott az EU-hoz, de az elemzés valójában csak a 27 korábbi tagállamra vonatkozik.

¹²³ KORSKI – GOWAN 2009, 13–14. pp.

si műveleteinek finanszírozása tehát jelenleg egy rendkívül komplex, fragmentált és nehezen átlátható rendszeren keresztül történik. Az átfogó megközelítést, azaz a civil-civil és civil-katonai koordinációt szolgálná ezeknek a finanszírozási mechanizmusoknak az egységesítése. Margriet Drent és Dick Zandee három opciót vázolt fel e tekintetben:

- egy integrált, azaz a polgári és a katonai válságkezelési műveletek, valamint a közösségi külkapcsolati politikaterületek finanszírozását egyaránt felölelő ún. KKBP-Alapot kellene létrehozni az Unió költségvetésén belül, amelyre tehát az európai parlamenti scrutiny kiterjedne;
- ugyanezen integrált KKBP-Alap uniós költségvetésen kívüli létrehozása az EP utólagos kifizetési engedélyezésével;
- végül az egységesítés irányában ható minimalista megoldást az jelentené, ha integrálnák egyrészt a közösségi külkapcsolati tevékenységek finanszírozását szolgáló pénzügyi eszközöket, beleértve az Európai Fejlesztési Alapot is, másrészt kialakítanák a KBVP keretében elindított polgári és katonai válságkezelési műveletek közös finanszírozását szolgáló Műveleti Alapot.¹²⁴

Az Európai Unió rendelkezésére álló katonai és polgári válságkezelési képességek vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy a KBVP első tíz évében a tagállamoknak sikerült ugyan néhány előrelépést tenniük a haderőreform és a képességfejlesztés terén, azonban ez a folyamat egyrészt igen lassú, másrészt nem olyan arányú, mint amilyet a vizsgált időszakban elindított missziók száma és a végrehajtásuk során feltárt hiányosságok mennyisége indokolt volna.

Az EU polgári és katonai képességfejlesztési mechanizmusának célja, hogy az Unió a petersbergi feladatok teljes skálájának ellátásához szükséges képességekre tegyen szert. A képességfejlesztési mechanizmus fontos mérföldkövei az EU soros elnökségének elnökségi következtetései, a polgári és katonai Fő Célkitűzések, valamint az Európai Védelmi Ügynökség és a Bizottság kezdeményezései.

A képességfejlesztés azonban egy permanens folyamat, amely állandó tagállami kötelezettség-vállalást igényel az EU intézményeinek koordinációja mellett. Ezt mi sem támasztja alá jobban, mint hogy a külügyi és biztonságpolitikai főképviselő, Cathrine Ashton és az EDA vezetője, Claude-France Arnould 2013. október 15-én nyújtotta be a KBVP-re vonatkozó jelentésüket, amely a 2013. decemberi Európai Tanács ülése számára fogalmazott meg prioritási területeket az uniós biztonság- és védelempolitika megerősítése érdekében.¹²⁵ A dokumentum vizsgálata azonban rámutat arra is, hogy a képességfejlesztés kapcsán születő dokumentumok és kezdeményezések többé-kevésbé évek óta ugyanazokat a prioritási területeket emelik ki, azaz ezen területek fejlesztése folyamatos gondot jelent a KBVP számára. Ilyen prioritás többek között a válságkezelési műveletek tervezésében és végrehajtásában érvényesítendő átfogó megközelítés továbbfejlesztése, a nemzetközi partnerekkel (elsősorban az ENSZ-szel, a NATO-val, az EBESZ-szel és az Afrikai Unióval) való együttműködés fokozása, a katonai gyorsreagá-

¹²⁴ DRENT – ZANDEE 2010, 56. p.

¹²⁵ Final Report by the High Representative/Head of the EDA on the Common Security and Defence Policy Brussels, 15 October 2013. http://eeas.europa.eu/statements/docs/2013/131015_02_en.pdf (letöltés dátuma: 2013.12.17.)

lási képességek, kiemelten az EU-harccsoportok fejlesztése, a stratégiai szállítás és kiemelten a légi szállítás terén mutatkozó hiányosságok felszámolása, vagy éppen a megfelelő számú és szakértelemmel bíró polgári szakértők rendelkezésre bocsátása.

Mivel a KBVP kormányközi együttműködés alá eső politikaterület, a képességfejlesztés és a képességek rendelkezésre bocsátása a tagállamok számára jelent elsődleges kötelezettséget. Ahogyan láthattuk azonban, a tagállamok védelmi kiadásai mind abszolút értékben, mind GDP-arányosan évek óta csökkenő tendenciát mutatnak. A védelmi kiadások további csökkenéséhez járult hozzá a 2008-ban kirobban globális gazdasági és pénzügyi válság, valamint az annak következtében végrehajtott tagállami költségvetési megszorítások. A védelmi kutatás, fejlesztés és beruházás azonban igen költséges ágazatok, ráadásul a katonai, védelmi berendezések ára folyamatosan növekszik, ezért a tagállamoknak kettős szorítással kell szembenéznük: egyrészt a romló fiskális kondíciókkal, másrészt az új biztonsági kihívások hatékony kezeléséhez elengedhetetlen eszközök beszerzésének szükségességével. A kettős szorításból való kitörésre próbál alternatív megoldásokat nyújtani az Európai Védelmi Ügynökség, valamint az Európai Bizottság egy közös európai védelmi piac kialakítása, vagy éppen a „pooling and sharing” projektek útján.

KRISZTINA JUHÁSZ

FINANCING OF THE EU'S CRISIS MANAGEMENT OPERATIONS AND THE EXISTING MILITARY AND CIVIL CAPABILITIES

(Summary)

As Antonio Missiroli remarks: "The financing of EU-led crisis management operations is a somewhat neglected yet nevertheless crucial factor affecting the external effectiveness and internal consistency of the Union's foreign and security policy."¹²⁶ As a consequence of the financial and economic crisis in 2008 and 2009 both the EU and the member states have a more sensitive approach to financial issues. In the framework of this study I aim to survey the financing of the Common Foreign and Security Policy (CFSP) in the EU-budget, special regards to the financial mechanisms of the civilian and military crisis management operations (Common Security and Defence Policy-CSDP). The article points out the fragmented system and mechanisms of the CFSP and CSDP, namely that on the one hand the civilian crisis management missions are financed through the CFSP-budget which is the part of the EU-budget, and on the other hand financing of the 'common costs' of the military missions happens through the so

¹²⁶ MISSIROLI, ANTONIO: *Euros for ESDP: financing EU operations*. Institute for Security Studies Occasional Papers 2003, No. 45 June 3. p.

called 'Athena Mechanism', and the 'not common costs' are paid by the member states where they emerged.

The second part of the study deals with the military and civilian crisis management capabilities of the European Union with the overview of the capability development procedures and documents from the beginning of the 2000's, pointing out the shortcomings which were experienced during the implementation of the civilian and military missions were launched in the framework of the CSDP.

KÁLMÁN ANNAMÁRIA*

Gondolatok a szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményeiről

Bevezetés

A mindennapokban számtalan szerződést kötünk érdekeink érvényesítése céljából. Ezek a szerződések életünk szinte minden területét behálózzák, ebben rejlik fontosságuk.

A szerződés két vagy több személy kölcsönös és egybehangzó, joghatás kiváltására irányuló akaratnyilatkozata. Ahhoz, hogy a szerződést kötő felek a szerződések megkötésével elérni kívánt céljukat megvalósíthassák, szükséges, hogy a szerződés létrejöhön, érvényes és hatályos legyen.

Egy szerződést akkor tekinthetünk érvényesnek, „ha a felek akaratuknak megfelelő nyilatkozatot tesznek, vagyis az akaratuk és a nyilatkozatuk egymással összhangban áll, nyilatkozatukat a jogszabályi előírásoknak megfelelő formában és tartalommal teszik meg és a szerződő felek részéről tett nyilatkozatok találkoznak, továbbá a felek akaratnyilatkozata alkalmas az általuk kívánt joghatás kiváltására.”¹ A szerződés érvényességéhez tehát három feltétel egyidejű fennállta szükséges: az akarat, a nyilatkozat és a kívánt joghatás vonatkozásában való „épség”. Bármelyik feltétel hiányában a szerződés érvénytelennek tekinthető. Ez az érvénytelenség azonban nem automatikus. A jogalkotó ugyanis az ügyleti hibák között súlyuk szerint differenciál: a súlyosabb hibák következménye a szerződés ipso iure érvénytelensége, míg a kisebb súlyú hibák esetén az érdekelt felekre bízta az érvénytelenségi szankció érvényesülését.² A jogalkotó ezzel a jogintézménnyel biztosítja a szerződést kötő felek számára, hogy az akaratuknak nem megfelelő szerződésből ne keletkezzen nem kívánt jogviszony, illetve amennyiben az mégis létrejön, legyen lehetséges a korrigálása.

Az érvénytelenség, mint a célzott joghatás el nem ismerése, önmagában szankciót jelent. Ez a szankció viszonylag egyszerűbb eszközökkel jut érvényesüléshez akkor, ha az érvénytelen szerződés alapján teljesítés még nem történt. Differenciáltabb eszközök

* PhD-hallgató, SZTE ÁJTK

¹ Dr. KISS GÁBOR – Dr. SÁNDOR ISTVÁN: *A szerződések érvénytelensége*. HVGORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2008. 15. p.

² Az érvénytelenség két formája tehát a semmisség és a megtámadhatóság. Az előbbi feltétlen, az utóbbi feltételes érvénytelenség. WEISS EMÍLIA: *A szerződés érvénytelensége a polgári jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 190. p.

kellenek, ha a teljesítés részben vagy egészben már megtörtént.³ Az utóbbi esetben alkalmazott eszköz lehet (1) az eredeti állapot helyreállítása, amely a szerződés teljesítésekor nyújtott eredeti szolgáltatások természetben történő visszaadását jelenti, (2) a szerződés érvényessé nyilvánítása, amennyiben a bíróság megítélése szerint az érvénytelenség oka megszüntethető, illetve (3) a szerződés hatályossá nyilvánítása, amikor az előbbi két jogintézmény alkalmazására nincs lehetőség, azonban rendezni kell a felek által teljesített szolgáltatások egyensúlyát. Ezekhez kapcsolódhatnak egyéb intézmények, mint a kamatszámítás vagy a kárveszélyviselés problematikája. „A célzott joghatás helyén keletkező új meghagyása vagy kitöltése, az utóbbi esetben a kitöltés eszközeinek megválasztása a szerződés funkciója által meghatározottan differenciálódik.”⁴

Összefoglalva, „az érvénytelenség a szerződés keletkezési folyamatához kapcsolódó jogintézmény, amely a szerződés megkötésének valamely rendellenessége miatt a felek által célzott joghatás beálltát kizárja. Az érvénytelenség tehát egyik oldalról az érvénytelenségi okok rendszerét tartalmazza, a másik oldala pedig a szankciós jogkövetkezményeket jelenti.”⁵

Ennek alapján az érvénytelenség jogi fogalma alatt három egységet lehet elkülöníteni: az anyagi jogon belül az érvénytelenség okait és az érvénytelenség jogkövetkezményeit, míg az eljárásjog területén az egyes jogkövetkezmények kikényszerítéséhez szükséges eljárási szabályokat.

Jelen tanulmány keretei között az élők között kötött ügyletek érvénytelenségének a jogkövetkezményeiről igyekszem rövid összefoglalást adni jogtörténeti szempontból, elsősorban a szakirodalom művei alapján. A tanulmányt az 1959-es esztendő vízválasztóknak tekintve két nagy tematikai egységre bontottam: első felében a szokásjog és a bírói gyakorlat által szabályzott időszak jogfejlődésével foglalkozom, második felében pedig az 1959:IV. törvény joganyagát ismertetem.

1. A rendi korszak szabályai

Az 1526 előtti századokban a törvények csak kevés magánjogi szabályt tartalmaznak. Nyomokban azonban már fellelhetők olyan intézkedések, amelyek a szerződések érvényességét érintik.⁶

³ WEISS i.m. 174. p.

⁴ WEISS i.m. 164. p.

⁵ KEMENES ISTVÁN: *A szerződés érvénytelenségének egyes kérdései a gazdasági szerződéses gyakorlatban*. Polgári Jogi Kodifikáció, IV. év. 2. szám, 2002. HVG ORAC Kiadó, 7. p.

⁶ Szt. László II.715.16., 1464:XXIII. tc.; 1471:XXVI., „Semmi olyan bevallásnak, melyet valaki akarata ellenére tett vagy fog tenni, ne legyen ereje, miután az igazság megmutatta vagy kiderítette, hogy az illetőnek akarata ellenére történt.”; 1498:LXV. tc., „Elrendeltük: hogy ha valamely országlakós bármely és különösen a királyi felségre háramlandó fekvő jószág és birtokjogok iránt az érsek urakkal vagy egyházfőkkel, vagy azok valamelyikével, avagy az országban létező többi egyházi férfiakkal is eddig elé akármilyen módon valamely szerződést vagy kötést tett volna, avagy ilyent jövőre tenne: az ilyen szerződéseknek és efféle kötelezéseknek semmi erejük és hatályuk se legyen.” Magyar Törvénytár, Budapest, Franklin Társulat, 1899.

E jogforrási helyek leggyakrabban büntetőjogi szankciót alkalmaznak, vagy csak az érvénytelenséget, mint jogkövetkezményt mondják ki, avagy az eredeti állapot helyreállítását írják elő.

Werbőczy István Tripartitumában részletesen ismerteti a királyi adományozás szabályait, de csak a nemesek adományleveleinek érvényességéhez szükséges követelményekkel találkozhatunk. Rögzítette az élők közötti rendelkezés útján történő tulajdonszerzést, az örökbevallás szabályait, ezek azonban a vagyoni jogi minősítéstől – ősi, adomány vagy szerzett jószág – függték. Megtámadhatta az osztályos a szerződést, ha ősi birtok esetében az eladó nem kínálta meg a vétellel. Ekkor mondja Werbőczy, hogy az okiratnak *ereje nincsen*, azaz abból jogok és kötelezettségek nem származhatnak, nem láthatunk.⁷

Daempf Sándor azt a kritikát fogalmazza meg a Tripartitummal szemben, hogy „a magánjog sok első rendű fontosságú intézményeit gyakran teljesen figyelmen kívül hagyta. [...] Mellőzte ugyanis a fekvő nemesi javakra vonatkozó szerződések kivételével csaknem az egész kötelmi jogot, [...] Ezen körülmény azonban nem Werbőczy hibája, hanem az akkori negatív állapotok következménye. Mert ugyanis a kötelmi jog teljes fontosságában csak ott jelentkezik, ahol a naturálgazdaságból való átmenet a pénz – és hitelgazdaság rendszerére már megtörtént vagy megindult, s amíg e két eshetőség egyike sem forog fenn, addig forgalmi életről és az ezt szabályozni hivatott kötelmi jog égető és ez okból törvényhozási rendezést követelő szükségéről [...] szólni tulajdonképpen nem is lehet.”⁸

A gazdasági helyzet, amelyre Daempf hivatkozik, csak a XVIII. század végén kezdett megváltozni és ebből „következik, hogy sem a karok és rendek, sem Werbőczy nem érezték a kötelmi jogviszonyok rendezésének égető szükségét, hanem e szükséglet csak újabb időkben jelentkezett teljes mértékben. Ennélfogva tehát, ami a mai idők szemüvegén keresztül tekintve Werbőczy könyvében hiánynak volna nevezhető, az Werbőczy korának szemüvegén keresztül nézve a dolgok természetes állapotának megfelelő jelenség, annál is inkább, mert a kötelmi jogban a felek megegyezése képezvén a rendező elemet, az amúgy is ritkábban megkötött kötelmi jogviszonyok e megegyezés alapján, törvény hiányában is könnyen voltak a bíró által elintézhetőek.”⁹

A reformkorban ismerték fel politikusaink a rendi jogokkal szemben az egységes magánjog szükségességét.¹⁰ A magántulajdonra épülő piacgazdaság kibontakozásával a magánjog a polgári társadalmak legjellemzőbb és legfontosabb jogává vált. Az újonnan kialakult civil társadalom igyekezett a közjog által szabályozott államhatalomtól elválasztani saját vagyoni, illetve családi viszonyait. Ezért a magánjog keretei közé tartozott a vagyonjog és a családjog mellett a kereskedelmi jog is.¹¹ Az 1840. évi országgyűlésen

⁷ WERBŐCZY ISTVÁN: *Hármaskönyv I.*

⁸ DAEMPF SÁNDOR: *A magánjog és tárgya különös tekintettel a magyar általános magánjog codificatiójára.* nyomtatott ifj. Madarász Endrénél, Pécs, 1877. 256–257. pp.

⁹ DAEMPF i.m. 256–257. pp.

¹⁰ Magyar Jogtörténet (szerk.: Mezey Barna), 4. kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 156. p.

¹¹ Magyar Jogtörténet i.m. 153. p.

a kereskedelmi jogot érintő alapvető szabályok születtek: 16., 17., 18., 19. és 20. törvény-cikkek – ám az ügyletek érvénytelenségéről ott nem rendelkeztek.¹²

A szabadságharc bukása következtében 1853-tól az Osztrák Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: OPTK) lépett hatályba, amely szerkezetileg három részre tagolódik: a *Személyek joga*, a *Dologi jog*, valamint *A személyi és dologi jogok közös meghatározásáról* című részre. A dologi jogi részen belül *A dologhozi jogokról* cím alatt *Az érvényes szerződés kellékei* között találjuk az érvénytelenség szabályait, azonban jogkövetkezmények tételeken itt sincsenek felsorolva. Az egyes érvénytelenségi okok között találunk speciális rendelkezéseket¹³ azon az általános jogkövetkezményen túl, hogy ha a szerződés semmis belőle jogok és kötelezettségek nem származhatnak.¹⁴

„A kiegyezés felé közeledve a magyar polgári jog kodifikálása politikai kérdés volt a polgári Magyarország jogában,” hiszen a hazafias tudósok egy része úgy érezte, hogy a már létező és ránk kényszerített osztrák jogi hagyomány ellen éppúgy fel kell lépni, mint a közjogi küzdelmekben.¹⁵

Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (a továbbiakban: ITSZ) megalkotásakor a jogászok ugyan az 1848-as törvényhozás eredményeiből indultak ki, de fő feladatuknak azt tekintették, hogy a neoabszolutizmus idején kibocsátott jogszabályokat összhangba hozzák a korábbi törvényekkel és szokásjoggal, megteremtve ezzel az igazságügyi kiegyezést.¹⁶ Miután az OPTK-n kívül még nem volt magánjogi kódexünk, amely az érvénytelenségre vonatkozó szabályokat összefoglalóan tartalmazta volna, e területen továbbra is az OPTK-ra lehetett támaszkodni.¹⁷

2. A 19. század utolsó harmada

Több magánjogi kódextervezetet is készült. Az első tervezet keretében, 1882-ben jelent meg az Apáthy István által készített kötelmi jogi rész. Ez a részleges kodifikációs kísér-

¹² „A 48-iki törvények egyelőre csak a lebontás munkáját végezték el. Az adományrendszer, az ösiség és az úrbériség megszüntetésével a régi magyar jog pillérei dőltek meg, s utánuk omolt javarészt a magyar magánjog évszázados épülete is. Ezen állapoton lett volna hivatva segíteni a benyújtandó polgári törvénykönyvjavaslat. Ám erre nem volt idő: a magyar jogrendszert a világi katasztrófa is ebben a rombadőlt állapotban találta. A berendezkedő osztrák abszolutizmus céljának természetesen az felelt meg, hogy a romhalmaz teljes eltakarításával szabad teret nyisson az osztrák jogrendszer elhelyezkedésének.” (Az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatásában a magyar magánjogra: Dr. Szladits Károly ny. r. egyetemi tanár előadásainak jegyzete (szerk.: Ginyovszky József); Radó, nyomdai műintézet, Budapest, 19–20. pp.)

¹³ Aki mást megcsal, elégtétellel éljen (869. §) vagy aki kényszer hatására kötött szerződést, a káros következményekért elégtétellel jogosult (874. §).

¹⁴ Dr. MÁRKUS DEZSŐ: *Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv mai érvényében*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1907. <http://archive.org/stream/azosztrkltalnos00mrgoog#page/n315/mode/2up>

¹⁵ Magyar Jogtörténet i.m. 57. p.

¹⁶ Magyar Jogtörténet i.m. 158–159. pp.

¹⁷ „Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 1. §-ában kimondta, hogy „A magyar polgári anyagi magántörvények visszaállítanak, de a közhitel, a jogfolytonosság és a helyzet szükségéi által igényelt következő pótlásokkal.” Az Optk tehát elvileg hatályát veszítette, alaki erővel csupán a telekkönyvi rendtartásra vonatkozó része maradt fenn, a magyar jog azonban számos egyéb szabályát is recipiálta.” (Az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatásában a magyar magánjogra i.m. 26–28. pp.)

let sikertelen volt, ezért egy egységes kódex-javaslat kidolgozása céljából 1895-ben egy állandó bizottság került felállításra. A bizottság feladata a hazánkban érvényben levő „magánjogi törvényeknek, szokásjognak, a már meglévő törvénytervezeteknek, a judikatúra és irodalom termékeinek, valamint a nyugati államok fejlődésének figyelembevételével és felhasználásával a javaslatuk elkészítése”.¹⁸ Ezen munka eredményeképp készült el az 1900. évi törvénytervezet, amelynek legjobban sikerült részének a Thirring Lajos által megalkotott kötelmi jogi részét tartották. Az ebben megfogalmazott alapelveket a későbbi tervezetek is átvették, valamint a joggyakorlat is alkalmazni kezdte a művet. Ezt követték az 1913. évi és az 1928. évi törvényjavaslatok. Utóbbit, a Magyar Magánjogi Törvényjavaslatot kodifikálatlan kódexnek is nevezték: nemcsak a bírói gyakorlatban töltött be jelentős szerepet, hanem az 1959-es Polgári Törvénykönyvünk elkészítésekor is merítettek belőle.

A magánjogi javaslatok főbb jellemzőit a következők szerint lehet összefoglalni.

Szerkezetileg túlnyomórészt egységesek voltak a tervezetek, a pandektisztika dogmatikáját követve törvénykönyveiket – a gaiusi hármas felosztást követő OPTK-val szemben – öt részre osztották és az érvénytelenségre, valamint annak jogkövetkezményeire vonatkozó szabályokat mindegyikben az újonnan megjelenő kötelmi jogi fejezetben helyezték el.¹⁹

Főbb vonalaiban minden műben megegyezett az is, hogy először a jogügyletek alaki kellékeit foglalták össze, aztán a tartalmi kellékeit fejtették ki,²⁰ végül pedig azon következményeket részletezték, amelyeket abban az esetben kellett alkalmazni, ha az alaki vagy a tartalmi kellékek valamelyike hiányzott vagy sérült. Természetesen már a jogügylettel szemben támasztott követelmények között is találunk szankciós rendelkezéseket.

Az ügyleti érvénytelenség esetein belül két kategóriát, érvénytelenséget és egyéb ügyleti szabálytalanságot különböztettek meg. Utóbbi eset a relatív semmisséget foglalta magába, az előbbi csoporton belül pedig – a jelenlegi szabályozás alapjaként – az érvénytelenség intenzitásának fokozataiként érvénytelenséget és megtámadhatóságot különböztettek meg.²¹

¹⁸ <http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/maganjogikodifikacio.htm>

¹⁹ Ellenben a jogirodalom nem volt ilyen egységes. Suhayda János 1871-ben kiadott művében az érvénytelenségről nem a vagyoni jogi részben (ma nagyrészt dologi jog lenne) és nem is a követelések jogában írt (ma a kötelmi jog általános és különös része lenne), hanem az Általános rész *Jogi cselekvényekről, jogügyletekről* szóló címében. (Suhayda János: *A magyar polgári anyagi jog rendszere az Országbírói Értekezlet által megállapított szabályokhoz alkalmazva*, 5. kiadás, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Buda, 1871.) Kolosváry Bálint 1907-ben kiadott „A magyar magánjog tankönyve” című művében nem is használja a kötelmi jog kifejezést, az érvénytelenség szabályait pedig Suhaydához hasonlóan a *Bevezető rész Jogok tana* című szakaszában, a *Jogi cselekvények* című részben ismerteti. (Kolosváry Bálint: *A Magyar magánjog tankönyve*, 2. kiadás, Politzer-féle Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1907.) 1927-es Magánjog című tankönyvében is szerkezetileg ugyanoda helyezi az érvénytelenséget, noha itt már szerepel kötelmi jogi fejezet is. (Kolosváry Bálint: *Magánjog, Studium Kiadó*, 2. kiadás, Budapest, 1927.) Almási István kötelmi jogi kézikönyve 1929-es kiadása esetén pedig már a címből is látszik, hogy az érvénytelenséget a kötelmi jog körében szabályozta. (Almási Antal: *A kötelmi jog kézikönyve*, 2. kiadás, Tébe Kiadó Vállalata, Budapest, 1929.)

²⁰ Suhaydánál még nem találjuk meg ezt a fajta felbontást.

²¹ KOLOSVÁRY 1907. i.m. 118–120. pp.

Az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében azt mondhatjuk, hogy nagyrészt a semmisséget vagy a megtámadhatóságot, mint általános joghatást említik és még nem gyűjtik össze az alkalmazható jogkövetkezmények fajtáit. A törvénybe ütköző jogügyletek joghatásának egységes szabályozása tehát még nem történt meg.²²

Az érvénytelenségnek két jogkövetkezményét lehet megállapítani, egyrészt az érvénytelen jogügyletből sem jog sem kötelezettség nem származtatható, másrészt rendelkeztek az eredeti állapot helyreállításáról és az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánításáról. Igen részletes szabályok találhatók a kizsákmányoló ügyletek körében, ezért ezeket külön is kiemelem.

a) Az eredeti állapot helyreállítása

„A felek azt, amit a semmis vagy a megtámadás folytán hatályon kívül helyezett szerződés teljesítésére szolgáltatott, visszakövetelhetik.”²³ Ezt a jogkövetkezményt ma eredeti állapot helyreállítása néven ismerjük.

Az eredeti állapot helyreállítása mellett bizonyos esetekben²⁴ a károsult fél kártérítést is követelhetett, „ha a kár a szerződés megtámadásával már ki nem egyenlítettett.”²⁵ Ez a joga akkor is fennmaradt a károsult félnek, ha a megtámadási jogával nem élt.

Lehetetlen szolgáltatásra irányuló vagy törvényes tilalomba ütköző szerződések körében, továbbá szerződési akarat hiánya miatti, vétlen féllel szembeni megtámadás esetén a kártérítés csupán a szerződés megkötéséből eredő kárra terjedt ki.²⁶

b) Az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánítása

Minden forrásban fellelhető az a tézis, hogy „a semmis szerződés nem válik érvényessé akkor sem, ha a semmisségi okai megszűntek.” Kezdetben ezt olyan szigorúan szabályozták, hogy ha a felek az eredeti szerződést, amelynek érvényességéhez minden szükséges kellék utóbb megvalósult, megerősítették vagy jóváhagyták, ez a megerősítés csak a semmis ügylet látszólagos fenntartásának számított és egy egészen új szerződés keletkezett, amely ex nunc hatállyal bírt. Almási művében azonban már azt olvashatjuk, hogy „ha a felek a semmisség okának megszűnte után a semmis szerződést megerősítik, egymás irányában kétség esetén akként vannak jogosítva és kötelezve, mintha szerződés kezdettől fogva érvényes lett volna.”²⁷ A semmis szerződésekkel ellentétben a megtámadható ügyletek érvénytelensége elhárítható volt a megtámadási jogról való kifejezett

²² KOLOSVÁRY 1927. i.m. 31. p.

²³ APÁTHY ISTVÁN: *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete*. Kötelmi jog, Általános rész, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1882. 21. p. 74. §

²⁴ Például csalás, elmebeteggel kötött szerződés esetén, ha a szerződéskötés időpontjában nem tudott a szerződő partner cselekvőképességbeli hibájáról, továbbá csalárd megévesztés vagy jogellenes fenyegetés esetében.

²⁵ APÁTHY i.m. 21. p., 75. §, A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg, Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedése, 1900. 224. p. 993. §; Magyarország magánjogi törvénykönyve, Magyar Királyi Igazságügyminisztérium, Budapest, 1928., 276. p., 1007. §

²⁶ A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete i.m. 216. p. 953., 955. §; Magyarország magánjogi törvénykönyve i. m. 267. p., 971–972. §, 276. p. 1008. §

²⁷ ALMÁSI i.m. 412. p., Magyarország magánjogi törvénykönyve i.m. 277. p. 1010. §

vagy hallgatólagos – tetteleg megerősíti a szerződést; teljesít vagy a teljesítésre halasztást ad – lemondással.

Az érvénytelen jogügylet érvényessé nyilvánítását célozta az a szabály is, miszerint ha egy szerződés megkötéséhez harmadik fél hozzájárulása szükséges és ezt utólag megadja – ha hozzájárulásáról a szerződéskötés időpontjában is érvényesen nyilatkozhatott volna –, a szerződés ex tunc hatállyal érvényesnek tekinthető.²⁸

Úgyisntén érvényessé vált a nem megfelelő alakban kötött szerződés, ha a teljesítést a másik fél elfogadta.²⁹

Idetartozik az a rendelkezés is, miszerint „aki szerződési nyilatkozatát a tartalomra vonatkozó lényeges tévedés miatt jogosult megtámadni, köteles a szerződést abban az értelemben állani, amint azt maga értette, ha a másik fél [...] a szerződés tartalmához akként járul hozzá, amint azt a tévedő fél értette.”³⁰

Az érvénytelenség kiküszöbölésére irányuló szándék olvasható ki abból a rendelkezésből is, miszerint a semmisség nem hiúsítja meg feltétlenül a jogügyletet, mivel ha egy jogügylet eredeti formájában valamely hiányossága miatt érvénytelen, de tényállásában egy más, kevesebb kelléket igénylő ügyleti típus bennefoglaltatik, ebben az alakban érvényes maradhat.³¹ „Feltétel azonban, hogy az ügyleti felek az eredetileg szándékolt ügylet érvénytelenségének tudatában e második ügyleti típust akarják, amit főleg olyan esetben lehet megállapítani, ahol mindkét ügylet célja és eredményei azonosak.”³² Ezt az intézményt nevezték *conversionak*.

c) A kizsákmányoló ügyletek és az uzsorás szerződések szankciói

Almási Antal kötelmi jogi kézikönyvében már külön említést tesz a – hatályos jogunkban is sokat emlegetett – kizsákmányoló szerződésekről. Olyan ügyleteket sorol e név alá, amelyek során „az egyik ügyleti fél a másik tapasztalatlanságát, könnyelműségét, testi vagy lelki hátramaradott voltát, jogi vagy gazdasági függését a saját túlzott önzésének meg nem engedett szolgálatába hajtja.”³³ Az ilyen szerződést a károsult fél tettszése szerint semmisnek tekintheti vagy az ügylet bírói módosítását kérheti, továbbá ezek bármelyike mellett érvényesíthet kártérítési igényt is.

Az 1932. évi VI. törvénycikk szabályozta az uzsorás szerződést, amelyben kimondták annak semmisségét. A törvény úgy rendelkezett, hogy „a szerződő felek mindeike köteles a másiknak természetben kiadni, vagy ha ez nem lehetséges, értékben visszatéríteni azt, amit az ily szerződés alapján kapott. A sérelmet okozó fél visszatérítési kötelezettségét nem érinti, hogy a kapott vagyoni előnyt utóbb elvesztette. Ha a sérelmet szenvedő fél a szerződés alapján többet szolgáltatott, mint amennyit kapott, a sérelmet

²⁸ APÁTHY i.m. 13. p. 36. §, Magyarország magánjogi törvénykönyve i.m. 264. p. 959. §

²⁹ Magyarország magánjogi törvénykönyve i.m. 265. p. 961. §

³⁰ A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete i.m. 22. p. 982. §; Magyarország magánjogi törvénykönyve i.m. 275. p. 1005. §

³¹ Például „ha a szerződés csak azért lenne semmis, mert az ígért szolgáltatás tárgya bizonyos összeget meghalad, a szerződés a megengedett összeg erejéig érvényes.” (APÁTHY i.m. 32. p.)

³² A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete i.m. 225. p. 998. §; Kolosváry 1907. i.m. 121. p.; Magyarország magánjogi törvénykönyve i.m. 277. p. 1013. §

³³ ALMÁSI i.m. 403. p.

okozó fél a többlet után, annak szolgáltatásától kezdve, a törvényes kamatláb szerint számított kamatot is köteles neki megfizetni.

A sérelmet szenvedett fél felszabadul a visszatérítés kötelezettsége alól, amennyiben a kapott vagyoni előnyt hibáján kívül elvesztette és figyelembe véve a sérelmet szenvedett fél vagyoni helyzetét, a méltányossággal nem ellenkezik. Amennyiben az eset körülményei szerint a méltányosság megkívánja, a bíróság a sérelmet szenvedő félnek kérelmére a visszatérítési kötelezettség teljesítése tekintetében halasztást adhat és megengedheti, hogy tartozását részletekben törlessze. Ily esetben a másik felet terhelő visszatérítési kötelezettség teljesítésének határidejét is megfelelően meg lehet hosszabbítani. Különös méltánylást érdemlő olyan esetben, amikor a sérelmet szenvedett felet a kiadás vagy a visszatérítés kötelezettségének teljesítése anyagi romlásba sodorná, ez a fél kívánhatja, hogy e kötelezettsége alól egészen vagy részben mentesíttessék.” [1832:VI. tc. 2. §]

A törvény nevesítésével a jogalkotó kiemelte az uzsorás szerződést a kizsákmányoló ügyletek köréből, az azok semmisségéről szóló szabályt továbbra is fenntartotta.

3. Az érvénytelenség jogkövetkezményei az 1959. évi IV. törvényben³⁴

A Polgári Törvénykönyvben a szerződés érvénytelenségéhez fűzött elsődleges joghatás az volt, hogy az érvénytelen szerződésnek nincs kötelelem – keletkeztető hatálya, nem keletkeznek jogok a szerződésben vállalt kötelezettségek kikényszerítésére. Azonban legtöbbször sor kerül részben vagy egészben a teljesítésre, ezért az érvénytelenség másodlagos jogkövetkezményei a teljesítés folytán előállt jogviszonyok rendezését szolgálták oly módon, hogy vagy olyan állapot elérésére törekedtek, mintha a felek nem is kötöttek volna vagy eredetileg is érvényes szerződést kötöttek volna.³⁵ Tehát az érvénytelenség jogkövetkezményeinek a felek jogviszonyában történő levonására akkor kerülhetett sor, ha az érvénytelen szerződés alapján már teljesítés történt.³⁶

Az egyik alapvető jogkövetkezmény a szerződéskötést megelőző állapot helyreállításának a kötelezettsége volt. Erre csak akkor volt lehetőség, ha a szolgáltatás eredetileg is reverzibilis volt és később sem következett be olyan körülmény, amely miatt a szolgáltatások visszatérítésére már nem lett volna lehetőség.³⁷ A szerződést érvényessé lehetett nyilvánítani az érvénytelenségi ok kiküszöbölésével, ami az eredeti állapot helyreállításával egyenrangú jogkövetkezmény volt, sőt a '90-es évek közepe óta már törekedni kellett inkább ezen jogkövetkezmény alkalmazására. Ha az eredeti állapot nem volt helyreállítható és a szerződés érvényessé sem volt tehető, a bíróság a határozathozatalig terjedő időre azt hatályossá nyilváníthatta.

Az érvénytelenség egyes jogkövetkezményeihez gyakran többlettényállások is kapcsolódtak. Ilyen például az érvénytelen szerződésből eredő károk viselése, a visszaszol-

³⁴ Az érvénytelenség szabályait a törvény *Kötelmi* jogról szóló negyedik részében, a *Szerződés* elnevezésű I. cím XXI. Fejezetének 234–239. §-ai tartalmazzák a *Semmisség és megtámadhatóság* címszó alatt.

³⁵ KISS i.m. 361. p.

³⁶ WELLMANN GYÖRGY: *Az érvénytelenség jogkövetkezményei*. Gazdaság és Jog, 2010., vol. 18. no. 3., 3. p.

³⁷ KISS i.m. 361. p.

gátlatandó dolgok hasznosításából származó előny, vagy a visszaszolgáltatandó dologra fordítandó költségek, kiadások, egyéb értéknövelő beruházások kérdése is.³⁸

3.1. Az eredeti állapot helyreállítása

Ha nagyon egyszerűen akarjuk megfogalmazni az in integrum restitutio lényegét, azt mondhatjuk, hogy „a jogviszony tökéletes felszámolása úgy képzelhető el, hogy minden, a szerződés megkötését követő árumozgást a visszájára fordítunk.”³⁹ „E jogintézmény fogalmi elemei azonban nem egyszerűsíthetők le arra a felfogásra, amely az eredeti állapot helyreállításának a kötelezettségét úgy fogja fel, hogy mindegyik fél köteles a másik félnek visszaadni azt, amit az érvénytelen szerződés alapján tőle kapott.”⁴⁰ Különösen igaz ez akkor, amikor az érvénytelen szerződés teljesítése és annak visszaitélése között hosszabb idő telik el, amely alatt a szolgáltatás tárgyának természetétől függően a szolgáltatott dologból hasznok származhatnak vagy épp beruházást igényel, vagy változások állnak be a szerződés tárgyában.

A Ptk. hatálybalépését követően rövid időn belül a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma megalkotta a 836. számú PK állásfoglalást, amely a későbbi átszámozás folytán PK. 32. számú kollégiumi állásfoglalásként vált közismertté és terjedt el a joggyakorlatban, amely részletes iránymutatást adott az eredeti állapot helyreállításával összefüggésben.⁴¹

Az eredeti állapot helyreállítása körében felmerült problémákat négy csoportra osztottam.

a) Mikor alkalmazható az eredeti állapot helyreállítása?

Az ítélezési gyakorlat alapja hosszú ideig a PK. 32. számú állásfoglalás volt, amelynek indokolása szerint az eredeti állapot helyreállítása az eredetileg nyújtott szolgáltatások természetben történő visszaadásával valósul meg, ha pedig ez nem lehetséges és a szolgáltatás természeténél fogva nem zárja ki a pénzbeli egyenértékkel való helyettesítést, akkor sor kerülhet a pénzbeli ellenérték megfizetésére. Ez jelentheti az eredeti állapot helyreállítását.⁴² Ezzel az állásfoglalás eltért a miniszteri indokolásban jelzett elgondolástól, a dologszolgáltatás átruházására irányuló szerződéseknél kizárta és lényegében használati kötelmekre, valamint a tevékenységre irányuló jogviszonyokra korlátozta a hatályossá nyilvánítás alkalmazhatóságát.⁴³

³⁸ KISS i.m. 362. p.; Az érvénytelen szerződések jogkövetkezményeihez kapcsolódó többlettényállások elemzése maga is nagy szakirodalommal rendelkezik, ezért ezekről csak annyiban kívánok említést tenni, amennyire az egyes jogkövetkezmények boncolgatása során felmerülő problémás kérdések azt indokolják.

³⁹ KEMENES i.m. 7. p.

⁴⁰ KISS i.m. 363–364. pp.

⁴¹ PRINCZINGER MÁRTA: *A szerződések érvénytelensége, Tematikus bírósági döntések*. Complex Kiadó Jogi és Üzleti tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2010. 13. p.

⁴² Bizonytalan a bírói gyakorlat a tekintetben, hogy a pénzbeli helyreállítás során a visszaszolgáltatandó dolog szerződéskori vagy visszaszolgáltatáskori értékét kell alapul venni. (KISS i.m. 379. p.); A Polgári Törvénykönyv magyarázata, 1. kötet, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2001., XXI. fejezet, 806–807. pp.

⁴³ PRINCZINGER i.m. 17. p.

Azonban ez az elv nem érvényesült a gyakorlatban következetesen és a 2000-es évek vége felé egyre vitatottá vált az eredeti állapot értékben való helyreállításának lehetősége. Végül az 1/2010. PK vélemény kimondta,⁴⁴ hogy az eredeti állapot helyreállításának csak akkor van helye, ha a szerződés eredetileg is reverzibilis volt. Nem állítható helyre az eredeti állapot az eredetileg is irreverzibilis szolgáltatások, például a különböző tevékenységek végzésére irányuló kötelmek esetén.⁴⁵ Az eredeti állapot helyreállítása tehát csak természetben történhet.⁴⁶

b) A kamatszámítás problematikája

A Legfelsőbb Bíróság a PK. 32. számú állásfoglalásában arra az álláspontra helyezkedett, hogy az eredeti állapot visszaállítása, mint jogkövetkezmény nem merül ki az érvénytelen szerződések alapján nyújtott szolgáltatások visszatérítésében.⁴⁷ Indokolása rögzíti, hogy a pénzszolgáltatást teljesítő félnek az általa szolgáltatott összeget a kifizetéstől számított kamatával együtt vissza kell kapnia. A kamat azért jár, mert az érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatás visszakövetelése már a teljesítés időpontjától esedékessé válik, tehát a visszaadásra köteles ettől kezdve késedelembe van. Másrészről az a fél, aki az ingatlan visszaadására köteles, általában a szokásos bérnek megfelelő összeget tartozik megfizetni a birtoklás időtartamára. Az állásfoglalás így módon az eredeti állapot helyreállításának köré vonta mind a kamatfizetési kötelezettséget, mind az átadott dolognak a birtoklás időtartamára eső használatáért járó díjat. Ezáltal a használati díj iránti igény és a kamatfizetési kötelezettség nem minősül többlettényállási elemnek.⁴⁸

A bírói gyakorlat az elméleti aggályok ellenére sokáig a PK. 32. számú állásfoglalás szellemében járt el, később azonban egyre több olyan határozat született, amely vagy finomította az állásfoglalásban foglaltakat vagy kifejezetten azzal ellentétes rendezési alapra helyezkedett.⁴⁹

Abból a vélelemből indultak ki, hogy a szerződés alapján nyújtott szolgáltatás és annak pénzbeli ellenértéke egymással arányos értékű. Ezért arra az időre, amíg a felek az érvénytelen szerződés folytán kölcsönösen a szolgáltatások tekintetében visszaadásra kötelesek, egymásnak a pénzösszeg után kamatot illetve a dolog után használati díjat nem kötelesek fizetni, mivel a két használati díj egymást kiegyenlíti, kompenzálja. Kamat csak abban az esetben ítéltető meg, ha az érvénytelen szerződés alapján csupán az egyik fél teljesítette szolgáltatását a másik fél felé,⁵⁰ ilyenkor az egyoldalú használat

⁴⁴ PRINCZINGER i.m. 21. p.

⁴⁵ KISS i.m. 387. p.

⁴⁶ 1/2010. PK vélemény 3. pont

⁴⁷ KISS i.m. 379. p.

⁴⁸ GOMBKÖTŐ BALÁZS – KISS GÁBOR: *A szerződés érvénytelenségéhez kapcsolódó többlettényállások a Ptk. legújabb tervezetének tükrében*. Gazdaság és Jog, XVI. évf, 4. szám, 2008. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 3. p.

⁴⁹ GOMBKÖTŐ i.m. 4. p.

⁵⁰ KISS i.m. 383. p.

időtartamára részére egyenértékű kamat jár.⁵¹ Ezt az 1/2010. PK véleményben állapította meg a Legfelsőbb Bíróság végérvényesen.

Eszerint a kamatot és a használati díjat az eredeti állapot helyreállítása körén kívül eső olyan járulékos igényeknek tekintették, amelyek a visszatérítendő pénz-, illetve dologszolgáltatás adott időtartamon keresztül történt birtoklásán és használatán, mint többletényállási elemen alapultak.⁵²

Ennek alapján az érvénytelen szerződés alapján kölcsönösen teljesített szolgáltatások visszatérítése is csak kölcsönösen és egyidejűleg történhetett, hogy egyik fél se kerüljön hátrányos helyzetbe. Csak az a fél követelhetette eredményesen a neki visszajáró szolgáltatást, aki egyben vállalta, hogy maga is visszatéríti a számára teljesített szolgáltatást és erre képes is. volt.⁵³ Ha az érvénytelen szerződés alapján kölcsönös teljesítés történt, a visszakövetelési igény akkor vált esedékessé, amikor az igényt érvényesítő fél a kapott szolgáltatást megfelelően felajánlotta. (BH.1976.9.sz.)⁵⁴

c) A kárveszélyviselés⁵⁵

Az eredeti állapot visszaállításának gyakorlata azt jelentette, hogy a visszaszolgáltatandó dolog elveszéséből illetve megsemmisüléséből eredő károk esetén a kárveszélyviselés a másik félre hárult.

d) Az eredeti állapot helyreállításának akadályai

A jogtudomány különböző akadályait különböztette meg az eredeti állapot helyreállításának.

Nem volt helye a természetben történő helyreállításnak a tartós jogviszonyok, az egyedi dolog elhasználódása, megsemmisülése, a dolog beépítése, feldolgozása esetén vagy ha a helyreállítás aránytalan áldozatokat követelt volna.⁵⁶

Az eredeti állapot helyreállításának akadályát képezte az is, ha a szerződésből eredő igény érvényesítésére nyitva álló határidő már eltelt. Ha a félnek az általa követelt szolgáltatáshoz való joga kötetmi jellegű, akkor az elévülés szabályaira tekintettel, ha dolog jellegű, akkor az elbirtoklás folytán merülhetett fel akadály. Az elévülés kezdő időpontja a teljesítés időpontja volt, mivel a visszakövetelés igényét a teljesítés ténye keletkezteti.⁵⁷

Ha a fél az elbirtoklási időn belül érvényesítette igényét, az eredeti állapot visszaállítása során visszatérítendő pénzszolgáltatás vonatkozásában az elévülési idő kérdése fel sem merülhetett, a fél a neki nyújtott pénzbeli ellenszolgáltatást attól függetlenül köteles

⁵¹ KJSS i.m. 384. p.

⁵² 1/2010. PK vélemény 9. pont

⁵³ 1/2010. PK vélemény 4. pont

⁵⁴ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 803. p.

⁵⁵ Ugyan nem csak az eredeti állapot keretei között irányadó szabályról van szó, de a kamatszámítás problémájához hasonlóan – mint többletényállási elemet – a kárveszélyviselést is sok szerző az eredeti állapot helyreállításánál tárgyalja, így én is itt említem meg.

⁵⁶ KJSS i.m. 391. p.

⁵⁷ KJSS i.m. 388. p.

volt visszafizetni, hogy az elévülési idő már eltelt. Az elévülési idő tehát csak akkor lehetett a szerződés érvénytelenségéből fakadó igényérvényesítés korlátja, ha a bíróságnak kizárólag a pénzszolgáltatás visszatérítéséről kellett rendelkeznie.⁵⁸

3.2. Az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánítása

1959-ben még a szerződés érvénytelenségének alapvető következménye az eredeti állapot helyreállítása volt, ezzel szemben az 1977. évi IV. törvénnyel történt módosítás (ismét) lehetővé tette a bíróság számára az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánítását azokban az esetekben, ha a bíróság úgy ítélte meg, hogy az érvénytelenség oka megszüntethető.⁵⁹

Az 1991. 63. számú bírósági határozat szerint a törvény által meghatározott jogkövetkezmények között nem állítható fel sorrendiség, az érvénytelenségi ok kiküszöbölésével a szerződés érvényessé nyilvánítása egyenrangú jogkövetkezmény az eredeti állapot helyreállításával. Ha elvileg mindkét lehetőség alkalmazására sor kerülhetett volna, akkor a bíróság mérlegelési körébe tartozott annak eldöntése, hogy az érvénytelenség melyik jogkövetkezményét alkalmazza. A mérlegelésnél annak volt jelentősége, hogy a felek a szerződést milyen mértékben teljesítették, teljesítést követően mi lett a szolgáltatás sorsa, a szerződés folytán milyen változások következtek be a felek helyzetében és a felek a perben miként nyilatkoztak.⁶⁰

A jogfejlődés következő szintjén az 1995.275. számú bírósági határozat kimondta, hogy „az 1997. évi IV. törvénnyel bevezetett módosítás óta nem a szerződés érvénytelenségének a megállapítása és az eredeti állapot helyreállítása az elsődleges, hanem a bíróságnak azt kell elsősorban vizsgálnia, hogy van-e lehetőség a szerződés érvényessé tételére és amennyiben ennek jogi feltételei fennállnak, a szerződés hibáját orvosolni kell.”⁶¹ Az érvénytelen szerződés érvényessé tétele többféleképpen történhetett.

Bizonyos esetekben az érvénytelenségi okot maguk a felek is kiküszöbölhették, ha jogszabály a szerződés érvényességét annak írásba foglalásához kötötte és a felek az eredetileg szóban megkötött szerződés lényeges tartalmi elemeit utólag írásba foglalták, vagy ha az írásba foglalást csak a felek kötötték ki feltételként és az nem történt meg, de a teljesítés és annak elfogadása megtörtént, vagy a korlátozottan cselekvőképes szerződéskötő fél cselekvőképessé vált és utóbb maga döntött függő jognyilatkozatainak érvényességéről vagy valamilyen hatósági aktus volt szükséges a szerződés érvényességéhez és a felek azt utóbb beszerezték.

A szerződés érvényessé tételének fontos esetét képezte a bírósági beavatkozás. A törvény 237. §-ának (2) bekezdése tág kereteket kívánt adni arra vonatkozóan, hogy a

⁵⁸ KISS i.m. 389. p.

⁵⁹ A módosított törvény példálózó felsorolása szerint az érvénytelenség kiküszöbölésére különösen uzsorás szerződés, a felek szolgáltatásainak feltűnő aránytalansága, illetőleg a jogi személy részére biztosított indokolatlan egyoldalú előny esetén az aránytalan előny kiküszöbölésével nyílhat lehetőség.

⁶⁰ WELLMANN i.m. 10. p.

⁶¹ KISS i.m. 402–403. pp.

bíróság mikor teheti érvényessé a szerződést és csak példálózó felsorolást ad a rendelkezés értelmezésének megkönnyítésére.⁶²

A jogirodalom és a korábbi bírói gyakorlat szerint a szerződés érvénytelenségét eredményező akarati hibák esetében az érvénytelenségi ok nem volt kiküszöbölhető, hiszen a bíróság a felek akaratának a hiányát nem pótolhatta. Felmerült azonban, hogy különbséget kell tenni azon esetek között, amikor az akarathiba folytán a fél a szerződést egyáltalán nem kötötte volna meg, illetve amikor az akarathiba a fél akaratát csak a szerződés egyes feltételeinek tekintetében befolyásolta, mivel ez utóbbi esetben lehetséges az érvényessé nyilvánítás.⁶³ A Polgári Törvénykönyv magyarázata is ezt az álláspontot képviselte azzal a megszorítással, hogy „orvoslásra csak akkor van lehetőség, ha megállapítható, hogy a felek a szerződést teljesíteni akarják és készek lennének az orvoslás hiányában is újra megkötni a szerződést. Ellenkező esetben ugyanis éppen a jogszabály céljával lenne ellentétes a bíróság döntése.”⁶⁴ Ellenben az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánításának a mellőzésére ad alapot, ha a felek kinyilvánított akarata is a szerződéses jogviszony felszámolására irányult. (BH.1998.226.)

A jogirodalomban található olyan vélemény, mely szerint a bíróság az érvénytelenség okát az érvénytelen kikötések módosításával is megszüntetheti, ám a szerződés ilyen formában való módosítására a bíróság nem jogosult. Szintén nem ment át a gyakorlatba, hogy a bíróság a hiányzó alakiságot pótolja.⁶⁵

3.3. Az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása

„A szerződés érvénytelenségének vannak olyan esetei, amikor az érvénytelenségi okot nem lehet kiküszöbölni, de azt sem lehet meg nem történtté tenni, ami a szerződés alapján a felek között már megvalósult,”⁶⁶ azaz a két elsődleges jogkövetkezmény egyike sem alkalmazható. Ilyenkor a bíróság a szerződést a határozathozatal időpontjáig hatályossá nyilváníthatta és gondoskodott arról, hogy egyik fél se járjon rosszul, tehát rendelkezett az ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás visszatérítéséről.⁶⁷

„E sajtáságos fogalom rendeltetése az, hogy lehetőséget adjon arra, hogy keletkezzenek bizonyos jogi hatások annak ellenére, hogy a felek közötti szerződés érvénytelen.” A jogi hatás azonban két oldalról is korlátozott volt: csak a már teljesített irreverzibilis szolgáltatásokra terjedhetett ki és csak a perben eljáró bíróság jogerős határozatának meghozataláig tarthatott. Az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánításának tehát három feltétele volt:

1.) *a szolgáltatás irreverzibilis jellege*: A miniszteri indoklás három esetkört emelt ki olyanként, amikor az eredeti állapot helyreállítására nem kerülhet sor. Az egyikbe

⁶² A felsorolást az 1997. évi CXLIX. törvény 6. §-a megváltoztatta és így a 209., 209/A és 209/B. §-okban meghatározott esetekre vonatkozó kifejezett utalás megszűnt. Ez a változás azonban nem zárta ki annak lehetőségét, „hogy ezekben az esetekben is sor kerüljön az érvénytelenségi ok kiküszöbölésére, ha erre egyébként mód van.”; KISS i.m. 408. p.

⁶³ KISS i.m. 404. p.

⁶⁴ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 802. p.

⁶⁵ KISS i.m. 405. p.

⁶⁶ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 806. p.

⁶⁷ WELLMANN i.m. 3. p.

meghatározott szerződéstípusok kerültek: tartós jogviszonyok, mint a bérlet, haszonkölcsön, amelyeknél a tanúsított magatartás visszacsínálása nem képzelhető el. A másik esetkörbe az egyedi dolog, szolgáltatás tárgyának megsemmisülése, elhasználódása tartozott. Ehhez állt közel a harmadik kör is, amikor a dolog beépítése, feldolgozása vagy egyéb ok miatt a helyreállítás aránytalan áldozatokat követelt volna.⁶⁸

2.) *az egyik fél már teljesítette a szolgáltatást és*

3.) *az ellenszolgáltatás teljesítésére még nem került sor:* A szerződés hatályának megszűnésekor a dologszolgáltatást teljesítő félnek rendszerint vissza kell kapnia a szerződés teljesítéseként átadott dolog értékét.⁶⁹

Joggal kérdezhető, miben állt ilyenkor az érvénytelenség szankciós jellege. Az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása nem jelenthette azt, hogy ezáltal érvényessé válik a szerződés minden rendelkezése. A bérleti szerződés esetén a szolgáltatást nyújtó csak olyan mértékű ellenszolgáltatásra tarthatott igényt, amely a szolgáltatás tényleges értékére és az indokoltan felmerült költségekre korlátozódik, hasznot nem realizálhatott. A szerződés hatályának fennállása alatt a dolog rendeltetésszerű használata a feleket illette meg, tehát a felek az átvett összeg után kamat, a dolog birtoklásáért pedig használati díj fizetésére nem voltak kötelezhetőek. A szerződés hatályossá nyilvánításának nem feltétlenül kellett a határozathozatalig terjedő időre kiterjedni. Ha a szerződés már korábban megszűnt, akkor a hatályossá nyilvánításra csak a szerződés megszűnéséig volt szükség. (BDT 2003.3.45.) Az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása során is figyelemmel kellett lenni a követelések elévülési idejére.⁷⁰

3.4. Az állam javára történő marasztalás

Az állam javára való marasztalás intézménye polgári jogunkban előzmény nélküli volt, 1945 után honosodott meg hazánkban szovjet mintára.⁷¹ „A Ptk. kodifikációja során e szabályozásnak az indoka abban rejlett, hogy a vizontszolgáltatás elengedése a sérelmet szenvedett fél alaptalan gazdagodását jelenti, a következetes in integrum restitutio pedig a szolgáltatások visszaadásával nem járna polgári jogi represszióval. Ezeket a problémákat az állam javára marasztalás lehetősége kiküszöböli.”⁷²

⁶⁸ KISS i.m. 393. p.; A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 806. p.

⁶⁹ KISS i.m. 398. p.

⁷⁰ KISS i.m. 396. p.

⁷¹ „Az OSZFSZK (Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság) 1923. évi polgári törvénykönyve az eredeti állapot helyreállítása helyett mindkét fél terhére az állam javára marasztalást írta elő a törvénybe ütköző cézzal vagy a törvény megkerülésével kötött, valamint az állam nyilvánvaló megkárosítására irányuló ügyleteknél, továbbá egyoldalúan rendelte el az állam javára marasztalást megtevésztés, erőszak, fenyegetés, az egyik fél képviselője és a másik fél közti rosszhiszemű megállapodás folytán érvénytelen ügylet, valamint a végső szükség alatt nyilvánvalóan előnytelen feltételek hatása alatt kötött ügyletek esetén.” Az 1964. évi PTK-ja már nem ismeri a törvény megkerülésére irányuló és az állam nyilvánvaló megkárosítására irányuló ügyletek önálló tilalmát.; WEISS i.m. 478. p.; V.ő. KISS i.m. 396.; A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 809. p.

⁷² MENYHÁRD ATTILA: *A jó erkölcsbe ütköző szerződések érvénytelenségének jogkövetkezmenyei.* Magyar Jog, 4/99, 226. p.

Széles körű vita folyt annak megítéléséről, hogy az állam javára történő marasztalás polgári jogi vagy büntetőjogi szankció-e. A vitát a Legfelsőbb Bíróság úgy döntötte el, hogy 7. sz. Irányelvében kimondta: az állam javára történő marasztalás olyan szankció, amely az érvénytelen szerződés megkötésénél elítélendő módon eljáró félnek visszajáró szolgáltatás elvonását jelenti.⁷³

Az állam javára marasztalásnak három feltétele volt, kettő anyagi jogi és egy eljárás-jogi feltétel:

1.) a szerződés érvénytelenségének az oka a szerződés tiltott volta, a jóerkölcsbe ütközés, a megtámadást megalapozó megtévesztés vagy jogellenes fenyegetés, az uzsorás kikötés vagy az érvénytelenségi októl függetlenül a fél eljárásának csalárd volta;

2.) olyan teljesített szolgáltatás, amely a fenti érvénytelenségi okot előidéző félnek járna vissza; és

3.) az ügyész ilyen tartalmú indítványt terjeszt elő.⁷⁴

Engedtessek meg, hogy az érthetőség kedvéért a részletes elemzés sorrendjét kissé megváltoztassam.

A szankció alkalmazásához a szerződés érvénytelenségét eredményező anyagi jogi feltételek megvalósulása önmagában nem volt elegendő, a bíróságnak fel kellett mérnie az eset körülményeit és ha az iratok vagy a tárgyalás adatai alapján feltehető volt, hogy a szolgáltatásnak az állam javára megítélésére kerül sor, a bíróság köteles volt az ügyészt értesíteni. Az ügyész megfelelő értesítésének az elmulasztása olyan súlyos eljárásjogi szabálysértésnek minősült, amely az első fokú határozat hatályon kívül helyezéséhez vezethetett. (BH.1987.401.)⁷⁵

A szerződés érvénytelenségének oka szempontjából két csoportot kell megkülönböztetni. Az egyik csoportba tartozik az uzsorás szerződés, ahol a bíróságnak nem volt mérlegelési lehetősége a tekintetben, hogy marasztaljon-e vagy sem, marasztalnia kellett. Nem került azonban sor a marasztalásra, ha a bíróság a visszatérítést elengedte vagy a feltűnő aránytalanságot kiküszöbölte, az uzsorás jelleget megszüntette és a szerződést érvényessé nyilvánította, ilyenkor a bíróságot az ügyész indítványa sem kötötte. Ezen kívül az állam javára való marasztalás összes többi esetében a bíróságnak teljes mérlegelési jogköre volt, az ügyész indítványa nem kötötte a bíróságot.

Több korlátját is ismerjük azonban az állam javára történő marasztalásnak:

a) Elvonni csak a visszajáró szolgáltatást lehetett, ha nem volt visszajáró szolgáltatás, nem lehetett alkalmazni ezt a szankciót, kivéve olyan esetekben, amikor volt ugyan visszajáró szolgáltatás, de azt már a bíróság határozata előtt visszaadták.

b) Csak egyszer lehetett állam javára marasztalni akkor, ha az uzsorás ugyanazt az összeget adta kölcsön többször is, s a mérték szempontjából az a szerződés volt az irányadó, amelynél a legmagasabb volt a kölcsönösszeg.

c) Az állam javára való marasztalás büntető jellege miatt ügyelni kellett arra, hogy ugyanazon ok miatt különböző jogszabályok alapján ne kétszer vonjanak el, büntesse-

⁷³ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 809. p.

⁷⁴ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 810. p.; KISS i.m. 422. p.

⁷⁵ KISS i.m. 423–424. pp.

nek, így nem volt megítélhető az állam javára az olyan szolgáltatás, amelynek a felektől való elvonása a büntetőbíróság elkobzást elrendelő határozatával már megtörtént.⁷⁶

d) Ha az ügyész a visszajáró szolgáltatásnak csak egy részére indítványozta az állam javára való marasztalást, a javasoltnál nagyobb összeg elvonását a bíróság nem ítélt meg.

e) Amikor a bíróság az ítélethozatalig hatályossá nyilvánította a szerződést és gondoskodott a szolgáltatások egyensúlyáról, a szolgáltatást nyújtó félnek fizetendő ellenérték nem elítélendő módon visszajáró szolgáltatás, s ezért az állam javára marasztalásra nem kerülhetett sor.

Az állam javára fizetendő összegnek része volt a törvényes kamat is. Ha a bíróság uzsorás szerződés esetén nem mentesítette a sérelmet szenvedett felet a visszaszolgáltatási kötelezettség alól, akkor a visszatérítendő összeg után kamatot is köteles volt fizetni, és az állam javára azt is meg kellett ítélni. Lehetőség volt arra is, hogy a bíróság indokolt esetben a kamatfizetésre való kötelezést mellőzze.⁷⁷

„Az állam javára marasztalás jogkövetkezménye a 7. számú irányelvnek a 21. számú irányelvvel történt hatályon kívül helyezése óta nem volt ténylegesen élő jogintézménynek tekinthető.”⁷⁸ „Kérdés, hogy a magánjogunkat valóban éri-e veszteség a jogintézmény eltűnésével? Az állam javára marasztalás vagy hasonló funkciót betöltő más jogintézmény nélkül a turpis fél részére visszajáró szolgáltatás problémáját jó erkölcsbe ütköző szerződés esetén a Ptk. 237. §-ában foglalat rendelkezések alkalmazásán túl a Ptk. 4. § (4) bekezdésében foglalt *saját felróható magatartására előnyök szerzése végett senki sem hivatkozhat* elv alkalmazásával lehetne megoldani.”⁷⁹

Összefoglalás

A szerződés érvénytelenségének szabályai a múltban, a jelenben és a jövőben is mindössze néhány szakaszban voltak / vannak lefektetve, ám „jelentéktelennek tűnő arányuk ellenére az említett szabályok megkülönböztetett fontossággal bírnak, mivel a polgári jogviták tekintélyes részét adják a szerződés érvénytelenségével összefüggő perek. Az érvénytelenség határvonalainak megvonása és a jogkövetkezmények alkalmazása a Ptk. megalkotása óta folyamatosan foglalkoztatja a gyakorlat és az elmélet művelőit egyaránt.”⁸⁰ Mind az érvénytelenség, mind azon belül annak jogkövetkezményeinek szabályai hosszú időn keresztül jogtudósok dogmatikai vitáinak keretében álltak.

1959 előtt kettő „tisztá” jogkövetkezményt lehetett elkülöníteni: az eredeti állapot helyreállítását és az érvényessé nyilvánítás intézményét, később pedig külön rendelkeztek a kizsákmányoló ügyletek esetében használható szankciókról. Ezekhez társult 1959 után a szerződés határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítása és a szovjet jogból átemelt állam javára történő marasztalás, amely különösen a kizsákmányoló ügyletek

⁷⁶ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 810. p; Kiss i.m. 423. p.

⁷⁷ A Polgári Törvénykönyv magyarázata i.m. 811. p. ; Kiss i.m. 423. p.

⁷⁸ WELLMANN i.m. 3. p.

⁷⁹ MENYHÁRD i.m. 226. p.

⁸⁰ PRINCZINGER i.m. 13. p.

körébe tartozó uzsorás szerződések büntetésére használható. Az 1959. évi IV. törvény hatályban maradásáig tehát négy jogkövetkezményt alkalmaztunk: az eredeti állapot helyreállítását, vele egyenrangú jogkövetkezményként az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánítását, amennyiben egyik sem lehetséges, úgy az érvénytelen szerződés határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítását, valamint bizonyos esetekben – mint speciális szankciót – az állam javára történő marasztalást.

A XXI. századra kialakult az érvénytelenségi szabályok Polgári Törvénykönyvön belüli helye, letisztultak az érvénytelenségi okok és bár vannak még változó megítélésű pontok a gyakorlati alkalmazásban, a legfontosabb kérdésekben a 2000-es évek második felében egyértelmű állásfoglalás született.

A 2013. évi V. törvény, az „új” Polgári Törvénykönyv hatálybalépésével azonban újabb változások következtek be az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében: egyrészt kivette a jogalkotó az alkalmazható jogkövetkezmények köréből az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása, és az állam javára történő marasztalás intézményét, másrészt új jogintézményként jelenik meg a pénzübeni megtérítés lehetősége. Végül, de nem utolsósorban az új Polgári Törvénykönyv beemel a szövegébe olyan jogtételeket, amelyeket a jogalkalmazás a hosszú évek alatt kiforralt. A joggyakorlat által kimunkált jogi megoldások letisztult formában jelennek meg benne.

ANNAMÁRIA KÁLMÁN

THOUGHTS ABOUT CONSEQUENCES OF INVALIDITY OF CONTRACTS

(Summary)

People enter into many contracts from day to day, which means contracts snare our life.

Contract is mutual and concordant manifestation of legal will of two or more people, which tend to produce legal consequence. Parties to the contract can reach their contractual intention, if the created contract is signed, valid and in force.

The number of rules of invalidity of contracts always form small proportion of contract rules, but despite their trifling proportion they are of big importance, considering the many procedure for annulment among civil suits.

Contract is valid, if concordant declaration of the parties of the contract suitable for their will, the form and content of contract suit legal regulations and if the declaration of the parties of the contract tend to produce legal consequence. If any of these conditions missed, contract is invalid.

Invalidity of contract, as refusing to recognize validity is sanction in itself, however if the contract is accomplished, more combined legal skills adoption is necessary.

This division into groups appeared in the Hungarian legal system only from the second half of the 19th century. Before this time there was just a few legal regulation

related to civil law and within these rules hardly could be found regulations in connection with the invalidity of contracts. Legal experts recognized the necessity of a common civil law due to the changing of economic situation. In consequence of the well known historical events the regulation of validity of contracts was taken over from the Austrian Civil Code and during more bills they got in the first Hungarian Civil Code.

Before 1959 there were two „clear” legal consequences could be differentiated: reinstatement and enforcement, later appeared special sanctions against exploiter contracts. After 1959 join this instruments to declare a contract operative and finding in favor of the state taken over from Soviet Law.

In this study I mean to summarize legal consequences of invalidity of contracts created among living people, in the respect of legal history, on the basis of jurist's works. Consider 1959 watershed, I divided tematically the study into two unit: in the first part I deal with the development of law before 1959, while in the second part I intend to show the rules of our first Civil Code.

KECSKÉS TAMÁS*

A közös végrendelet Magyarországon és Szerbiában

Bevezetés

Az új Polgári törvénykönyv hatályba lépésével visszakerült a magyar jogba az ún. közös végrendelet, amely több személy egy okiratba foglalt végrendelezését jelenti. Nem véletlen, hogy időben és térben eltérően ítélik meg jogrendszerek az ilyen végrendeletek érvényességét. A közös végrendeletek kapcsán felmerülő problémák kiválóan érzékelhetők a velük kapcsolatos magyar jogfejlődés bemutatásán keresztül, ezért a tanulmány első részében a különböző korokból származó szakirodalomra, bírói gyakorlatra illetve az egyes kodifikációs tervezetekre és kódexre támaszkodva igyekszem bemutatni, hogy milyen problémák merültek fel a közös végrendeletekkel kapcsolatosan, és ezekre milyen megoldások illetve megoldási javaslatok születtek. Mindezek ismerete azért is fontos, mert az új Ptk. – bár viszonylag részletesen szabályozza a közös végrendeletet – mégis nyitva hagy néhány olyan kérdést, amelyek megválaszolására a korábbi bírói gyakorlat megoldásai adhatnak támpontot.

A tanulmány második felében a közös végrendeletek szerbiai megítélésével foglalkozom, ahol a hatályos jogszabályok egyszerűen nem foglalnak állást a közös végrendelet érvényességével kapcsolatosan. Így az erre vonatkozó jog mindenekelőtt a bírói gyakorlat alapján mutatható be. Ehhez a döntvénytárakban megjelent határozatokat illetve a Zentai Járásbíróság levéltári anyagait használtam fel.

Fontos megjegyezni, hogy Magyarország és Szerbia jogtörténete szorosan összefonódik, mert a mai Szerbia északi részét alkotó Vajdaság az első világháború vége előtt Magyarországhoz tartozott, és ezen területen még az elcsatolást követően is a magyar jog maradt hatályban. Ráadásul mindkét ország jogára alapvető befolyást gyakorolt Ausztria magánjogi kódexe is, ami a közös végrendeletre vonatkozó szabályok tekintetében kiváltképp igaz.

A tanulmány fő célja, hogy rámutasson a kodifikáció előtt álló Szerbia magánjogának egyik hiányosságára, és hogy megoldási javaslatokkal éljen mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás számára.

* PhD-hallgató, SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszék

1. A közös végrendelet Magyarországon

1.1 A szabályozás korszakai

A közös végrendelet magyar szabályozásának öt különböző korszakát különböztethetjük meg.

1853-ig e kérdéssel az írott jog nem foglalkozott. Az 1715. évi 27. tc., amely a végrendeletek alakszerűségi követelményeit tartalmazta, mélyen hallgat a közös végrendelet kérdéséről.

Nem találunk rendelkezést e jogintézményről Werbőczy Hármaskönyvében, de az 1795. évi magánjogi tervezetekben sem. Mindezekre tekintettel fogalmaz úgy Frank Ignác, hogy a közös végrendelet „*megáll, mert semmi törvény nem tiltja.*”¹

Ennek megfelelően már 1199-ből is találunk példát a közös végrendeletre.² Frank szerint ez a házastársak között volt gyakori, amit Kern Tivadar is megerősít, de szerinte ebben az időszakban nem csak a hitvestársak éltek ezzel a lehetőséggel, noha példát már nem hoz ennek alátámasztására.³ Herczegh Mihály viszont – hivatkozott ítéletek nélkül – példaként hozza fel az osztatlan testvéreket, a közkereseti társaságok tagjait és a tulajdonos társakat, „*kiknek viszonyai egymástól függték, szorosan egymásba szövődtek, ugyanyannyira, hogy ha ezek iránt a végrendeletek elkülönítve alkottattak, ebből több homály és bonyolulat következett volna, mintha egy szövegbe vagy irományba foglaltatnának.*”⁴

1853. május 1-jén Ferenc József nyíltparancsa következtében Magyarországon is hatályba lépett az Osztrák Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: Optk.). Ez a közös végrendelet készítést már csak a házastársak számára engedte meg.⁵

Az 1861. évi Országbírói Értekezleten elkészített Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (továbbiakban: ITSZ) kimondták, hogy „*magyar polgári anyagi magán-törvények visszaállítatnak ... [a] végrendelet és fiókvégrendelet külső kellékei tekintetében a magyar törvényben, statútumokban s törvényes gyakorlaton alapuló különböző szabályok, polgári állásra való tekintet nélkül egyforma hatálylyal bírnak.*” [ITSz. 1., 5. §§] Az ITSz rendelkezései azonban nem terjedtek ki Erdélyre, Fiumére, a határörvidékre és Horvát-Szlavónországra. Így ezeken a területeken továbbra is az Optk. határozta meg a végrendelet alaki szabályait.

Az 1876. évi XVI. tc., amely a végintézkedések alaki követelményeit tartalmazta, jelentette a következő mérföldkővet a közös végrendelet szabályozásában. Az Optk-hoz hasonlóan csak a házastársak számára tette formálisan lehetővé a közös végrendeletet. [1876: XVI. tc. 13. §] Ténylegesen azonban – ahogy az a későbbiekben részletesen kifejtésre kerül – más személyeknek is lehetősége nyílt erre a törvény és a bírói gyakorlat következtetlensége miatt.

¹ FRANK IGNÁCZ: *A közigazgatás törvénye Magyarhonban*. I. rész. Buda, 1845. 435. p.

² SOMOGYI FERENC: *Végrendelkezés nemesi magánjogunk szerint 1000-től 1715-ig*. Pécs, 1937. 44. p., 84. p., 117. p., 169. p.

³ FRANK 1845, 435. p., KERN TIVADAR: *A magyar öröklési jog mai érvényben*. Budapest, 1896. 425. p.

⁴ HERCZEGH MIHÁLY: *Magyar családi és öröklési jog*. Budapest, 1885. 183. p.

⁵ WENZEL GUSZTÁV: *Az Általános Ausztirai Polgári Törvénykönyv magyarázata*. Pest, 1854. 28. p.

A korabeli szakirodalom megosztott volt abban a kérdésben, hogy lehessen-e közös végrendeletet tenni, és ha igen, akkor milyen személyi kör számára legyen adott ez a lehetőség.

Bozóky Alajos az 1876. évi XVI. tc rendelkezéseivel értett egyet.⁶

Holitscher Szigfrid úgy fogalmaz, „*határozottan állítani vélhetjük, hogy a közös végrendelkezhetés akárminő korlátozása, noha az érvényben levő jogokban általános, tulajdonképpen döntő érveléssel nem indokolható*”, bár hozzáteszi, „*hogy valami különös szükséglet, mely a korlátlan megengedést követeli, nem tapasztalható*”.⁷ Szerinte a házastársak közös végrendeleteire kell külön szabályokat alkotni, az egyéb közös végrendeletekre pedig az általános szabályok lennének irányadók.⁸

Staud Lajos már azt írta, „*nem is igen rajongok azért, hogy a közös végrendelet mint külön intézmény az öröklési szerződés külön intézménye mellett fentartassék*”, mert a bírói gyakorlat által „*a közös végrendeletek nagyon könnyen, szinte mohósággal vonattak és vonatnak az örökösödési szerződések fogalma alá*”, ráadásul szerinte „*hogy a házastársak csak és egyedül költség és munkakimélés okából alkotnának közös végrendeletet s a legtöbbször nem az a céljuk, hogy egymás mellett haladók, önálló két végrendeletet alkossanak egy okirat-ban, hanem amikor közösen végrendelkeznek, ebben a végrendelkezés tényén túl eső megegyezés nyilatkozik meg*.”⁹

Végül az 1959. évi IV. tv., vagyis a Ptk. változtatott a gyakorlaton, amikor kimondta minden közös végrendelet érvénytelenségét.¹⁰ Erre a döntésre a miniszteri indoklás szerint azért jutott a jogalkotó, mert szerintük „*általában kevés készül, mégis az ilyen végrendeletek értelmezésével kapcsolatban gyakoriak a viták és a bonyolult perek*”, illetve „*rendszerint alkalmas arra, hogy az egyik fél az ígéretével a másik felet befolyásolja és tőle indokolatlan előnyt szerezzen akár maga, akár az általa részesíteni kívánt más személy számára*”, s mindezek miatt „*mind az elmélet, mind pedig a gyakorlat a közös végrendeletet általában nem kívánatos formának tartja*.”¹¹ Ezt azonban megcáfolta a Magyar Jogász Egylet ankétsorozata, amelynek az volt a célja, hogy az ország elméleti és gyakorlati jogászhallgatósága véleményét mondhassanak a Ptk. 1957. évi tervezetéről, amely még megengedhetőnek tartotta a közös végrendeletet a házastársak vonatkozásában. [1959: IV 644. §] A magyarországi jogásztársadalom színe-java azonban semmi kifogást nem talált e végintézkedési formával kapcsolatosan.¹²

A 2013. évi V. tv., vagyis az új Ptk. több mint 50 éves száműzetés után visszahozta a közös végrendeletet a magyar jogba (Ezt a törvénykönyv 2009. évi CXX. tv. formájában kihirdetett változata is lehetővé tette volna). Ez nem meglepő, hisz a Polgári Jogi Kodifikációs Főbizottság vezetője, Vékás Lajos szerint az előző kódex „*a fürdővízzel a*

⁶ BOZÓKY ALAJOS: *A közös végrendeletek*. Jogtudományi Közlöny. 1904. 34. sz. 269. p.

⁷ HOLITSCHER SZIGFRID: *Közös végrendeletek és örökjogi szerződések a magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetében*. Magyar Jogászegyleti Értekezések. Régi f. XXIX. kötet, 233. sz., 146–148. pp.

⁸ HOLITSCHER, 150. p.

⁹ STAUD LAJOS: *A közös végrendeletek visszavonása a joggyakorlatban*. Jogtudományi Közlöny, 1911. 5. szám, 1. p.

¹⁰ 1959. évi IV. tc.: 644. §

¹¹ *A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve – az 1959. évi IV. törvény javaslatának miniszteri indoklása*. Budapest, 1960. 505. p.

¹² *A Polgári Törvénykönyv Tervezetének vitája*. Magyar Jog, 1958. 6. szám, 184. p.

gyermeket is kiöntötte, mivel ezzel a kölcsönösen egymásra tekintettel tett végrendekezés általában vált lehetetlenné.”¹³ A 2014 március 15. óta hatályos törvénykönyv a közös végrendeletet a házastársak és a bejegyzett élettársak számára teszi lehetővé. A miniszeri indoklás kifejti, hogy e jogintézmény visszahozatalára gyakorlati igény mutatkozik, másrészt pedig az „*egymás befolyásolásának lehetősége, mint a közös végrendelettel szembeni szokásos ellenérv ugyanúgy felmerülhet külön okiratba foglalt végrendeletek esetében is, ha azokat egymásra tekintettel alkotják.*”¹⁴

1.2 A közös végrendeletek csoportosítása

1.2.1 A viszonyosság alapján

A közös végrendeletek csoportosítást két szempont alapján érdemes elvégezni. Az egyik vizsgálendő kérdés a rendelkezés viszonyossága. Az ilyen végrendeletet nevezik még korrespektívnek is (*testamentum correspectivum*), ami szó szerinti fordításban a Frank által megadott meghatározást, az „egymásra tekintő intézkedést” jelenti.¹⁵

Ennek lényegét véleményem szerint a korabeli gyakorlat viszonylatában Kern Tivadarnak sikerült legjobban megfogalmaznia. Szerinte akkor beszélünk viszonos közös végrendeletről, „*ha feltehető, hogy az egyik házastárs intézkedése a másiknak az intézkedése nélkül meg nem történt volna.*”¹⁶

Az új Ptk-ból már nem ez a fogalmi meghatározás tükröződik vissza, sőt – Balogi Zsófia véleményével ellentétben¹⁷ – megítélásom szerint ennek 2009. évi CXX. törvényként kihirdetett, de már soha hatályba nem lépő formájában sem. A végül hatályba lépett normaszövegben ugyan csak bújtatottan jelenik meg a viszonos közös végrendelet fogalma, de ez már megköveteli, hogy a viszonyosság „a végrendeletből megállapítható” legyen, tehát nem elégzik meg ennek a pusztán feltehető mivoltával.¹⁸ A jelentésbeli különbséget még jobban érzékelteti a 2009. évi CXX. törvény szövege, amely azt követelte volna meg, hogy a viszonyosság „magából a végrendelet tartalmából kifejezetten megállapítható” legyen.¹⁹

Meglátásom szerint ebben az esetben a kódex kivételt tesz az akarati elv főszabálya alól és a nyilatkozási elv érvényesülését rendeli.

¹³ VÉKÁS LAJOS: *Öröklési jog*. Budapest, 2010., 89. p.

¹⁴ <http://www.parlament.hu/irom39/07971/07971.pdf> (2014. november 29.), 680.

¹⁵ FRANK 1845, 435. p.

¹⁶ KERN TIVADAR: *A magyar öröklési jog mai érvényben*. Budapest, 1896. 426. p. Lényegében ezt látjuk visszaköszönni az 1900. évi tervezetben, az 1913. évi javaslatban és az Mtj-ben is.

¹⁷ VÖ.: BALOGI ZSÓFIA: *A közös végrendelet és az utóöröklés intézményének fejlődéstörténete és szabályanyagának összehasonlító elemzése a készülő új polgári törvénykönyv egyes stációiban*. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Budapestiensis XLVII (2010), 248. p.

¹⁸ Ptk. 7:43. § (4) Ha valamelyik házastárs érvényesen vonja vissza egyoldalúan a közös végrendeletbe foglalt rendelkezését, a másik házastárs végrendelete hatályos marad, kivéve, ha a végrendeletből megállapítható, hogy egyik fél sem tette volna meg rendelkezését a másiké nélkül.

¹⁹ 2009. évi CXX. tv. „6:20. § (3) Viszonos végrendelet az a közös végrendeletbe foglalt végintézkedés, amelyet egyik végrendelező sem tett volna meg a másik végrendelező végintézkedése nélkül és ez magából a végrendelet tartalmából kifejezetten megállapítható.”

1.2.2 A juttatásban részesülő személyek köre alapján

A közös végrendeletekben szereplő intézkedéseket a juttatásban részesülő személyek köre alapján is érdemes csoportosítani. Ebből a szempontból a közös végrendeletnek három fajtáját különböztethetjük meg: a harmadik személy javára szóló, az egyoldalúan kedvezményező és az ún. kölcsönös végrendelet. Amennyiben a *harmadik személy javára szóló* közös végrendelet nem tartalmaz viszonos intézkedést, akkor egyszerű vagy szimultán közös végrendeletről (*testamentum mere simultaneum*) beszélünk. A harmadik személy javára szóló közös végrendelet természetesen lehet viszonos is, az 1959. évi Ptk. előtti bírói gyakorlat ilyenek tekintette, amikor a házastársak közös vagyonukról egységesen végrendelkeztek.²⁰

Egyoldalúan kedvezményező közös végrendelet esetén az egyik házastárs anélkül részesíti a hagyatékából a másikat, hogy utóbbi ugyanígy rendelkezne. Az 1913. évi javaslat az ilyen intézkedést akkor tekintette volna viszonosnak, ha az egyik által örökösse nevezett házastárs hitvesének rokonát vagy hozzá közel álló egyéb személyt nevezte örökösévé.²¹

A kölcsönös végrendelet (*testamentum reciprocum*) kifejezés pedig kétféle értelemben használatos. Szűkebb értelemben ezalatt – ahogy azt Frank Ignác illetve a 2009. évi CXX. törvény megfogalmazza – azt az esetet értjük, amikor a házastársak egymást örökösse nevezik. Ezt az 1913. évi javaslat egyúttal viszonos végrendeletnek is tekintette.²² A Kúria viszont úgy foglalt állást, hogy „[a] házastársak által alkotott végrendelet csak abban a részében közös és kölcsönös végrendelkezés, amely szerint a házastársak egymást neveztek meg örökösül, bizonyos hagyományok mindkét házastárs halála után a vagyon eredetére tekintet nélkül fizetendők ki a megmaradt hagyatékából, s az előbb elhalt házastártnak százalékokban meghatározott vagyonrésze a túlélő házastárs halála után megmaradt vagyonból az előbb elhalt házastárs rokonait illeti. De ez a rendelkez-

²⁰ „Abban az esetben, ha a házastársak a közös végrendeletben vagyonukról, vagy annak egy részéről, mint egységes egészből egymással azonosan rendelkeznek s örökösnek vagy hagyományosnak kölcsönösen ugyanazt a harmadik személyt nevezik meg, a közös és kölcsönös rendelkezésekben nyilvánvaló akarategységből következően ezeknek a rendelkezéseknek egymástól való függését és viszonyosságát [...] kell megállapítani.“ P. I. 6706/1916., „A házastársak a mindkettőjük halála után maradó összes vagyonukról, mint egységes egészből teljesen azonosan rendelkeztek. Egységes és összefüggő rendelkezéseikből az következtethető, hogy mindkettőjük a másik rendelkezésére való tekintettel és annál fogva, tehát viszonyosan tette meg rendelkezését, végrendeletük tehát nemcsak kölcsönös, hanem egyúttal viszonos (correspectiv) is“. P. I. 1530/1927. FABINYI TIHAMÉR: *Magyar magánjog mai érvényben – IV. rész. Öröklési jog és örökösödési eljárás*. Budapest, 1935. 493. p. „A közös végrendeletből megállapítható, hogy abban a végrendelkezők az összes vagyonukról, mint egységes egészből teljesen azonosan rendelkeztek. Ennélfogva pedig a közös végrendelet egyszersmind viszonos végrendelet is“. C. I. 2205/1931. Uo. 497. p.

²¹ „1756. §. Ha közös végrendeletben mindkét házastárs nevezett örököst vagy rendelt hagyományt és fel kell tenni, hogy egyik sem tette volna meg a maga rendelkezését a másik rendelkezése nélkül: az egyik rendelkezés hatálytalansága a másik rendelkezés hatálytalanságát vonja maga után. Az egyik házastárs rendelkezésének oly hatálytalansága, amely az öröklésre való méltatlanság okából áll be, a másik házastárs rendelkezését nem érinti. Ha a házastársak egymást kölcsönösen részesítik, vagy ha az egyik házastárs a másikat részesíti és az utóbbi, túlélése esetére, házastársának rokonát vagy házastársához közelálló más személyt részesít örökségben vagy hagyományban: amennyiben a házastársak eltérő akarata nem tűnik ki, azt kell feltenni, hogy egyik házastárs sem tette volna meg a maga rendelkezését a másik rendelkezése nélkül.“ A polgári törvénykönyv törvényjavaslata. Az Országgyűlés elé terjesztett szöveg. Budapest, 1914.

²² Uo.

zés, mely szerint a túlélő házastárs az ő tulajdonánál megállapított vagyonhányad felett saját megnevezett rokonai részére intézkedik, nem közös és kölcsönös végrendekezés, hanem a túlélő házastárs az eredetileg is az ő tulajdonát tevő hányadból halál esetére a közös végrendeletben kifejezett akarától eltérőleg is szabadon rendelkezhetik.²³ Tágabb értelemben nem csak az egymás állagörökösnek nevezése számított kölcsönös végrendeletnek, hanem minden egymás javára szóló rendelkezés, például a kölcsönös hagyományrendelés. A Kúria véleménye az volt, hogy „[n]em viszonyos magában véve az olyan közös végrendelet, amelyben mindegyik házastárs egész vagyonának éltetfogytilgani haszonélvezetét juttatja a túlélő házastársnak, de a vagyon állagáról mindegyik házastárs a saját rokonai javára rendelkezik”.²⁴

1.3 A közös végrendelet hatálytalansága

A *favor testamenti* és a *testamentum ruptum* (amely a *clausula rebus sic stantibus* származéka) elvekből következik, hogy nem fűződhet célzott joghatás olyan végrendeletre, amely az örökhagyó téves feltevésén vagy megghiúsult várakozásán alapult. Van olyan helyzetek, amelyek az egyszerű végrendelet hatálytalanságát nem vagy csak részben vonják maguk után, míg egy közös végrendelet a bekövetkezésük esetén teljes egészében hatályát veszti.

1.3.1 A házasság vagy ez életközösség megszűnése miatt

Az első ilyen eset azzal függ össze, hogy az Optk., az 1876. évi XVI. tc. és az új Ptk. is csak a házastársak (illetve az új Ptk. a bejegyzett élettársak) számára teszi lehetővé a közös végrendeletet. A házasság érvényessége értelemszerűen a közös végrendelet érvényességének a feltétele. A kérdés alapvetően az, hogy a házasság megszűnése milyen hatással van a közös végrendelet hatályosságára.

Két megoldás alakult ki ezzel kapcsolatban a magyar jogfejlődésben. Az 1959. évi Ptk. előtti szokásjog szerint a közös végrendelet hatályát veszítette a házasság felbontása illetve az ún. ágytól asztaltól való elválás esetén.²⁵ Az Mtj. és a korábbi tervezetek már akkor is hatálytalanságot rendeltek volna, ha valamelyik házastárs jogosulttá vált a bontóper megindítására és erre megbízást adott.²⁶ Fabinyi ezt méltánytalannak tartotta mindkét házastárs vétkessége esetén.²⁷ Holitscher szerint azért problémás az ilyen szabályozás, mert „míg egyfelől az egyik házastárs vétkessége folytán, elesnek az örökségtől a nem vétkes házastárs rokonai is, addig másfelől a nem vétkes házastárs után örökölni a vétkesnek rokonai is.”²⁸ Bár ezekkel a véleményekkel egyet lehet érteni, mégis az örökhagyó akarata az elsődleges szempont a végrendeletek értelmezésénél. A bontóper kezdeményező házastárs, aki a házasság felbontását kimondó ítélet meghozatala

²³ P. I. 5228/1908., FABINYI 1935. 493–494. pp.

²⁴ 3794/1913. FABINYI 1935. 494. p.

²⁵ SZLADITS KÁROLY (szerk.): *Magyar magánjog. VI. kötet (Öröklési jog)*. Budapest, 1939. 339. p.

²⁶ Mtj. „1965. § A közös végrendelet a házasság érvénytelenségének esetén felül hatálytalan: [...] 2. ha egyik házastárs bármelyik halála idejében a házasság felbontását kérhette és eziránt vagy az ágytól és asztaltól való elválásztás iránt a keresetet megindította vagy erre megbízást adott”.

²⁷ FABINYI 1935. 386. p.

²⁸ HOLITSCHER 155. p.

előtt hirtelen meghal, vélhetően nem akarta volna, hogy az öröklés a közös végrendelet alapján álljon be.

Érdekes, hogy a Ptk. 1957. évi tervezete még a megbízás adását se követelte volna meg, elegendőnek tartotta, hogy bármelyik fél jogosulttá vált a bontókereset megindítására.

Az új Ptk. már nem a házasság formális megszűnéséhez, hanem a házastársi életközösség megszűnése esetére rendel hatálytalanságot, ha az a hagyaték megnyitáig nem állt helyre. [Ptk. 7:43 (1)]

1.3.2 Hatálytalanság utóbb született leszármazó miatt

Az új Ptk. értelmében a végrendelet eltérő rendelkezésének hiányában hatálytalanná válik az egész közös végrendelet, amennyiben annak keletkezése után bármelyik félnek gyermeke születik, de ugyanilyen hatása van az örökbefogadásnak is. A hatálytalanság azonban nem áll be, ha a végrendelet másképp rendelkezik. [Ptk. 7:43 (2)]

A „régí” Ptk. előtti szokásjog már az egyszerű végrendelet esetében is hatálytalanságot rendelt, ráadásul nem csak gyermek, hanem bármely kötelesrésze jogosult leszármazó későbbi születése esetén.²⁹

1.3.3 A közös végrendelet visszavonása

„A közös végrendelet, mint minden más végrendelet intézkedései egyoldalúan visszavonhatók, mert az a körülmény, hogy a végrendeletek külsőleg egyesítve lettek, az egyoldalúan tett intézkedések egyoldalú visszavonását nem akadályozza”, írja Kern.³⁰ Az Optk. pedig úgy rendelkezik, hogy az „ily végrendelet is visszahúzható, de az egyik fél visszahúzásából a másik fél visszahúzását következtetni nem lehet.” [1248.§]³¹ A közös végrendelet tehát két külön végrendelet egy okiratban, saját végrendeletét pedig mindenki visszavonhatja, és ez értelemszerűen – legalábbis főszabályként – nem érinti a másik fél végrendeletét. Mégis kivételek fogalmazódnak illetve fogalmazódtak meg mind az egyoldalú visszavonhatóság, mind pedig a másik végrendeletére való kihatás szempontjából, és ezen a ponton kap jelentőséget a végrendeleti intézkedések viszonyossága. A bírói gyakorlatban ugyanis az a megoldás alakult ki, hogy a végrendelet egyoldalú visszavonása esetén a vele egy okiratba foglalt másik végrendelet viszonyos rendelkezései is hatályukat veszítik.³² Ez azzal magyarázható, hogy ilyenkor az egyik fél arra a megghiúsult várákozásra alapozta rendelkezését, hogy az öröklés a másik fél végrendeletének megfelelően fog bekövetkezni.

Ez a megoldás a mindkét házastárs életében történő visszavonás esetén nem okoz akkora problémát. A gond csak az volt, hogy a magyar szokásjog nem követelte meg a másik fél értesítését (ahogy az Optk. és az Mtj. sem), így – ahogy azt a 1900. évi terve-

²⁹ SZLADITS 1939, 370. p.

³⁰ KERN 1896, 429. p.

³¹ MÁRKUS DEZSŐ: *Az osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényben*. Budapest. 1907. 278. p. „§ 1248. Den Ehegatten ist gestattet, in einem und dem nämlichen Testamente sich gegenseitig, oder auch andere Personen als Erben einzusetzen. Auch ein solches Testament ist widerruflich; es kann aber aus der Widerrufung des einen Teiles auf die Widerrufung des andern Teiles nicht geschlossen werden.” (2014. 11. 28.) <http://www.ibiblio.org/ais/abgb3.htm#t2h>

³² KERN 1896, 430–431. pp.

zet indokolása kiemelte – elképzelhető volt, hogy úgy hatálytalanodott az egyik fél végrendelete, hogy arról nem is szerzett tudomást. Ezért követelte meg az 1900. évi tervezet 1935. §-a a másik fél közjegyzői úton történő értesítését. Az 1913. évi javaslat is megkövetelte volna a házastárs tájékoztatását, de nem támasztott ezzel kapcsolatban semmilyen alakszerűségi követelményt, mert ez a visszavonást nagymértékben megnehezítené, együttlakó házastársaknál pedig egyébként is életszerűtlen.³³ Az új Ptk. ennek a javaslatnak a megoldását hozta be hatályos jogunkba.³⁴

Sokkal nagyobb problémát jelentett a viszonos rendelkezések visszavonása az egyik házastárs halálát követően

A bírói gyakorlat kezdetben az volt, hogy amennyiben a túlélő házastárs nem utasítja vissza a viszonos rendelkezés révén neki jutó hagyatékrészt, akkor tulajdonképpen lemond a viszonos intézkedés visszavonásának jogáról.³⁵ A Kúria 1907-ben közétett 289. számú elvi határozata azonban már általános szabályként mondja ki a viszonos végrendeleti intézkedés visszavonásának tilalmát az egyik fél halála után, tehát ez már abban az esetben is tilalmazottá vált, ha a túlélő fél elfogadta a neki nyújtott előnyt.³⁶ Két kivételt azonban ebben az esetben is ismert a bírói gyakorlat: a kitagadási ok fennforgását és a durva hálátlanság esetét.³⁷ Ezzel gyakorlatilag öröklési szerződéssé minősítette a közös végrendeletet. Ez volt az 1900. évi tervezet megoldása is, ami ellen Holitscher Szigfrid szót emelt, mert egyrészt ellenkezik a felek akaratával, másrészt így bizonyos személyek gyakorlatilag szerződési képesség nélkül is „köthettek” öröklési szerződést.³⁸

A jelenleg hatályos Ptk. általában deklarálja a közös végrendelet visszavonhatóságát, így nem tesz különbséget az egyik házastárs halála előtti és utáni helyzetet illetően, noha a 2009. évi CXX. tv. még az 1907 előtti szokásjognak megfelelő rendelkezést vezetett volna be.³⁹

Egyes szerzők pl. Holitscher és Bozóky felhívják a figyelmet arra, hogy nem csak a közös, hanem az egyszerű végrendeleteknek is lehetnek viszonos intézkedései, amelyek közül az egyik visszavonása eredményezheti a másik sikeres megtámadását a téves feltevésre vonatkozó általános szabályok alapján.⁴⁰

³³ *Indoklás a polgári törvénykönyv törvényjavaslatához*. 4. köt. Budapest, 1914. 361. p.

³⁴ Ptk. 7:43. § (3) „Érvénytelen a közös végrendeletbe foglalt rendelkezés egyoldalú visszavonása, ha azt a végrendelet kizárta, vagy arra a másik végrendelkező értesítése nélkül került sor.”

³⁵ SZLADITS 1939, 339. p.

³⁶ Uo. 340. p.

³⁷ Uo.

³⁸ HOLITSCHER 166. p.

³⁹ 2009: CXX. tv. 6:20. § (7) „A közös végrendeletbe foglalt kölcsönös vagy viszonos végintézkedését a másik végrendelkező életében mindegyik végrendelkező egyoldalúan visszavonhatja. A másik végrendelkező halála után a közös végrendeletbe foglalt kölcsönös vagy viszonos végintézkedés visszavonása csak abban az esetben hatályos, ha a végintézkedését visszavonó végrendelkező, valamint a meghalt végrendelkező által a közös végrendeletben részesített más személy egyúttal a javára szóló örökséget, hagyományt vagy meghagyást visszautasítja.”

⁴⁰ BOZÓKY 269. p., HOLITSCHER 148. p.

1.4 A közös végrendelet elhatárolása az öröklési szerződéstől

A közös végrendeletet természetesen akkor sem lehet egyoldalúan visszavonni, ha ennek lehetőségét maguk a felek zárták ki a végrendeletben. Az ilyen végintézkedést azonban az 1876. évi XVI. tc. hatálya alatt kialakult bírói gyakorlat már nem közös végrendeletnek, hanem öröklési szerződésnek tekintette.⁴¹ Azt gondolhatnánk, hogy ez fordítva is igaz, vagyis, hogy a gyakorlat közös végrendeletként kezelte az olyan öröklési szerződést, amelyben a felek kikötötték a szabad elállás jogát. Holitscher is úgy vélte, hogy az ilyen megállapodás tulajdonképpen megszűnik öröklési szerződésnek lenni.⁴²

A Kúria azonban ezzel ellentétes tartalmú döntést hozott a 826. számú elvi határozatában.⁴³ A konkrét esetben két testvér nevezte kölcsönösen örökösnek egymást azzal a kikötéssel, hogy bármelyikük elállhat a szerződéstől, de a másikat erről közjegyzői úton értesítenie kell. Volt egy harmadik testvér is, akit e szerződés csak hagyományosként jellel meg, ezért ő ezt megtámadta, mivel törvényes öröklés esetén örökös lévén sokkal nagyobb arányban részesült volna a hagyatékából. A Kúria álláspontja szerint az ilyen öröklési szerződést nem lehet közös végrendeletnek tekinteni, mert „a szerződési megkötöttségének a visszavonás beálltaig való fennállása mégis elvitathatatlan”.⁴⁴

Felmerül azonban a kérdés, hogy mi az a bizonyos szerződési megkötöttség, azaz miben korlátozta az egyik felet az ilyen öröklési szerződés, pontosabban volt-e bármi olyan korlát, ami egy közös végrendeletnél nem jelenik meg. Az öröklési szerződés élők közötti visszerthes ügyletek kötésében egyáltalán nem akadályozta a szerződéses örökhagyót. Az ajándékozással kapcsolatban viszont az volt az álláspont, hogy az „a másik szerződő fél jogait meg nem hiúsíthatja”.⁴⁵ Ezért az ilyen szerződés vagy az ilyet palástoló színlelt szerződés is megtámadható volt, de csak a szerződéses örökhagyó halála után. Ez azonban ugyanígy igaz a viszonyos végrendeletek esetében.

Igazat kell tehát adnunk Zalán Kornélnak, aki kimondta, hogy gyakorlatilag az egyoldalú hatálytalantítás kikötésével egy öröklési szerződésnél lehetővé vált a házastársakon kívül más személyek számára is a közös végrendelet tétele.⁴⁶

Ezért írta Kern Tivadar, hogy „az öröklési szerződéseknek korlátlan megengedése, a közös végrendeleteknek házastársakra való szorításával szemben nem csak következetlen, hanem etikailag sem indokolható, mert társadalmi veszélyt rejt magában.”⁴⁷

Bár a közös végrendeletet elsősorban a kétoldalú öröklési szerződéstől kell elhatárolni (amelyben a szerződő felek örökhagyói minőségben vannak jelen), az 1959. évi Ptk. kapcsán mégis felmerült az egyoldalú öröklési szerződéstől való elhatárolása is. Elöljáróban el kell mondanunk, hogy a „rég” Ptk. csak az egyoldalú öröklési szerződésnek az egyik speciális, a korabeli gyakorlatban széles körben elterjedt változatát tartotta meg a régi jogból, nevezetesen azt, amelyet tartás illetőleg életjáradék fejében kötöttek az örökhagyóval. Ha a Ptké. nem tette volna kifejezetten lehetővé a házastársak

⁴¹ 2960/1911. SZLADITS 1939, 340. p.

⁴² HOLITSCHER 202. p.

⁴³ P. I. 8072/1928. FABINYI 520. p.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ SZLADITS 1939, 345. p.

⁴⁶ SZLADITS 1939, 344. p.

⁴⁷ KERN 1896, 454. p.

számára, hogy ilyen öröklési szerződést közösen kössenek harmadik személlyel,⁴⁸ akkor ez is zavart okozhatott volna a gyakorlatban. Az előző Ptk. szabályai alapján ugyanis az „öröklési szerződés érvényességére az írásbeli végrendeletre vonatkozó rendelkezéseket” kellett főszabályként alkalmazni [1959: IV. tv. 656. §.], ugyanakkor e törvény szerint „két vagy több személynek bármilyen alakban ugyanabba az okiratba foglalt végrendelezése érvénytelen” volt. [1959: IV. tv. 644. §.]

Az új Ptk. is kifejezetten csak ezt a formáját engedi meg az öröklési szerződésnek a korábbihoz képest azzal az eltéréssel, hogy már pusztán gondozás fejében is lehet illet kötni.⁴⁹

Magában foglalja továbbá a Ptk. korábbi megengedő szabályát, illetve diszpozitív szabályként kimondja, hogy a túlélőnek a korábbi közös lakáson és berendezési tárgyakon, amiket az eltartó örökölt, holtig tartó haszonélvezeti joga van.

Hatályos kódexünk kimondja, hogy a közös végrendelet egyoldalú visszavonása magában a végrendeletben kizárható [Ptk. 7:43. § (3)], tehát az ilyen végintézkedést nem lehet már kétoldalú öröklési szerződésnek nevezni, amit egyébként tilalmaz is a törvény.

1.5 A közös végrendelet alaki szabályai

Az új Ptk. kifejezetten tartalmaz szabályokat a közös végrendelet alaki követelményeire vonatkozólag, amely rendelkezések – ahogy arra az indokolás felhívja a figyelmet – az Mtj.-ből kerültek áttemelésre.⁵⁰ E szerint a házastársak közös végrendelete három esetben felel meg a formai követelményeknek: [Ptk. 7:23. § (2)]

- ha a házastársak egyike az elejétől a végéig saját kezűleg írt végrendeletet aláírja, a másik pedig ugyanerre az okiraton kijelenti, hogy ez egyben az ő végakarátát is magában foglalja,
- ha a más által leírt végrendeletet egymás és a két tanú együttes jelenlétében aláírják vagy külön-külön magukénak ismerik el az okiratot, vagy
- ha közvégrendeletet tesznek.

A több lapból álló allográf közös végrendelet minden lapján sorszámnak illetve a végrendelezők és a tanúk aláírásának kell szerepelnie. Végrendeletet saját kezűleg leíró végrendelezőnek viszont már nem kell aláírnia a sorszámozott lapokat, ezt elég, ha a házastársa megteszi. [Ptk. 7:23. § (3)]

2. A közös végrendelet Szerbiában

Már a bevezetőben szó esett arról, hogy Szerbiában a hatályos törvények nem tartalmaznak rendelkezést a közös végrendeletről.

⁴⁸ 1960. évi 11. tvr. 73. §. „A házastársaknak ugyanabba az okiratba foglalt öröklési szerződése érvényes, ha mint örökhagyók kötnek harmadik személlyel szerződést.”

⁴⁹ 2013:V. tv. 7:51. § (1) „Házastársak mint örökhagyók az életközösség fennállása alatt érvényesen köthetnek ugyanabba az okiratba foglalt öröklési szerződést.”

⁵⁰ <http://www.parlament.hu/irom39/07971/07971.pdf>, 683. p. (2014. november 29.)

Azonban nem volt ez mindig így, hiszen az ország első és azóta is egyetlen 1844. évi polgári törvénykönyve⁵¹ ismerte és csak a házastársak számára tette lehetővé a közös végrendeletet.⁵² Ez nem meglepő, hiszen ez a kódex tulajdonképpen az Optk. rövidített és némileg módosított változata volt.⁵³

Az első világháború végével létrejött a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, amelynek királya a korábbi szerb uralkodó lett. A határváltozások nem érintették az alkalmazott jogot, minden országrészben a korábbi joganyag maradt hatályban.⁵⁴ Ez a magánjog szempontjából az ország jelentős részében az Optk. alkalmazását jelentette, de hatályban volt még – a már említett Hadžić-féle kódex, a montenegrói Általános Vagyoni jogi Törvénykönyv⁵⁵ is. A korábban Magyarországhoz tartozó területeken, amelyekre az ITSz. hatálya kiterjedt, továbbra is a szokásjog jelentette a magánjog első számú forrását, de például a végrendeletek alakiséga szempontjából az 1876. évi XVI. tc. volt az irányadó. Így a Jugoszláviában hatályban levő törvények mindegyike csak a házastársak számára tette lehetővé a közös végrendelet tételét.

A magánjogi partikularizmus viszonylag hosszú ideig megmaradt Jugoszláviában a II. világháborút követően is. Bár 1946-ban formálisan hatályon kívül helyezték az 1941. április 6-án hatályos, azaz a két világháború között alkalmazott jogszabályokat,⁵⁶ ezeket joghézag esetén mégis alkalmazni lehetett.⁵⁷

Az öröklési jogot az 1955. évi Öröklésről szóló törvény egységesítette Jugoszláviában, amely azonban egy szót sem szól a közös végrendeletéről. Ez fel is tűnt két vajdasági ügyvédnek, nevezetesen Losonc Aurélnak és Stevan Brankovićnak.

Mindkét ügyvéd az öröklési törvénytervezet kiegészítése mellett foglalt állást a közös végrendelet miatt. Stevan Branković cikke gyakorlatilag Kern Tivadar könyvének

⁵¹ A törvénykönyvet Jovan Hadžić (magyarosan Hadzsics János) készítette, aki a történelmi Magyarország területén született és élt (pl. Újvidék szabad királyi város országgyűlési követe volt), a munkát pedig Miloš Obrenović szerb fejedelem kérésére végezte el. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. <http://www.mek.oszk.hu/03600/03630/html/h/h07411.htm>, (2014. 11. 28.)

⁵² *Građanski zakonik za Kraljevinu Srbiju (továbbiakban SGZ) § 779.* „Ako bi u jednom testamentu muž ženu svoju a žena muža uzajmice, ili drugog koga za naslednika postavili, pa bi posle reč natrag uzeli, onda takva naredba prestaje i raskida se. No ako jedno naredbu svoju poreče, a drugo pri reči ostane, onda od ovoga strane naredba stoji, a samo se ona porečena kvari.“ <http://www.lexonline.paragraf.rs/WebParagraf> (Letöltve: 2014. november 29.)

⁵³ NIKOLIĆ, DUŠAN: *Dva veka Austrijskog građanskog zakonika*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke 2011, br. 135, 319. p.

⁵⁴ UJLAKI MIKLÓS: *A magyar jog sorsa a Jugoszláviához csatolt területeken*. Budapest, 1934. 6. p.

⁵⁵ Montenegróban a Valtazar Bogišić által készített 1888. évi Általános Vagyoni jogi Törvénykönyv (*Opšti imovinski zakonik*) volt hatályban, amely a történelmi iskola szellemiségét hordozza magán, ezért nem külföldi kódexek mintájára készült, hanem a helyi szokásjog alapján. DUDÁS Attila: *A polgári jog kodifikációjának történeti áttekintése Szerbiában*. Jogtörténeti Szemle 2013. 1. szám. 10-11.

⁵⁶ *Zakon o nevažnosti pravnih propisa donetih pre 6. aprila 1941. godine i za vreme neprijateljske okupacije* („Sl. list FNRJ”, br. 86/46) čl. 2. „Pravni propisi (zakoni, uredbi, naredbi, pravilnici i dr.) koji su bili na snazi na dan 6 aprila 1941 godine, izgubili su pravnu snagu.”

⁵⁷ Uo. čl. 4. Pravna pravila sadržana u zakonima i drugim pravnim propisima pomenutim u čl. 2 ovog zakona, koja u smislu čl. 3 ovog zakona nisu proglašena obaveznim, mogu se po ovom zakonu primenjivati na odnose koji nisu uređeni važećim propisima, i to samo ukoliko nisu u suprotnosti sa Ustavom FNRJ, ustavima narodnih republika, zakonima i ostalim važećim propisima donetim od nadležnih organa nove države, kao i sa načelima ustavnog poretka Federativne Narodne Republike Jugoslavije i njenih republika. Državni organi ne mogu svoja rešenja i druge akte zasnivati neposredno na ovim pravnim pravilima.

vonatkozó részének fordítása anélkül, hogy hivatkozott volna a szerzőre vagy a műre.⁵⁸ Losonc Aurél szerint is hasznos intézmény a polgárok számára a közös végrendeletet, de ő inkább annak szabályozatlanságát vélte problémának, és szorgalmazta, hogy a törvényhozó mielőbb alakítson ki a szocialista társadalmi viszonyoknak megfelelő szabályozást ebben a kérdésben.⁵⁹

2.1 A közös végrendelet megítélése 1955 után

Losonc Aurél aggodalmai nem voltak alaptalanok. A törvény hallgatása a közös végrendeletéről meglehetősen következtetlen bírói gyakorlatot eredményezett. Ráadásul sem a köztársasági, sem a tartományi öröklési törvények nem teszik egyértelművé a közös végrendeletek sorsát, mi több a mindezeket felváltó 1995. évi öröklésről szóló törvény sem változtat e tekintetben a jog szövegrétegén.

A gyakorlatban három különböző megoldás alakult ki a közös végrendelet kapcsán. Az egyik lényege, hogy csak a harmadik személy javára szóló közös végrendelet érvényes, míg az egyoldalúan kedvezményező és a kölcsönös végrendelet nem. Ezt a Pancsovai Körzeti Bíróság mondta ki egy öröklési perben hozott ítéletében 1969-ben.⁶⁰ Ez egy súlyos dogmatikai hibán alapul, miszerint a közös végrendelet kétoldalú jognyilatkozat, tehát öröklési szerződés, aminek az általános tilalmát az akkor hatályban lévő, és az azóta keletkezett öröklési törvények is kimondják. A közös végrendeletet azonban – ahogy az korábban kifejtésre került – épp az egyoldalúsága különbözteti meg az öröklési szerződéstől. A felek nem kötelezik magukat arra, hogy örökössé teszik egymást vagy egy harmadik személyt, pusztán ugyanabban az okiratban nyilatkoznak arról, hogy haláluk esetén miképp alakuljon vagyonuk sorsa.

Az álláspont abból a szempontból is problémás, hogy miért csak a másik végrendelkező részesítése esetén tartják érvénytelennek a közös végrendeleti intézkedést. Maga a törvény mondja ki, hogy a harmadik fél javára szóló öröklési szerződés is érvénytelen. Ebből kifolyólag, ha több személy egy okiratban történő végintézkedését öröklési szerződésnek tekintjük, akkor ennek a harmadik személyeket részesítő rendelkezésekre is ki kell terjednie.

Szerbia Legfelsőbb Bírósága egy 1997-ben hozott határozatában már nem csak az öröklési szerződést mosta össze a közös végrendelettel, hanem gyakorlatilag azt mondta ki, hogy csak a kölcsönös végrendeletek számítanak közös végrendeletnek, ha tehát egy okiraton két különböző végrendelkező juttat harmadik személynek, az nem közös végrendelet, így azt érvényesnek kell tekinteni.⁶¹

Egy másik álláspont szerint a közös végrendelet minden fajtája érvénytelen, tehát még a harmadik személy javára szóló intézkedések is. Egy a Belgrádi Körzeti Bíróság

⁵⁸ BRANKOVIĆ, Stevan: *Zajednički testamenat*. Glasnik Advokatske Komore za A. P. Vojvodinu, god II, br.4, Novi Sad, 1953.

⁵⁹ LOŠONC, Aurél: *U vezi nacrtu Zakona o nasleđivanju*. Glasnik Advokatske Komore za A. P. Vojvodinu, god II, br. 8, Novi Sad, 1953.

⁶⁰ Presuda Okružnog suda u Pančevu GŽ-87/69. Zbirka sudskih odluka, knj 14, br. 445.

⁶¹ Rešenje Vrhovnog suda Srbije, Rev. 5157/97 od 15.10.1997. godine (<http://www.lexonline.paragraf.rs/WebParagraf>, 2014. november 29.)

által 1997-ben tárgyalt ügyben a házastársak a fiúkat nevezték örökösüknek.⁶² Volt azonban egy lányuk is, aki megtámadta a végrendeletet. A bíróság megállapította a végrendeletek érvénytelenségét, holott a korábbiakban ismertetett döntések az ilyen, azaz a harmadik személyek javára szóló közös végrendeleteket érvényesnek találták.

Az ügyben hozott ítélet indokolása szerint a közös végrendeletet a törvény nem ismeri, ezért az érvénytelen. Az öröklési törvény szerint csak a törvényben meghatározott formában lehet érvényes végrendeletet alkotni. Erre az álláspontra helyezkedett Slavko Marković is, aki a kifejezetten korábban ismertetett gyakorlattal szembeni kritikaként fogalmazza meg véleményét.⁶³ A legfrissebb vizsgált döntés is ezt a nézetet képviseli, amelyet 2010-ben hozott a Belgrádi Fellebbviteli Bíróság.⁶⁴

Mind az 1997-ben, mind pedig a 2010-ben hozott ítélet további érvként hozza fel a közös végrendelet ellen, hogy az korlátozza a túlélő házastárs rendelkezési jogát, amelynek az Öröklési törvény 7. szakasza értelmében csak a törvény szabhat korlátot. Ez azonban egy téves következtetés, hiszen a közös végrendelet is bármikor visszavonható (vagy új végrendelettel „megváltoztatható”) egyoldalúan – ahogy ez a korábbiakban már kifejtésre került, akár a másik fél halála után is, még viszonyos intézkedések esetén is.

A bírói gyakorlatban megjelenő harmadik álláspont, hogy a közös végrendelet minden fajtája érvényes. A Čačaki Körzeti Bíróság 2005-ben egy öröklési perben hozott ítéletében kimondta, hogy a közös végrendelet a konkrét esetben tulajdonképpen két személy írásbeli magánvégrendelete (a törvény szövegéhez idomulva: tanúk előtt tett írásbeli végrendelete), amit az öröklési törvény ismer, így az ilyen végrendelet érvényességének akadályja nincs.⁶⁵ Losonc Aurél ezt úgy fogalmazta meg, hogy a közös végrendeletet több egyszerű végrendelet közös alakjaként kell kezelni, mert ezek közül mindegyiknek megvan a maga önálló élete.⁶⁶ Ez megegyezik a Kern-féle meghatározással, hogy a közös végrendelet tulajdonképpen külsőleg egyesített végrendeleteket jelent.⁶⁷ A hagyatéki bíróságok többször helyezkedtek erre az álláspontra.

2.2 Közös végrendeletek a Zentai Járásbíróság előtt

A Zentai Járásbíróság több esetben is közös végrendeletek alapján hozta meg az öröklésről szóló végzését az 50-es és a 60-as években.⁶⁸

⁶² Presuda Okružnog suda u Beogradu, Gž. 2005/97 od 13.9.1997. godine, (<http://www.lexonline.paragraf.rs/WebParagraf>, 2014. november 29.)

⁶³ MARKOVIĆ, SLAVKO: *Testament*. In: RISTIĆ, Svetislav (urednik): *Enciklopedija imovinskog prava o prava udruženog rada*. Beograd, 1978. 293. p.

⁶⁴ Presuda Apelacionog suda u Beogradu, Gž-2226/10 <http://www.bg.ap.sud.rs/lt/articles/sudska-praksa/pregled-sudske-prakse-apelacionog-suda-u-beogradu/gradjansko-odeljenje/parnica/nasledno-pravo/gz-226-10.html>, (2014. november 29.)

⁶⁵ Okružni sud u Čačku, Gž. br. 74/05 od 1.01.2005. godine. (http://www.poslovnibiro.rs/files/File/SUDKSA_PRAKSA/3.1.3.%20NASLEDNO%20PRAVO.pdf, 2014. november 29.)

⁶⁶ LOŠONC, Aurél: i. m.

⁶⁷ KERN 430, p.

⁶⁸ Történelmi Levéltár Zenta (a továbbiakban TLZ), F. 127 0.478/1953, O. 265/1955, O.49/61, O.178/61, F. 737: O.280/1962, O.283/1962.

1955 előtt keletkezett végrendeletek esetében ez azzal magyarázható, hogy akkoriban a Vajdaságban feltehetően a 1876. évi XVI. tc. került alkalmazásra. Ezt valószínűsíti, hogy a végrendeleti tanúk száma négy volt összes hivatkozott közös végrendeletnél, ahogy azt a magyar törvény 1. § b) pontja allográf végrendelet esetén megkövetelte, míg az Optk. és a szerb kódex két tanút is elegendőnek tartott.

E közös végrendeletek megvizsgálásával jól érzékelhetők az értelmezési nehézségekkel kapcsolatos aggodalmak, nagyon nehéz eldönteni, hogy mely rendelkezések számítanak viszonsznak.

Egy 1952. november 22-én kelt közös végrendeletben a házastársak pontokba foglalták az intézkedéseiket. Abból, hogy az első két pontban külön rendelkeztek a közös tulajdonukat képező ingatlanok őket megillető tulajdoni hányadáról, arra lehet következtetni, hogy ezek szimultán intézkedések. A III., a IV. és az V. pont viszont már többes szám első személyben megfogalmazott rendelkezéseket tartalmaz, amelyből inkább a viszonszágra lehet következtetni, noha egyáltalán nem egyértelműen. A III. pontban úgy intézkedtek a felek, hogy *„[h]alálunk után hátramaradt összes ingóságunkat, melyek a mi közös tulajdonunkat képezik, örökölje egyedül leányunk [...] Ezen ingóságok azonban csak mindkettőnk halála után adassanak ki.”*⁶⁹ A IV. pontban fiukat fél lánc föld holtig tartó haszonélvezetére szorították, mivel ő *„feleségét és családját elhagyva könnyelmű és felelőtlen tékozló életet folytat, miáltal családjai megélhetése az ő részéről biztosítva nincsen. Éppen ezért a neki járó örökségnek tulajdonjoggal családjaira, illetőleg onokáinkra hagyjuk.”*⁷⁰ Az V. pontban pedig úgy rendelkeztek, *„hatályon kívül helyezzük teljes egészében az általunk külön-külön [...] 1952 év október hó 28-án illetve 1952 év január hó 14 napján adott végrendeleteinket.”*⁷¹

Bár a rendelkezések viszonságát nehéz egyértelműen megállapítani, ami a közös végrendelet tilalma mellett szól, az intézkedések jellege mégis az ilyen végrendelezés megengedését indokolja. A házastársak nyilvánvalóan azért döntöttek a közös végrendelezés mellett, mert azt szerették volna kifejezni, hogy az abban foglalt intézkedések közös döntésükön alapultak. Nem az apa, és nem is az anya döntött úgy, hogy felelőtlennek tartott fiuknak csak holtig tartó haszonélvezetet biztosít, hanem – legalábbis minden bizonnyal – együtt jutottak erre az elhatározásra. Ezt pedig két külön végrendelettel nem tudták volna kifejezésre juttatni. Hasonló természetű rendelkezést találunk egy másik⁷² közös végrendeletben, amely 1956. január 16-án készült, tehát az Öröklési törvény hatályba lépése után. *„Fogadott lányunk[at] [...] kizárjuk az örökség jótéteményéből mint érdemtelen, mert bennünket minden rábeszélésünk és jóindulatú figyelmeztetésünk ellenére hűtlenül elhagyott, dacára annak hogy évekig gondját viseltük és örökre is fogadtuk az összes gyermeknek kijáró jogokkal. Nevezett léha életre adta magát és konokul megtagadta azon kívánságunkat, hogy orvosi vizsgálatnak vesse alá magát, hanem kitartott a mellett a követelése mellett, hogy szabadon és önállóan akar élni és otthagyt bennünket.”*

⁶⁹ TLZ F.127 O.478/1953.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² TLZ. F.373. O.283.

A végrendelet egyéb részeiben az ingatlanok vonatkozásában egy tágabb értelemben vett kölcsönös végrendelet, hiszen a felek úgy rendelkeztek, hogy „ha tehát én I. rendű alulírott [...] előbb halnék meg mint hitvesem [...], az esetben hitvesem [...] életfogytiglani joggal hasznélvezni fogja a tulajdonomat képező összes földjeimet, valamint a 1/2 házrészt, ha pedig én [...] előbb halnék meg mint férjem, az esetben vagyonomat, vagyis 3 lánccz földemet és fele házjutalékomat férjem [...] fogja hasznélvezni.”⁷³ Az ingóságok tekintetében viszont egy szűkebb értelemben vett kölcsönös végrendelettről van szó, hiszen „[u]gyanez a kölcsönösség fennáll az ingóságokra is, melyek kizárólagos tulajdonjoggal a tulélő házastársat illetik meg.”⁷⁴ Az a rendelkezés pedig, hogy „[m]índkettőnk elhalálozása után a közös vagyonunk megoszlik a rokonságunk között”,⁷⁵ harmadik személy javára szóló közös végrendeletnek minősül.

2.3 Megoldási javaslatok

Az ellentmondásos és zavaros bírói gyakorlat megszüntetésére véleményem szerint rendelkezésre áll egy igen elegáns megoldás, amivel a bíróságok eddig még nem éltek. A törvény, amely a második világháború előtti jogszabályok alkalmazhatóságáról rendelkezik, még mindig hatályban van. Ezt bizonyítja a Kragujevaci Fellebbviteli Bíróság ítélete, amelyben kimondja, hogy mivel az ajándékozási szerződésről a kötelmi jogi törvény nem rendelkezik, ezért a hatálytalansági törvény értelmében a második világháború előtt hatályos szerb kódexet kell alkalmazni.⁷⁶ Az Újvidéki Fellebbviteli Bíróság 2012-ben egy ajándékozásnak színlelt tartási szerződéssel kapcsolatban mondta ki az Optk. alkalmazhatóságát, mert az öröklési törvény a tartási szerződésnek csak azt az esetét ismeri, amellyel csak az eltartott halálakor száll át a vagyontárgy az eltartóra, míg a szóban forgó szerződéssel már az eltartott életében meg kellett ennek történnie.⁷⁷

Persze, lehet amellet érvelni, hogy a közös végrendeletet tulajdonképpen szabályozza a jelenlegi törvény, hiszen az általános szabályokból le lehet vezetni, hogy az érvényes-e vagy sem. A bírói gyakorlat ellentmondásossága azonban végső soron megcáfolja ezt. Ráadásul az Újvidéki Fellebbviteli Bíróság 2010-ben egy ennél sokkal vitathatóbb esetben is megállapította a hatályos szabályozás hiányát.⁷⁸ A Kulturális javakról szóló törvény kimondja, hogy a talált kulturális javak az állam tulajdonát képezik, a megtalálót pedig díj illeti meg, azonban a bíróság véleménye szerint a törvény nem rendelkezik annak a személynek a jogi helyzetéről, akinek az ingatlanából kiásták az adott tárgyakat. Ezért a bíróság az 1844. évi szerb kódexet alkalmazta, amely alapján megállapította, hogy a kincs értékének egyharmada az ingatlantulajdonost illeti.⁷⁹ A szerb

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Presuda Apelacionog Suda u Kragujevcu Gž-3199/11. <http://www.kg.ap.sud.rs/gz-3199.11-nistavost-ugovora-o-poklonu.html>, 2014. november 29.)

⁷⁷ Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, Gž. 114/2011(1) (<http://www.lexonline.paragraf.rs/WebParagraf>, 2014. november 29.)

⁷⁸ Presuda Apelacioni suda u Novom Sadu Gž. 213/2010. <http://www.ns.ap.sud.rs/index.php/srl/sudskapraksa/319-gz-213-10>, (2014. november 29.)

⁷⁹ SGZ § 250 „Ako bi se takve zakopane, uzidane, ili drukče sakrivene stvari sastojale u novcu, zlatu ili srebru, u nakitu, dragom kamenju, ili drugim dragocenostima, koje su tako dugo sakrivene ležale, da se

polgári törvénykönyv ebben az esetben is az Optk., [388., 389. §], az pedig a római jog szabályát vette át.⁸⁰

Ezek után véleményem szerint teljesen érthetetlen, hogy a szerb bíróságok miért nem hívták segítségül a mai Szerbia különböző területein 1941-ben hatályos törvényeket (a Hadžić-féle kódexet, az Optk-t és a magyar 1876. évi XVI. tc-t), amelyek egybehangzóan rendelkeznek a közös végrendelet érvényességéről, azaz: a házastársak, és csak a házastársak számára teszik lehetővé a közös végrendelet tételét. E megoldás alkalmazásával a bíróságok a lehető legelegánsabb módon küszöbölhetnék ki azt a jogbizonytalanságot, ami Szerbiában a közös végrendeletek megítélése kapcsán felmerül.

2.4 Szerbia Polgári Törvékönyvének Tervezete

Szerbiában is igény fogalmazódott meg egy egységes polgári törvénykönyv megalkotására, ezért 2006-ben felállított a kormány egy kodifikációs bizottságot, amelynek egy éven belül el kellett készülnie a tervezettel.⁸¹

Ez a tervezet már tartalmaz a közös végrendelettel kapcsolatos rendelkezést. Kimondja, hogy az ún. nemzetközi végrendelet⁸² esetében nincs helye közös végrendeletnek.⁸³ Ez elvileg *a contrario* azt jelentené, hogy egyéb esetben érvényes lenne a több személy egy okiratba foglalt végrendelete.

Alternatív javaslatként a házastársak részére lehetővé tenné az öröklési szerződést, amellyel a kötelesrésze jogosultak hagyatéki részesedését is meg lehetne gátolni.⁸⁴ Szerződési örökösnek csak egymást, bármelyikük gyermekét, közös leszármazójukat illetve az általuk közösen örökbefogadott személyt nevezhetnék.⁸⁵ Az érvényességhez az írásbeli alakon túl bírói ellenjegyzésre és kioktatásra is szükség lenne a kötelesrészi igényekkel kapcsolatosan.⁸⁶ Alternatív javaslatként pedig a törvényes örökösnek számító leszármazók hozzájárulását is megkövetelnék érvényességi többletfeltételként.⁸⁷

njihov gospodar doznati i pronaći ne može, onda se takve stvari iznađene zovu sokrovište (zakopano blago), i ovo se mora javiti načelstvu okružnom, otkuda će izvešće učiniti se vrhovnoj vlasti.”§ 250. „Od ovakvoga nađenoga sokrovišta pripašće jedna trećina praviteljstvenoj kasi, jedna trećina onome, koji je našao, a jedna trećina onome na čijoj se zemlji našlo. Ako je pak ovo dvoje u jednom licu skopčano, onda onome obadve ove trećine pripadaju.”

⁸⁰ BRÓSZ RÓBERT – POLAY ELEMÉR: *Római jog*, Budapest. 1976. 233.

⁸¹ "Sl. glasnik RS", br. 104/2006

⁸² Jugoszlávia ratifikálta az 1973. évi Washingtoni Egyezményt a nemzetközi végrendeletekről. Ha a végrendelet ebben a formában keletkezik, akkor az egyezményben részes államok azt érvényesnek tekintik függetlenül a végrendelező állampolgárságától, szokásos tartózkodási helyétől, a végrendelet keletkezésének vagy a vagyon fekvésének helyétől.

⁸³ *Prednacrt građanskog zakonika Republike Srbije*. Četvrta knjiga. Beograd 2011., 93. §

⁸⁴ Uo. 181. §

⁸⁵ Uo. 181. §

⁸⁶ Uo. 183. §

⁸⁷ Uo. 182. §

Összegzés és de lege ferenda javaslat

A cikkben kifejtettetekre tekintettel véleményem szerint egy a közös végrendelettel kapcsolatos szabályozás csak akkor megfelelő, ha rendelkezik mind a közös végrendeletnek, mind pedig az öröklési szerződésnek az érvényességéről, illetve a két jogintézmény viszonyáról, egészen pontosan egymástól való elhatárolásáról. Amennyiben egy törvényi szabályozás nem tesz eleget ezeknek a szempontoknak, akkor az könnyen következtetlenségekhez és jogbizonytalansághoz vezethet a gyakorlatban, ahogy ezt mind a magyar, mind pedig a szerb példa jól mutatja.

A vizsgált jogszabályok többsége csak az első két kritériumnak felel meg. Ez akkor nem jelent problémát, ha a jogszabály ugyanazon személyi kör számára teszi lehetővé a közös végrendeletet, amely számára a kétoldalú öröklési szerződést is. Így van ez az első magyar Ptk-nál, amely mindkettőt tiltja, vagy az Optk-nál, a szerb Ptk-nál és néhány magyar tervezetnél, amely mindkét formát csak a házastársak számára teszi lehetővé. Ilyenkor ugyanis inkább csak elméleti jelentőséggel bíró probléma, hogy az adott végintézkedés minek minősül, de ez már nem hat ki a végakarat érvényesülésére.

Az 1876. évi XVI. tc. a közös végrendeletet a házastársakra korlátozta, míg a kétoldalú öröklési szerződést mindenki számára lehetővé tette, ami ahhoz vezetett, hogy a gyakorlat tulajdonképpen lehetővé tette a közös végrendeletet olyan személyek számára is, akiknek ezt a törvény nem engedte meg. Az új Ptk. pedig lehetővé teszi a közös végrendeletet a házastársak és a bejegyzett élettársak számára, a kétoldalú öröklési szerződést viszont általános élel tilalmazza. Ehelyütt az kérdéses, hogy vajon a gyakorlat az ilyen öröklési szerződéseket az egyoldalú visszavonhatatlanság kizárásával tett közös végrendeletnek tekinti-e. Véleményem szerint ezt indokolt lenne értelmező szabályként beiktatni a törvénybe, ahogy ezt a halál esetére szóló házassági vagyoni jogi szerződéssel is megteszi az új Ptk.

A hatályos szerb jogszabályok azonban csak a második kritériumnak felelnek meg, ami súlyos következtetlenségekhez vezetett a gyakorlatban.

A készülőfélben levő szerb magánjogi kódexből pedig csak logikai értelmezéssel lehet arra következtetni, hogy hatályba lépése esetén a közös végrendelet főszabályként bárki számára lehetséges lesz, indokolt lenne azonban ezt kifejezetten is deklarálni. Az öröklési szerződést már csak a házastársak számára tenné lehetővé szigorú alaki feltételek betartása mellett.

TAMÁS KECSKÉS

JOINT WILLS IN HUNGARY AND SERBIA

(Summary)

Many difficulties could arise from the interpretation of the so-called joint wills. That's why the most legal systems declare them invalid as the Hungarian Civil Code of 1959 did so. But the newly adopted Hungarian Civil Code of 2013 allows to make such wills for spouses and those who are in a registered domestic partnership (which serves as an alternative of same-sex marriage in the Hungarian legal system). This regulation is similar to the rules of the Austrian and German civil codes and of the Act XVI of 1876 about the forms of wills which was in effect in Hungary from 1876 to 1960. The first part of the article presents the problems regarding to joint wills through the examination of Hungarian acts and drafts, the articles of legal scholars and the notable decisions of the Hungarian courts.

The second part is about the situation in the neighboring Serbia where no regulations are in effect about joint wills. One might say that everything which is not forbidden is allowed but examination of the decisions of Serbian courts shows that it is not so simple. The courts wanted to deduce norms for joint wills from the general rules of wills. This is not a problem in itself but the Serbian courts came to different conclusions. There are decisions which regard joint wills as contracts of inheritance which are invalid according to the Serbian Inheritance Act while others disagree with this interpretation because these wills do not bind the testators. Other courts referred to another rule of the Inheritance Act which says that a will shall be made in a form which is explicitly allowed by the law and the joint will is not one of them. Contrary to this some decisions say that joint will is not a separate form of testaments but two wills on the same paper. Despite of this uncertainty not even the Draft Civil Code of the Republic of Serbia contains a clean-cut rule regarding to the validity of joint wills.

As a conclusion the article offers a solution for the Serbian courts which they have not taken into consideration yet. The act is still in force which allows the use of those rules which were in effect between two world wars in Yugoslavia. Despite of that the interwar Yugoslav legal system was not unitary because statutes of predecessor states (like Austria, Hungary, Serbia) remained in force in every region but all of these (the Hungarian Act XVI of 1876, the Austrian and Serbian civil codes) declared the validity of the joint will of spouses. Applying these rules is a good solution to make an end to the uncertainty regarding to the joint wills in Serbia.

KUPECKI NÓRA *

Az előzetes letartóztatás szabályai Ausztriában

I. Bevezetés

E tanulmány célja az előzetes letartóztatás alapvető szabályainak bemutatása Ausztriában, amelyről az osztrák Büntetőeljárás Törvény (StPO) 9. fejezetében rendelkezik. A személyi szabadságjog Ausztriában többszörösen védett alapjog, mivel egyrészt az Emberi Jogok Európai Egyezményének 5. cikke (*Europäische Menschenrechtskonvention*; röviden: EMRK), másrészt pedig az osztrák szövetségi alkotmány a személyi szabadságról (*Bundesverfassungsgesetz über den Schutz der Persönlichen Freiheit*; BGBl Nr. 684/1988., továbbiakban PersFrG.) nyújt hatékony védelmet jogsértő állami beavatkozások ellen.

A PersFrG. első bekezdése alapján az előzetes letartóztatást csak *ultima ratio* jelleggel és csak meghatározott büntetőeljárás cél biztosítása érdekében rendelhető el.¹ Az előzetes letartóztatás nem tekinthető büntetésnek, hanem csupán az eljárás szabályszerű lefolytatását biztosító kényszerintézkedésnek. Mindemellett az arányosság követelménye és az ártatlanság vélelmének alapelve megköveteli, hogy egy személy személyi szabadsága csak olyan korlátozásnak vethető alá, amely a bűncselekmény gyanújának felderítése érdekében elengedhetetlen.²

II. Alkotmányjogi alapok

Mivel az előzetes letartóztatás jelenti a legitenzívebb beavatkozást az ember alkotmányos jogaiba a jogerős ítélet előtt, így Ausztriában többfokú védelmet biztosítanak a terhelt számára a hatóságok jogtalan beavatkozásai ellen. Jelentős jogvédelmet jelent az a szabály, miszerint minden személyi szabadságot sértő büntetőjogi döntés ellen panasz nyújtható be a legfelső bírósághoz az Alapjogi panaszról szóló törvény (*Grundrechtsbeschwerdegesetz*, továbbiakban: GRBG) első szakasza alapján. A bíróság

* Ösztöndíjas PhD-hallgató, SZTE- ÁJTK Doktori Iskola, Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék

¹ PREMISSL, KARL: *Strafrechtsschutz und Grundrechte*. facultas.wuv, Wien, 2008. 15. p.

² FABRIZY, ERNST EUGEN: *Die österreichische Strafprozessordnung kurzkommentar*. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 2011. 430. p.

a PersFrG. vonatkozó bekezdései és az Emberi Jogok Európai Egyezményének 5. paragrafusának figyelembevételével hozza meg a döntését, amely védelmet nyújt az érintett számára a jogtalan szabadságkorlátozás ellen. E rendelkezések alapján senki sem fosztható meg személyi szabadságától törvénytelen módon, így például bírói döntés vagy megfelelő indok nélkül.

E követelmények biztosítására az osztrák Büntetőeljárás Törvény és az Alkotmány a következő garanciákat biztosítja: az StPO szerint a letartóztatásról hozott döntést *megfelelő indokolással* kell ellátni (1).³ Azaz minden letartóztatást elrendelő döntés során konkrét indokokkal kell alátámasztani, miért szükséges a terhelt szabadságának elvonása, illetve miért nem alkalmazható egyéb alternatív kényszerintézkedés.⁴ Amennyiben hiányzik az indoklás vagy az nem helytálló, megállapítható a jogsértés. További alapjog a *független bíróság által hozott döntéshez és bíróság általi haladéktalan kihallgatáshoz* való jog (2)-(3). Ezen alapvető követelmény fontosságát mutatja, hogy a PersFrG 4. bekezdése mellett az StPO 179. §-a és az EMRK 5. cikkének 3. bekezdése is tartalmazza. Azaz előzetes letartóztatás csak abban az esetben rendelhető el, amennyiben a terheltet elfogását követően haladéktalanul bíróság elé állítják és a bíró a terhére rótt cselekményről, illetve minden olyan körülményről kihallgatja, amely által megalapozott döntést hozhat a letartóztatás kérdésében. Fontos a terhelt jogait biztosító alapvető jogosultság az *információhoz való jog* (4).⁵ Az EMRK rendelkezésein túl az osztrák alkotmány több helyen is meghatározza, hogy minden fogva tartottnak jogában áll a fogva tartásának okairól és az ellene felhozott vádakról megfelelő tájékoztatást kapni.⁶ A nyomozó hatóságok kötelezettsége tehát már a terhelt elfogásánál, hogy a terheltet a gyanúsításáról és alapvető jogairól számára érthető módon tájékoztassa. Nem tekinthető megfelelő módnak, ha csupán a vonatkozó paragrafusokat citálják. Továbbá fontos követelmény, hogy nem csak az elfogás idején kell érvényesülnie a tájékoztatáshoz való jognak, hanem amennyiben új körülmény merül fel az ügygel kapcsolatban – amely befolyásolhatja a letartóztatás feltételeit – arról is késedelem nélkül értesíteni kell a terheltet.⁷

Az StPO 175. és 176. szakasza, illetve az Alapjogi panaszról szóló törvény (GRBG) 7. §-a hatóságok további kötelezettségeként határozza meg, hogy hivatalból biztosítaniuk kell a terhelt számára az *iratbetekintés jogát* (5). Ez egy átfogó jogosultságnak tekinthető, ugyanis minden olyan iratra vonatkozik, amely a nyomozás elrendelésétől kezdődően az ügygel kapcsolatban keletkezett. Kivételesen korlátozható a terhelt e joga, ha fennáll a veszélye, hogy a tanú személyazonosságának ismertté válása esetén veszélybe kerülne a tanú élete, testi épsége, ilyen esetben a nyomozási szak végéig az erre vonatkozó adatokat titkosan kezelik.⁸ Ugyanakkor előzetes letartóztatásban lévő terhelt esetén minden olyan iratot a védelem rendelkezésére kell bocsátani, amely a gyanú fo-

³ StPO 174. §

⁴ OGH 13.6.2006. 14 Os 59/06t in: Juristische Blätter 2007/4. 264. p.

⁵ StPO 50. §

⁶ PersFrG. 4. bek.; EMRK 5. cikk 2. bekezdés

⁷ VENIER, ANDREAS: *Zum Grundrecht auf gesetzmäßiges Verfahren in Haftsachen*. in: Österr. Juristen-Zeitung (ÖJZ) 1994/22. 803. p.

⁸ KIER, ROLAND: *Beschuldigten- und Verteidigungsrechte im neuen Ermittlungsverfahren*. in: Österr. Juristen-Zeitung (ÖJZ) 2008/05. 182. p.

kának és letartóztatási okok megítéléséhez relevanciával bír.⁹ A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága több ügyben¹⁰ is megállapította az EMRK 6. cikkének megsértését,¹¹ ahol a kérelmező azt panaszolta, hogy letartóztatása során megsértették a „fegyveregyenlőség” elvét, mivel nem biztosítottak számára hozzáférést a releváns nyomozati iratokhoz.

A már felvázolt garanciák mellett az osztrák Büntetőeljárási Törvény első, Alapelvek című fejezetében is rendelkezik azokról a legfontosabb elvekről, amelyeknek a büntetőeljárás egésze alatt érvényesülnie kell, így például az arányosság elvéről és az ártatlanság vélelméről. Kiemelendőnek tartom továbbá, hogy az StPO 2008-as reformja óta Ausztriában az alapvető elvek között találjuk a soron kívüli eljárás követelményét (*Beschleunigungsgebot*), amely a 9. szakasz első bekezdésében egy általános követelményt¹² fogalmaz meg, míg a második bekezdés speciálisan a fogva tartottakra vonatkozik: „Azokat az eljárásokat, amelyekben a terheltet fogva tartják, soron kívül kell befejezni. Minden fogva tartottnak joga van a lehető leggyorsabb bírói döntéshozatalra. Minden eljáró hatóság kötelezettsége, hogy a letartóztatás tartamát a lehető legrövidebb időre csökkentse.” Mindemellett az StPO 177. § első bekezdése is deklarálja a soron kívüli eljárás követelményét az eljáró hatóságok számára, amely rendelkezés megsértését a legfelső bíróság egy olyan esetben állapította meg, amikor a nyomozati iratokat csupán 12 nappal a letartóztatást elrendelő döntés elleni panasz benyújtását követően továbbítottak a panaszt elbíráló bíróságnak.¹³ Ugyanis egy hét elegendőnek tekinthető az iratok átadására, így a 12 nap már sérti a törvény által biztosított garanciát a soron kívüli eljárásra, mivel a hatóságok nem törekedtek a panasz mihamarabbi elbírálására. Egy további esetben megállapításra került, hogy minden olyan esetben megállapítható a jogsértés, amikor a bíróságok nem tesznek meg mindent a letartóztatás időtartamának csökkentése érdekében.¹⁴ Ugyanis ha a bíróság a terhelt szabadon bocsátási indítványáról (*Enthafungsantrag*) több mint két héttel a benyújtását követően dönt, az semmi esetre sem tekinthető megfelelő időtartamnak és ezáltal az StPO 9. és 177. szakaszának megsértése kerül megállapításra.

III. Az előzetes letartóztatás megengedhetőségi feltételei

A terhelt előzetes letartóztatásának célja a letartóztatási okok fennállásának megszüntetése, amely során a terhelt fogva tartása kerül elrendelésre.¹⁵ A fogva tartás elrendelésekor minden esetben figyelembe kell venni, hogy az előzetes letartóztatás nem előreho-

⁹ OGH 7.5.2009, 13 Os 37/09d in: Juristische Blätter 2010/4. 260. p.

¹⁰ Case of X.Y. v. Hungary (Application No. 43888/08) Judgment Of 19 March 2013, I.H. and Others v. Austria (Application No. 42780/98) Judgment of 20 April 2006.; Moiseyev v. Russia (Application No. 62936/00) Judgment of 9 October 2008.

¹¹ EMRK 6.cikk 3. bekezdés b) pont: „Minden bűncselekménnyel gyanúsított személynek joga van arra, hogy rendelkezzen a védekezésének előkészítéséhez szükséges idővel és eszközökkel.”

¹² StPO 9. § 1. bekezdése általános jelleggel szól a soron kívüli eljárás követelményéről: „Minden terheltnek joga van a büntetőeljárás megfelelő időn belül történő befejezésére.”

¹³ OGH 16.11.2010, 14 Os 154/10v in: Juristische Blätter 2012/3. 198. p.

¹⁴ OGH 19.11.2009, 13 Os 122/09d in: Juristische Blätter 2011/1. 63. p.

¹⁵ HOLLAENDER, EUGEN: *Das neue Haftrecht*. Verlag Österreich GmbH, Wien, 2007. 19. p.

zott büntetés, hanem egy eljárást biztosító intézkedés, amely alkalmazása során kiemelten érvényesül az arányosság követelménye és az ártatlanság vélelmének alapelve. Az előzetes letartóztatás csak *ultima ratio* jelleggel kerülhet elrendelésre, kizárólag törvényileg meghatározott esetekben.¹⁶

Fontos eljárási feltétel, hogy az előzetes letartóztatás elrendelésére és fenntartására csak az *ügyész indokolt indítványára* kerülhet sor és csak abban az esetben megengedett, ha a terhelt egy meghatározott bűncselekménnyel *megalapozottan gyanúsítható*.¹⁷ Megalapozott gyanú akkor áll fenn, ha konkrét tények alapján nagy valószínűséggel arra lehet következtetni, hogy a terhelt a terhére rótt büntetendő cselekményt elkövette. A gyanú fennállásának vizsgálata során három szempontot kell figyelembe venni, amelyeket az ügyészi indítványnak tartalmaznia kell: egyrészt a tényállás megfelelő leírása, továbbá annak bizonyítékokkal történő alátámasztása (pl. tanúvallomás, megfigyelő kamera felvétele) és a gyanú alapjául szolgáló tényállás jogi minősítése.¹⁸ A gyanúnak mindig tényeken kell alapulnia, a pusztá feltételezés tehát nem elegendő. A megalapozott gyanú, mint „minősített gyanú” is meghatározható, ellentétben az egyszerű gyanúval, amely az őrizetbe vétel elrendeléséhez elegendő.¹⁹ Az ügyésznek kötelessége indítványát megindokolni, az nem elegendő, ha az őrizetbe vételi okokat ismétli meg, továbbá szintén nem tekinthető megfelelő indokolásnak, ha konkrét tények helyett csupán a törvény szövegének szó szerinti ismétlésére kerül sor. Az ilyen ügyészi indítványokat vissza kell utasítani.²⁰

Az indítvány megvizsgálásán túl a bíróságnak a terheltet az előzetes letartóztatás feltételeiről és az ügy körülményeiről meg kell hallgatnia, emellett köteles eljárási jogairól tájékoztatni. Azaz még a letartóztatás elrendelése előtt szükséges a terhelt *bíróság általi kihallgatása*, haladéktalanul az igazságügyi őrizetbe vételét követően és a letartóztatásról az átszállítást követő 48 órán belül a bíróságnak döntést kell hozni.²¹ Kihallgatás nélkül nem rendelhető el a letartóztatás, melynek elmaradása csak akkor nem jelent alapjogsértést, ha a megtámadott határozat alapján a legfelsőbb bíróság úgy ítéli meg, hogy letartóztatási ok ennek ellenére a vizsgálat idején is fennáll.²² További elrendelési feltétel, hogy a törvényben található valamely *letartóztatási ok* fennálljon: szökés veszélye (1); kollúzió veszélye (2); bűnismétlés veszélye (3); bűncselekmény befejezésének veszélye (4).

Az *arányosság követelménye* a személyi szabadságot korlátozó kényszereszközök alkalmazása esetén alapvető alkotmányossági bázisként szolgál a PersFrG első bekezdésének harmadik fordulata szerint. Mindemellett az StPO 5. szakaszában az alapvető rendelkezések között is megtalálható e követelmény, miszerint a hatóságok azoknál a

¹⁶ SCHWAIGHOFER, KLAUS: *Die neue Strafprozessordnung*. Facultas.wuv, Wien, 2008. 338. p.

¹⁷ SEILER, STEFAN: *Strafprozessrecht*. facultas.wuv, Wien, 2009. 154. p.

¹⁸ KIRCHBACHER, KURT: *Das neue Haftrecht. Untersuchungshaft*. in: Österr. Juristen-Zeitung (ÖJZ) 2008/07. 269. p.

¹⁹ FABRIZY 2011, 430. p.

²⁰ BERTEL, CHRISTIAN – VENIER, ANDREAS: *Kommentar zur StPO*. Jan Sramek Verlag, Wien, 2012. 465. p.

²¹ BERTEL, CHRISTIAN – VENIER, ANDREAS: *Strafprozessrecht*. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 2013. 360. p.

²² MAYERHOFER, CHRISTOPH – SALZMAN, HARALD: *Das österreichische Strafrecht*. Verlag Österreich, Wien, 2011. 555. p.

nyomozási és egyéb hatósági intézkedéseinél, amelyek az érintett alapvető jogait sértik, a törvényben biztosított jogait csak az adott személy méltóságára és jogos érdekére figyelemmel gyakorolhatják. Továbbá kizárólag akkor korlátozhatják az érintett alapvető jogait, ha ezt a törvény kifejezetten megengedi és csak annyiban, amennyiben az feltétlenül szükséges.²³ Minden alapjogot korlátozó intézkedésnek arányban kell állnia a bűncselekmény súlyával, a gyanú fokával és a büntetőeljárás céljával. Az előzetes letartóztatással kapcsolatban negatív feltételként jelenik meg az arányosság követelménye a 173. § első bekezdésében, miszerint: „*a letartóztatást nem lehet elrendelni vagy fenntartani, ha az ügy jelentőségéhez vagy a várható büntetés mértékéhez képest az aránytalan lenne, vagy ha a letartóztatás célja más enyhébb eszköz alkalmazásával is elérhető.*” E rendelkezésnek nem csak a letartóztatás tartamának vonatkozásában kell érvényesülnie, hanem minden esetben vizsgálendő, hogy az eljárás tárgyát képező bűncselekmény súlya indokolja-e a személyi szabadság elvonását.²⁴ Ugyanis egy személyt személyi szabadságától csak akkor lehet megfosztani, amennyiben ez a tényállás felderítéséhez feltétlenül szükséges. Az arányosság követelménye mellett az eljárás során természetesen érvényesülnie kell az ártatlanság vélelmének is. Meghatározott idő után nem elegendő a megalapozott gyanú a letartóztatás fenntartásához, hanem jelentős és megfelelő ok fennállása szükséges, amely továbbra is igazolja a szabadság elvonását.²⁵ Az előzetes letartóztatás ugyanis kizárólag annyi ideig tarthat, ameddig az a várható büntetéshez viszonyítva nyilvánvalóan nem aránytalan, továbbá magát az eljárást is megfelelő, arányos határidőn belül kell befejezni.²⁶

1. táblázat

Formai Feltételek	Materiális feltételek
ügyészi indítvány	megalapozott gyanú fennállása
a terhelt bíróság általi kihallgatása	legalább egy törvényben meghatározott letartóztatási ok fennállása [173. § (2) bek. StPO]
	arányosság követelményének érvényesülése

1. Az egyes letartóztatási okok

Az osztrák büntetőeljárás törvény a 173. § 2. bekezdésében rendelkezik a letartóztatás egyes okairól. Azok az okok, amelyek egy múltbéli cselekményen alapulnak (például ha a terhelt megpróbált elszökni, vagy már kísérletet tett bizonyítékok eltüntetésére), önmagukban még nem alapozzák meg a letartóztatás elrendelését. Ilyenkor is meg kell

²³ PILNACEK, CHRISTIAN – PSCHIEDL, ANDREAS: *Strafverfahren und seine Grundsätze – Teil 1.* in: Österr. Juristen-Zeitung (ÖJZ) 2008/16. 629. p.

²⁴ SEILER 2009, 155. p.

²⁵ HOLLAENDER, EUGEN: *Grundrechte und Verfassungsprinzipien im österreichischen Strafprozessrecht.* nWV Verlag, Wien, 2005. 39.p.

²⁶ VENIER, ANDREAS: *Zum Grundrecht auf gesetzmäßiges Verfahren in Haftsachen.* in: Österr. Juristen-Zeitung (ÖJZ) 1994/22. 804. p.

vizsgálni, hogy a szabadságelvonnás a bűncselekményhez, illetve a terhelt személyiségéhez viszonyítva arányban áll-e.²⁷

A) *Szökés, elrejtőzés veszélye*: Szökés veszélye áll fenn, ha meghatározott tények alapján reális veszély áll fenn, hogy a terhelt szabadon hagyása esetén a várható büntetés mértéke és kiszabásának módja miatt vagy más egyéb okból elszökik vagy elrejtőzik.²⁸ E letartóztatási ok elsősorban a terhelt szökési magatartását prognosztizálja, ugyanakkor a szabadság elvonásához mindig konkrét tények szükségesek. Nem elégséges egy absztrakt veszély fennállása, illetve az, hogy nem kizárható a terhelt szökése, azaz az elrejtőzés kockázatának a valóságban fenn kell állnia.²⁹ Nem állapítható meg szökés veszélye, ha a terhelt tudott a vele szembeni gyanúról és a lehetőség ellenére nem szökött el az eljárás elől. Továbbá az alapján, hogy a terheltet első fokon elítélték, még feltételezhető automatikusan e letartóztatási ok fennállása, amennyiben a terhelt a bűnösséget megállapító ítélettel előre számolhatott.³⁰

Az osztrák büntetőeljárás törvény egy kizáró feltételt is meghatároz a 173. § 3. bekezdésében, miszerint: szökés veszélye nem állapítható meg, amennyiben a terhelt olyan bűncselekménnyel gyanúsított, amely legfeljebb 5 évi szabadságvesztéssel fenyegetett, továbbá a terhelt rendes életvitelt folytat és meghatározott lakóhellyel rendelkezik belföldön. E rendelkezés nem érvényesül, ha a terhelt már előkészületeket tett a szökésre.³¹ A törvény kommentárja szerint, amennyiben a terhelt szociálisan integrált Ausztriában vagy más uniós országban, akkor aligha lehet tartani a szökésétől. Rendezett életviszonyok alatt olyan legális foglalkozás értendő, amelyből legális jövedelemre tesz szert a terhelt.³² Ugyanakkor nem tekinthető szociálisan integráltnak, ha a terhelt három évig iskolába járt Ausztriában, de már nincs állandó lakhelye az országban. Megállapítható a szökés veszélye a szociálisan nem beilleszkedett, munkanélküli és belföldön bejelentett lakcímmel nem rendelkező külföldi terhelt esetében, de hasonlóképpen az osztrák állampolgárságú munkanélküli, hajléktalan esetében is, amennyiben többször bünteték már vagyon elleni bűncselekmények miatt és várhatóan magas büntetés kiszabása várható.³³ Amennyiben a terhelt köztudomás szerint fuvarozóként dolgozik, gyakran úton van a munkája miatt és nem jelenik meg a hatóság előtt az idézésre, nem rendelhető el a letartóztatás, ameddig kétségtelen tények nem merülnek fel, hogy a terhelt megszökött. Ugyanakkor önmagában az a tény, hogy a bűncselekmény magas büntetési tétellel fenyegetett, még nem alapozhatja meg a szökés veszélyének megállapítását. Emellett szükséges olyan körülmények bizonyítása, miszerint a várható szigorú büntetés a terheltet a hatóság előli elmenekülésre készteti.³⁴

²⁷ FABRIZY 2011, 431. p.

²⁸ 173. § 2. bek. 1. pont

²⁹ BERTEL – VENIER 2013, 362. p.

³⁰ BERTEL – VENIER 2012, 467. p.

³¹ KIRCHBACHER, KURT: *Das neue Haftrecht. Untersuchungshaft.* in: Österr. Juristen-Zeitung (ÖJZ) 2008/07. 270. p.

³² WESSELY, WOLFGANG: *Casebook Strafprozessrecht.* Facultas Verlag- und Buchhandels AG, Wien, 2005. 96. p.

³³ MAYERHOFER – SALZMAN 2011, 558. p.

³⁴ MAYERHOFER – SALZMAN 2011, 559. p.

B) *Kollúzió veszélye* (a bűncselekmény felderítésének megakadályozásának a veszélye): Amennyiben a terhelt tanúk, szakértők vagy terhelttárs befolyásolásával, a bűncselekmény nyomainak eltávolításával vagy egyéb módon az igazság felderítését megkísérli megnehezíteni, megállapítható a kollúzió veszélye.³⁵ Ugyanis a terheltet meg kell akadályozni abban, hogy a tanúk, szakértők, és bűntársai befolyásolásával vagy más egyéb módon az ügy felderítését akadályozza. Továbbá a terhelt ilyen jellegű cselekményének összefüggésben kell állnia azzal a bűncselekménnyel, amely miatt az eljárás indult. Mindezek mellett fontos feltétel, hogy a terhelt nyomozás akadályozását célzó cselekményének alkalmasnak kell lennie, hogy a nyomozás eredményességét befolyásolja. A gyakorlat szerint az, ha a nyomozást még nem zárták le, vagy a terhelt a bűntársai kitérővel továbbra is hallgat, illetve hogy a terhelt valószínűleg professzionális bünszervezetben működött közre, még nem alapozza meg ezt a letartóztatási okot. Továbbá meg kell jegyezni, hogy a védelemre való felkészülés (jogszerű kapcsolatfelvétel a tanúkkal, releváns iratok beszerzése) nem tekinthető nyomozást akadályozó cselekménynek.³⁶ Ugyanakkor e letartóztatási okra való hivatkozás az idő múlásával és a nyomozás előrehaladtával (tanúkat kihallgatták, bizonyítékokat begyűjtöttek) nem állja meg a helyét, így az osztrák jogalkotó törvényileg szabályozza, hogy erre az okra maximálisan két hónapig lehet hivatkozni.³⁷ Ezen túlmenően amennyiben olyan személy merül fel a nyomozás során, akit a terhelt valamely módon befolyásolhat, a bíróság, az ügyészség kötelessége, hogy az ilyen személyt mihamarabb kihallgassák.³⁸

C) *Bűnismétlés veszélye*: a magyar szabályozáshoz képest jóval összetettebb rendelkezéseket tartalmaz az osztrák törvény, amely további három esetkört különböztet meg e letartóztatási okon belül. A bűnismétlés veszélyének és a bűncselekmény befejezésének megállapításához egyrésztől szükség van egy eljárást megalapozó bűncselekményre (*Anlasstat*) és egy elkövetéssel fenyegető ún. prognózis bűncselekményre (*Prognosetat*).³⁹ Azaz e letartóztatási ok akkor állapítható meg, amennyiben a terhelt várhatóan újabb bűncselekményt fog elkövetni annak ellenére, hogy ellene már folyamatban van egy hasonló bűncselekmény elkövetése miatt büntetőeljárás. Nem szükséges, hogy egy konkrét cselekmény elkövetését feltételezze a hatóság. Továbbá alapvető megfontolás ezen ok esetében, hogy az alapügy a terhelt ellen olyan bűncselekmény miatt folyjon, amelyre a törvény több mint hat hónap szabadságvesztéssel járó büntetést rendel.⁴⁰ Emellett további feltételként érvényesül, hogy megállapítható legyen annak a veszélye, hogy a terhelt *újabb súlyos következménnyel* járó büntetendő cselekményt fog elkövetni, amely ugyanazon jogi tárgy ellen irányul, mint amelyet már a terhére róttak (1. esetkör). A súlyos jogkövetkezmény fogalmát az osztrák Büntető Törvénykönyv⁴¹ határozza meg, amely magába foglalja a bűncselekmény minden konkrét következményét, amelyek a társadalomban megjelennek. Ide tartozik mindenekelőtt az emberölés,

³⁵ 173. § 2. bek. 2. pont

³⁶ HOLLAENDER 2007, 22. p.

³⁷ lásd bővebben: Az előzetes letartóztatás maximális időtartama fejezetben.

³⁸ BERTEL – VENIER 2012, 469. p.

³⁹ FABRIZY 2011, 432. p.

⁴⁰ HOLLAENDER 2007, 22. p.

⁴¹ §§ 21 und 23 StGB

súlyos testi sértés, rablás (ami súlyos testi sértés okozásával jár együtt), továbbá a vagyon elleni bűncselekmények esetén a több mint 50.000 euró kárt okozó cselekmények. Ilyen súlyos következmény megállapításánál mindig a konkrét tényeket kell figyelembe venni és nem a bűncselekmény absztrakt veszélyességi fokát.⁴² A következő pont alapján akkor lehet még e letartóztatási okot megállapítani, ha fennáll annak a veszélye, hogy *egy nem csupán enyhe (nicht bloß leichte Folgen) következményekkel járó büntetendő cselekményt követ el*, amely ugyanazon jogtárgy ellen irányul, mint amelyet a terhére rónak, de a terheltet már hasonló bűncselekmény miatt elítélték vagy már bűnismétlő vagy folytatólagos bűnelkövető, tehát az alapügy több hasonló bűncselekmény elkövetése miatt indul (2. esetkör). Amennyiben a terheltet már korábban elítélték, akkor elegendő lehet a bűnismétlés megállapításához, ha a terhére rótt bűncselekmény enyhébb következményekkel jár, például: lopás elkövetése maximum 3000 euró értékben. Ugyanakkor nem tartozik ebbe a körbe a gyermek pornográf oldalak letöltése, mivel a társadalomra vonatkozó zavaró hatás nem vehető figyelembe.⁴³ Bűnismétlés veszélye állapítható meg továbbá, ha fennáll a veszélye, hogy *bármilyen bűncselekményt követ el*, amelyet a törvény több mint 6 hónap szabadságvesztéssel fenyeget, amely ugyanazt a jogtárgyat támadja, mint a terhére rótt büntetendő cselekmény és *ilyen bűncselekmény miatt már korábban kétszer elítélték* (3. esetkör).⁴⁴

Megjegyzendő, hogy pusztán a visszaesés veszélye nem elegendő a bűnismétlés megállapításához.⁴⁵ A bűnismétlés veszélye alatt olyan nagy valószínűséget kell érteni, hogy a terhelt még az eljárás közben újabb hasonló bűncselekményt fog elkövetni. Ennek a veszélynek konkrét tényeken kell alapulnia, nem megfelelő ok például, ha egy szakértő megállapítja, hogy a terhelt hajlamos a személy elleni erőszakos cselekményekre. Nem elegendő a bíró szubjektív feltételezése, hanem azt mindig objektíven kell megindokolni. A bűncselekmény elkövetésének veszélyének megítélésakor különös súllyal kell figyelembe venni azt, ha élet, testi épség elleni vagy szervezett bűnözés körében elkövetett bűncselekménynek a veszélye vagy terrorista csoportban való elkövetés veszélye állapítható meg a terhelttel szemben.⁴⁶ Egyébként a letartóztatási okok megítélésakor tekintetbe kell venni, ha a veszély azáltal csökkent, hogy a bűncselekmény elkövetésének körülményei megváltoztak.⁴⁷ Csupán a lehetőség a további bűnelkövetésre még nem jelentheti automatikusan a letartóztatás elrendelését.⁴⁸ A letartóztatási ok megállapíthatóságát az alábbi tények kizárhatják: ha a terhelt büntetlen előéletű, a bűncselekményt régen követte el, a terhelt szociálisan integrált vagy biztos jövedelemmel rendelkezik. A törvény az egyes esetkörök között a szerint tesz különbséget, hogy a terhelt terhére rótt bűncselekmény milyen következménnyel jár. Ilyen következménynek tekinthető a bűncselekménnyel okozott kár és jogsértés. Megállapítható a bűnismétlés veszélye, ha a terhelt munkakerülő, alkoholistá és korábban már többször került eljárás

⁴² SEILER 2009, 156. p.

⁴³ BERTEL – VENIER 2012, 473. p.

⁴⁴ BERTEL – VENIER 2013, 364. p.

⁴⁵ MAYERHOFER – SALZMAN 2011. 561. p.

⁴⁶ SEILER 2009, 156. p.

⁴⁷ 173. § 3. bek.

⁴⁸ BERTEL – VENIER 2012, 469. p.

alá vagyon elleni bűncselekmények miatt, és megalapozottan feltehető, hogy rövid időn belül újabb hasonló cselekményt hajt végre.

D) *Bűncselekmény befejezésének veszélye* a magyar szabályokhoz hasonlóan akkor állapítható meg, ha fennáll a veszély, hogy a terhelt a terhére rótt megkísérelt vagy az elkövetéssel fenyegetett bűncselekményt véghezviszi.⁴⁹ Például ha a terhelt a sértettet már többször is halálosan megfenyegette, és kiderül, hogy egy löfegyvert vásárolt, akkor ez már konkrét ténynek tekinthető, amely alapján elrendelhető a letartóztatás.⁵⁰

2. A feltételesen kötelező letartóztatás

Olyan bűncselekmény esetén, amelyre a törvény legalább 10 év szabadságvesztés büntetést rendel, az előzetes letartóztatást el kell rendelni, kivéve, ha megalapozottan feltehető, hogy a törvényben felsorolt letartóztatási okok fennállása kizárható.⁵¹ Tehát a különösen súlyos bűncselekmények esetén a letartóztatás megállapításánál fordított vizsgálati módszer érvényesül.⁵² A bíróságnak szigorú mércével kell vizsgálnia a letartóztatás indokául szolgáló körülményeket (rendelkezésre álló bizonyítékok, a terhelt személyisége, jellemvonása). Ez az esetkör csak akkor áll fenn, amennyiben legalább egy letartóztatási ok megállapítható, mivel konkrét ok nélküli szabadságelvonás minden esetben alkotmányellenes. Ugyanakkor a letartóztatás *ultima ratio* jellegéből és az alternatív kényszerintézkedések prioritásának elvéből levezethető, hogy ilyen súlyos bűncselekmény miatt folyamatban lévő büntetőeljárás esetén is vizsgálni kell, hogy a letartóztatás más intézkedéssel helyettesíthető-e.⁵³ Véleményem szerint az osztrák Büntetőeljárás törvény e rendelkezése nem tekinthető követendő példának, mivel még a magas büntetési tételű bűncselekmények esetén sem tekinthető a letartóztatás még feltételesen sem kötelezőnek. Tehát nem tartom indokoltnak, hogy ilyen esetekben feltételezzik valamely letartóztatási ok fennállását, és ennek ellenkezőjét kell bizonyítani a fogva tartás elkerüléséhez. E rendelkezés ellentétes az ártatlanság vélelmének alapelveivel.

3. Az arányosság követelménye

Mint korábban említettem az osztrák törvény a letartóztatás elrendelésének negatív feltételeként határozza meg az aránytalanságot. Azaz a letartóztatást nem lehet elrendelni vagy fenntartani, ha az ügy jelentőségéhez vagy a várható büntetés mértékéhez képest az aránytalan lenne, vagy ha a letartóztatás célja más enyhébb eszköz alkalmazásával is elérhető.⁵⁴ Aránytalan a letartóztatás például kisértékre elkövetett lopás esetén, még akkor is ha azt üzletszerűen követte el, de akkor sem rendelhető el a letartóztatás, ha a

⁴⁹ FABRIZY 2011, 433. p.

⁵⁰ MAYERHOFER – SALZMAN 2011, 562. p.

⁵¹ SCHWAIGHOFER 2008, 340. p.

⁵² HOLLAENDER 2007, 24. p.

⁵³ FABRIZY 2011, 435. p.

⁵⁴ BERTEL – VENIER 2013, 367. p.

bűncselekmény 14 napon belül gyógyuló sérülést okozott. Ugyanígy kizárható az előzetes letartóztatás elrendelése pénzbüntetéssel fenyegetett bűncselekmény esetén, vagy ha felfüggesztett szabadságvesztés kiszabása valószínűsíthető. Ennek alapjául szolgál az a szabály, miszerint az előzetes letartóztatás végrehajtása során soron kívül kell eljárni és a terhelt az előzetesen letartóztatás alatt nem lehet rosszabb körülmények között, mint a büntetés végrehajtása idején.⁵⁵ Azaz nem szabad a terhelt személyi szabadságát tovább elvonni, mint ameddig a büntetésben kiszabásra kerül. Így amennyiben a letartóztatás aránytalan a várható büntetéshez viszonyítva, azt meg kell szüntetni.⁵⁶ Az arányosság mellett a *szükségesség* követelményének is érvényesülnie kell, azaz a letartóztatás elrendelése nélkül nem lehetne az eljárás célját biztosítani. Továbbá a terhelt személyi szabadságának elvonása akkor megengedhető, ha valamely letartóztatási ok fennáll és a bíróság konkrét tényekkel alá tudja támasztani, miért nem lehetséges valamely alternatív kényszerintézkedés alkalmazása.⁵⁷

3.1. Az előzetes letartóztatás megengedhetőségének kizárása, alternatív eszközök

Minden letartóztatottnak joga van arra, hogy haladéktalanul bíróság elé állítsák és az előzetes letartóztatás feltételeivel összefüggésben kihallgassák. A bíróság döntése előtt azonnali nyomozási cselekményeket fogantathat, vagy a rendőrséget utasíthatja erre, amennyiben a döntésének meghozatalához, a gyanú fokának vagy a letartóztatási okok megítéléséhez szükséges.⁵⁸ Minden esetben legkésőbb 48 órán belül döntést kell hoznia a bíróságnak a letartóztatás vagy alternatív intézkedés elrendeléséről vagy a terhelt szabadon bocsátásáról.⁵⁹ Amennyiben a letartóztatás feltételei megállapíthatóak, a bíróságnak minden esetben mérlegelnie kell, hogy az nem helyettesíthető-e más kényszerintézkedéssel. Ugyanis az arányosság követelményének fontos garanciájaként érvényesül az a szabály, miszerint a letartóztatást nem lehet elrendelni vagy fenntartani, ha az ügy jelentőségéhez vagy a várható büntetés mértékéhez képest aránytalan lenne, vagy ha a letartóztatás célja más, enyhébb eszköz alkalmazásával is elérhető.⁶⁰ Az osztrák törvény az egyes alternatív kényszerintézkedéseket nem taxatív módon sorolja fel, hanem azokat csupán példálózó jelleggel határozza meg, amelyek egymás mellett is elrendelhetők, ezáltal teret engedve a bírósági jogalkalmazásnak.⁶¹ Így különösen az alábbi intézkedések alkalmazhatók:

A) *Fogadalom – kötelezettségvállalás*:⁶² célja annak biztosítása, hogy a terhelt az eljárás minden szakaszában a hatóságok rendelkezésére álljon és működjön közre az eljárás során.⁶³ A törvény több esetkörét szabályozza. Egyrészről a terhelt kötelezettséget

⁵⁵ BERTEL – VENIER 2012, 474. p.

⁵⁶ 177. § 2. bek.

⁵⁷ BERTEL – VENIER 2013, 367. p.

⁵⁸ HOLLAENDER 2007, 24. p.

⁵⁹ KIRCHBACHER, KURT: *Das neue Haftrecht. Untersuchungshaft*. in: Österr. Juristen-Zeitung (ÖJZ) 2008/07. 271. p.

⁶⁰ 173. § 1. bek. és 4. bek.

⁶¹ FABRIZY 2011, 434. p.

⁶² 173. § 5. bek.

⁶³ MAYERHOFER – SALZMAN 2011, 574. p.

vállal, hogy a büntetőeljárás jogerős befejezéséig nem szöki és nem rejtőzik el, illetve az ügyészszeg bejegyzése nélkül a tartózkodási helyét nem hagyja el. Továbbá a terhelt ígéretét jelenti arra nézve, hogy nem akadályozza, és nem nehezíti meg a nyomozást. Emellett családon belüli erőszak esetén (*Sicherheitspolizeigesetz* 38a §) a terhelt kötelezettségvállalása, hogy a terhelt az áldozattal semmilyen kapcsolatot sem tart fenn meghatározott lakásba nem lép be, annak közvetlen környékét elkerüli és a SPG 38a § szerint kiszabott belépési tilalmat nem szegi meg, továbbá a lakáskulcsait le kell adnia a hatóság számára.⁶⁴

B) *Hatósági utasítások*: meghatározott cselekvési kötelezettségeket vagy tilalmakat írnak elő a terhelt számára: a terhelt tartózkodási helyének minden változását be kell jelentenie vagy meghatározott időközönként kell jelentkezni a rendőrségnél.⁶⁵ Előírható az is, hogy a terhelt meghatározott helyen lakjon, meghatározott helyet, környékét elkerüljön, alkoholos italok fogyasztásától vagy egyéb kábítószerektől tartózkodjon, vagy megadott munkát végezzen. Mindezek mellett a terhelt bejegyzésével elrendelhető, hogy egyes orvosi kezeléseknél vesse alá magát, kiváltképp elvonókúrának vagy pszichoterápiának.⁶⁶

C) *Személyazonosító okmányok leadása*: alternatív intézkedésként elrendelhető a terhelt személyazonosító iratainak, jogosítványának vagy egyéb dokumentumainak átmeneti elvétele.⁶⁷

D) *Ideiglenes pártfogó kirendelése*: ideiglenes pártfogó kirendelhető, amennyiben a terhelt ehhez hozzájárul és ennek következtében az előzetes letartóztatás elrendelése elkerülhető. Ideiglenes pártfogó elrendelése különösen szökés- vagy újabb bűncselekmény elkövetése esetén lehet indokolt.⁶⁸ Ez esetben a bíróság álláspontja szerint a pártfogó tevékenységével és életvezetési tanácsaival a terheltet a további bűnelkövetéstől visszatarthatja.⁶⁹ Az előzetes pártfogó felügyelő eljárása során a gondozási/szolgáltatói funkció az elsődleges a megfigyelő tevékenysége mellett. Amennyiben a terheltnek törvényes képviselője van, az ideiglenes pártfogó kirendeléséről értesíteni kell. A pártfogó kirendelésének ideje csak az eljárás jogerős befejezéséig tarthat.⁷⁰

E) *Óvadék/Kaució*: a gyakorlatban a legfontosabb letartóztatást helyettesítő intézmény Ausztriában. Óvadék ellenében a terhelt szabadon bocsátható, amennyiben a letartóztatási okok közül kizárólag a szökés veszélye áll fenn, ha a bűncselekmény legfeljebb 5 év szabadságvesztéssel fenyegetett.⁷¹ Ugyanakkor magasabb büntetési tételű bűncselekmények esetén is el kell rendelni, amennyiben a terhelt szökése az óvadék el-

⁶⁴ HOLLÄENDER 2007, 25. p.

⁶⁵ 173. § 5. bek. 4. pont

⁶⁶ HOLLÄENDER 2007, 25. p.

⁶⁷ 173. § 5. bek. 5. pont

⁶⁸ BERTEL – VENIER 2012, 499. p.

⁶⁹ HOLLÄENDER 2007, 27. p.

⁷⁰ 179. §

⁷¹ 180. § 1. bek.

rendelésével is megakadályozható, mivel a letartóztatásnak a súlyosabb bűncselekmények esetén is mindig arányosnak kell lennie.⁷² A letartóztatást elrendelő döntésében a bíróságnak mindig meg kell indokolnia, hogy miért nem elegendő az óvadék elrendelése az eljárás céljának a biztosítására.⁷³ Az óvadék mértékét a bíróság az ügyész indítványára a következő szempontok figyelembevételével állapítja meg: a terhelt terhére rótt bűncselekmény súlya (1); a terhelt személyi és gazdasági körülményei (2); az adott személy vagyona, aki az óvadékat teljesíti (3). Az óvadékat készpénzben, vagy értékpapírban (amelyet az aktuális tőzsdei árfolyamon számítanak), vagy egy ingatlannak zálogjoggal való megterhelésével, zálogjoggal való ellátásával lehet teljesíteni; mindemellett arra is lehetőség van, hogy arra alkalmas kezes vállalja az óvadék teljesítését.⁷⁴

Amennyiben a körülmények alapján fennáll a gyanú, hogy a terhelt által teljesített biztosíték bűncselekményből származik, akkor a bíróság az óvadék átvétele előtt intézkedik annak eredetének megvizsgálásáról.⁷⁵

A terhelt elveszti az óvadékat a bíróság rendelkezésére (ügyész indítványára) vagy hivatalból, ha nem kezdi meg szabadságvesztést elrendelő ítélet esetén büntetésének letöltését. Az óvadék elvesztésének további esete, ha engedély nélkül elhagyja lakását vagy szabályszerű idézésre nem jelenik meg, tehát ha a terhelt a hatóság rendelkezéseit nem teljesíti. Az elvesztett óvadék az államot illeti, de a sértett kártérítési igényében követelheti az óvadékból történő megfelelő arányú kielégítést.⁷⁶ Az óvadék felszabadul, mielőtt a büntetőeljárás jogerősen befejeződik. Amennyiben az ítéletben szabadságvesztés büntetést szabnak ki, akkor az óvadék a büntetés megkezdésének pillanatában szabadul fel. Ha a terhelt az óvadék letétele ellenére szökést készít elő vagy olyan körülmények állnak fenn, amely miatt a letartóztatás szükségessé válik, akkor az óvadék felszabadul, és a terheltet letartóztatják.⁷⁷ Az óvadék felszabadulásáról a bíróság dönt.

F) *Házi őrizet*: egy olyan büntetőpolitikai intézmény, amely az előzetes letartóztatásban lévő fogvatartottak számának csökkentésére szolgál. A letartóztatás és a házi őrizet is a személyi szabadságot korlátozza, de tartalmukban különböznek egymástól.⁷⁸ A 173a szakasz lehetővé teszi, hogy az előzetes letartóztatást elektromosan felügyelt házi őrizetként hajtsák végre, azaz a házi őrizet az előzetes letartóztatás alternatívája.⁷⁹ A fogvatartottak egy büntetés-végrehajtási intézetben szigorú rezsim alatt állnak, örök felügyelete mellett egy kis cellába zárva, amit gyakran több emberrel kell megosztaniuk, ezáltal a magánszférájuk jelentős korlátozás alá kerül. Nem is beszélve a fokozott pszichikai megterhelésről, amely jóval nehezebb egy előzetes letartóztatásban lévő terhelt részére (aki nem tudja, hogy mikor szabadulhat és milyen büntetés vár rá), mint egy jogerős büntetését töltő elítélt számára. A letartóztatással szemben a házi őrizet sokkal kevésbé korlátozza a terhelt szabadságát, a szabad mozgás lehetősége mivel meghatáro-

⁷² FABRIZY 2011, 457. p.

⁷³ BERTEL – VENIER 2012, 501. p.

⁷⁴ HOLLAENDER 2007, 28. p.

⁷⁵ FABRIZY 2011, 458. p.

⁷⁶ HOLLAENDER 2007, 29. p.

⁷⁷ SEILER 2009, 160. p.

⁷⁸ BERTEL – VENIER 2012, 477. p.

⁷⁹ FABRIZY 2011, 437. p.

zott feltételek mellett biztosított számára (dolgozhatnak, hozzátartozóikkal találkozhatnak). A házi őrizet feltétele Ausztriában, hogy az előzetes letartóztatás elrendeléséről vagy fenntartásáról legyen egy döntés.⁸⁰ Ebből kifolyólag nem rendelhető el a házi őrizet, ha az előzetes letartóztatás feltételeinek fennállásában kétség merül fel vagy enyhébb alternatív eszközzel is elérhető az eljárás célja. A házi őrizet a terhelt vagy az ügyész indítványára rendelhető el, amely azon a szálláshelyen hajtandó végre, ahol a terhelt belföldi lakóhelye található. Fogatosítása akkor lehetséges, ha az előzetes letartóztatás más enyhébb intézkedéssel nem szüntethető meg és a letartóztatás célja a házi őrizet végrehajtásával is elérhető, mivel a terhelt rendezett életviszonyok között él és beleegyezett, hogy elektromos technikai eszközzel megfigyeljék.⁸¹ Egyebekben az előzetes letartóztatásra vonatkozó szabályok érvényesülnek (meghosszabbítás, megszüntetés, maximális időtartam) azzal az eltéréssel, hogy a letartóztatási tárgyalásra (*Haftverhandlung*) hivatalból nem kerül sor és a házi őrizet további fenntartásáról, illetve megszüntetéséről iratok alapján határoznak, azaz szóbeli tárgyalás nélkül.⁸² A házi őrizet elrendelését semmiképpen sem szabad a bíróság kegyének, vagy jóindulatának tekinteni, hanem ez az intézmény a terhelt jogát biztosítja azáltal, hogy a házi őrizet során kevésbé korlátozzák szabadságában a büntetőeljárás során.

A bírónak döntésében konkrét tényekkel kell alátámasztania, hogy miért nem lehetséges a letartóztatás helyett házi őrizetet alkalmazni. Szükségesnek tekinthető az előzetes letartóztatás, amennyiben a terhelt különösen veszélyes bűncselekménnyel gyanúsítható, vagy ha a terhelt nem rendelkezik állandó lakhellyel és ezáltal nem lehetséges elektromos felügyelettel megfigyelni.⁸³ A házi őrizet elrendeléséről a bíróság a letartóztatási tárgyaláson dönt. A terhelt már az első kihallgatása során indítványozhatja a házi őrizetet, ilyenkor a bírónak – amennyiben az előzetes letartóztatás feltételei fennállnak, amilyen hamar lehetséges, döntenie kell az indítványról, de legkésőbb az első letartóztatási tárgyaláson. Ha az eljárás során később nyújt be ilyen indítványt, akkor a bírónak 14 nap áll rendelkezésre a döntés meghozatalára. („*Beschleunigungsgebot*”-nak érvényesülnie kell a házi őrizet idején is). Esetenként a bíróság az indítvány betérjesztését követően ideiglenes pártfogót rendel ki (179. § szerint) azzal, hogy legkésőbb a letartóztatási tárgyalás végéig a terhelt életviszonyairól és szociális körülményeiről tájékoztassa a bíróságot – beleértve annak a vizsgálatát, hogy a terhelt valamely foglalkozást vagy képzést a letartóztatás céljának veszélyeztetné – továbbá a házi őrizet feltételeinek végrehajtásának lehetőségéről.⁸⁴ A házi őrizetről nem csak a letartóztatás elrendelésekor lehet döntenie, hanem később, a letartóztatás fenntartásakor is. Elrendelés esetén a meghatározott szálláshely elhagyása kizárólag a munka- és képzési hely elérése, szükséges orvosi kezelés elvégzése céljából illetve a mindennapi életvitelhez szükséges eszközök beszerzése miatt a lehető legrövidebb útvonalon lehetséges.⁸⁵ A házi őrizetről rendelkező döntés ellen jogorvoslati eszközként panasz biztosított. Amennyiben a tartományi törvényszékhez panasz érkezik a házi őrizet elrendelése vagy el nem rendelése miatt, a

⁸⁰ MAYERHOFER – SALZMAN 2011, 575. p.

⁸¹ 173a § 1. bek.

⁸² FABRIZY 2011, 437. p.

⁸³ BERTEL – VENIER 2012, 479. p.

⁸⁴ FABRIZY 2011, 437. p.

⁸⁵ 173a § 2. bek.

bíróságnak vizsgálnia kell a letartóztatás feltételeit is, még akkor is ha nem erre irányult az indítvány.⁸⁶

A bíróság a házi őrizet elrendeléséről, annak helyszínéről az ügyészséget és a rendőrséget értesíti és elrendeli az elektromos megfigyeléshez szükséges technikai eszköz házi őrizetben történő alkalmazását.⁸⁷ A házi őrizetet meg kell szüntetni, amennyiben a letartóztatás feltételei már nem állnak fenn. Emellett a bíróság a házi őrizetet megszünteti és az előzetes letartóztatás igazságügyi intézetben történő végrehajtását rendeli el, ha a terhelt visszavonja a beleegyezését a házi őrizet foganatosítására. Továbbá az ügyészség indítványára is megszűnik a házi őrizet, amennyiben a terhelt a házi őrizet szabályait megszegi vagy olyan új körülmény állapítható meg, amely miatt a letartóztatás célja házi őrizet alkalmazásával nem érhető el. Ez utóbbi esetben a bíróság a terhelt meghallgatását követően végzésben határoz.⁸⁸

IV. Előzetes letartóztatást elrendelő döntés és a bíróság közvetett és közvetlen nyomozási cselekményei kényszerintézkedések esetén

A terheltet az őrizetbe vétel során először rendőrségi őrizetbe veszik maximum 48 órára. E határidő leteltét követően átszállítják az igazságügyi őrizetbe, ahol az illetékes bírónak haladéktalanul ki kell hallgatnia, akár hétvégén vagy éjszaka is. A kihallgatást követően a bíróság jogosult azonnali nyomozási cselekmény elrendelésére, illetve a terhelt által megadott adatok valóságának megvizsgálására. Amennyiben a bíró úgy ítéli meg, hogy nincs elegendő adat, bizonyíték a letartóztatás elrendeléséhez, akkor a rendőrségtől további iratokat kérhet.⁸⁹ Ugyanakkor, ha már nincs idő bizonyítékok beszerzésére, az őrizetbe vétel idejének letelte miatt, akkor az ügyészi indítványt el kell utasítani és a terheltet szabadon kell engedni. Az előzetes letartóztatás csak akkor rendelhető el, amennyiben annak minden feltétele teljes mértékben tisztázásra került.⁹⁰ Emellett az ügyész is indítványozhatja a bíróságnál egyes kényszerintézkedések foganatosítását. A bíróság az engedély megadása során határidőt tűz ki a kényszerintézkedés foganatosítására, amelynek leteltét követően az már nem lehetséges. A bíróság az engedély megadását megelőzően, hogy megalapozott döntést hozhasson – a szükséges tények felderítése céljából nyomozást rendelhet el, amelyet a rendőrség foganatosít.⁹¹ Minden, az ügyhöz kapcsolódó aktát a bíróság rendelkezésére kell bocsátani, mivel csak így lehetséges megalapozott döntést hozni. A bíróság a saját hatáskörében felvett bizonyítékokról készült jegyzőkönyvet haladéktalanul megküldi az ügyészségnek. Amennyiben további bizonyítékok felvételére van szükség, a bíróság felhívhatja erre az ügyész figyelmét.⁹² Ha a bíróság a letartóztatás elrendelése mellett dönt, az ügyésznek és a rendőrségnek to-

⁸⁶ BERTEL – VENIER 2012, 480. p.

⁸⁷ FABRIZY 2011, 438. p.

⁸⁸ BERTEL – VENIER 2012, 481. p.

⁸⁹ BERTEL – VENIER 2013, 368. p.

⁹⁰ BERTEL – VENIER 2012, 484. p.

⁹¹ BERTEL – VENIER 2013, 368. p.

⁹² HOLLAENDER 2007, 32. p.

vábbra is meg kell küldeni az ügy iratait, mivel a bíróság kötelezettsége az eljárás során a letartóztatás feltételeinek vizsgálata.⁹³

Az előzetes letartóztatás elrendeléséről szóló konkrét tényekkel indokolt határozatot az igazságügyi őrizetbe történő átszállítástól számított 48 órán belül meg kell hozni, amit a terhelttel azonnal szóban, illetve azt 24 órán belül írásban közölni kell. Emellett haladéktalanul meg kell küldeni az ügyésznek, a védőnek és a büntetés-végrehajtási intézetnek, esetenként a pártfogónak. A terhelt a kézbesítésről érvényesen nem mondhat le.⁹⁴ A határozat tartalmi elemeit a törvény részletesen ismerteti. Eszerint a következő adatokat kell tartalmaznia:⁹⁵ a terhelt nevét és személyi adatait; a büntetendő cselekményt, amelyre a megalapozott gyanú fennáll; a büntetendő cselekmény elkövetési helyét, idejét és körülményeit; a bűncselekmény törvényi megjelölését; továbbá a letartóztatási okokat. Nagyon fontos a konkrét tények megadása, amelyek alapján a megalapozott gyanú fennállására lehet következtetni, illetve azon okok felsorolása, amelyek miatt helyettesítő intézkedés nem rendelhető el. Mindemellett természetesen meg kell jelölni a határozatban a döntés hatályosságának idejét; tartalmaznia kell a figyelmeztetéseket, miszerint védőjét, hozzátartozóját értesítheti; az előzetes letartóztatás ideje alatt védő igénybevétele kötelező; felhívják a terhelt figyelmét, hogy a határozat ellen panasszal élhet és a letartóztatás teljes időtartama alatt kérelmezheti a szabadon bocsátását. Ha a bíróság a letartóztatás fenntartása során a korábbi okokat egyszerűen megismétli, vagy automatikusan, kritika nélkül átveszi az ügyészi indítvány indokolását, az nem tekinthető az indokolási kötelezettség teljesítésének.⁹⁶ A terhelt panaszában az alábbi okokra hivatkozhat: a letartóztatás jogtalanul került elrendelésre, a határozat hiányos (nincsen konkrét tényekkel alátámasztva); a döntés óta az ügy körülményeiben jelentős változás következett be. Az előzetes letartóztatás kiszabása elleni panasz kiváltja az egy hónapos felülvizsgálati határidőt, a fenntartás elleni panasz pedig kiváltja a következő két hónapos felülvizsgálati határidőt, mivel ilyen panasz esetén vizsgálja a bíróság a letartóztatási okok fennállását is.⁹⁷

V. A letartóztatási tárgyalás

Ausztriában a közvetlenség elve meghatározott esetekben a nyomozati szakban is érvényre kerül. A bíróság nemcsak a letartóztatás elrendeléséről dönt közvetlen, személyes meghallgatás útján, hanem a későbbiekben is, annak meghosszabbítása során. Letartóztatási tárgyalás megtartását a terhelt szabadon bocsátási kérelem benyújtásával indítványozhatja. E kérelemről a bíróságnak haladéktalanul kell döntenie.⁹⁸ De a bíróság hivatalból is kitűzheti a tárgyalás megtartását az alábbi esetekben: a felülvizsgálati idő letelte előtt (1); ha a terhelt a szabadon bocsátását indítványozza és az ügyész ezzel el-

⁹³ 176. § 1. bek.

⁹⁴ FABRIZY 2011, 442. p.

⁹⁵ 174. § 3. bek.

⁹⁶ BERTEL – VENIER 2012, 485. p.

⁹⁷ BERTEL – VENIER 2012, 486. p.

⁹⁸ FABRIZY 2011, 447. p.

lentétes állásponton van (2); ha házi őrizet elrendelését a terhelt vagy az ügyész indítványozta és erről a bíróságnak haladéktalanul döntenie kell (3); ha a bíróság az előzetes letartóztatás fenntartásában kételkedik (4). A bíróság a tárgyalást megelőzően a nyomozó hatóságot további nyomozási cselekmények elvégzésére utasíthatja.⁹⁹

A letartóztatási tárgyalás kontradiktórius, nem nyilvános tárgyalás, amelyen az ügyész, a terhelt és védője, a rendőrség, illetve az ideiglenes pártfogó vehet részt.¹⁰⁰ A terheltet a tárgyalásra elő kell vezetni, kivéve, ha ez betegsége miatt nem lehetséges (ez esetben képviselője vehet részt). Az ügyész távollétében lefolytatható a tárgyalás, de a bíróság elsődlegesen megpróbálja az ügyészt elérni és jelenlétét elősegíteni. A tárgyaláson elsőként az ügyész előadja indítványát a letartóztatás fenntartására vonatkozóan és indokolja azt. Amennyiben az ügyész nem konkrét indokokat ad elő, hanem csupán a már korábban megjelölt okokat ismétli meg, akkor az indítványát el kell utasítani. Ezt követően nyílik meg a válaszadás joga a terhelt és képviselője részére. A bíróság a tárgyaláson a terheltet kihallgatja és amennyiben szükséges, a pártfogó felügyelőhöz is intézhetnek kérdéseket. Továbbá az ügyész és a terhelt az akták kiegészítését kérheti. A tárgyalás menetéről jegyzőkönyvet készítenek, amely minden lényeges körülményt, legfőképpen a felek indítványait tartalmazza.¹⁰¹

A bíróság jogosult a tárgyaláson hivatalból vagy indítványra tanúkat kihallgatni vagy más bizonyítás felvételét elrendelni, amennyiben a letartóztatás megítéléséhez szükséges. Fontos megjegyezni, hogy a letartóztatási tárgyaláson a bizonyításfelvétel kizárólag a letartóztatási okok fennállására/hiányára, megalapozott gyanú fennállására és az alternatív kényszerintézkedés alkalmazásának lehetőségére korlátozódik.¹⁰² A terheltet/vagy védőjét megilleti az utolsó szó joga. Ezt követően hozza meg a bíróság a döntését a letartóztatás elrendeléséről vagy fenntartásáról, amelynek tartalmi elemeit a 173. § 3. bekezdés tartalmazza. A nyomozati szakban folytatott letartóztatási tárgyalás a szóbeliség és közvetlenség elvének érvényesülése miatt álláspontom szerint alkalmas arra, hogy a letartóztatás elrendelése, illetve fenntartása során a bíró személyes meggyőződése alapján, indokolt döntést hozhasson, ezáltal elkerülve az írásbeliség okozta automatizmust.

VI. A letartóztatás határideje – felülvizsgálati határidők

A felülvizsgálat egy olyan intézmény, amely a bíróságot arra sarkallja, hogy a letartóztatás feltételeit az eljárás alatt folyamatosan megvizsgálja. Ebből kifolyólag a határozat, amellyel az előzetes letartóztatást kiszabják vagy fenntartják, csak meghatározott ideig érvényes (*Haftfrist*), amely határidőt a határozatban megjelölik. A törvényileg meghatározott idő leteltét megelőzően tárgyalást kell tartani (*Haftverhandlung*) vagy a terheltet szabadon kell engedni. A letartóztatás időtartama a letartóztatás elrendelésétől számított

⁹⁹ 176. § 1. bek.

¹⁰⁰ SEILER 2009, 158. p.

¹⁰¹ BERTEL – VENIER 2012, 491. p.

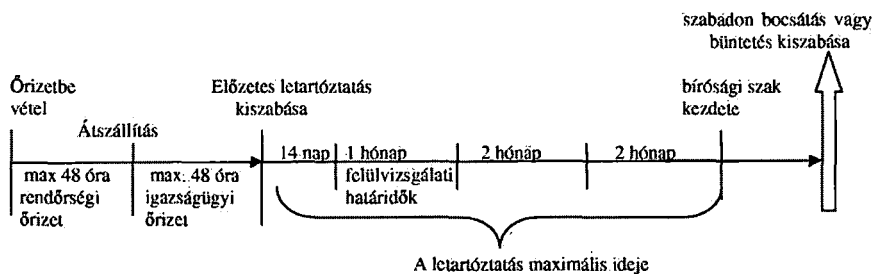
¹⁰² SCHWAIGHOFER 2008, 345. p.

14 nap.¹⁰³ Az elrendeléskor a terheltnek két választása van: vagy panasszal él a határozat ellen vagy kivárja az első letartóztatási tárgyalást és a tárgyaláson hozott számára kedvezőtlen döntés ellen nyújt be panaszt. A tárgyaláson fenntartott letartóztatás a fenntartásától számított 1 hónapig tart; ezt követően pedig minden további fenntartásától számított 2 hónapig.

A letartóztatási tárgyalás elhalasztására abban az esetben kerülhet sor, ha a tárgyalás megtartása a törvényben meghatározott határidő leteltét megelőzően váratlan és elkerülhetetlen akadály miatt nem lehetséges. Ekkor a tárgyalást a határidő leteltét követő három nap valamelyikére kell kitűzni. Ebben az esetben a letartóztatás felülvizsgálati határideje ennek megfelelően meghosszabbodik.¹⁰⁴ Nem tekinthető váratlan és elkerülhetetlen akadálynak, ha a bíróság hibájából kifolyólag nem tartható meg a tárgyalás (pl. nem biztosítanak idejében tolmácsot a terhelt részére).¹⁰⁵ Amennyiben már két letartóztatási tárgyalásra sor került, abban az esetben a terhelt a további tárgyalásokról lemondhat. Ilyen esetben a letartóztatás további fenntartásáról, illetve megszüntetéséről a bíróság iratok alapján dönt.¹⁰⁶ A vádirat benyújtását követően a letartóztatás elrendelését vagy fenntartását elrendelő végzés hatályossága a törvény által nem korlátozott, azaz nincs törvényileg szabályozott felülvizsgálati határidő. Letartóztatási tárgyalásra ezt követően csak akkor kerül sor, amennyiben a terhelt szabadon bocsátását indítványozza és erről a főtárgyaláson haladéktalanul (14 napon belül) nem lehet dönteni.¹⁰⁷

1. ábra

A fogva tartásra vonatkozó felülvizsgálati határidők:

¹⁰³ BERTEL – VENIER 2013. 373. p.

¹⁰⁴ SEILER 2009, 158. p.

¹⁰⁵ BERTEL – VENIER 2012, 488. p.

¹⁰⁶ 175.§ 4. bek.

¹⁰⁷ FABRIZY 2011, 445. p.

VII. Az előzetes letartóztatás maximális időtartama

A soron kívüli eljárás és az arányosság követelményének érvényesülése mellett a letartóztatás maximális határidejének törvényi meghatározása biztosítja a terhelt alapvető jogainak érvényesülését. A főtárgyalás megkezdéséig a letartóztatás időtartama a következő határidőket nem lépheti túl: ha a terheltet kollúzió veszélye miatt helyezték előzetes letartóztatásba, akkor maximálisan 2 hónapig tartható letartóztatásban. Tovább is fenntartható a letartóztatás, ha kollúzió mellett más letartóztatási ok is fennáll, de a két hónap leteltét követően a kollúzió veszélyére már nem lehet hivatkozni.¹⁰⁸ Felvetődhet a kérdés, hogy mivel főszabály szerint a letartóztatásra vonatkozó maximális határidők a főtárgyalás kezdetéig érvényesek, mi történik abban az esetben, ha 2 hónapon belül megkezdtek a tárgyalást, de a két hónap letelte után is fenntarthatónak tartják ezen okra hivatkozva a letartóztatást, ugyanis a tárgyalási szakban főszabály szerint már nem érvényesülnek a maximális határidők. Azaz a határidő leteltét követően megállapítható-e kollúzió veszélye vagy sem? E kérdésre a válasz a törvény szövegének teleologikus értelmezésével adható meg *Schwaighofer* és *Venier* szerint.¹⁰⁹ Ugyanis a jogalkotó célja e rendelkezéssel egyértelműen az volt, hogy az előzetes letartóztatás kollúzió veszélye esetén ne legyen fenntartható 2 hónappal tovább. A hatóságoknak törekedniük kell arra, hogy e határidőn belül e letartóztatási ok megállapíthatóságát kiküszöböljék, például az érintett tanúkat, szakértőt kihallgassák, bizonyítékokat begyűjtsék, hogy ezáltal az nyomozás adatainak terhelt általi hamisítása, befolyásolása kizárható legyen. A törvényalkotó e két hónapos határidőt minden körülmények között elegendőnek tartja e hatósági kötelezettség teljesítésére.

További szabályként érvényesül, hogy amennyiben vétség elkövetésének megalapozott gyanúja áll fenn a terhelt ellen, akkor legfeljebb 6 hónapig tarthat a letartóztatás, ha pedig bűncselekmény gyanúja miatt folyik az eljárás, legfeljebb 1 évig. A maximális határidő két év, ha olyan bűncselekmény gyanúja miatt indult a büntetőeljárás, amelyre a törvény minimum 5 éves szabadságvesztés büntetését ír elő.¹¹⁰ A fiatalkorúakra eltérő határidők vonatkoznak (3 hónap, illetve bűncselekmény esetén maximum 1 év).¹¹¹

Továbbá hat hónapon túl csak akkor tartható fenn a letartóztatás, amennyiben a nyomozás különös nehézségére vagy egyéb körülményeire tekintettel az eljárás tárgyát képező bűncselekmény súlyára nézve ez elkerülhetetlen.¹¹² A meghosszabbítás idejéről a törvény nem rendelkezik. A letartóztatás meghosszabbítását konkrét tényekkel kell megindokolni, ellenkező esetben megállapítható az alapjogsértés az Alapjogi panaszcsoportról szóló törvény 7. szakasza alapján. Amennyiben a maximális határidő letelt, és a nyomozási szak még nem fejeződött be, akkor a terheltet szabadon kell engedni. Csak abban az esetben lehet ismét letartóztatni, ha a tárgyalás lefolytatásához feltétlenül szükséges. Ez esetben a fogva tartás mindenkor maximálisan hat további hétre történhet.¹¹³

¹⁰⁸ MAYERHOFER – SALZMAN 2011, 590. p.

¹⁰⁹ SCHWAIGHOFER, KLAUS – VENIER, ANDREAS: *Höchstdauer der Untersuchungshaft wegen Verdunkelungsgefahr*. in: Österr. Juristen-Zeitung (ÖJZ) 2013/02. 63. p.

¹¹⁰ 178. § 1. bek

¹¹¹ JGG 35. § 3. bek.

¹¹² 178. § 2. bek.

¹¹³ BERTEL – VENIER 2012, 498. p.

A letartóztatás határidejének kezdőpontja az előzetes letartóztatás elrendelésének ideje, nem pedig az őrizetbe vétel kezdete. Hasonlóképpen a magyar szabályokhoz sajnálatos módon nem veszik figyelembe az őrizetbe vétel időtartamát sem a maximális határidők számításánál, sem pedig az előzetes fogvatartás beszámításánál a kiszabott szabadságvesztés büntetésbe. A letartóztatásra törvényi maximum csak a főtárgyalás megkezdéséig érvényesül, azt követően csak az arányosság alapelve szab korlátot.¹¹⁴ Ugyanakkor a terhelt érdeke továbbra is az, hogy fogva tartását megszüntessék. Ennek érdekében a tárgyalás során végig jogában áll szabadon bocsátását indítványozni, amelyről a bíróságnak haladéktalanul döntenie kell a letartóztatás feltételeinek vizsgálatával. Amennyiben rendes tárgyaláson ez nem lehetséges, letartóztatási tárgyaláson (*Haftverhandlung*) hozza meg a döntését.

VIII. A letartóztatás megszüntetése

Az előzetes letartóztatás megszüntetése során a következő alapelveknek kell érvényre jutniuk: Egyrészt fontos garanciaként érvényesül a soron kívüli eljárás követelménye (*Beschleunigungsgebot*), miszerint a törvény minden büntetőeljárásban résztvevő hatóság kötelezettségként határozza meg annak biztosítását, hogy a terhelt letartóztatása a lehető legrövidebb ideig tartson. A nyomozó hatóságoknak a nyomozást soron kívül kell véghezvinniük.¹¹⁵ Fontos kiemelni, hogy a terhelt alapvető jogát a szabadságra nem csak azzal sérthetik meg, hogy aránytalanul elhúzódik az eljárás, hanem azáltal is, hogy megsértik a soron kívüli eljárás követelményét, pl. a rendőrség nem haladéktalanul ellenőrzi a terhelt alibijét, vagy az ügyész nem nyújtja be állásfoglalását megfelelő időben a házi őrizet elrendeléséről, vagy a bíróság hónapokat vár egy szakértői véleményre, anélkül, hogy figyelmeztetné a szakértőt. De ha az előzetes letartóztatásban lévő terhelt védőjének késve biztosítják a nyomozási iratokat, ezáltal megsértik a soron kívüli eljárás követelményét, az alapjogsérelem megállapítható.¹¹⁶ További követelmény, hogy az előzetes letartóztatás lényegesen rövidebb ideig tartható fenn, mint a várható büntetés. Ugyanis nem helytálló az előzetes letartóztatás, ha annak tartama a várható büntetés háromnegyedét már túllépte.¹¹⁷

Másrészt az arányosság követelménye (*Verhältnismäßigkeitsgebot*), amely alapján a terheltet azonnal szabadon kell bocsátani és az enyhébb intézkedést megszüntetni, amint a letartóztatás vagy az enyhébb eszköz alkalmazásának feltételei nem állnak fenn vagy fenntartásuk aránytalan lenne.¹¹⁸ Az előzetes letartóztatás megszüntetésére kerülhet sor, amennyiben az ügyész indítványozza a bíróságnál a terhelt szabadon bocsátását, illetve az enyhébb kényszerintézkedés megszüntetését. Ugyanis az ügyész akaratára ellenére

¹¹⁴ SCHWAIGHOFER 2008, 343. p.

¹¹⁵ KIRCHBACHER, KURT: *Das neue Haftrecht. Untersuchungshaft.* in: Österr. Juristen-Zeitung (ÖJZ) 2008/07. 272. p.

¹¹⁶ FABRIZY 2011, 451. p.

¹¹⁷ BERTEL – VENIER 2012, 495. p.

¹¹⁸ 177. § 2. bek.

senkit sem lehet letartóztatásban tartani vagy a fogva tartást elrendelni.¹¹⁹ Továbbá meg kell szüntetni a személyi szabadság elvonását, amennyiben a letartóztatás enyhébb eszközzel is helyettesíthető (173. § 4. bek.), e rendelkezés az arányosság követelmények megjelenése a törvényben. Amennyiben az ügyész az enyhébb eszköz megváltoztatását kéri (vagy a terhelt indítványozza a letartóztatás megszüntetését és az ügyész ennek elmentmond), akkor a bíróság dönt a kérdésről. A döntés elleni panaszt a tudomásszerzéstől számított 3 napon belül kell benyújtani.¹²⁰ Ha a terhelt szabadon bocsátását indítványozza (szabadon bocsátási indítvány=*Enthaftungsantrag*) és az ügyész ezzel ellentétes állásponton van, akkor a bíróság letartóztatási tárgyaláson dönt a kérdésben. Amennyiben az áldozat ezt indítványozza, akkor őt a terhelt szabadon bocsátásáról hozott döntésről (indokaival és a terhelt számára előírt enyhébb intézkedés megjelölésével) haladéktalanul értesíteni kell.¹²¹ Emellett nem tartható fenn a letartóztatás, amennyiben annak nem állnak fenn a feltételei vagy maximális határideje lejárt. Ha a megalapozott gyanú hiányzik, ez esetben csak akkor lehet újból letartóztatást foganatosítani, ha valamely új körülmény merül fel a nyomozás során, amely indokolja ezt.

IX. A jogorvoslati rendszer

1. Jogorvoslat a letartóztatás elrendelése ellen

A terhelt a bíróság döntése ellen panasszal élhet (174. § 4 bek), amelyet a tartományi ítélőtáblához kell benyújtania írásban vagy elektronikus módon.¹²² Nem érvényesül az újítási tilalom (*Neuerungsverbot*), azaz a tartományi ítélőtábla (*Oberlandesgericht*) a döntése során olyan új tényeket és körülményeket is figyelembe vehet, amely a megtámadott határozat meghozatalát követően merült fel vagy került tudomásra.¹²³ A panasz benyújtására nyitva álló határidő 14 nap, amely a megtámadott határozat kihirdetésével veszi kezdetét.¹²⁴ Ha a terhelt az előzetes letartóztatás elrendelése ellen nyújt be panaszt, eltekintenek a 14 napon belül tartandó letartóztatási tárgyalástól és a tartományi ítélőtábla fog dönteni a panaszról. Ezáltal elkerüljük, hogy párhuzamosan járjon el a tartományi ítélőtábla (a panasz miatt) és a tartományi törvényszék (egyesbíróként eljárva a letartóztatási tárgyalás miatt).¹²⁵ Ha a terhelt a panaszt az 1 hónapos felülvizsgálati határidőn belül nyújtja be (azaz a 14 napon belül hozott döntés ellen, amely fenntartotta a letartóztatást), akkor a panasz elbírálása helyettesíti az 1 hónap végén tartandó tárgyalást, ugyanez érvényesül a későbbiekben benyújtott panasz esetén is (tehát a 2 hónapos felülvizsgálati időnél). Egy további módja a letartóztatás felülvizsgálatának, a letartóztatás

¹¹⁹ HOLLAENDER 2007, 41. p.

¹²⁰ BERTEL – VENIER 2012, 496. p.

¹²¹ FABRIZY 2011, 452. p.

¹²² HOLLAENDER 2007, 35. p.

¹²³ MAYERHOFER – SALZMAN 2011, 578. p.

¹²⁴ 88. § 1. bek.; FABRIZY 2011, 442. p.

¹²⁵ BERTEL – VENIER 2012, 486. p.

tott vádirat ellen benyújtott óvása. A tartományi ítélőtábla az előzetes letartóztatásban lévő terhelt által benyújtott óvás esetén hivatalból felülvizsgálja a letartóztatás feltételeit.¹²⁶

2. Jogorvoslat a letartóztatás fenntartása ellen

Az osztrák törvény lehetővé teszi az ún. letartóztatási panaszt, amelyet a határozat kihirdetésétől számított 3 napon belül be kell nyújtani az elsőfokú bíróságnál. (176.§ 5. bek) A panaszban pontosan meg kell határozni a megtámadott határozatot és megjelölni a jogsértés mibenlétét.¹²⁷ A jogorvoslati bíróság (*Oberlandesgericht*) lehetőséget ad továbbá a vádhatóság számára, saját állásfoglalásának a benyújtására. A panaszról a döntését nem nyilvános ülésen hozza meg.¹²⁸ Amennyiben a panasz elkésett vagy nem a jogosult nyújtotta be, vizsgálat nélkül elutasításra kerül. Ez esetben sem érvényesül az újítási tilalom (*Neuerungsverbot*), azaz a döntés során olyan új tényeket és körülményeket is figyelembe vehet a bíróság, amely a megtámadott határozat meghozatalát követően merült fel vagy került tudomásra.¹²⁹ További szabályként érvényesül, hogy a bíróság a panaszokat nem kapcsolhatja össze, azaz a terhelt hátrányára nem változtathat meg olyan határozatot, amely ellen nem emeltek panaszt. (89. § 2. bek) Amennyiben a bíróság úgy dönt, hogy a terhelt előzetes letartóztatását megszünteti és az ezt megalapozó körülmények olyan vádlott társánál is fennállnak, aki nem nyújtott be panaszt, akkor a bíróság úgy tekinti, mintha ő is benyújtotta volna (*beneficium cohaesionis*).¹³⁰ A bíróság az elsőfokú bíróságtól vagy az ügyészségtől további felvilágosítást kérhet, amelyet 7 napon belül teljesíteni kell. (89. § 5. bek) Amennyiben a rendes jogorvoslati lehetőségeket kimerítették, akkor a tartományi ítélőtábla döntése ellen rendkívüli jogorvoslatként az alapjogi panasz biztosított, amelyet a legfelsőbb bíróság bírál el az alapjogi panaszról szóló törvény alapján (BGBl 1992/864.).¹³¹

3. Alapjogi panasz

Szövetségi törvény a legfelsőbb bírósághoz benyújtandó panaszról a személyi szabadság megsértése miatt (röviden Alapjogi panaszról szóló törvény: *Grundrechtsbeschwerdegesetz*, rövidítve: GRBG) lehetővé teszi a legfőbb bírói fórum előtti jogorvoslat lehetőségét. Az alapjogi panasz egy olyan jogorvoslati eszköz, amelynek igénybe vétele csak a rendes jogorvoslat kimerítését követően lehetséges, ezáltal de facto egy harmadik felülvizsgálati fórum nyílik meg. Fontos megjegyezni, hogy a törvény kizárólag a személyi szabadság sérelme esetére biztosít védelmet, de más alapjog, mint például a

¹²⁶ 214. §

¹²⁷ FABRIZY 2011, 449. p.

¹²⁸ 89. § 1. bek.

¹²⁹ HOLLAENDER 2007, 40. p.

¹³⁰ HOLLAENDER 2007, 40. p.

¹³¹ KIRCHBACHER, KURT: *Das neue Haftrecht. Untersuchungshaft.* in: Österr. Juristen-Zeitung (ÖJZ) 2008/07. 271 p.

házi jog vagy a magántitok megsértése ellen már nem.¹³² A GRBG leszögezi, hogy az érintett a személyi szabadságát megsértő határozat miatt, a rendes jogorvoslati eszközök kimerítése után alapjogi panaszt nyújthat be a legfelsőbb bírósághoz.¹³³ E rendelkezés nem vonatkozik a szabadságvesztés büntetés kiszabására és végrehajtására, illetve a megelőző intézkedésekre (büntetendő cselekmények miatt).¹³⁴

Az alapjogi panasz benyújtásának alapvető *feltétele* a rendes jogorvoslati eszközök kimerítése, amely alapján csak olyan tényre lehet hivatkozni, amelyet korábbi jogorvoslat során már megjelöltek.¹³⁵ A törvény az alapjogsértés négy esetét határozza meg: ha a letartóztatás elrendelése vagy fenntartása az intézkedés céljához képest aránytalan (1); ha a letartóztatás tartama aránytalan (2); illetve ha a letartóztatás feltételei, így a gyanú foka vagy a letartóztatási okok jogtalanul kerültek megállapításra (3) vagy a letartóztatás elrendelésénél vagy fenntartásánál a törvény előírásait jogtalanul alkalmazták (4).¹³⁶ Továbbá az is személyi szabadság megsértésének minősül, ha a személyi szabadság elvonásáról szóló döntést megkéskve hozták, azaz a soron kívüli eljárás követelményét sértették meg az eljárás során. Ugyanis az eljáró bíróságnak mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy a letartóztatás a lehető legrövidebb ideig tartson. Ha e követelménynek nem tesznek eleget, akkor megállapítható a jogsértés. Szigorú alkotmányossági vizsgálat érvényesül, a legfelsőbb bíróság akkor is megállapítja az alapjog sérelmét, ha az eljáró bíróság nem tett meg mindent, hogy a letartóztatás a lehető legrövidebb ideig tartson.¹³⁷ Az arányosság követelményének fokozott biztosítása jelenik meg a legfelsőbb bíróság döntéseiben, miszerint az is jogsértésnek tekinthető, ha az eljáró bíróság későn rendelte el valamely alternatív kényszerintézkedés alkalmazását, jöllehet az úgy körülményei már korábban is indokolták tették a letartóztatás mellőzését.¹³⁸

A GRBG második szakaszában csak példálózó felsorolást ad a releváns alapjogsértésekről, de még további esetkörökben is megállapítható a személyi szabadság megsértése. Így például jogsértő, ha a letartóztatott terhelt védője számára egyáltalán nem vagy csak késve biztosítja a hatóság az ügy irataiba való betekintést. Egy további esetet képez az is, ha kizárólag tagadó vallomása miatt tartják fogva a terheltet, vagy ha ügyészi indítvány nélkül rendelték el az előzetes letartóztatást.¹³⁹ A törvény negyedik és ötödik paragrafusában rendelkezik az ide vonatkozó eljárási szabályokról. A panaszt a megtámadott határozat meghozataláról való tudomásszerzést követő vagy az írásbeli értesítés megküldésétől számított *14 napon belül* lehet benyújtani az első fokon eljáró bíróságnál, amely nem bír halasztó hatállyal. Azonban akkor is határidőben benyújtottnak tekintik, ha 14 napon belül a legfelsőbb bíróságnál vagy a megtámadott határozatot hozó bíróság-

¹³² SCHROLL, HANS VALENTIN – SCHILLHAMMER, ERNST: *Rechtsmittel in Strafsachen*. Manzsche Verlag- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 2014. 149. p.

¹³³ BERTEL – VENIER 2013, 386. p.

¹³⁴ SEILER 2009, 162. p.

¹³⁵ FLORA, MARGARETHE: *Das Neuerungsverbot und die Erschöpfung des Instanzenzuges im Grundrechtsbeschwerdeverfahren*. in: JBl 2001. Heft 2. 123. Jahrgang 90. p.

¹³⁶ WESSELY 2005, 97. p.

¹³⁷ SEILER 2009, 163. p.

¹³⁸ SCHROLL – SCHILLHAMMER 2014, 164. p.

¹³⁹ SCHROLL – SCHILLHAMMER 2014, 166. p.

nál nyújtják be. A beérkezett panaszt és az érintett ügy iratait haladéktalanul meg kell küldeni a legfelső bíróságnak.

A panaszban elő kell adni azon okokat, amely a jogsértést igazolhatják, azaz meg kell jelölni magát a jogsértést és a megtámadott határozatot. Az indokoknak konkrét tényeken kell alapulniuk, illetve konkrét jogszabályhelyek megjelölését kell tartalmaznia. Továbbá elvárás a megfelelő színvonalú érvelési technikák alkalmazása, tehát kizárólag csak ügyvéd igénybevételevel lehet a panaszt benyújtani.¹⁴⁰ A legfelső bíróság nem nyilvános ülésen, három bíróból álló tanácsban dönt. A döntésben megállapítják történetileg jogsértés és amennyiben igen, akkor a megtámadott határozatot hatályon kívül helyezik. Amennyiben a panaszt helybenhagyják, akkor a bíróság kötelezettsége a legfelsőbb bíróság döntése szerinti jogállapotot kialakítani, ez esetben az eljárás költségei az államot terhelik.¹⁴¹

X. Kártalanítás a jogtalan fogva tartásért

Amennyiben az állam a jogtalan fogva tartással kárt okozott, köteles azt megtéríteni. Az állam ilyen irányú kötelezettségének kikényszeríthetősége érdekében született meg 2005-ben a büntetőjogi tárgyú kártalanítási törvény (*Strafrechtlichen Entschädigungsgesetz*). Továbbá az osztrák szövetségi alkotmány 7. cikkében kimondja, hogy minden jogellenes fogva tartás kivétel nélkül kártalanítást alapoz meg. Kártalanítási igény csak akkor áll fenn, ha az érintett személy személyi szabadságát belföldön vonták el jogtalanul vagy belföldi hatóság fogyanatosította azt. A kártalanítás körében megtérítik az adott személy minden vagyoni hátrányát és emellett megfelelő mértékben a nem vagyoni kárát is kielégítik (*Schmerzensgeld*).¹⁴² Kártalanítás esetei: törvényellenes fogva tartás: amikor a károsultat törvényi alap nélkül vetették börtönbe; a jogtalan előzetes fogva tartás és a jogtalan büntetés kiszabás. Kártalanítási igény benyújtására nyitva álló határidő 3 év, attól az időponttól számítva, amikor minden kártalanítási feltétel ismertté válik.¹⁴³

XI. De lege ferenda javaslatok

Az előzetes letartóztatás Ausztriában érvényesülő szabályainak bemutatását követően fontosnak tartok néhány olyan rendelkezést kiemelni, amelyek átültetése a magyar jogrendszerbe megfontolás tárgyát képezheti. Egyik legfontosabb alapjogvédő szabály véleményem szerint az *alapjogi panasz* benyújtásának lehetősége, ugyanis ezáltal a *személyi szabadság hatékonyabb védelmére* van lehetőség. Sajnálatos módon hazánkban jelenleg nem lehetséges előzetes letartóztatás tárgyában hozott döntéssel szemben alkotmányjogi panaszt előterjesztani, mivel nem tekinthető az Abtv. 27. §-a alapján ügydöntő határozatnak, ellentétben az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatával,

¹⁴⁰ HOLLAENDER 2007, 81. p.

¹⁴¹ SCHROLL – SCHILLHAMMER 2014, 170. p.

¹⁴² BERTEL – VENIER 2013, 693. p.

¹⁴³ SEILER 2009, 164–166. pp.

amely önálló ügynek tekinti a kényszerintézkedésekről szóló bírói döntéseket. Egyetértve Lévay Miklós alkotmánybíró 3002/2014. (I.24.) számú alkotmánybíróági határozatához csatolt különvéleményével¹⁴⁴ úgy gondolom, hogy a jelenleg hatályos szabályozás értelmében a magyar Alkotmánybíróság nem tudja betölteni megfelelően alapjogvédő funkcióját. Ha az osztrák alapjogi panaszhoz hasonló lehetőség rendelkezésre állna hazánkban is, a jogsérelmek jelentős része orvosolhatóvá válna jogrendszerünkben, elkerülve a strassbourgi Bíróság marasztaló döntéseinek nagy számát.¹⁴⁵

Mindemellett figyelemre méltó az osztrák StPO-ban a *soronkívüliség elvének* fokozott megjelenése, hiszen mind az általános alapelvek között megtalálható e követelmény, illetve kiemelten is érvényesül az előzetesen fogvatartott terheltekre vonatkozóan. Fontos alapjogi garancia továbbá, hogy a terhelt alapjogi panasszal is élhet, amennyiben a hatóságok nem tesznek meg mindent a letartóztatás tartamának csökkentése érdekében, ezáltal a nyomást gyakorolva az eljáró szervekre, hogy ténylegesen be is tartsák e kötelezettségüket. Véleményem szerint az *arányosság követelményének* nagyobb fokú érvényesülése érdekében megfontolandó lehetne annak a rendelkezésnek az átvétele is, hogy a bíróságnak az előzetes letartóztatást elrendelő vagy fenntartó határozatában indokolási kötelezettsége legyen arra vonatkozóan, miért nem helyettesíthető a letartóztatás más, alternatív kényszerintézkedéssel. Ezeken felül az StPO azon szabálya, amely a *kollúzió veszélye* esetén az előzetes letartóztatás időtartamát két hónapban maximálja, megoldás lehet egyes esetekben a letartóztatások időtartamának csökkentésére. Impozáns továbbá az osztrák Büntetőeljárás Törvény által biztosított széles lehetőség az *alternatív kényszerintézkedések* alkalmazására. Véleményem szerint az ideiglenes pártfogó felügyelet jó megoldásként szolgálhat a bűnismétlés és a szökés veszélyének megelőzése esetén. Támogatandó megoldásnak tartom a *közvetlenség elvének* fokozott érvényesülését a nyomozási szakban, így a bíróság a letartóztatás fenntartásáról a terhelt szóbeli meghallgatása után és nem csupán az iratok alapján dönt, elősegítve ezáltal az indokolt döntés meghozatalát.

Ugyanakkor a feltételesen kötelező előzetes letartóztatás szabályozása véleményem szerint semmi esetre sem tekinthető követendő példának, mivel a magas büntetési tételű bűncselekmények gyanúja esetén sem lehet a letartóztatás *még feltételesen sem kötelező*. Továbbá a *maximális határideők* vonatkozásában úgy vélem, hogy az a szabály, miszerint a letartóztatás határideje csak a tárgyalási szakig meghatározott, szintén nem követendő út a magyar jogalkotás számára. Ausztriában e rendelkezés azért nem jelent problémát, mivel a megfelelő jogorvoslati rendszer biztosítja az indokolatlanul hosszú letartóztatások elkerülését. Magyarországon véleményem szerint ameddig az arányosság követelménye és a soronkívüliség érvényesülése nem biztosított megfelelő alapjogvédelmi garanciákkal, addig ily módon nem határozható meg a letartóztatás maximális időtartama.

¹⁴⁴ 3002/2014. (I.24.) AB hat., ABK 2014/2. 79, 80

¹⁴⁵ Többek között: Case Of Baksza V. Hungary (Application No. 59196/08) Judgment Of 23 April 2013; Case Of Hunvald V. Hungary (Applications no. 68435/10) Judgment of 10 December 2013; Case Of Darvas V. Hungary (Application no. 19547/07) Judgment of 11 January 2011.

NÓRA KUPECKI**DIE REGELUNGEN DER UNTERSUCHUNGSHAFT IN
ÖSTERREICH****(Zusammenfassung)**

Kaum ein anderer Rechtsbereich ist zugleich in der Theorie und in der Praxis von solcher Bedeutung wie das Recht der Untersuchungshaft, weil es in die Grundrechte stark eingegriffen wird, noch vor einem rechtskräftigen Urteil. Es ist daher Aufgabe des Strafverfahrens, durch eindeutige Regelungen Mindestmaß an Grundrechtsschutz zu gewährleisten, um eine Aushöhlung von Grundrechtspositionen zu verhindern. Daneben kann das Maß, die Qualität von einigen garantierten Vorschriften in den verschiedenen Ländern unterschiedlich sein. Damit die ungarische Strafprozessordnung diese Erwartungen anpassen kann, sind das Kennenlernen und die Berücksichtigung der ausländischen Modelle unabdingbar, die auch als Beispiel für die Gesetzgebung dienen können. Das primäre Ziel dieses Beitrags ist, die grundlegenden Normen der Untersuchungshaft in Österreich darzustellen, worüber die österreichische Strafprozessordnung in ihrem Artikel 9 verfügt. Die Persönliche Freiheit ist ein wesentliches, mehrfach geschütztes Grundrecht, denn einerseits durch Artikel 5 der Europäischen Konvention zum Schutz der Menschenrechte und andererseits durch das Bundesverfassungsgesetz über den Schutz der Persönlichen Freiheit gesichert und für die Betroffenen ein effizienter Grundrechtsschutz gewährt wird. In der Studie wird in erster Linie auf die aus der Verteidigungsperspektive relevanten Aspekte abgestellt. Daneben wird geprüft, wie die prozessualen Grundsätze während der Haft zur Geltung kommen können, im besonderen Hinblick auf die Beschleunigungsgebot und Verhältnismäßigkeit. Die Analyse wird auf die folgenden Gesichtspunkte gestützt: verfassungsrechtliche Grundlagen und die Voraussetzung der Untersuchungshaft, die Regelung der Überprüfung und die Möglichkeit der Rechtsmittel.

MASA GABRIELLA *

A magyar törvényszéki orvostan jogi szabályozásának kialakulása és története a 19. században

„A törvényszéki orvostan tudományának története a tények szigorúan rendezett sorából áll össze.”

/Kenyeres Balázs/

I. Bevezetés

A törvényszéki orvostan megjelenésének gyökerei visszavezethetők egészen a római korig. Az egyes bűncselekmények okainak elemzése már a korai évszázadokban is jelentőséget kapott, még ha nem is olyan mértékben és széles körben, mint napjainkban. Vizsgálódásom középpontjába a törvényszéki orvostan magyarországi történetét, helyzetét, szerepét, jogi szabályozottságát, valamint oktatásban való megjelenését helyezem a 19. századig bezárólag. A mai fogalmaink szerinti igazságügyi orvostan kialakulása hosszú folyamat fejleménye, melyből kis darabkát kiszakítva szeretném felvázolni ezen témakörrel kapcsolatos eddigi kutatásaim eredményeit. Hazánkban, a törvényszéki orvostan kodifikációja szempontjából lényeges kiindulópontnak tekinthető az id. Lenhossék Mihály által elkészített tervezet, ezért ezzel részletesebben is foglalkozom.

II. A törvényszéki orvostan fogalmának és szabályozásának kialakulása

A magyar törvényszéki, 1951-től igazságügyi orvostannak nevezett tudományág fejlődése a jogi és az állami élet fejlődésével áll a legszorosabb viszonyban, mely terület önállóodásához szükséges volt az alapját képező tudományok – mint az orvos- és a jogtudomány – bizonyos fejlettségi szintjének elérése.¹ Maga az elnevezés a 17. század vé-

* Ösztöndíjas PhD hallgató, Magyar Jogtörténeti Tanszék, SZTE-ÁJTK Doktori Iskola.

¹ FÖLDES VILMOS: *A magyar igazságügyi orvostan története: Igazságügyi orvostan*. 15–19. (szerk.: Somogyi Endre), Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1964. 15. p.

elleni bűncselekmények megjelenése nélkülözhetetlenné tette egyes kérdések tisztázását, melyekben az orvosok szaktudására támaszkodtak, immár egy újabb „szerepkörben”. *I. István* idejében különbséget tettek szándékos¹⁷ és gondatlan¹⁸ emberölés között, de egyik esetben sem büntették még halállal ezt a bűncselekményt, hanem súlyos pénz-büntetést, és vezeklést róttak ki a bűnösre. *IV. Béla* Zágráb részére kiadott kiváltságlevelében arról rendelkezett, hogy a sértett személy orvosa felé kielégítési kötelezettséggel tartozott a bűnelkövető. *V. István* megkülönböztetett csonkítással járó és csonkítás nélküli sebeket, illetve hasításokat. *Károly Róbert* egyik szabadságlevelében halálos, vérzéssel járó, illetve vérzés nélküli sebekről írt. A 13. században léteztek olyan rendeletek, amelyek ezekben az esetekben elvégzendő szemlékről szóltak, melyet ekkor még az adott ügyben eljáró bírák végeztek.¹⁹ Szakértői vizsgálatnak vetette alá *II. Lajos* királyunk holttestét *Mária királyné* a halálok tényleges kiderítése céljából, mely eredménye szerint a „vízbefúlás” kétséget kizáróan megállapítható volt. 1270-ben *Moys* nádor volt az, aki a sebek nagyságát, hosszát hüvelyekben határozta meg, és az egy hüvelyknyi seb okozásáért járó „váltságdíjat” 60 dénárban szabta ki.²⁰ A 19. századi orvosi látteleletekben is használták még a sérülések nagyságának, és mélységének leírására mértékegységként a hüvelyket. Az első „szakértők” hazánkban a bábák voltak, akiket hozzáértőként használtak fel a terhes nőkkel kapcsolatos eljárások során.²¹

A középkor tekintetében – bár az adatok hiányosak – azt mondhatjuk, hogy bizonyos esetekben²² igénybe vették az akkori törvényszéki orvostannal foglalkozók véleményét, szakértelmét, de hogy ez a tudás, milyen mértékű volt, és milyen fokú felkészültségen alapult, arra nincsenek pontos források.²³ A kánonjogból kiindulva azt feltételezhetjük, hogy alapvetően a halálesetekkel kapcsolatos ügyeket vizsgáltatták meg szakértőkkel.²⁴ A magzatelhajtás vagy a korai időkben más néven a gyermekűzés vagy gyermek vesztés bűncselekménye kapcsán mind a középkorban, mind pedig a kora újkorban végeztek ugyan vizsgálatokat, de az elkövetett bűntett megítélésében a tudományos vélemény szorosan összefüggött a vallásos nézetekkel. Ebből a kettősségből alakult ki, hogy az abortuszt az 1485-ben *VIII. Ince pápa* által kiadott „boszorkánybullában” már az olyan elkövetési magatartások közé sorolták, melyet a boszorkányság mellett egyben gyilkosságnak tekintettek a világi törvények alapján.²⁵ A boszorkánnyal, mint bűnelkövetővel, már *I. István I.* törvénykönyvében is találkozhatunk a 33. cím alatt, amely szerint az egyház feladata volt a bűnös nő „jobbítása”. Ha sem a bőjtölés, majd másodjára a vezekléssel egybekötött azon büntetés, hogy az egyház kulcsát rásü-

¹⁷ Szent István király Dekrétumainak Második Könyve, 16. Fejezet a szándékos emberölésről

¹⁸ Szent István király Dekrétumainak Második Könyve, 13. Fejezet az emberölésről, először is, ha történetből esik.

¹⁹ FÖLDES 1964, 15–16. pp.

²⁰ FÖLDES 1960, 148. p.

²¹ KENYERES BALÁZS: *A törvényszéki orvostan tankönyve a magyar törvényekre való tekintettel I. rész.* Universitas Könyvkiadó Társaság, Budapest, 1925b. 17. p.

²² Pl. magzatelhajtás, nemi erkölcs elleni bűncselekmények.

²³ BALOGH 2009, 76. p.

²⁴ FÖLDEVÁRY ELEK: *Törvényszéki orvosszakértői eljárás.* Nyomattatták Hunyadi Mátyás Intézetében, Budapest, 1889. 2. p.

²⁵ BATÓ SZILVIA: *A magzatelhajtás Békés vármegye törvényszéke előtt (1790–1847).* Acta Juridica et Politica, Tomus LXVI. Fasc. 1., Szeged, 2004a. 3. p.

tölték az illető személy homlokára, a mellére, és a vállai közé kereszt alakban, sem járt eredménnyel, akkor átadták a világi bíróságnak az ügyet. *Könyves Kálmán* ezzel szemben I. törvénykönyvében tagadta a boszorkányok létét, melynek következtében rendelkezett a boszorkányperek eltörléséről az 57. cím alatt.²⁶ Az első világi bírósági eljárást a boszorkánynókkal kapcsolatban I. *Ferdinánd* rendelte el 1526:6 tc.-ében, és egészen *Mária Teréziáig* szabályozták ezt a bűncselekménytípust.²⁷ A magzatelhajtás majd csak a 18. század második felében, a boszorkányperek megszűnésével határolódik el a boszorkányságtól, és a 19. század első felében az emberölés tényállásától.²⁸

Az újkor, egyfajta fordulatot hozott, mert megjelentek olyan rendelkezések, amelyek kifejezetten ezt a területet kívánták szabályozni, szükségessé téve ezzel az orvosok közreműködését.²⁹ 1656-ban III. *Ferdinánd Praxis Criminalisa* elsőként utalt jogi okmányként a szakértők kötelező igénybevételére. 1726-ból fennmaradt adatok szerint a gyilkosság és a hirtelen halál elkülönítésére már ekkor is alkalmazták a boncolási eljárást.³⁰ Az 1768-as *Constitutio Criminalis Theresiana* utasítást tartalmazott arra nézve, hogy orvost kell alkalmazni a törvényszéki eljárásoknál.³¹ 1779-ben helytartótanácsi rendelet rendelkezett arról, hogy a halottkémlelés a *chirurgusok* (sebészek) feladata, mely szabályt 1786-ban tovább szigorítanak, és az orvos, valamint a *chirurgus* mellett még egy hatósági személy, 1787-től pedig az ügyek nagy részére megyei illetőségű orvos jelenlétét is előírták a gyanús haláleseteknél. 1788-ban a hazánkban is kiadott *Ordo Criminalis* kötelezővé tette a törvényszéki orvosi eljárást. Ugyanebben az évben rendelet adtak ki a halottkémlésről, majd 1790-ben 48 órában határozták meg azt az időintervallumot, amelyen belül nem szabad eltemetni a halottakat, kivéve a járványos betegségben elhunytakat.³² Ez utóbbival próbálták meg az élve eltemetés lehetőségét kizárni. 1794-ben a holttestek vizsgálatát, illetve eltemetését szabályozták részletesen. 1827-ben előírták, hogy a halottkémek kötelesek pontos, konkrét halálokot megállapítani, illetve havonta a városi *physicusnak* (orvosnak) ezt továbbítani. Az 1800-as évek elejétől kezdték el ugyanis az egyházi anyakönyvekbe bevezetni a halált előidéző betegség, illetve ok vagy okok tényét.³³ A törvényszéki vizsgálati eljárásokra vonatkozó szabályozási törekvések közül kiemelendő az az 1830-ban, 'Utmutatás az emberi holttest törvényes orvosi vizsgálására a magyarországi physikusok, orvos-doktorok és seborvosok számokra' címmel, nyomtatásban is kiadott elaborátum, melyet id. *Lenhossék Mihály* főorvos készített el a büntetőjogi kodifikációs bizottság számára. Bár a büntetőtörvény tervezethez hasonlóan nem lépett hatályba, haladó szemléletű szabályai miatt a szakma

²⁶ BOLLA ILONA – ROTTLER FERENC (szerk.): *Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból I.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998. 12. p., 55. p.

²⁷ BATÓ SZILVIA: *Boszorkányok és /vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok? Megjegyzések a magyarországi boszorkányperek jogtörténeti kutatásához.* Jogtörténeti Szemle, 2004/1. szám, 35. p.

²⁸ BATÓ 2004a, 3. p.

²⁹ BALOGH 2009, 76. p.

³⁰ FÖLDES 1964, 16. p.

³¹ GÁSPÁR ZITA: *A törvényszéki orvostan Magyarországon a 19. század második felében.* Jogtörténeti Szemle, 2007/2. sz., 42. p.

³² Később törvényi szinten a közegészségügyről szóló 1876. évi XIV. tc. 110. §-ában jelenik meg ez a szabály

³³ KAPRONCZAY KÁROLY: *A magyarországi közegészségügy története 1770–1944.* Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom. in: Gazda István (szerk.): *Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára orvostörténeti sorozata.* Budapest, 2008. 18. p., 22–26. pp.; 46. p.

számára mindenképpen előrelépést jelentett, főként a gyakorlatban.³⁴ Lenhossék Mihály 1825-től 1841-ig volt hazánk országos főorvosa, és egyben a pesti orvosi kar igazgatója.³⁵ Az ő közreműködéséhez köthető az a helytartótanácsi rendelet 1826-ban,³⁶ mely elsőként írta elő az orvosok és a sebészek díjazását, valamint kiemelendő még, hogy 1830-ban, országos főorvosi utasításában intézkedéseket tett a kolerának az Orosz Birodalomból való „behurcolása” ellen.³⁷

1. A Lenhossék-féle tervezet

Ez a törvényszéki orvostani *instructio* deklarálta mindazokat az elméleti és gyakorlati szabályokat, amelyek a 19. század közepe felé meghatározták és pontosították a törvényszéki orvos és a törvényhatóságok, valamint tisztségviselőik feladatait. A törvényszéki orvosi vizsgálat elrendelésének egyik célja volt, hogy segítse a törvényszék bírának munkáját, valamint az egyes bűncselekmények esetében okozott sérülések vagy halál okainak helyes értékelését. A dokumentum tételesen felsorolta azokat az esetköröket, melyekben az orvosok szakvéleményének elrendelését általánosan nélkülözhetetlennek tartotta mind élő emberen, mind pedig a holttestek esetében; szabályozta a törvényhatóságok, a hatósági és orvosi személyek feladatait; a vizsgálat menetét és szempontrendszerét; illetve magának a szakvéleménynek az alakítását is.³⁸ A továbbiakban ezen iránymutatás jelentősebb elemeit szeretném majd bemutatni.

A tervezet részletezte azokat a követelményeket, amelyek fontosak voltak az orvosi jelentések és jegyzőkönyvek elkészítéséhez, valamint magának a vizsgálatnak az elrendeléséhez is. Kitért azon esetkörökre, amelyeknél szükséges³⁹ vagy nélkülözhetetlen⁴⁰ volt a törvényszéki orvosi vizsgálat elvégzése. Az egyes bűncselekmények vizsgálati tárgya tekintetében lényeges körülményeket taxatív felsorolta. Az operátum az érintett, és az esetről valamilyen módon értesült személyek kötelezettségeként kezelte a törvényszéki vizsgálatot igénylő ügyek bejelentését. Ilyenkor az illetékes törvényhatóság területén közhivatalban lévő orvosok és sebészek jártak el, mely utóbbiak nem minden esetben a diplomával rendelkező orvosok közül kerültek ki. Kivételes esetben még gyógyszerész⁴¹ is társult hozzájuk. A vizsgálat elrendeléséig eltelt idő alatti orvosi teendők is szabályozás alá kerültek. Az elaborátum szabályainak megszegése az adott ügyben eljáró orvos által, azt eredményezte, hogy az eljáró bíróság nem vette figyelembe a szakértői véleményt. A napjainkban orvosi műhibaként ismert fogalom alapjai már ekkor felmerültek a szabályozandó kérdéskörök között. A sértett mellé kirendelt orvos szakvéleményével egyidejűleg, még egy független orvosi szakvéleményére volt szükség ah-

³⁴ BALOGH 2009, 76–77. pp.

³⁵ 1841-től fog majd ez a két tisztség különválni

³⁶ Előzménye a Mária Terézia által 1770-ben kiadott GNRS (Generale Normativum in Re Sanitatis)

³⁷ KAPRONCZAY 2008, 45. p., 48. p.

³⁸ BALOGH 2009, 78. p.

³⁹ pl. erőszaktevételek, csonkítások, terhesség megszakítás

⁴⁰ pl. önkéntes esetek, ha a halál életlen bekövetkezése kizárható volt

⁴¹ mérgező bűncselekményeknél

hoz, hogy bizonyítékként legyen értékelhető a bíróság előtt.⁴² Az első ilyen ügyben lefolytatott bírói eljárás – melyről írásos feljegyzések is fennmaradtak – a 16. században történt, amikor egy kassai borbélylegényt helytelen kezelési mód alkalmazása miatt börtönre ítélték.⁴³

A legszigorúbb feltételrendszert az élő embereken végzett vizsgálatoknál írta elő a szabályzat. Véleményem szerint, mindez annak volt köszönhető, hogy egy ilyen ügyben való hiba vagy téves diagnózis, a peres eljárás fő résztvevői számára negatív következményekkel járhatott. A vizsgálatot végző orvos köteles volt megállapítani az eljárása során a sérülés nagyságát, okát, hatását, fajtáját. Mindezekből következtetéseket vont le a sérülést okozó cselekmény kimenetelére, ideértve a lehetséges elkövetési eszközt, valamint a sértett elkövetéskori fizikai és pszichikai állapotát is.⁴⁴

A tervezet a bűncselekmények közül kiemelte a mérgezés esetén elvégzendő szakmai feladatokat. A mérgezés, már az ókorban is az egyik „közkedvelt”, emberöléshez vezető elkövetési forma volt, mivel a bizonyítása komoly szakértelmet igényelt, és ritkán derült ki a valódi tettes kiléte.⁴⁵ Korai feljegyzések alapján több királyunkat – II. Gézát és III. Bélát – is megmérgezték, Zsigmond esetében pedig több kísérletet említnek a források. Ha sikerült bebizonyítani a bűncselekményt, minden esetben halállal büntették a tettest, akinek holttestét még meg is égették az akasztófa tövében elrettentő példaként.⁴⁶ Ezekben az esetekben a bírósági vegytan szakterülete nyújtott segítséget a bíróságnak, és általában gyógyszereszeket vagy kémiaiában jártas orvosokat kértek fel szakvélemény adására. Egy 1760-as ügyben *Dul Mihály* jómódú, debreceni polgár vádolta meg feleségét azzal, hogy főtt kukoricával akarta megmérgezni őt. A gyanúját arra alapozta, hogy a szokásostól eltérően túl zavarosnak találta a főtt kukorica levét, melynek következtében nem mert enni belőle. Debrecen egyik neves orvosa, *Csapó József*⁴⁷ magas színvonalú vegyészeti szakvéleménye támasztotta alá a per során a férj igazát.⁴⁸

Az alperessel vagy terhelttel kapcsolatosan két esetben emelte ki a törvényszéki orvos szerepét az *instructio*: a bíróság által az ítéletben kiszabott szankciók végrehajthatóságánál, illetve az elkövető lelkiállapotának megállapításánál. Előbbire akkor volt szükség, ha a bíróság az elkövető fizikai állapotától függő – közmunka, börtön – büntetést kívánt kiszabni a terheltre vagy az alperesre. Utóbbira pedig akkor, ha az elkövetéskori szabad akarataról vagy beszámítási képességéről kellett véleményt alkotnia a bírói fórum számára.⁴⁹ A beszámítási képesség figyelembevétele a büntetőperekben nagy jelentőséggel bírt. Több neves jogtudósunk⁵⁰ is foglalkozott a beszámítási képességet kizáró vagy enyhítő okokkal, illetve azoknak a büntetés kiszabására való hatásával.⁵¹ *Both*

⁴² BALOGH 2009, 78–81. pp.

⁴³ FÖLDES 1964, 17. p.

⁴⁴ BALOGH 2009, 82. p., 88–83. pp.

⁴⁵ BALOGH 2009, 83–84. pp.

⁴⁶ FÖLDES 1960, 150. p.

⁴⁷ 1734–1799, orvosbotanikus, Debrecen tiszti főorvosa volt, <http://tudosnaptar.kfki.hu/c/s/csapo/csapopant.html> (2014.10.20.)

⁴⁸ FÖLDES 1960, 150. p.

⁴⁹ BALOGH 2009, 85–87. pp.

⁵⁰ Szokolay István, Vuchetich Mátyás, Pauler Tivadar

⁵¹ BOTH ÖDÖN: *A beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok Szeged város reformkori büntetőjogában (1790–1848)*. Acta Juridica et Politica, Tomus X., Fasciculus 7., Szeged, 1963. 3–4. pp.

Ödön⁵² szerint, Szeged reformkori büntető ítélkezési gyakorlatában a beszámítási képességet befolyásoló okok közé tartozott: a gyermekkor; az elmebetegség és a betegség által okozott tudatzavar; az indulat; a részegség; a kényszer és fenyegetés; a tévedés és nem tudás; a vétlen (jogos) önvédelem; a fenytőjog; a jogszabály engedélye és az önszegély; a hivatásból eredő jog gyakorlása vagy kötelesség teljesítése; a gazda és mesterember parancsa, az orvos gyógyító tevékenysége a szabadság visszaszerzésére irányuló ösztön a rabszökésnél; és a hozzátartozói viszony a feljelentési kötelezettség elmulasztásánál.⁵³ Az előbbi esetkörök közül elsősorban az elmebetegség megállapítása igényelt orvosszakértői véleményt, amely megítélése hazánkban sokáig vitatott volt. A *Praxis Criminalis* hatályba léptetése után beszámítást kizáró körülménynek számított, de a joggyakorlat nehezen tudta ezt elfogadni, és csak enyhítő körülményként értékelte. Az elmebetegségre vagy öntudatzavarra gyakran az elítélt saját maga (vagy védője) hivatkozott. A városi tisztí ügyész vagy a bíró tarthatta még szükségesnek a terhelt elmeállapotának vizsgálatát.⁵⁴ Nem minden esetben vette a törvényszék igénybe az orvosi szakvéleményt. A bíróság arra a tényre hivatkozva mentette fel Szegeden 1826-ban *Dunai Katalint* az ellene felhozott bűncselekmény vádjá alól, hogy a terhelt a köztudomás szerint tébolyodott volt.⁵⁵ Jogos önvédelem kérdésköréhez kapcsolódóan, eddigi levéltári kutatásaim során egy olyan esetet találtam, ahol szerepet játszott a bírósági ítélet meghozatalában a szakértői vélemény. 1863-ben tett feljelentést Szeged városi kapitányi hivatalánál a két sértett fél, *Szabó János* és hitvese *Komlósy Rózsa*. Állításuk szerint a terhelt *Lajos József*, július 14-én egy köztük lévő szóváltás alkalmával, favillával bántalmazta őket. A vita abból keletkezett, hogy a vádlott azt állította, hogy a neki dolgozó házaspár őt a szőlője művelése közben megkárosította több szőlőtőke eltávolítása által. A vita kölcsönös verekedéssé fajult, mellyel kapcsolatban a vádlott azt vallotta, hogy csak önvédelemből ütött a vaskapával, és a sértettek támadták meg őt először. A vádlott, és a sértettek sebesüléseiről is készült orvosi látlelet. Ez alapján a vádlott sérülései a könnyű, a sértett férfié a súlyos, a sértett nőé pedig a könnyű „sérelmek” közé voltak sorolhatóak. A bíróság ítéletében úgy döntött, hogy a vádlott az önvédelemi korlátot túllépte, mivel a szakértői vélemény szerint súlyosabb sérüléseket okozott a sértett férjnek, mint az neki. Ezért úgy határozott, hogy a terhelt verekedés büntetésében bűnös, és egy hónapot kellett fogságban töltenie.⁵⁶ A részegségnek, mint beszámítási képességre hatással bíró tényezőnek, a perben való figyelembevétele alapvetően a tanúk vallomásán, valamint a vádlott önvallomásán alapult. Ezekben az esetekben még nem alkalmaztak szakértői vizsgálatokat, mint napjainkban. Az általam vizsgált 1861 utáni szegedi büntetőítéletekben is gyakran említik a részegséget, mint enyhítő körülményt. A 18 éves *Papp András* „gondatlanság és vigyázatlanság” bűne mellett elkövetett emberölési ügyében is enyhítő körülményként ítélte meg a bíróság azt, hogy a vádlott a pisztolyt,

⁵² 1924-1985, szegedi jogi kar jogtörténeti tanszékének oktatója, majd vezetője <http://www.bibl.u-szeged.hu/exhib/evfordulo/both/both.html> (2014.11.11.)

⁵³ BOTH, 128. p.

⁵⁴ BOTH, 17. p., 19. p.

⁵⁵ BOTH, 20-21. pp.

⁵⁶ Csongrád Megyei Levéltár: *Szeged Város Visszaállított Bűnfenyítő Törvényszékének iratai*. IV. B. 1122c. 14. d. 1863. 769.

amelyet csak ki akart próbálni, egy kis bor elfogyasztása után sütötte el, és okozta ezzel *Firka Antal* bádogos legény halálát.⁵⁷

Az iránymutatás előírásokat tartalmazott a terhes nőkkel, mint bűnelkövetőkkel szemben alkalmazandó szabályokra is. Mivel ebben az időben sem volt ritka a terhesség eltitkolása, a tiltott magzatelhajtás, illetve a csecsemőgyilkosság különböző módzata.⁵⁸ A terhesség megállapításának jogi vonatkozásai mellett a „túlterhesítés”, az üszögterhesség, a titkolt és színlelt terhesség pontos jeleinek megállapítása is már igen régóta foglalkoztatta az akkori hatóságokat. A korai időkben a nem kívánt terhesség megszakítására több példát találunk az egyes városok ítélezési gyakorlatából, melyek esetében az igazságügyi orvostani vonatkozás is fellelhető. Felvidéken *mercuriummal* (higany-nyal) kísérelték meg a magzat elhajtását a szakvélemény alapján, mely tettért halálbüntetés járt a terhesség és a szülés eltitkolásának bűncselekményével együtt.⁵⁹ A magzat tekintetében már ekkor is fontos kérdésnek számított, hogy életképes volt-e, illetve elveszületett-e feltehetően. A 40. héttől tekintették életre alkalmasnak az újszülöttet, és az „első kiáltást” tartották az elveszületés hallható bizonyítékának. A holttestet felboncolták ez utóbbi bizonyítására, és elvégezték rajta a tüdő úszópróbát, mellyel az első levegővétel meglétét tudták alátámasztani. Ezen bizonyítási eszköz 1670-es bevezetése hazánkban, *Rayger Károly*⁶⁰ nevéhez köthető.⁶¹ A magzatelhajtás bűncselekménye *Könyves Kálmán* idején is gyakori jelenség lehetett, mivel I. törvénykönyvének 58. pontja alatt rendelkezett a magzatokat megölő asszonyokról, akik büntetésül az esperes előtti vezeklést szabta ki.⁶² Ez a büntetés a születéskorlátozás egyik eszköze volt még a 18–19. században is, és gondatlan bűncselekménynek számított. Amennyiben a szándékosságot meg tudták állapítani, már a gyilkosság tényállásához sorolták.⁶³ Ehhez a témakörhöz kapcsolódik szorosan a gyermekgyilkosság kérdése is, amikor általában a házasságon kívül született gyermekét ölte meg az anya. Az újszülött megölését az emberölés speciális nemének tekintették és súlyosbított halálbüntetés járt érte. 1563-ban élve elásta újszülött gyermekét egy asszony, akit ezért élve eltemetéssel büntettek, és szívét egy karóval szúrták át.⁶⁴ 1769-ben, egy helytartótanácsi rendelet enyhítette az újszülött megölésének büntetési tételét hazánkban, illetve ezzel egyidejűleg a házasságon kívül teherbe esett nők védelme érdekében szülőotthonokat állítottak fel.⁶⁵ Az orvosi szakvélemény hiánya a bűncselekmény bizonyítottságának hiányához is vezethetett. Emiatt kapott felmentő ítéletet *Berczeli Katalin* napszámos Békés vármegyében, aki 1825-ben világra hozott egy valószínűsíthetően koraszülött magzatot hajnalban a szántóföldön a munka megkezdése előtt, akit egy ásóval hantolt el a búzaföldben. Feljelentették ugyan

⁵⁷ Csongrád Megyei Levéltár: *Szeged Város Visszaállított Bűnfenyítő Törvényszékének iratai*. IV. B. 1122c. 1. d. 1861. 5.

⁵⁸ BALOGH 2009, 85–86. pp.

⁵⁹ FÖLDES 1960, 152. p.

⁶⁰ 1675–1731, orvos, Belgiumban és Olaszországban gyarapította ismereteit, Pálffy Miklós nádor háziorvosa, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/r/r21248.htm> (2014.10.20.)

⁶¹ FÖLDES 1960, 150–153. pp.

⁶² BOLLA – RÖTTLER 1998, 55. p.

⁶³ BATÓ SZILVIA: „Próbált nőszemélyek”. *Magzatelhajtással vádolt nők a reformkori Békés vármegyében*. Jogtörténeti Szemle, 2007/Különszám, 115. p.

⁶⁴ FÖLDES 1960, 152. p.

⁶⁵ FÖLDES 1960, 150–153. pp.

az előjárásnál napszámos társai, és elindult ellene a per, de mivel a magzat tetemét boncolás nélkül temetette el a járási seborvos, így az ügyész nem tudott semmilyen orvosi szakvéleményre támaszkodni a magzat életképességére és korára vonatkozóan.⁶⁶

A rendtartás külön pontban szabályozta a holttestek esetében elvégzendő vizsgálatokat, illetve magát a boncolási eljárást. Utóbbit minden erőszakos halálesetnél elrendelték, függetlenül a bizonyítékoktól, és részletes jegyzőkönyvet készítettek róla. Meghatározásra kerültek a boncolás elsődleges szempontjai – mikor végezhető el, mikor kezdhető el, valamint a legfontosabb kriminális szempontok is.⁶⁷ A boncolásnak – mely a törvényszéki orvos feladatai közül a legfontosabb volt – vagyis a holttestek „felbontásának” csak a halál okának megtalálása, „kifürkészése” lehetett a célja. Ezen eljárás során a vizsgálatot végzők kötelesek voltak, minden tényt, elváltozást pontosan körülhatárolni és lejegyezni, a boncolás általános szabályainak eleget tenni, ideértve a preparátum ép-ségének megőrzését, és a vizsgálat higiéniai körülményeinek betartását is. A hullavizsgálati jegyzőkönyvbe pedig mind a holttesten megtalált jegyeket vagy az esetleges bűncselekmény ismertetőjeleit, mind pedig az orvosszakértőnek a tapasztaltak alapján kialakult véleményét rögzíteni kellett.⁶⁸ A boncolás szakszerű elvégzésére példa a következő eset. 1861-ben rendelte el Szeged városi kapitányi hivatala a boncolást *Posta Mihály* holtteste felett, arra keresve a választ, vajon a terhelt *Szőri Ferencz* üthette-e agyon. A tényállás szerint a gyanúsított a sértett halálának bekövetkezte előtt két héttel, mángorlósúllyal úgy fejbe verte – állítólagosan szerelemféltésből eredő felindulásból – hogy utána sem felkelni, sem beszélni nem tudott. A boncolást *Farkas Antal* városi seborvos és *Kocka Lajos* városi másodorvos együttesen végezte el. Részletesen leírták a holttesten található kül-, majd pedig a feltárás után, a belsérelmeket is, és legvégül a kettőt összegezve, ok-okozati kapcsolatot felállítva egy szakvéleményt fogalmaztak meg. Eszerint az elhunyt koponyáján külsőleg olyan külerőszak nyomait észlelték, mely egy koponyacsontig hatoló mély sebet okozott csontrepedéssel párosulva. A sérülés miatt az agy véredényei átszakadtak, ami agynyomás fokozódáshoz vezetett. Ezek alapján a sérülés a „feltétlen halálos sértések” közé volt sorolható. A városi tiszti ügyész kérdéseire⁶⁹ az ügyel kapcsolatosan a szakvélemény után találhatóak a válaszok a jegyzőkönyvben. Miszerint, ha rögtön orvosi ápolásban részesült volna a sértett, akkor is meghal. A sérülés ejtése egy nagy erővel alkalmazott ütéstől vagy vágástól származhatott. Ezen szakvélemény és válaszok alapján döntött a törvényszék egyrészt a bűncselekmény típusáról, másrészt a vádlott büntetéséről. A vádlottat agyonütés által elkövetett emberölésben mondta ki bűnösnek a bíróság, és háromévi börtönre – vasban, közmunkával, valamint heti kétszeri böjtöléssel súlyosbítva – ítélte.⁷⁰ Meg kell azonban jegyezni, hogy az általam eddig végzett levéltári kutatások⁷¹ során megvizsgált törvényszéki eljárás bizonyítékaul szakvéleményként készült látletelek, illetve boncjegyzőkönyvek

⁶⁶ BATÓ 2007, 115. p.

⁶⁷ BALOGH 2009, 87–90. pp.

⁶⁸ GRÓSZ 1873, 31–35. pp.

⁶⁹ 1. ha a sérülés megtörténte után azonnal orvosi ellátásban részesült volna a sértett, akkor is a halálát okozta-e volna a sebesülése; 2. a sérülés okozása feltehetőleg milyen eszközzel történhetett

⁷⁰ Csongrád Megyei Levéltár: *Szeged Város Visszaállított Bünyenyítő Törvényszékének iratai*. IV. B. 1122c. 6. d. 1862. 462.

⁷¹ Csongrád Megyei Levéltár: *Szeged Város Visszaállított Bünyenyítő Törvényszékének iratai 1861–1863*.

csekély mennyisége tartalmazott kérdéseket a vád képviselőjétől. Többnyire a tényállás tisztázáshoz szükséges válaszokra összpontosult a dokumentum a városi kapitányi hivatalt megbízása alapján, mégpedig, hogy valóban megtörtént-e az adott bűncselekmény, és oly módon, valamint olyan eszközzel-e, ahogyan azt a sértett előadta, valamint a vizsgálat alapján a sérülés vagy sértés milyen típusúnak számított.

Mindig a törvényszéki vizsgálatot végző személy kötelezettsége volt, hogy alapos szakmai tudásának birtokában, teljes és hiteles törvényszéki jelentést készítsen. A jelentésnek világosnak, egyértelműnek és jellemzően szakkifejezést nélkülözőnek kellett lennie, mert csak így válhatott felhasználhatóvá és hasznossá az igazságszolgáltatás számára. A jelentést 4 részre tagolták: a bevezetésre, amelyben a vizsgálat elrendelésére, okára vonatkozó információk szerepeltek; a történeti részre, ahol alapvetően a „látottak és tapasztaltak” kerültek összefoglalásra; a törvényszéki orvosi szakvéleményre, amelyet a tudomány elveinek és szabályainak pontos ismeretében alkotott meg az orvos; és az összegzésre, ahol a vizsgálat végrehajtásának jogszerűségét erősítették meg. Legvégül pedig a vizsgálatot végző vagy végzők aláírása, pecsétje és a dátum szolgált a hiteles jelentés alapjául. Az orvosi jelentés lényeges és perdöntő fontosságú lehetett az olyan ügyekben, amelyeknél a bíróság a peres eljárás során, szakértelmen alapuló vélemény nélkül nem tudott volna megfelelő és jogszerű ítéletet alkotni.⁷² 1863. június 30-án *Erőskövy Antal* főorvos végezte el *Katona József* sértetten, saját kérésére, az orvosi vizsgálatot a szegedi kórházban. A sértett állítása szerint, előző nap délután, *Fodor Pál* tanyáján – aki a tilalom dacára bort mért – összeszólalkozott az ástothalmi *Németh* testvérekkel, *Istvánnal*, *Péterrel* és *Mihállyal*. A vita elfajult és a testvérek bottal nagyon elverték, amelyet a segítségére siető *Katona Pál* is tanúsított a kapitányi hivatal előtt. Másnap, június 30-án, saját költségére kórházba ment. A főorvos a szakszerűen elkészített jelentésében, a bevezető részben leírta, hogy mikor és hol zajlott a sértett személy vizsgálata, és hogy nem hivatalos felkérésre, hanem a sértett saját kérésére végezte el azt. A történeti részben felsorolta és körülírta a sértett testen felfedezett sértéseket, úgymint a bal homlok hajzat kezdetétől a hajas részre félhüvelyknyi hosszú, és a kötőszövetekig hatoló roncolt szélű sebet, a nyakszirtecsont feletti felületes, félhüvelyknyi hosszú bőrsébet, valamint a bal lábon és a bal könyöktől a kézíg húzódó duzzanatot. Ezek alapján a szakvéleményében arra a következtetésre jutott, hogy a sértéseket tompa, kemény eszközzel „ejtették”. Az elsőként leírt sérülés mélysége és helyzete alapján „nagyobb erő alkalmazását” feltételezte a sértettel szemben, amely miatt ez a súlyos sértések közé volt sorolandó. Úgy nyilatkozott, hogy elszenvedett sérülés 4 hét gyógyulási időt fog igénybe venni, és 14 napi munkatehetetlenséget okoz a sértettnek. A második és a harmadik sérülés a könnyűek közé tartozott. Az összegzésben kifejtette, hogy a „szoros” vizsgálat utáni véleményét az „érett megfontolás és az orvostudomány elveivel megegyezőleg” adja a bíróság tudomására, melyet neve aláírásával hitelt érdemlően bizonyít. A legvégén a dátum és a város neve mellett a főorvos aláírta a látleletet. Nem utolsó sorban szerepelt még rajta az orvosi vizsgálat 12 Ft-os költsége, amelyet kért, hogy részére a bíróság ítélje meg az eljárás végén. A sértett fél, arra hivatkozva,

⁷² BALOGH 2009, 90–93. pp.

hogy feljelentés megtételéhez van szüksége a látéletre, utólagos költségtérítést ígért a főorvosnak⁷³

A törvényszéki orvosi jelentésre vonatkozó részletes szabályozás biztosította a törvénykezésben való részvételhez szükséges kritériumokat. Kitért itt az iránymutatás arra is, hogy a bíróság által feltett kérdésekre adott válasznak szakmailag a legmegfelelőbbnek, legprecízebbnek, de egyben közérthetőnek és világosnak kellett lennie. Említésre került az is, ha a vizsgálatot elrendelő hatóság úgy ítélte meg, hogy az eljárás szakszerű lefolytatáshoz magasabb tudományos ismeretekkel rendelkező személyre van szükség, akkor a törvényhatósági tisztiorvoshoz kellett az adott ügyet utalni. Azokban az ügyekben pedig, ahol a törvényszéki orvos jelentésének tartalmával kapcsolatosan kétségek merültek fel, vagy 2 különböző szakértőtől származó jelentés, ugyanarra a tényre nézve eltérő álláspontokat tartalmazott, a magyar királyi tudományegyetem orvoskara volt jogosult az esetet felülvizsgálni, és véleményt alkotni.⁷⁴

Pár évtizeddel később Grósz a látélettel azonosította a jelentés fogalmát, és olyan írásbeli dokumentumként határozta meg, amely törvényszéki felszólításra vagy magánkérelemre készült, és 2 részből állt: a vizsgálatnál talált és lejegyzett tényekből, valamint a szakértőnek a tudományos véleményéből.⁷⁵ Ezt az azonosítást csak részben tartom helyesnek, mert az orvosi látéletek a 19. században az esetek nagy részében követék az előzőekben ismertetett jelentés 4-es tagolását, valamint nem mindig beszélhetünk „szakértő orvosról” az elvégzett vizsgálat szempontjából. Gyakran városi sebészek vagy orvosok, esetlegesen bábák voltak az elsődleges „tényleírók”, akik véleményét megerősítés nélkül nem igazán vették figyelembe a bírósági eljárás során bizonyítékként. Ilyen megerősítés volt az adott területen illetékes főorvos aláírása a látéleten, mellyel igazolta az abban foglaltak helyességét, vagy pedig ügyészi hivatali felszólításra külön vizsgálatot végzett, melyet általában pótlátéletként csatoltak a periratokhoz. 1862-ben Szegeden a büntető törvényszék *Bárkányi Antal* megveretése ügyében a látélet felülvizsgálatát rendelte el *Erőskövy Antal*⁷⁶ főorvos által október 18-án, mivel úgy ítélte meg, hogy a két orvostudor, *Herczl Lipót*⁷⁷ és *Altner Ármin*⁷⁸ együttes szakvéleménye, amely október 11-én készült, nem tartalmazott elegendő és egyértelmű információt a sértett állapotára nézve. Vizsgálatuk alapján a sértett mellkasának felszínén talált jobb kulcsont alatti sérülések hegesnek minősültek a jobb combcsonton lévőekkel együtt, de a gyomor környéke dagadt, érintésre fájdalmas volt. A vizsgált személyt lázas állapotban találták, aki nehezen vette a levegőt, és tetemes mennyiségű vért köpött. A látélet szerint a külsérelmi nyomok alapján csak a könnyű testi sértés bűncselekménye lett volna

⁷³ Csongrád Megyei Levéltár: *Szeged Város Visszaállított Büntető Törvényszékének iratai*. IV. B. 1122c. 15. d. 1863. 1222.

⁷⁴ BALOGH 2009, 94–95. pp.

⁷⁵ GRÓSZ 1873, 3. p.

⁷⁶ 1808–1879, Nevét Steinhardtról változtatta Erőskövyre, és attól függetlenül használta ezt a vezetéknévét, hogy 1848-as kérelmét egy császári rendelet érvénytelenítette. Orvos, szülész-, és sebész-mester. Diplomája megszerzése után visszatért Szegedre és itt folytatta gyakorlatát. Itt lesz majd főorvos, illetve 1879-ben a kórház igazgató-főorvosa. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szemelyi_adattar_a_szegedi_polgar_csaladok/pages/006_e.htm (2014.10.20.)

⁷⁷ 1805–1883, orvos, magánorvos és 1848-ban honvédorvos Szegeden http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szemelyi_adattar_a_szegedi_polgar_csaladok/pages/009_h.htm (2014.10.20.)

⁷⁸ 1860-as években orvos Szegeden.

megállapítható. A sérülés módját és elkövetési eszközét sem tudták valószínűsíteni. Így sértett állítása, miszerint „térdrel gázolták mellét” nem került bizonyításra. A beteg vizsgálatkori állapota nem volt összeegyeztethető a külsérelmi nyomokkal, így nem szolgált a bíróság számára megfelelő és irányadó szakvéleménynek. A főorvos által végzett felülvizsgálat – mely ugyanazokat a sérüléseket írta le, mint az előzőekben ismertetett látélet – a sértett állapotát súlyosnak és életveszélyesnek nyilvánította, mivel a vizsgált férfi kórképe romlott az egy héttel ezelőttihez képest. Az eddigi tünetek mellett „rendetlen” szívverést és vérhányást is feljegyzett. Mindezek ellenére szakvéleményében okozati összefüggést az elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatosan nem tudott felállítani. A bíróság által felvett tanúvallomásokból később kiderült, hogy a sértett korábban egy malom által „összetörtetett”, melyből teljesen nem gyógyult fel. Ezen maradandó sérülések⁷⁹ folytán *Imre Antal* és *Kakukk Mátyás* vádlottak általi megverése, ezért válthatta ki az életveszélyes állapotot. A törvényszék 1863 áprilisában a tudomására jutott baleset, illetve az arról készült orvosi bizonyítvány ismeretében a főorvost egy pőtlelet kiadására kötelezte. Ebben került megfogalmazásra az a jelentős összefüggés, hogy a korábbi sérülések figyelembevételével a sértett életveszélyes állapota egyértelműen ezekből eredeztethető, melyet a szerencsétlen helyen – mellkason – ért ütések váltottak ki. A bíróság ezen okból kifolyólag felmentette a vádlottakat a súlyos testi sértés vádjá alól a bizonyítékok elégtelenségére hivatkozva, mely ítéletet a Királyi Ítéltábla is jóváhagyott 1863 decemberében.⁸⁰ A 19. század elején *Kenyeres Balázs*⁸¹ is kiemelte tankönyvében a törvényszéki, illetve boncolási jegyzőkönyvekkel, jelentésekkel kapcsolatosan az áttekinthetőség, a tömör, rövid pontos megfogalmazás fontosságát, mely elősegíti és gyorsabbá is teszi a bíróság munkáját. Hangsúlyozta még, hogy lehetőség szerint készítsenek a szakértők fényképet, rajzot, vagy esetlegesen formalinba rögzítsék a bűncselekmény szempontjából fontosnak vélt testrészeket, ezzel is szemléletesebbé és bizonyíthatóbbá téve az általuk képviselt szakvéleményt.⁸² A jelentést vagy orvosi véleményét *Belky János*⁸³ a törvényszéki eljárás leglényegesebb elemének tartotta. Úgy gondolta, hogy ez biztosítja a megelőző munkálatok – lelet, esetleges orvosi-bírói szemle – lezárásaként az ügyre vonatkozó bizonyító erejű következtetéseket, valamint egyetértett a korábban is már előírt érthetőség és világosság követelményével.⁸⁴

⁷⁹ Az ezekről készült látélet nem volt megtalálható a per iratai között.

⁸⁰ Csongrád Megyei Levéltár: *Szeged Város Visszaállított Bűnfenyítő Törvényszékének iratai*. IV. B. 1122c. 11. d. 1863. 513.

⁸¹ 1865–1940, orvos, a Törvényszéki Orvostani Intézetben Pesten kezd el dolgozni, majd 1892-től rendőrorvos lett. A budapesti és a Pest környéki törvényszékek orvosszakértője. <http://baratikor.semmelweis.hu/galeria/page.php?id=45> (2014.10.20.)

⁸² KENYERES BALÁZS: *A törvényszéki orvostan tankönyve a magyar törvényekre való tekintettel II. rész*. Universitas Könyvkiadó Társaság, Budapest, 1926.164–165. pp.

⁸³ 1851–1892, orvostudor, sebésztudor, szemész- és szülész-mester. Először Pesten, majd Kolozsváron a törvényszéki orvostani tanszék tanára, majd utóbbi helyen a törvényszéki orvostani intézet igazgatója is lett. <http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/Infobase/327b?fn=document-frame.htm&f=templates&2.0> (2014.10.20.)

⁸⁴ BELKY JÁNOS: *Törvényszéki orvostan*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1895. 22–23. pp.

2. A törvényszéki orvostan szabályozásának fejlődése az 1830-as tervezet után

Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a *Lenhossék* által megalkotott tervezet még nem egy kialakult és rögzített, magyar szabályozással lefedett büntetőeljárási rendszerre íródott. Ekkor még az osztrák büntető perrendtartás jelentett ehhez egyfajta irányvonalat, alapot, mely két részre osztotta a törvényszéki orvostant: általános és különös részre. Előbbi általános jellegű intézkedéseket foglalt magában az orvosszakértők igénybevételeéről, jogairól és kötelezettségeiről, míg utóbbi a gyakorlatban felmerülő kérdéseket, vizsgálatokat, valamint ezek végrehajtására irányuló speciális intézkedéseket tartalmazta. A szakértők kiválasztásával, számával és elrendelésével kapcsolatos szabályozásra az osztrák jog szolgáltat segítséget és mintát, míg meg nem jelentek az 1800-as évek végén a különböző igazságügyi miniszteri rendeletek, utasítások⁸⁵ és szabályzatok⁸⁶ a törvényszéki orvosok eljárására vonatkozóan.⁸⁷ 1848 novemberében kiadott igazságügyminiszteri rendelet szerint, csak orvos vagy seborvos végezhetett halottkémlést, melyet 1855-ben megerősítettek helytartótanácsi szinten is.⁸⁸

Az iránymutatást követő évekre, évtizedekre azt mondhatjuk, hogy a törvényszéki orvostan, mint tudományterület is lassan fejlődésnek indult és egyre több kodifikációs szabályozás látott napvilágot. 1872-ben egy igazságügy miniszteri rendeletben kimondták, hogy az orvosszakértők csak megbízólevéllel járhatnak el, és ezért rendes fizetség nem illeti meg őket. 1876-ban – amely azért is jelentős dátum, mert ekkor válik el a törvényszéki orvostan a közegészségügytől – a közegészségügy rendezéséről szóló XIV. tc. 110. §.-ában foglalkoztak a halálesetekkel kapcsolatos eljárási szabályokkal. Elrendelték, hogy minden esetben kötelező a szakszerű „halottkémlés” lefolytatása.⁸⁹ 1887-ben készítették el a „hullavizsgálati utasítást”, amelyben meghatározták, hogy az orvosszakértőnek a holttesten milyen módon, és mely részei tekintetében kell a vizsgálati eljárást lefolytatnia, valamint részletezték a holttest külső és belső vizsgálata során végzett teendőket is.⁹⁰ 1890-ben jött létre az Igazságügyi Orvosi Tanács,⁹¹ amely egyrészt a szakértői jelentések felülvizsgálatát, orvosi műhibák véleményezését, másrészt a törvényszéki orvosi vizsgák felügyeletét végezte.⁹²

A törvényszéki orvostan jogi szabályozásának történeti vizsgálata során nem hagyható figyelmen kívül a Csemegi-kódex és az 1896. évi Bünvádi Perrendtartás (továbbiakban: Bp.) szerepe sem, mely utóbbi kötelezően rendelte el orvosszakértő alkalmazását, immár egy magasabb jogforrási szinten.⁹³ Büntetőeljárási törvényünk a 240–246.§ között rendelkezett a törvényszéki orvosszakértőkre vonatkozó szabályokról, ideértve a boncolás és halottszemle során, gyermekölés, mérgezés, testi sértés, valamint elmezavar

⁸⁵ A bírói és rendőri holttestvizsgálat végrehajtásának módjára nézve a m. kir. belügyminiszter által az igazságügyminiszterrel egyetértőleg megállapított 1887. évi 78.879/ II.sz. alatt kiadott „Utasítás”

⁸⁶ A m. kir. igazságügyminiszter által 1891. évi 4291. e. szám alatt kiadott bírói ügyviteli szabályzat, Igazságügyminiszteri szabályzat a bünvádi eljárás egyöntetűsége tárgyában

⁸⁷ BELKY 1895, 1–16. pp.

⁸⁸ GÁSPÁR 2007, 41–42. pp.

⁸⁹ FÖLDES 1964, 17. p.

⁹⁰ KENYERES 1926, 151–163. pp.

⁹¹ 1890. évi XI. tc. az igazságügyi orvosi tanácsról

⁹² FÖLDES 1964, 16–19. pp.

⁹³ KENYERES 1925b, 11. p.

esetén szükséges eljárási cselekményeket.⁹⁴ Az 1878. évi V.tc.-ünk a szakértőkre általánosságban vonatkozó anyagi jogi szabályokat deklarálta. Többek között a szakértő hamis esküjét és tanúzását,⁹⁵ valamint a szakvéleményt adó védelme érdekében tett intézkedéseket. Büntetni rendelte a szakértő vagyonán bosszút álló személyt⁹⁶ és azt a közhivatalnokot, aki „kényszereszközzel” próbált meg szakvéleményhez jutni.⁹⁷ Vétseget követett el az az orvos, vagy magát orvosnak kiadó személy, aki a hatóság számára hamis „bizonyítványt” állított ki egy adott személy egészségügyi állapotáról.⁹⁸

Ez a tudományterület a peres eljárásokon belül nemcsak büntető, hanem polgári ügyekben is egyre nagyobb szerepet kapott az idők folyamán, főként a beszámítási képességgel és az elmeállapottal kapcsolatos vizsgálatoknál, valamint az orvosi műhiba pereknél.

A törvényszéki orvosok alapvetően olyan orvosok voltak a 19. század vége felé, akik az igazságügyminisztertől kapták megbízásukat egy-egy adott közigazgatási területre nézve. Kezdetben ennek elnyeréséhez semmilyen külön képesítés vagy vizsga nem volt szükséges az orvosi diplomán felül. Ebből adódóan, illetve amiatt, hogy az orvosok munkaterhe ezzel csak nőtt és a körülmények sem voltak megfelelőek a vizsgálati eljárások lefolytatásához, gyakran születtek olyan szakértői vélemények, melyek nem voltak értékelhetőek és érdemben felhasználhatóak a bírói fórumok számára.⁹⁹ Az első állandó törvényszéki orvosok az első folyamodású királyi törvényszékek és járásbíróságok életbeléptetéséről szóló 1871. évi XXXII. tc. rendelkezései következtében jelentek meg. Az állás az 1872. évi igazságügyminiszteri rendelet¹⁰⁰ alapján, pályázat útján volt elnyerhető, melyet először az igazságügyi orvosi tanács minősített, de a kinevezés jogát az igazságügyminiszter gyakorolta. A törvényszéki orvos a „megbízó rendelvénny” által meghatározott területen gyakorolhatta hivatását, melynek kezdetén esküt tett az illetékes bíróság előtt.¹⁰¹

Az 1883. évi I. tc.¹⁰² 9.§-a kiküszöbölte az orvosok túlterheltségének problémáját, oly módon, hogy speciális, törvényszéki orvosi ismeretekkel és vizsgával rendelkező orvosokat rendelt ki ezen vizsgálatok lefolytatására.¹⁰³ 1887-ben az igazságügyminiszter egy rendelettel csak a kiemelkedően fontos esetekre nézve engedte meg, hogy a bíróságok orvosszakértőket vegyenek igénybe egyes peres ügyek megítélése során. Ez azonban az igazságszolgáltatás számára nagyban megnehezítette a helyes és jogszerű döntések meghozatalát, főként bűncselekmények esetében. 1894-ben pedig előírták, hogy bi-

⁹⁴ Bp. XIV. fejezet, II. 240–246.§

⁹⁵ 1878. évi V. tc. a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétsegekről: 217.§., 218. § 2., 221.§

⁹⁶ 1878. évi V. tc.:419. §

⁹⁷ 1878. évi V. tc.:477. §

⁹⁸ 1878. évi V. tc.:408-409.. §§

⁹⁹ FÖLDVÁRY 1889, 23–24. pp.

¹⁰⁰ 1872. évi július 31. 18243. sz. IM. rendelet

¹⁰¹ MORAVCSIK ERNŐ EMIL – SÓLYOM ANDOR: *Az orvos működési köre az igazságügyi közszolgálatban.* Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1904. 4–7. pp.

¹⁰² A köztisztviselők minősítéséről

¹⁰³ FÖLDVÁRY 1889, 27–30. pp.

zonyos törvényszéki állások¹⁰⁴ betöltéséhez törvényszéki orvosi vizsga letétele szükséges, mely rendelkezést visszalépésként 1940-ben töröltek el.¹⁰⁵

Összehasonlításként azért megemlíteném, hogy a 19. század végén, 20. század elején a Magyarországgal szomszédos Ausztriában még nem volt külön törvényszéki orvosszakértői vizsga, és bármelyik orvos kaphatott megbízást ilyen jogkörben való vizsgálatok elvégzésére. Németországban és Franciaországban viszont már részletesen szabályozták ezen pozíció betöltésének és elnyerésének feltételeit.¹⁰⁶

IV.A törvényszéki orvostan, mint tudományterület helyzete

Meg kell említeni, hogy a törvényszéki orvostannal foglalkozó tankönyvek már a 18. századtól kezdődően léteztek Magyarországon. A következőkben néhány magyar tudóst emelnék ki, akik jelentős szerepet játszottak hazánkban a törvényszéki orvostan tudományának fejlődésében. *Neuhold János Jakab*¹⁰⁷ rövid élete alatt teológiát tanult, majd az orvostudományok doktora lett Lipcsében. Tisztí orvos, főorvos, majd katonai főorvos lett. Tagja volt a német birodalmi császári természettudományos társaságnak.¹⁰⁸ Törvényszéki orvosi vonatkozású tanulmánya – *Introductio ad jurisprudentiam medicam* – csak kézirat formájában maradt fenn.¹⁰⁹ *Plenck József Jakab* több tudományos jelentőségű szakirodalmi művel járult hozzá az orvostudomány és egyben a törvényszéki orvostan fejlődéséhez. Kiemelendő a Bécsben megjelent könyvei és munkái közül az 1776-os *Doctrina de morbis cutaneis*, az 1777-es *Doctrina de morbis oculorum*, az 1778-as *Doctrina de morbis dentium ac gingivarum* című művei, illetve az 1781-es *Elementa Medicinae et chirurgiae forensis*, valamint az 1785-ös *Toxicologia seu doktrina de venenis et antidotis*, amelyek a dermatológia, a szemészet, a fogászat, valamint a törvényszéki orvostani, és nem utolsósorban a „méregtan” területein számítottak jelentős előrelépésnek. *Rácz Sámuel*¹¹⁰ nevéhez köthető az első magyar nyelven íródott igazságügyi orvostani tankönyv 1794-ből.¹¹¹ *Schraud Ferenc* 1799-től 1806-ig töltötte be az országos főorvosi¹¹² tisztséget. 1802-ben adták ki Pesten háromkötetes művét, melyből az egyik, az *Elementa medicinae forensis*, a törvényszéki orvostan tananyag lett az egyetemen. 1804-ben jelentős szerepet játszott volt a himlőoltás hazánkban való bevezetésében. *Bene Ferenc* könyvet írt az Államorvostan keretében az orvosi rendé-

¹⁰⁴ Börtönorvos, rendőrorvos, stb.

¹⁰⁵ FÖLDES 1964, 19. p.

¹⁰⁶ KENYERES BALÁZS: *Külföldön szerzett tapasztalatok*. in: *Értesítő (orvosi szak)*, 1902. 286–287. pp.

¹⁰⁷ 1700–1738

¹⁰⁸ <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/n/n17880.htm> (2014.10.18.)

¹⁰⁹ SÓTONYI PÉTER: *A magyar törvényszéki-igazságügyi orvostan története*. Medicina Könyvkiadó Zrt., 2009. 12. p.

¹¹⁰ 1744–1807, bölcsészeti és jogi tanulmányait félbehagyva pártolt át az orvostudomány oldalára, mely utóbbi minden területén „meghonosította” a magyar nyelvet. <http://epa.oszk.hu/00000/00030/00277/datum07701/cim207702.htm> (2014.10.20.)

¹¹¹ MAGYAR KÁROLY: *Az orvosszakértői bizonyítás – orvosi látlelet a reformkori Zala megye büntető ítéltetésében*. in: *Jogtörténeti Szemle*, 2006/2. sz. 60. p.

¹¹² Utóda Pfisterer András, akit 1825-től Lenhossék Mihály követett.

szetről 1807-ben, *Elemanta politiae medicinae* címmel, majd pedig 1811-ben látott napvilágot törvényszéki orvostanról írt tankönyve.¹¹³ E tudósok munkái fontos lépései voltak a tudományterület fejlődésének, de a Lenhossék-féle elaborátum volt az első olyan joggyakorlati szempontból jelentős dokumentum, amely precíz és nagy gondossággal rögzítette a törvényszéki eljárásra vonatkozó rendelkezéseket.

A törvényszéki orvostan elkülönült oktatási intézményei a 18. század végén jelentek meg először hazánkban, de alapvetően a 20. század elején és közepén nyerik el függetlenségüket. A magyar helytartótanács 1793. évi november 2-ai rendelete állította fel a pesti orvosi karon az önálló törvényszéki orvostani tanszéket.¹¹⁴ Mindez köszönhető volt annak, hogy az 1795. évi büntetőkódex tervezet számos törvényszéki orvostani vonatkozású tényt is tartalmazott, például a szakértői vélemény felülvéleményezésére vonatkozóan.¹¹⁵ 1793-ban az „Államorvostan” keretében – mely még az orvosi közigazgatást is magába foglalta – oktatni kezdték az igazságügyi orvostant Pesten. A törvényszéki orvostani tanszék csak 1816-ban vált önállóvá. Debrecenben az 1912. évi XXXVI. tc.-nek¹¹⁶ köszönhetően 1921-ben nyílt meg az orvosi „fakultás”, mely oktatott tárgyai között már az első tanévben szerepelt a törvényszéki orvostan. 1946-ig a kórbonctani intézettel közösen működött. A pécsi intézet 1914-ben – az előzőekben már említett törvény alapján – Pozsonyban kezdte el működését, majd 1924-ben került át Pécsre, de önállóvá csak 1948-ban vált. A szegedi intézet elődje az 1872. évi XIX. tc. felhatalmazása folytán Kolozsváron felállított Ferenc József Tudományegyetem orvosi karán működött. Az I. világháború után Budapestre költözött az egyetem, és 1921-ben az 1921. évi XXV. tc.¹¹⁷ telepítette Szegedre.¹¹⁸

V. Összegzés

Összegezve a törvényszéki orvostannal kapcsolatos eddigi kutatásaimat elmondható, hogy a megvizsgált Lenhossék-féle törvényszéki orvosi rendtartás jelentős előrelépést jelentett e tudományterület fejlődésében, s bár soha nem lépett hatályba, a gyakorlat számára nélkülözhetetlen segítséget nyújtott a megfelelő és pontos munkavégzés szempontjából, valamint jelentős kiindulópontja volt a későbbi évtizedekben a szakterület vonatkozásában megjelent jogi szabályozással kapcsolatos dokumentumoknak. A törvényszéki orvostan tudományának fejlődését tekintve, azt mondhatjuk, hogy művelői között számos magyar tudóst találunk, ennek köszönhetően hazánk lépést tudott tartani, és nem egyszer meg is előzte a külföldi jogfejlődést. Az igazságügyi orvostan a mai napig fontos, meghatározó szerepet játszik az igazságszolgáltatásban.

¹¹³ KAPRONCZAY 2008, 16–21. pp.; 33–35. pp; 37–39. pp.

¹¹⁴ SÓTONYI 2009, 11–12. pp.; 63. p.

¹¹⁵ MAGYAR 2006, 60. p.

¹¹⁶ A debreczeni és a pozsonyi magyar királyi tudományegyetem felállításáról.

¹¹⁷ A kolozsvári és a pozsonyi m. kir. tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről.

¹¹⁸ SÓTONYI 2009, 39–40. pp., 51. p., 54–55. pp., 63. p.

GABRIELLA MASA

ENTSTEHUNG UND GESCHICHTE DER GESETZLICHEN
REGLUNG DES UNGARISCHEN RECHTSMEDIZIN IM 19.
JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Die grundsätzlichen Elemente der Rechtsmedizin sind auf römische Zeit zurückzuführen. Die Analyse des Grundes der einzelnen Verbrechen hat schon in den vorzeitigen Jahrhunderten eine Bedeutung gewonnen, wenn es noch kein bedeutungsvoll und nicht so ausgebreitet war als heutzutage. Im Mittelpunkt meiner Betrachtung stehen die ungarische Geschichte, die Situation, die Entwicklung des Rechts, die Änderungen der Regelung und das Erscheinen in der Lehre der Rechtsmedizin bis zu XX. Jahrhundert. Die Ausbildung unseres neuzeitlichen Begriffs der Gerichtsmedizin war das Ergebnis eines langen Vorgangs, woraus rein einen kleinen Teil dargestellt wird, dadurch meinen bisherigen Folgerungen in diesem Thema präsentiert werden. Der in 1830 ausgearbeitete Entwurf von Mihály Lenhossék bildet eine wichtige Ausgangsbasis gemäß der Kodifikation der Rechtsmedizin in unserem Land, deshalb beschäftige ich mich damit in meinem Aufsatz.

Die Ordnung der Forensischen Medizin hat in der Entwicklung dieser Disziplin einen großen Schritt bedeutet. Obwohl es nie in Kraft getreten hat, hat die unentbehrliche Hilfe für die Praxis geleistet. Darüber hinaus es war jahrzehntelang eine signifikante Basis für in diesem Thema erscheinende Dokumente. Angesichts des Fortschritts der Rechtsmedizinwissenschaft ist es zu sagen, dass zahlreichen ungarischen Wissenschaftler zwischen den Gerichtsmedizinern gefunden werden können. Infolgedessen konnte Ungarn mit dem Ausland einen Schritt halten und mehrmals wurde die ausländische Entwicklung vorgeeilt. Die Rechtsmedizin ist bis heutigen Tag auch sehr relevant, erforderlich und spielt eine große Rolle in der Rechtsprechung.

PÁKOZDI ZITA*

Jogcím – jogalap – érvényesíteni kívánt jog – kísérlet a fogalmak tisztázására

I. Bevezető gondolatok

Az 1952. évi III. tv. a polgári perrendtartásról [Pp.] 1995-ös és 1999-es módosítása után több tanulmány is napvilágot látott a jogcímhez kötöttség témájában – mondhatni felkapott téma lett ez a kérdéskör.

Az utóbbi években – és nyugodtan mondhatni évtizedben – azonban csend tapasztalható ezen a területen, annak ellenére, hogy a joggyakorlati nehézségek és a dogmatikai tisztázatlanságok nem oldódtak meg. Az a tény is sajnálatos, hogy a jogi oktatáshoz használt tankönyvek és egyéb kiadványok sem tartalmaznak információkat ezen a téren.

A jogalkalmazói oldalon találkozhatunk ugyan különböző jogegységesítő törekvésekkel (főként az érvénytelenségi perekre fókuszálva), de a téma széleskörű jogirodalmi feldolgozása még várat magára.

A jogcímhez kötöttség vizsgálatánál az elemzők általában a Pp. 3. § (1) és (2) bekezdéseiben rögzített rendelkezési elvből indulnak ki: a bíróság csak kérelemre járhat el, amit a polgári peres eljárásban keresetnek nevezünk, és a bíróság – a bizonyítási indítványokat kivéve – a felek kérelmeihez kötve van. Ebből kifolyólag tehát a felek döntenek el, hogy mit visznek perbe kereset vagy viszontkereset és beszámítási kifogás útján, így lényegében ők döntenek el azt is, hogy mire is fog kiterjedni a jogerő.

Nagyobb kérdés ezen belül az, hogy a bíróság a fél által hivatkozott jogcímhez kötve van-e, attól eltérő jogcímen vizsgálhatja-e és megítélheti-e a perben a kereseti kérelmet. A kérdéskört az időközben megindult új Pp. kodifikáció szerkesztőbizottsága is koncepcionális jellegűnek tartja, amelynek során eldöntendő, hogy ha a fél által előadott tények a keresetet más jogcímen megalapozzák, a bíróság a jogviszonyt a jogszabályoknak megfelelően minősítheti-e, vagy a formálisabb nézet szerint a jogcímhez kötöttség előírása lenne a követendő.¹

Az kijelenthető már most, mielőtt megkísérelnénk elemezni, mit is jelent pontosan a jogcímhez kötöttség, hogy a problémakör sokrétű, és nemcsak a jogerő intézményét érinti. Lényeges kérdések merülnek fel ezzel kapcsolatban az alperesi védekezés és így a felek egyenjogúsága vonatkozásában, a bíróság hivatalbóli eljárási szerepének tekinte-

* tanársegéd, SZTE-ÁJK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék.

¹ TAMÁNY NAGY ERZSÉBET: *A Pp. tartalmának és terjedelmének egyes kérdései*. Magyar Jog 2013/9. 543. p.

tében, az elsőfokú eljárás során a bizonyítás irányának és terjedelmének a meghatározása területén, de fontos eljárásjogi kérdéseket vethet fel a fellebbezési eljárás során is: például az ítéletben szereplő és a keresetben megjelölttől eltérő jogcímmel szemben újabb tényeket, bizonyítékokat fel lehet-e hozni a másodfokú eljárásban, és ezáltal a fellebbezési bizonyítás szükséges lesz-e, és ez nem haladja-e meg a másodfokú bíróság által lefolytatható bizonyítás terjedelmét. Végző soron mindezek a problémák az eljárás tisztességességét és igazságosságát is megkérdőjelezzik, ami a Pp.-ben rögzített alapelvek, így a rendelkezési elv, a perek ésszerű időn belüli befejeződésének az igénye, illetve a felek egyenjogúsága sérelmét is felvetik.

Tovább duzzasztja a problémát, hogy a jogcímhez kötöttség problematikájára nézve és ezzel összefüggésben a kapcsolódó fogalmak vonatkozásában sincs konkrét eljárásjogi szabályozás, illetve egységes bírói gyakorlat, és sajnos a jogirodalom sem egyöntetű a témában. A jogcím, a jogalap és az érvényesíteni kívánt jog fogalmait eltérően ítéli meg mind a jogalkalmazói, mind a jogirodalmi oldalon, gyakran fordul elő az is, hogy a jogcímhez kötöttség és kérelemhez kötöttség fogalmait is összemoszák. Ebből pedig számtalan dogmatikai félreértés adódhat, ami a jogbiztonság elvének sérelmét is okozhatja. A probléma – mondhatni – jogtörténeti fejlődés útján merült fel, mert a római jogban az actioakat alkották meg az egyes esetekre, és ebből következtek a perbe vitt jogra, a jelenkori jogrendszerekben azonban a kereseti kérelemben magát a jogviszonyt kell megjelölni, és ebből következtetnek a keresetjogra.²

Mindezekkel a kérdésekkel értelemszerűen nem foglalkozom. A jelen tanulmány csupán a címben megjelölt fogalmi meghatározások elemzésével foglalkozik, azon belül is polgári eljárásjog szemszögéből. Az alapfogalmak pontosítása azért fontos, mert ezek nélkül nem lehetséges precíz véleményt kialakítani és helytálló megállapításokat tenni. Kiindulásként a Régi Pp. [RPP.] 1911. évi I. törvénycikk kialakítását és szabályozását tekintem át, ennek keretében pedig nélkülözhetetlennek tartom az individualizációs és szubsztanciális elv részletes taglalását és ezek összefüggéseinek vizsgálatát a jogcímmel. Ezt követően a jogirodalomban fellelhető álláspontokat ismertetem, majd a bírói gyakorlatot elemzem vázlatosan, és vetem össze az eltérő nézőpontokkal. Mindezek alapján megpróbálok egy – reményeim szerint – elfogadható álláspontot kialakítani arra vonatkozóan, hogy mihez is kötött a bíróság az eljárásban, ami a további témák szemügyre vételét segítheti elő. Ez alapján látni lehet majd, hogy végző következtetésként a polgári eljárásjogban a jogcím fogalmának a mellőzését javaslom, és e helyett a Pp.-ben is megtalálható érvényesíteni kívánt jog terminus technicusát fogom alkalmazni és vizsgálni.

II. Történeti visszatekintés

1. Szabályozási elvek a RPP. idején

A jogcím és a jogcímhez kötöttség problémaköre egészen a RPP. idejére vezethető vissza.

² PLÓSZ Sándor: *A keresetjogról*. In: *Plósz Sándor összegyűjtött dolgozatai*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1927. 38. p. (Plósz 1927a)

A RPP. a 129. § (3) bekezdésében az egyéb szükséges kellékek mellett rögzítette, hogy a keresetlevélben meg kell jelölni a *jogvédelem alapját kitevő tényeket*, amelyeknek alapján a felperes érvényesíteni akarja jogi érdekét, és a *jogvédelmi kérelmet*. A törvény szövegezését tekintve egyértelmű, hogy az nem kívánta meg a jogvédelmi igény, azaz lényegében az érvényesíteni kívánt jog jogszabály szerinti megjelölését,³ amely vélhetően azzal volt összefüggésben, hogy az első eljárásjogi kódexünk elfogadásakor még nem volt egységes magánjogi kódex, amelynek segítségével az érvényesíteni kívánt jog jogi rendelkezések útján is konkretizálható lett volna. Vagyis erre lehetőség sem volt, így érthető, hogy ezt kötelezettségként sem lehetett előírni.

Ezen túlmenően a keresetlevél tartalma tekintetében két elkülöníthető irányzat szolgált útmutatóul, amelyek döntően abban tértek el egymástól, hogy a keresetlevél jogalapú avagy tényalapú-e. A két irányzat képviselői a korabeli perjogtudomány két kiváló-sága, *Plósz Sándor* és *Magyary Géza* voltak.

2. A Plósz által követett és a RPP.-ben megvalósult jogállítást – a kereset individualizálása

A RPP. megalkotójának álláspontja szerint a kereset lényeges eleme a jog előadása, azaz a jogállítást és a kérelem a jogvédelem iránt. E szerint a jogot individualizálni kell, mert csak e felől lehet dönten, és csak e felől emelkedhet jogerőre az ítélet.⁴ A keresetet nem kell szubsztanciálni a keresetlevélben, ami azt jelenti, hogy a jogot nem kell tényalapjára felbontani és igazolni, ez az érdemleges tárgyalásra vonatkozik. Ezért ha a tárgyalás folyamán a felperes nem igazolja teljes mértékben az előadott jogát, akkor a keresetét fogják elutasítani, de a szubsztanciálás hiánya még nem vezethet a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasításához.⁵

Az individualizálás tehát annyit tesz *Plósz* álláspontja szerint, hogy a tényeket annyiban kell előadni a keresetlevélben, hogy a jog egyediesíthető legyen. Mivel pedig a RPP. semmilyen formát nem szabott meg a jog megjelölésére, és a jogot nem kellett sem jogszabályhely útján, sem pedig műneve és egyéb címe alapján megjelölni, a jogot a kereset egészéből kellett megállapítani. Elegendő volt tehát általános jelleggel, akár alakszerű megjelöléssel meghatározni az érvényesíteni kívánt jogot. Az alakszerű megjelölés ugyan nem volt kötelező, de ha volt, akkor ez elegendőnek mutatkozott.

Azt *Plósz* is elismeri, hogy a jogot meg lehet jelölni tényalapjával is, azonban érvelése szerint a RPP. jobban ki kívánta domborítani a keresetlevél kellékeit, amely által a jogot kellett elsődlegesen előadni.⁶ Ebben a vonatkozásban utalt a német és osztrák perrendtartásokra, amelyek véleménye szerint homályos rendelkezéseket tartalmaznak a

³ Vö.: *PLÓSZ SÁNDOR: A polgári per szerkezete az új perrendtartásban*. In: *Plósz Sándor összegyűjtött dolgozatai*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 1927. 132. p. (1927b), *MAGYARY GÉZA: Magyar polgári perjog*. Harmadik kiadás. (Kiegészítette és átdolgozta Nizsalovszky Endre) Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 345. p.

⁴ *Plósz* 1927b, 132. p.

⁵ *Plósz* 1927b, 132. p.

⁶ *Plósz* 1927b, 132. p.

keresetlevél kellékei tekintetében, és nem lehet egyértelműen megállapítani belőlük, hogy azok az individualizálást vagy a szubsztanciálást követik-e.⁷

3. A Magyary által követett tényállítás – a kereset szubsztanciálása

Magyary a Rpp. 129. § (3) bekezdésében foglalt rendelkezésből megállapította, hogy a törvény a jog előadása mellett azért a tényekre is hangsúlyt fektetett, azonban az véleménye szerint nem jutott kellő kifejezésre.⁸ Nézete szerint ugyanis csak a 'narra mihi factum, narro tibi ius', azaz az 'adj elő tényeket, és megmondom a jogot' elve biztosítja a helyes bíráskodást. A felperesek ugyanis nem mindig jogot érvényesítenek, hanem jogi érdekeket is.

A Rpp. a jogérvényesítéshez a jog előadását kívánta meg, amit a kereset egész tartalmából kellett kivenni, ezzel ellentétben *Magyary* a tényeknek már a keresetlevélben való részletes előadásának kötelezettségét is hangsúlyozta kifejezetten a tárgyalás előkészítése végett. A Rpp. vizsgálata kapcsán azt a következtetést vonta le, hogy mivel a jogállítás a keresetlevél előterjesztéséhez elegendő, a részletes tényeket később is elő lehet adni, tehát „a kereset individualizálásának elve nem kizárólagos, hanem csak minimális kellék, amely mindig pótolható a többlettel, a szubsztanciálással.”⁹ Vagyis legkésőbb az első tárgyaláson kell előadni a tényeket a peralapítás keretében.

Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a jogot előadni tények nélkül nem lehet, hiszen már a jognak pusztá műneve szerinti elnevezésében is rejlik ilyen jellegű utalás.¹⁰ A Rpp. ennek ellenére megelégedett a jogállítással, amikor a jogot egészen általában elegendő volt megjelölni, azonban *Magyary* szerint ily módon lehetetlen keresztülvinni a perfüggőség, a keresetváltoztatás és a jogerő szabályait. Állítása szerint az általa követett tényalapú irányvonalat kezdte követni a bírói gyakorlat is, azzal, hogy a bíróságok a jog előadásával szemben inkább a jogi jelentőségű tények előadását helyezték előtérbe.¹¹

4. Összegző gondolatok a jogállítás és a tényállítás összefüggéseiről

Az individualizálás és szubsztanciálás fogalmát illetően a jelenlegi szakirodalomban is egyetértés uralkodik. E szerint az individualizáció annyit tesz, hogy a keresetlevélben a jogot elég oly módon megjelölni, hogy az minden más jogtól megkülönböztethető legyen, a szubsztanciálás alapján azonban a kereset alapjául szolgáló összes releváns tényt elő kell adni. Az azonban, hogy ezek az elvek a gyakorlatban hogyan nyilvánulnak meg, véleményem szerint nem egyértelmű.

Az megállapítható, hogy *Plósz* a jogalapú, míg *Magyary* a tényalapú megközelítést vallotta a jog megjelölése kapcsán, amelyből következően *Plósz* megelégedett az indi-

⁷ PLÓSZ 1927b, 133. p.

⁸ MAGYARY 1939, 350.p.

⁹ MAGYARY 1939, 351.p.

¹⁰ MAGYARY 1939, 350. p.

¹¹ MAGYARY 1939, 351. p.

vidualizációval, *Magyary* viszont a szubsztanciálás révén lényegesnek tartotta a kereset alapjául szolgáló összes fontos tény előterjesztését is már a keresetlevélben.

De miben állt, illetve jelenleg miben állhat ténylegesen az individualizáció?

Nem jelentheti pusztán a jognak a jogszabály szerinti megjelölését, mert egyrészt ily módon egyáltalán nem lehet teljes mértékben konkretizálni az érvényesíteni kívánt jogot, másrészt mert ezt a RPP. sem írta elő. Ha elegendő lett volna a keresetlevélben a jognak csupán alakszerű, jogszabályhely útján való megjelölése, akkor is kellett volna előterjesztteni minimálisan tényelőadást, hiszen ellenkező esetben nem lett volna mit individualizálni, azaz minősíteni, nem lett volna mihez hozzárendeli a megjelölt jogszabályt.

Nem jelentheti a jog pusztán a műnévi megnevezését sem (például kölcsön, vételár), mert az előzőekben ismertetettek szerint ez a RPP. idején sem volt követelmény a felperes részéről. Azzal, pedig hogy a felperes csak annyit állít, hogy kölcsönt kíván érvényesíteni, a perbeli jogot még nem lehet más jog(ok)tól megkülönböztetni (nincs előadva például, hogy kinek, mikor, mennyit adott kölcsön, az lejárt-e, stb.).

Mindezek alapján az individualizáció vélhetően azt jelentheti, hogy a keresetlevélben a jogállítás során a *legszükségesebb tényeket általában* úgy kell előadni, hogy az kifejezetten az érvényesíteni kívánt jogra vonatkozzon, vagyis hogy az állításból az érvényesíteni kívánt jog megállapítható legyen. A tények általi jogmegjelölés következik a RPP. 129. § (3) bekezdéséből is, amely megkövetelte a keresetlevélben a tények előadását is.

Plósz egyik példáját tekintve a jogállítást felperes teljesíti, ha annyit előad, hogy „a feleségem nekem egy ingatlant eladott”. A jogot ezáltal teljes mértékben megjelölte azon tények segítségével, hogy a per tárgya egy *ingatlan*, amelynek kapcsán a megjelölt felek között *adásvételi szerződés* jött létre. De a jog megalapítva ezáltal még nincs, mert az összes tény nem jelölte meg a felperes.¹² Hasonló példát hoz fel *Kovács Marcell* is midőn arra hívja fel a figyelmet, hogy keresetet csak bizonyos jogállítás mellett lehet indítani: „az alperesnél lévő óra az enyém”; a jog keletkezési alapját azonban nem kell előadni, azaz a jogot nem kell szubsztanciálni, csupán individualizálni.¹³ *Kovács* azt az érdekes megjegyzést teszi még, hogy a teljes tényelőadás, és így a szubsztanciálás csupán a dologi igények esetén nem szükséges, de a kötelmi jellegű jognál a tényalapra is vissza kell menni, mert a különböző kötelmi jogok ugyanazon tartalommal bírhatnak: „nem elég tehát azt mondani, hogy az alperes nekem 100 pengővel tartozik, hanem meg kell mondani, hogy azért tartozik, mert neki ezt az összeget kölcsön adtam, e nélkül nem lehet szó jogállításról.” Ez vélhetően azzal áll összefüggésben, hogy az anyagi jog különbséget tesz az abszolút és a relatív jogviszonyok között. Az abszolút jogviszony jellegénél fogva a jogosulttal szemben mindenki kötelezett, és amennyiben valamelyik kötelezett mégsem tesz eleget a jogszabályban foglaltaknak (például nem tartózkodik a tulajdonos zavarásától), akkor a jog individualizálása megtörténik azáltal, hogy a jogosult (a perben a felperes) annyit nyilatkozik, hogy a kötelezett (alperes) a tulajdonosi jogainak gyakorlásában (például használat) megzavarta, mert a kapubejárót elzárta. A to-

¹² PLÓSZ 1927b, 132.p.

¹³ KOVÁCS MARCELL: *A polgári perrendtartás magyarázata*. I. kötet. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1928. 414. p.

vábbiakban azonban nem szükséges tényelőadást tenni (például mikor, milyen módon történt a vitatott cselekmény), ezek már csak a jog bizonyítása tekintetében relevánsak. A relatív jogviszonyok esetében azonban a jogosulti és kötelezeti pozíciók teljes mértékben meghatározottak, és azok konkrét, részleteiben való megjelölése szükséges.

Vagyis törvényszerű, hogy az individualizáció is valamilyen szintű ténymegjelölést feltételez. Ezzel vágnak egybe *Magyary* azon megjegyzései, hogy a RPP. megelégszik az individualizációval, amelyet szubsztanciálással mindig ki lehet egészíteni, pótolni, illetve, hogy jogot sem lehet másként, mint tények útján állítani. Ezt a gondolatot erősíti Kovács is, aki szerint „a jogállításnak és a jog feletti rendelkezésnek a Pp.¹⁴ általi előtérbe helyezése semmiképpen sem rontja le bizonyos tényelőadásoknak a peralapítás szempontjából – és a ténymegállapításnak a per érdemleges elbírálása szempontjából elvitázhatalan nagy fontosságát. *A jogot az azt individualizáló tények előadásával lehet legjobban fixírozni.*”¹⁵ De magának Plósnak azon gondolata is ezt erősíti, amely szerint az érvényesíteni kívánt jogot a kereset egészéből kell kivenni.

Mindezek alapján azt lehet megállapítani, hogy Plósnál is fontos volt a tényelőadás, de csak „kiegészítő eszközként”, és csak annyiban, hogy azáltal a jogot meg lehessen határozni. A jog megalapításához azonban ő is megkívánta már a perfelvételi tárgyaláson a további tények előterjesztését, mert csak a teljes tényállás útján állapítható meg, hogy a kereset alapos-e vagy sem. Ha például a felperes a keresetlevélben azt adja elő, hogy az alperes hibás teljesítése miatt kicseréléssel kívánt élni, aminek az alperes nem tett eleget, és ebből kifolyólag őt kár is érte, az individualizálás útján két jogállítás van a keresetben: a hibás teljesítés miatt a szavatossági igényen belül a kicserélés, valamint a kártérítés. A kereseti kérelem lesz, ami pontosan megmondja, hogy a felperes mindkét jogot kívánja-e érvényesíteni, illetve a szubsztanciálás, azaz a kereset teljes ténybeli megalapozása után derülhet ki, hogy mindkét jog megilleti-e.

A fentiek tükrében az a lehetséges megállapítás tehető, hogy ha a vonatkozó törvény azt megkívánja, akkor az érvényesíteni kívánt jogot fel kell tüntetni a keresetlevélben. A jogvédelem iránti kérelem alapján azonban e nélkül is mindig egy anyagi igényről, jogról dönt a bíróság, ezt azonban tények nélkül nem tudja megtenni még akkor sem, ha a keresetlevélben elég csupán a jogot individualizálni, azaz általában állítani. Vagyis a jogállítás jogszabályhely útján nem feltétlenül, csak az arra vonatkozó jogszabályi rendelkezés alapján kötelező, a tényállítás viszont minden körülmények között szükséges, az individualizáció és a szubsztanciálás érvényesülése esetén is.

Mindezek a gondolatok a következő részekben a jogcím fogalmának fényében válnak lényegessé.

III. Elhatárolási szempontok

A kereset egyik tartalmi eleme az érvényesíteni kívánt jog, amely a keresetnek a tárgya. Az érvényesíteni kívánt jog a Pp. 121. § (1) bekezdés c) pontja alapján a keresetlevél kötelező kellékei közé is tartozik. Ezért magam is egyetértek azzal, hogy legelőször azt

¹⁴ Itt értelemszerűen a RPP.-t kell érteni.

¹⁵ KOVÁCS 1928, 24. p.

szükséges tisztázni, miként értelmezendő a fél által érvényesíteni kívánt jog, és az azonos-e a jogcímmel.

Az érvényesíteni kívánt jog általános megfogalmazásban nem lehet más, mint az a jogosultság, amit a fél kérelmében érvényre kíván juttatni, tehát amire vonatkozóan jogvédelmet kér a bíróságtól. Ha abból indulunk ki, hogy a jogosultság, amit érvényesíteni akarunk, és az, amilyen alapon/címen kívánjuk azt érvényesíteni, az a következtetés lenne levonható, hogy ezek nem lehetnek azonos fogalmak. Számos gyakorlati probléma hozható fel ezzel a kérdéskörrel összefüggésben.

Amennyiben például a felet kár éri, úgy kártérítést követelhet. Ugyanakkor a kártérítési felelősségnek több alakzata is van: az általános kártérítési felelősségen túlmenően a felperes kereseti kérelmét alapozhatja valamilyen egyéb, speciális felelősségi alakzatra, amennyiben ezt a tényállás megkívánja (pl. fokozott veszéllyel járó tevékenységből eredő kár, valamilyen épületkár vagy más jogszabályban rögzített rendelkezés alapján – pl. termékfelelősség). Kérdés, hogy ezekben az esetekben mi lesz az érvényesíteni kívánt jog, és ehhez képest más lesz-e a jogcím, ha igen, akkor az miben áll?

Hasonló a helyzet a hibás teljesítésből eredő kellékszavatossági igény(ek) érvényesítésénél is. A hibás teljesítés alapján a kötelezettet felelősség terheli, amelyből kifolyólag a jogosult szavatossági igényt érvényesíthet, de ezen belül választhat, hogy konkrétan melyiket: kijavítást, kicserélést kérhet vagy árleszállítással, illetve elállással élhet. Mind a négy igény szavatossági igény, mivel a megsértett jog a szerződés szerű teljesítéshez fűződő jog, de nem mind a négy esetben lesz ugyanaz a konkrét jogszabályi alapja a kérelemnek.

További példaként említhetjük a szerződés érvénytelenségével kapcsolatos pereket is. Ezekben az eljárásokban ugyanis a fél a szerződés érvénytelenségére és ebből eredően az érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazására vonatkozó jogát kívánja érvényesíteni. Ezen belül több érvénytelenségi okra is hivatkozhat (pl. jogszabályba ütközés, amely semmisséget eredményez vagy megtevesztés, amely megtámadási jogot keletkeztet). Kérdés tehát, hogy ebben az esetben mi lesz az érvényesíteni kívánt jog és mi a jogcím?

Példát lehet felhozni a zálogjoggal összefüggésben is: a kereset alapulhat a zálogjog általános szabályain, de a kérelem az irányadó tényállás függvényében például alapítható a vállalkozót megillető törvényes zálogjogi szabályozásra is.

A fentiek alapján az a kérdés vetődik fel, hogy a Pp. által előírt érvényesíteni kívánt jog megjelölése során milyen mélységben kell az anyagi jogszabályi rendelkezésekben megtalálni és ezt követően megjelölni a jogot. Az első példánál maradva: a kártérítés lesz-e az érvényesíteni kívánt jog, és ehhez képest a jogcím a konkrét, a keresetben megfogalmazott valamelyik nevesített kártérítési alakzathoz kapcsolódó anyagi igény, vagy éppen fordítva, vagy a kettő ugyanazt takarja-e?

Ez a kérdéskör álláspontom szerint még abban az esetben is jelentős, hogy a Pp. – hasonlóan a Rpp.-hez – nem kívánja meg a jognak a jogszabályhely útján való megjelölését.

Mindezek alapján nem egyértelmű, hogy az érvényesíteni kívánt jog, a jogcím és a jogalap fogalmak azonosíthatók-e, ezért kérdéses, hogy bírhatnak-e azonos jelentéstartalommal, annak ellenére, hogy közöttük nyilvánvalóan szoros összefüggés áll fenn.

I. A jogirodalomban használt fogalmak

A jogcím alatt általában azt értjük, hogy milyen címen tartunk igényt az alanyi jogra, vagyis, milyen alapon vindikáljuk a részünkre azt.

A *Magyar Értelmező Szótár* a jogcím alatt valamely jog keletkezésének jogszerű alapját jelöli meg, míg a jogalapot illetően visszautal a jogcímre.¹⁶

A jogi szakszótárak és lexikonok a jogcím alatt egy *jogi normát, rendelkezést* értenek, amely egy adott magatartást lehetővé tesz.¹⁷

„Eljárásjogi összefüggésben a jogcímet hagyományosan a *causa petendi* (a kérelemnek az oka) kifejezéssel illetjük. A *causa* gazdag értelmű szó: jelent többek között tényállást, vitás ügyet, jogi esetet, jogcímet, jogalapot is.”¹⁸

Haupt Egon – akinek köszönhetően a téma a '90-es években újból a vizsgálódások középpontjába került – a jogcímmel lényegében az érvényesíteni kívánt jogot azonosítja.¹⁹ Álláspontja szerint bírósági döntés kérelmezése esetén mindenképpen jogállítást, a megvizsgálendő jognak az állítása szükséges, ami a pontos tételes jogszabályi hivatkozást jelenti.²⁰

Leszkoven László a jogcímhez kötöttséget szintén az érvényesíteni kívánt jog alapján vezeti le, ezáltal a jogcímet ő is az érvényesíteni kívánt joggal azonos módon kezeli.²¹

Gyekiczky Tamás a jogirodalomra és a joggyakorlatra való hivatkozással és a Pp. 121. § (1) bekezdés c) és e) pontjaiból kiindulva a kérelemhez kötöttséget nem kizárólagosan a bíróság döntésére irányuló kérelemhez való kötöttségként kezeli, hanem az érvényesíteni kívánt jogra is rávetíti, és ebből vezeti le a jogcímhez kötöttség érvényesülését.²² Ezáltal értelmezésében a jogcím szintén azonos fogalomnak tekinthető az érvényesíteni kívánt joggal.

Kovács László szerint a jogalap az a jogi tény vagy jogcselekmény, amiből alanyi jog keletkezik, a jogcím pedig a jogcselekmény célja.²³

Drexlerné Karcub Edit indokoltnak tartja annak meghatározását, hogy mit jelent az, hogy a keresetlevélben meg kell jelölni az érvényesíteni kívánt jogot. A bírói gyakorlatot elemezve és a Plósz féle perrendtartásnak a jogállításra vonatkozó szabályozásának az összevetéséből lényegében ez alatt a jogcímet jelöli meg.²⁴

¹⁶ *Magyar Értelmező Szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. 457. p.

¹⁷ *Jogi Lexikon-Átdolgozott és bővített kiadás* (szerk.: Lamm Vanda), Complex Kiadó, Budapest, 2009. 338. p., BÍRÓ ENDRE: *Jogi szótár*. Dialóg Campus, Pécs, 2006. 223. p., HARGITAI JÓZSEF: *Jogi fogalomtár*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2005. 746. p.

¹⁸ DÖME ATTILA: *A jogcímhez kötöttség problematikája*, in: KENGyel MIKLÓS (szerk.): *A polgári perbeli bizonyítás gyakorlati kézikönyve*. KJK-Kerszöv, Budapest, 2005. 37. p.

¹⁹ HAUPT EGON: *A jogcímhez kötöttség kérdése a polgári perben*. Magyar Jog, 2000/10. 609-610. p.

²⁰ HAUPT 2000, 606. p.

²¹ LESZKOVEN LÁSZLÓ: *Újra a jogcímhez kötöttségről*. Gazdaság és Jog 2009/12. 23. p.

²² GYEKICZKY TAMÁS: *Az európai polgári eljárásjog hatása a magyar polgári eljárásjogra*, in: WOPERA SZUSZA (szerk.): *Az Európai Unió polgári eljárásjoga*. Complex Kiadó, Budapest, 2007. 229. p.

²³ KOVÁCS LÁSZLÓ: *Mit jelent a bíróság jogcímhez kötöttsége? – Észrevételek dr. Haupt Egon cikkére*. Magyar Jog 2003/9. 553. p.

²⁴ DR. DREXLERNÉ DR. KARCUB EDIT: *Jogcímhez kötöttség a polgári eljárásban a bírói gyakorlat tükrében*, in: WOPERA SZUSZA (szerk.): *50 éves a Polgár Perrendtartás*. Novotni Alapítvány, Miskolc, 2003. 46-47. p.

Éless Tamás határozott álláspontja szerint a jogcím az anyagi jog területére tartozó kérdés, amelynek tartalmáról még ma sincs konszenzus az anyagi jogászok körében. Éppen ezért ő kerülendőnek tartja a jogcímhez kötöttség, mint kifejezés, és mint intézmény alkalmazását is, amellyel szemben a keresetlevélben egyébként is megjelölendő érvényesíteni kívánt jog és az ahhoz való kötöttség a használandó.²⁵

Lugosi József a három fogalmat – jogcím, jogalap, érvényesíteni kívánt jog – hasonlóként kezeli.²⁶

Virág Csaba a jogcímet a következőképpen fogalmazza meg: „A tárgyi jog tartalma szerint a tételes jogszabállyal egyezik meg. Az alanyi jog pedig egy adott szubjektumhoz kapcsolódó, a tárgyi jog által védett, érvényesítésre alkalmas jogosultságot fejez ki. A jogalap az a jogi tény, amiből alanyi jog keletkezik, a jogcím pedig a jogcselekmény célja. A jogcím fogalmát a tételes jog nem tartalmazza, anyagi jogi értelemben használjuk azzal, hogy az az alanyi jogosultságnak a tárgyi jogban alkalmazott megnevezése, azaz a perbeli igényt érvényesítő fél alanyi jogának a címe. Ennek alapján a jogcím a tárgyi joghoz kötődő, konkrétan nevesített, és a tárgyi jogban adekvátan meghatározott jogi tartalmat jelenti, és ebben az értelemben használjuk.”²⁷

Parlagi Máttyás a Pp. 121. § (1) bekezdés c) pontjából kiindulva az anyagi jog által feljogosított igény érvényesítésében jelöli meg többek között a felperesi kereset követelményeit, és Éless Tamáshoz hasonlóan ő is kerüli a jogcímhez kötöttség terminológiáját figyelemmel arra, hogy a jogcím szót a Pp. nem használja.²⁸

A régebbi eljárásjogi fogalmakból és gyakorlatból kiindulva elkülöníthetők a jogcím és a jogalap fogalmai. Eszerint a jogcím „az alanyi jog (a személyt megillető jogosultság) címe, címfelirata (titulus juris)”, amely kapcsolatba hozható egyrészt a jogalappal (ha a jogalany a jogosultságot már megszerezte), másrészt a jogi céllal (ha a jogosult meg kívánja szerezni azt).²⁹ Megjegyezzük, hogy ez a megközelítés további érdekes kérdéseket vet fel. Lehet ugyanis, hogy az alanyi jogot a fél már megszerezte – vagyis a jogalap már fennáll a vonatkozásában – de ezt az ellenfél vitatja. Ilyen esetben pedig kénytelen pert indítani a jogosultság érvényesítése iránt, ami akár úgy is értelmezhető, hogy a per által kívánja érvényesíteni (lényegében megszerezni) a jogosultságot – vagyis a jog megszerzését kívánja „véglegesíteni”. Utalást találunk erre vonatkozóan is: „[...] a keresetlevélnek utalnia kell arra az anyagi jogi jogosultságra, amelyet a felperes bizonyos (peren kívüli) jogi tények alapján már megszerzettnek, fennállónak tekint”.³⁰

A kommentárok a jogirodalomhoz hasonlóan vélekednek a kérdés megítélésnél. A Szabó Imre által szerkesztett kommentárban azt olvashatjuk, hogy „az érvényesíteni kívánt jog a kereset jogcíme”³¹. A Complex Jogtár kommentár kísérletet tesz annak tisztázásaira, hogy miként értelmezendő a fél által érvényesíteni kívánt jog és az azonos-e a

²⁵ ÉLESS TAMÁS: Szerkezeti alapkérdések a polgári per kapcsán. Magyar Jog 2013/10. 615. p.

²⁶ LUGOSI JÓZSEF: Gondolatok a kereseti kérelemhez kötöttségről. Magyar jog 2010/11. 680. p.

²⁷ VIRÁG CSABA: A jogcímhez kötöttség egyes kérdései a polgári perben. Magyar Jog 2013/1. 28. p.

²⁸ PARLAGI MÁTYÁS: Az érvényesíteni kívánt jog elbírálása, különös figyelemmel a Polgári Perrendtartás alapelveire. Magyar Jog 2013/4. 223. p.

²⁹ DÖME 2005, 37. p.

³⁰ DÖME 2005, 37. p.

³¹ KAPA MÁTYÁS: Keresetindítás, in: SZABÓ IMRE (szerk.): A Polgári Perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény magyarázata II. kötet, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2006. 489. p.

kereseti jogcímmel. Konkrét meghatározást azonban ezt követően nem találunk.³² A *Németh János és Kiss Daisy* által szerkesztett kommentár szerint „A keresettel érvényesíteni kívánt jogot másképpen a kereset jogcímének nevezzük.”³³

2. A bírói gyakorlat

Tekintve, hogy a RPP. hatálya idején a jog alakszerű megjelölése nem volt elvárás, a bírói gyakorlat vélhetően ezt követte. Ugyanakkor már *Magyary* álláspontjának ismertetése során utaltam arra, hogy a bíróságok egyre inkább a *jogilag releváns tények* előadását kívánták meg, és konkrét bírósági döntések is találhatók arra vonatkozóan, hogy a bíróságok a kereset jogalapjául azokat a felperes által előadott ténykörülményeket tekintették, amelyekből a felperes a keresettel érvényesített jogát eredezteti.³⁴ Ez valószínűleg eltérő bíráskodást eredményezhetett a megjelölt joghoz való kötöttség vagy az attól való eltérés lehetősége kapcsán. Ezt a némileg bátortalan kijelentésemet arra alapozom, hogy a Legfelsőbb Bíróság 4. sz. elvi megállapításában, amely még a RPP. idején, így a Pp. hatályba lépését megelőzően született, kimondta, hogy ha a követelést alátámasztó tények valónak bizonyulnak, a jogcím helytelen megnevezése nem vezethet a kereset elutasítására. Ez arra is engedhet következtetni, hogy az individualizáció elvén alapuló általános jellegű jogállítás mellett egyre inkább lényegessé váltak a konkrét tényállítások, minthogy a bíróságok az elvi megállapításban rögzítettek szerint nem voltak a megjelölt joghoz, jogcímhöz kötve. Ebből következik továbbá azon óvatos következtetésem is, hogy vélhetően a tényelőadások illetlen való lényegessé válásának köszönhetően tért át a Pp. már a szubsztanciálási elv alkalmazására, azaz, hogy már a keresetlevelében elő kell adni a jog alapjául szolgáló összes releváns tény.

A jelenlegi eseti döntések elemzésekor az állapítható meg, hogy a bíróságok a jogcím szót alkalmazzák leggyakrabban, de konkrét kifejtést erre vonatkozóan a határozatokban nem találni. Az tehát esetenként változó lehet, hogy az eljáró bíró azonos fogalomként kezeli-e a jogcímet az érvényesíteni kívánt joggal – ahogy ezt sokan teszik a szakirodalomban –, vagy pedig attól eltérő jelentést tartalmat tulajdonít a két kifejezésnek. Az viszont megállapítható, hogy a jogalap kifejezést legtöbbször a jogcímmel szinoním fogalomként alkalmazzák.³⁵

Az érvényesíteni kívánt jog megjelöléssel leggyakrabban akkor találkozni, amikor a bíróságok a Pp. 121. § c) pontjára konkrétan hivatkoznak: a felperes a tényállítást előadta, amiben lényegében a jogot is megjelölte, még ha csak körülírással is. Például:

- felperes a táppénz és a fizetés közötti különbözet megfizetésére kéri kötelezni az alperest³⁶
- az alperes a felperessel kötött kölcsönszerződés alapján tartozik 20.000,-Ft-tal³⁷

³² Complex Jogtár Online – a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény 3. §-ához fűzött magyarázata. Letöltve 2012. július 10.

³³ KENGYEL MIKLÓS: *A keresetindítás*. In: Németh János – Kiss Daisy (szerk.): *A Polgári Perrendtartás Magyarázata* I. Complex, Budapest, 2006. 725. p.

³⁴ Kúria 3659/1936., Kúria 1741/1938.

³⁵ L. pl. EBH 2000. 233.

³⁶ BH 1981. 195.

- felperes annak türéseére kéri kötelezni az alperest, hogy az ingatlanból kielégít-
hesse magát.³⁷

Az érvénytelenségi perekben felmerülő egyes eljárásjogi kérdésekhez kapcsolódóan a 2/2010. (VI. 28.) PK véleményében a Legfelsőbb Bíróság az alábbiakat fejtette ki:

„A kereset alapját azok a tények alkotják, amelyekből a felperes a jogát származtat-
ja. A kereset alapját tevő tények összessége alkotja a kereseti tényállást.

A kereset tárgya a keresettel érvényesített követelés vagy más jog. A kereset tárgya
olyan vitás jogviszony is lehet, amelynek elbírálása a polgári perben kérhető, illetve
amelynek bírósági védelmét a felperes kéri.

A kereset tartalma a bíróság döntésére irányuló határozott kérelem. A Pp. 121. §-a
(1) bekezdésének e) pontja szerint a keresetlevélben fel kell tüntetni a bíróság döntésére
irányuló határozott kérelmet.

A Pp. 3. §-ának (2) bekezdésében foglaltak szerint a bíróság – a törvény eltérő ren-
delkezése hiányában – a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz
kötve van. A kereseti kérelemhez kötöttség szabályát fogalmazza meg a Pp. 215. §-ának
rendelkezése is.

*A polgári perben a bíróság a kereseti tényállásban előadottakhoz, valamint a kere-
set tárgyához, tehát a fél által érvényesíteni kívánt joghoz is általában kötve van. A Pp.
121. §-a (1) bekezdésének c/ pontja értelmében az érvényesített jogot kell a keresetle-
vélben megjelölni, nem pedig a konkrét jogcímét. Így a kereseti kérelemhez kötöttség
nem jelenti azt, hogy a bíróság a fél által tévesen megjelölt jogcímhez kötve lenne. Ha a
fél által előadott tények a keresetet vagy viszonkeresetet más jogcímen megalapozzák, a
bíróság a jogviszonyt a jogszabályoknak megfelelően minősítheti.”³⁹*

A fenti gondolatot szándékosan idéztem ilyen hosszan, tekintve, hogy igen értékes
megállapításokat tartalmaz függetlenül attól, hogy a Legfelsőbb Bíróság kifejezetten az
érvénytelenségi perekre fókuszáló véleményében fogalmazta meg azokat, hiszen az idé-
zett megállapításokat még az elemzése kezdetén tette, mielőtt még a speciálisan, az ér-
vénytelenségi perekre vonatkozó eltérő szabályokra kitért volna. Bár nem mondja ki
egyértelműen, hogy mit tekint jogcímnek, de álláspontom szerint az megállapítható,
hogy a Kúria bizonyos értelemben külön kezeli ezt a fogalmat a kereset tárgyától, azaz
az érvényesíteni kívánt jogtól, és a kiemelt utolsó három mondatból arra lehet következtet-
etni, hogy a jogcímet és a jogcímhez kötöttséggel kapcsolatos kérdéseket azzal hozza
összefüggésbe, amikor a fél a tényállásból kivethető jogot konkrétan megnevezi (például
vállalkozói díj), illetve konkrét jogszabályi rendelkezésre is hivatkozik a keresetlevél-
ben.

Mindezeket a gondolatokat az alábbiak útján tudom szemléltetni:

Annak megállapítása, hogy a jogvitát milyen jogszabály alapján kell elbírálni, a bí-
róság feladata (Iura novit Curia).⁴⁰ A keresetben foglalt tényállás szerint a bíróság tehát
keres egy jogszabályhelyet, még abban az esetben is, ha a jogot a felperes konkrét jog-
szabályhely útján jelölte meg, mivel a bíróságnak végső soron a jogvitát kell eldöntenie,

³⁷ BH 1980. 341.

³⁸ EBH 2006. 1422.

³⁹ 2/2010. (VI. 28.) PK vélemény 5. a/ pontjához fűzött indokolás.

⁴⁰ BH 1977. 276.

ezt pedig nyilván jogszabály alkalmazásával tudja megtenni. Vagyis a bíróság az eljárása során mindig jogszabályhoz fog fordulni. Példával illusztrálva: a keresetben a tényállítás mellett a felperes kártérítésre hivatkozik, mint érvényesíteni kívánt jogra, emellett pedig megjelöli a Ptk. 6:519. §-át is. Azonban ha a bíróság álláspontja szerint nem ez alapján a jogi rendelkezés alapján kell elbírálni a jogvitát, mert a tényelődadás ezt nem támasztja alá, akkor más jogszabályt kell alkalmaznia az érdemi döntés meghozatala érdekében, így a keresetben megjelölttől eltérő jogszabály alapján eltérő lesz a jogi minősítés is az ítéletben.⁴¹ Ez értelemszerűen vonatkozik arra az esetre is, ha a fél jogszabályi rendelkezésre egyáltalán nem hivatkozik, hanem csak tényeket ad elő, és ezáltal kérelméhez hozzárendel egy anyagi jogosultságot általában megjelölve (például adásvételi szerződésből eredő követelés, vállalkozói díj, tulajdonjog).

Bár az idézett PK vélemény azét rögzíti, hogy a bíróság kötve van az érvényesíteni kívánt joghoz is, álláspontom szerint ez csak a tényállással összefüggésben értelmezhető, azaz a felperes a keresetlevélben a tényállás révén tudja konkretizálni a jogát, az előadott tényekből lehet az érvényesített jogra következtetni. Tehát végső soron: a tényállás köti a bíróságot, azt nem egészítheti ki, illetve nem módosíthatja, és ebből következik az, hogy a tényállás alapján bírálendő el a jogvita, ami megadja – tartalmilag legalábbis – az érvényesíteni kívánt jogot, így közvetetten ehhez is valóban kötve lesz.

IV. Következtetések

Az eddigiekből az a következtetés vonható le, hogy jelenleg is teljes a bizonytalanság a vizsgált fogalmak kapcsán. Ha például *Virág Csaba* már hivatkozott megfogalmazását vesszük alapul, akkor rögtön három-féle megközelítéssel találhatjuk szembe magunkat: a jogcím a jogcselekmény célja; a jogcím az alanyi jognak a tárgyi jogban alkalmazott megnevezése; a jogcím a tárgyi joghoz kötődő, a tárgyi jogban meghatározott jogi tartalom. Az első esetben a jogcím a felek által elérni kíván jogi hatás (például alanyi jog megszerzése) bekövetkezését szolgálja, a második megközelítés szerint csupán az alanyi jog pusztá elnevezése, műneve (például pusztán az a kifejezés, hogy kártérítés), a harmadik megfogalmazásban azonban már az e mögött lévő jogi tartalmat, azaz a konkrét alanyi jogot (például kártérítéshez való jog) jelentené.

A jogalap meghatározása mutatkozik a legegyszerűbbnek: az a tényállás, amiből a kötelelem ered (szerződés, tiltott cselekmény).⁴² A jogalap *Plósz és Magyary* gondolataiból kiindulva is azon tények összességét kell, hogy jelentse, amelyek valamilyen jogosultságot keletkeztetnek. Ezzel van összhangban a kereset elemeinek elméleti megközelítése is, amelyben a kereset alapjának a tényállás tekintendő. Véleményem szerint a bírói gyakorlatnál kifejtettek is ezt támasztják alá.

⁴¹ Vö.: EBH 2004. 1143. Ebben a megközelítésben a bírói gyakorlatban széles körben érvényesülő jogcímhez nem kötött eljárás is értelmezhető.

⁴² SZLADITS KÁROLY: *A magyar magánjog vázlata. Első rész.* Grill, Budapest, 1937. 134. p. (Érdemes itt megjegyezni, hogy Szladits is felhívta a figyelmet a most hivatkozott gondolatánál a jogalap és a jogcím összetévesztésének elkerülésére.)

A továbbiakban tehát a jogcím és az érvényesíteni kívánt jog vizsgálata szükséges. Az eddig kifejtetteket is figyelembe véve az alábbiakban két szempontból – anyagi és eljárási viszonylatban – kívánom megvizsgálni, mit is jelenthet a jogcím.

1. Az anyagi magánjogban alkalmazott jogcím-fogalom

Az anyagi jog a jogcímet leggyakrabban a tulajdonszerzéssel és a juttatások rendszerével hozza összefüggésbe. Ennek oka egészen a római jogra vezethető vissza, ahol a tulajdonjog átruházása nem csak a dolog tényleges átadásában állt, hanem szükségeltetett hozzá egy jogi ok (causa) is. Ebből alakult ki aztán a középkorban a titulus és modus tana, amelyet később alakítani próbáltak: így különböztethetők meg a jelenlegi jogrendszerekben is az absztrakt rendszer – amely megelőszik a dolog átadásával minden további vagy ezt megelőző cselekmény nélkül – és a kauzális rendszer, amely az alapügylet (jogcím) és az átadás (szerzésmód) egységére épül.⁴³ A magyar jogrendszer – hasonlóan a német és az osztrák joghoz – a kauzális rendszert valósította meg. Az absztrakt rendszerben a tulajdonjog akkor is átszáll, ha annak céljában a felek nem egyeztek meg, vagy megegyeztek ugyan, de az a jogi ok a valóságban mégsem áll fenn; ezzel szemben a kauzális rendszerben a jogcím hiányában tulajdonszerzésről nem lehet szó és a jogcímnél a tulajdonszerzésnél, azaz a tulajdonosváltásnál érvényesen fenn is kell állnia.⁴⁴

Kérdés, hogy az anyagi jog mit ért jogcím alatt, és ez alkalmazható-e a perben? Ennek vizsgálatánál egészen a régebbi, az 1900-as éveket megelőző magyar magánjogig tekintek vissza, annak érdekében, hogy már a RPP. hatályba lépésének idejére vonatkozóan megfelelő megállapításokat lehessen tenni. Az már most megjegyzendő, hogy – ahogy már erre korábban is utaltam – a polgári eljárásban a jogcímre vonatkozóan nem található semmilyen fogalmi útmutató – nyilvánvalóan ebből is következik az intézményt érintő, már jelzett fogalmi tisztázatlanság –, ezért tartom fontosnak elemezni az anyagi jogi jogcím-fogalmat, hiszen ez irányadó lehet az eljárásjog területén is.

A titulus és modus tana alapján a titulus a szerzés jogi lehetőségében fogható meg, míg a modus a lehetőség megvalósítása.⁴⁵ Ezt azonban csak a származékos tulajdonszerzéseknél vélte a jogtudomány alkalmazhatónak, mert az eredeti szerzésmódoknál a szerzésmód (modus) mint jogi tény mindig önállóan és egymagában keletkezteti a tulajdonjogviszonyt.

A származékos szerzésnél azonban a jogi hatás előidézésére a szerződés is kell: a dologi szerzés mellett (a dologi jog keletkezéséhez) kell a felek szándékának a kinyilvánítása, azaz, hogy a megegyezés ne csak a jogváltásra, hanem a változás okára és céljára is kiterjedjen.⁴⁶ Az átruházó nem pusztán azért teszi meg nyilatkozatát, hogy a má-

⁴³ LENKOVICS BARNABÁS: *Magyar polgári jog Dologi jog*. Eötvös Kiadó, Budapest, 2006. 121. p.

⁴⁴ SZLADITS 1937, 242. p.

⁴⁵ LÁNYI BERTALAN: *A tulajdonjog*. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest, 1903. 195. p.

⁴⁶ LÁNYI 1903, 196. p. A jogcím és a dologi jogi szerződés különválása a mai hatályos jogban is jelen van: a Legfelsőbb Bíróság az I/2000. PJE határozatában a nyomdai úton előállított részvények átruházásával kapcsolatban leszögezte, hogy az ilyen részvény csak forgatmány útján ruházható át (dologi szerződés, amelynek révén a dolog ténylegesen az új tulajdonos birtokába kerül), de ettől teljesen független az átruházás

sik fél tulajdonjoghoz jusson, hanem valamilyen cél érdekében, ami a kötelezettségének a teljesítésében fogható meg. Ez alapján az átruházásnak komoly indoka, jogi oka kell, hogy legyen – ami az átruházás alapjául szolgáló jogügylet.⁴⁷

Ezáltal a szerzési cím tágabb értelemben az az ok, amelynél fogva a dolog megszerzése lehetővé válik (tehát lehetővé válik az, hogy a jogosult hatalmat tud a dolog felett gyakorolni), szűkebb értelemben az a tény, amelynél fogva a dolog átadása követelhető.⁴⁸ Ha ezt a kijelentést elemezzük és például próbáljuk megvilágítani, akkor ez alapján a *causa* (ok, jogi indok) a jogügylet megkötése, létrehozása lehet, hiszen közvetlenül ez teszi lehetővé a jogügylet tárgyát képező jog megszerzését, míg a tény maga a jogügylet, ami alapján a jogérvényesítés, azaz a dolog átadása követelhető.

Szladits szerint a jogcím az a jogi cél, amely végett a dolgot átruházzák. Az átruházás leggyakoribb jogcíme pedig, hogy valaki a dolgot másnak szolgáltatni köteles (törvény vagy szerződés alapján), és e kötelezettség teljesítése érdekében történik végső soron az átruházás.⁴⁹ Hasonló fogalmat ad a jogcímnek a juttatások elemzésénél. E szerint juttatásról akkor beszélünk, ha az a vagyon rovására történik. Ezen felül azonban a juttatót egy közvetett cél is vezeti: nem pusztán azért juttat, hogy ahhoz hozzájusson a másik fél, hanem azért, hogy a saját kötelezettségét teljesíthesse. Ez alapján pedig a *jogcím az a közvetett jogi cél, amely a felet juttatásra indítja*.⁵⁰

A fentiekből az a következtetés vonható le, hogy a jogcím az anyagi magánjogban elsődlegesen egy közvetett jogi cél: valamilyen kötelezettség teljesítése. Ez azonban eljárásjogi szempontból igen nehezen fogható meg. A hangsúlyt elsősorban a közvetett jelzőre helyezem – amennyiben eladóként vagyok érintett egy adásvételi szerződésben, akkor az a jogi cél valóban csak közvetett lehet a számomra, hogy a tulajdont a végből ruházom át a vevőre, hogy a törvényben, illetve ezzel összhangban az adásvételi szerződésben rögzített kötelezettségeimet teljesítsem. Az átruházás elsődleges célja és indoka az eladó számára ugyanis az álláspontom szerint, hogy a szerződés tárgyát képező dolog átruházása folytán ellenszolgáltatáshoz jusson, amely a vételár, amit tovább hasznosíthat. Ezen cél megvalósítása szempontjából válik fontossá a másik jogi cél is, amely szerint ennek elérése végett a kötelezettségét teljesítenie kell.

Tovább árnyalja a képet, hogy a jogcím ezen megközelítése álláspontom szerint végső soron összefüggésbe hozható a jogügylettel, a jogszabállyal és az ezekből keletkező alanyi joggal is.

A jogi cél, azaz a kötelezettség megvalósítása ugyanis elsősorban a jogi tényekben rögzül, amelyek jogviszonyt hoznak létre, módosítanak, illetve szüntetnek meg a felek között.

A jogviszony a jogilag jelentős életbeli alaphelyzet, amelyből különböző jogok és kötelezettségek keletkeznek, azaz más szemszögből a jogviszony jogok és kötelezettsé-

alapjául szolgáló szerződés (jogcím, amelynek alapján a forgatás követelhető), és ezért a forgatmány nem érvényességi kelléke a szerződésnek.

⁴⁷ LENKOVICS 2006, 120. p.

⁴⁸ ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog mai érvényében különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Franklin-Társulat, Budapest, 1880. 107. p.

⁴⁹ SZLADITS 1937, 241. p.

⁵⁰ SZLADITS 1937, 133–134. pp.

gek együttese.⁵¹ Az alanyi jog a tárgyi jog, a jogszabály által biztosított egyéni szabadság, amely lehetőség a jogviszonyokban ölt testet. Az alanyi jog alapjai tehát egyrészt a tárgyi jog, másrészt a jogi tények.⁵²

Anélkül, hogy az alanyi jog fogalmába, és az ehhez kapcsolódó jogtudományi elmélkedésekbe részletesen belemerülnék – tekintve, hogy ezáltal az értekezés tárgyától véleményem szerint jelentősen elrugaszkodnék –, a fenti fejtegetéseket lezárva álláspontom szerint az a kijelentés tehető, hogy az anyagi magánjogban nem teljesen egyértelmű a jogcím fogalma és jelentése.

2. A tisztán eljárásjogi megközelítés – a jogcím, mint jogszabályi rendelkezés?

A kereset elemeinek nézőpontjából a kereset *alapja a tényállás*, a kereset *tárgya az érvényesíteni kívánt jog*. A jogszabály absztrakt jellegű, azaz, csupán egy általános normát, magatartási szabályt tartalmaz, amit minden ilyen jellegű magatartásra alkalmazni kell, hiszen minden egyes élethelyzetre a jogalkotó nem tud konkrét szabályozást adni. A jog elvont, csak általános ismérvek útján jelölhetők ki az élettények jelentős csoportjai – ezek az elvont ismérvek a jogszabály tényállási részei lesznek.⁵³ Ezért a jogszabályt, ami a felek részére jogokat biztosít és kötelezettségeket ír elő, egy általános tényállásnak is nevezhetjük a perjog szempontjából. Vagyis a konkrét, felek között megtörtént tényállásra (kereset alapja) alkalmazzuk a jogszabályban rögzített általános tényállást, jogi rendelkezést (érvényesíteni kívánt jog), így a kettő között – vagyis a kereset alapja és tárgya között – nyilvánvalóan szoros kapcsolat áll fenn: ha van ténybeli alap, akkor lesz jogi alap is. Mindezek miatt a kereset alapjának közvetetten az érvényesíteni kívánt jog is tekinthető a jogszabály absztraktsága, általános tényállásjellemzője miatt.

Ezt erősíti az a megközelítés is, hogy a tényeken túl (tényállítás) a perben érvényesített jogot is állítanom kell (jogállítás), tehát az érvényesíteni kívánt jog is egyfajta állításnak tekinthető a kereset alapja szempontjából. Vagyis egy konkrét perben a tények nem függetleníthetők a jogi osztályozástól, jogi minősítéstől.

A fentieket tovább gondolva és a bírói gyakorlatnál kifejtetteket is figyelembe véve, miszerint a bíróság az elé tárt tényállás alapján megjelölt érvényesíteni kívánt jogot mindig jogszabály alkalmazásával dönti el, az a következtetés is levonható lenne, hogy a jogcím a tételes jogszabályhelyet jelenti.

A jogcím így viszont csak egy keret, amit végső soron az anyagi jog tölt ki tartalommal. Vagyis például a Ptk. 6:519. §-a önmagában, mint jogszabály nem tud létezni a benne lévő tartalom, azaz az anyagi jogosultság nélkül, amit a jogalkotó a szabályozott esetben a jogosultnak címez.

Ugyanerre az eredményre lehet jutni, ha abból indulunk ki, hogy a jogcím egy címfelirat, azaz a jog címe, puszta megnevezése, elnevezése. Az igényt előterjesztő fél jogának a címe (azaz tételes jogi rendelkezés által alkalmazott megnevezése) ugyanis a

⁵¹ VILLÁNYI LÁSZLÓ: *A magyar magánjog rövid tankönyve*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1941. 30. p.

⁵² RAFFAY FERENCZ: *A magyar magánjog kézikönyve*. Sziklai Henrik Kiadása, Eperjes, 1906. 75–76. pp.

⁵³ VILLÁNYI 1941, 32. p.

tárgyi joghoz kötődik, amely azonban a tárgyi jogban meghatározott tartalmat (értvényesíteni kívánt jog) is feltételezi. Amennyiben tehát a jogcímet a jogszabállyal, azaz a tárgyi joggal azonosítanánk, ebben a megközelítésben sem lehet végső soron a két fogalmat (jogcím, mint jogszabály és érvényesíteni kívánt jog, mint alanyi jog) egymástól teljes mértékben függetleníteni, mert a jogszabály a benne rögzített tartalom nélkül, azaz az alanyi jogosultság nélkül lényegi valóval nem rendelkezhet.

3. Végkövetkeztetések a jogcím fogalmát illetően

A fentiekben leírtak álláspontom szerint rávilágítottak arra, hogy

- az anyagi jogi jogcím fogalma nem egyértelmű,
- annak felfogásában nincs egységes megközelítés,
- az anyagi jogi jogcím alatt felfogott közvetett jogi cél nehezen vihető át és alkalmazható az eljárásjogban,
- az anyagi jog a jogcímet nem egyformán kezeli, miután annak létét és érvényességét csak a kauzális rendszerben kívánja meg,
- az előző fejezetben felvázolt tisztán eljárásjogi megközelítéssel pedig a fogalom lényegében teljesen kiürülni látszik.

Mindezek miatt határozott véleményem – amelynek alapján *Éless Tamással* és *Parlagi Mátyással* értek egyet –, hogy a jogcím terminus technicust kerülni célszerű a polgári perben.

Ezt a megközelítést álláspontom szerint erősíti az is, hogy a Pp. és a perjogtudomány nem alkotott jogcímfogalmat, nem is foglalkozott azzal, hogy ennek jelentését meghatározza, és az eljárásjogi törvény sem alkalmazza ezt a szót.

A kérdés ezek után, hogy mi adja meg a bíróság részére a határozott kérelem alapját, amely alapján azt vizsgálhatja és elbírálhatja, azaz mihez lesz kötve az eljárása során? Ennek vizsgálatánál az alanyi jog és az igény összefüggéseiből indulok ki.

Az alanyi jog magánjogi szempontból azt jelenti, hogy az meghatározott személy érdekében bizonyos magatartást szankciók mellett ró mások terhére, és az ily módon érvényesíthető. Ezáltal az érdekeltre van bízva, hogy azt érvényesít-e, amennyiben a magatartást a kötelezett nem teljesíti, és így válik a puszta érdekvédelem az érdekelt jogává.⁵⁴ Az alanyi jogok egyik védelmi eszköze a bírói védelem, az alanyi jogot pedig abban az alakjában, melyben a bírói marasztalásra szolgálhat, igénynek nevezzük.⁵⁵ Vagyis az alanyi jog megsértett állapotban válik érvényesíthetővé. Az igény tehát nem külön alanyi jog, hanem az alanyi jognak csupán egyik létszakasza: az az állapota, amikor a jog kényszer igénybevitelével is érvényesíthetővé válik.⁵⁶ Az érvényesítés tipikus terepe a polgári per, ahol a felperes ezt a megsértett alanyi jogát, azaz igényét kívánja érvényesíteni. Véleményem szerint a Pp. 121. § (1) bekezdés c) pontjában rögzít-

⁵⁴ SZLADITS 1937, 106. p.

⁵⁵ SZLADITS 1937, 111–112. pp.

⁵⁶ LÁBADY TAMÁS: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2002. 280. p.

tett érvényesíteni kívánt jog ezzel az anyagi igényfogalommal hozható összefüggésbe. A per során a bíróság tehát a kérelemről az érvényesíteni kívánt jog által behatárolt területen dönthet. A bíróság tehát az érvényesíteni kívánt joghoz lesz kötve.

Ez alapján álláspontom szerint a keresetlevélben a tényállási résznek lesz igen nagy jelentősége az érvényesíteni kívánt jog szempontjából, mert az elsősorban a tényállásból, a felperes által előadott tényekből vehető ki. Ezzel némileg ellentmond az a tény, hogy a Pp. a 121. § (1) bekezdés c) pontjában a keresetlevél külön kellékeként kezeli az érvényesíteni kívánt jogot. Ugyanakkor a jogot nem lehet függetleníteni a tényektől, hiszen az a jogilag jelentős tények által keletkezhet, módosulhat, illetve szűnhet meg, és a jogot – ahogy a jogállítást hangsúlyozó individualizáció elvénél is látható volt – elsődlegesen tények útján lehet megjelölni. Furcsamód éppen a *Plósz* által kidolgozott RPP. volt az, amelyik nem követelte meg expressis verbis a keresetlevél kötelező kellékei között az érvényesíteni kívánt konkrét jogot, annak ellenére, hogy szabályozási elveiben a jogállításra épült.

A releváns kérdés ezek után az, hogy az érvényesíteni kívánt jogot, amihez kötött lesz a bíróság, milyen módon is kell megjelölni a keresetlevélben: csupán individualizálás útján, vagy már a keresetlevél előterjesztése során szükséges a szubsztanciálás, illetve ezen túlmenően szükséges-e a jogot konkretizálni jog megnevezésével vagy pontos jogszabályi hivatkozás útján. Mi lesz a következménye annak, ha a tények és a jogszabályi hivatkozás nem állnak összhangban. Ezek a kérdéskörök azonban a jelen tanulmány célkitűzéseit és terjedelmi kereteit meghaladják, azok külön elemzést kívánnak.

ZITA PÁKOZDI

RECHTSGRUND, RECHTSTITEL, GELTENDES RECHT - VERSUCH DER KLÄRUNG DER BEGRIFFE

(Zusammenfassung)

Der Aufsatz versucht in dem Titel findende Begriffe analysen, die alle im Zusammenhang mit dem Streitgegenstand stehen. Unter diesen ist besonders der Rechtstitel („jogcím”), der auch in dem Praxis, und auch in dem Rechtsliteratur des Zivilprozessrechts Ungewissheit verursacht.

In dem ersten Teil befasst sich der Autor mit in dem Zeit des ersten ungarischen Zivilprozesskodex (RPP.) geltende Standpunkte. Dann analysiert in dem Rechtsliteratur und in dem Rechtspraxis findende Stellungnahmen. Aus diese Analyse kann die folgende Konsequenz abgezogen werden:

- der Begriff „Rechtsgrund” („jogalap”) kann mit den in dem Klageschrift vorgetragene Tatsachen in Zusammenhang bringen

- die Vertreter des Rechtsliteratur verwalten „der Rechtstitel“ („jogcím”) und „das geltendes Recht“ („értvényesíteni kívánt jog”) identisch
- die Gerichte indentifizieren den Rechtsinstitut „Rechtstitel” mit dem konkreten Rechtsvorschrift.

Der Rechtstitel ist aber nicht prozesslicher, sondern materieller Begriff, so die Hauptfrage ist das, ob den materiellen Rechtstitel in dem Zivilprozess und in dem Zivilprozessrecht anwenden werden kann. Aus deisem Grund befasst sich der Autor mit dem materiellen Rechtstitel zurücksehend auf die den RPP. vorbeugenden Zeit, dann prüft sie auch das, ob der Rechtstitel als nur der konkrete Rechtsvorschrift begreifen werden kann.

Der letzte Konsequenz des Aufsatz ist, dass in dem ungarischen Zivilprozess der Begriff „das geltende Recht” anwendende ist, das man kann in dem Klageschrift zuerst durch den wichtigsten Tatsachen bestimmen.

SZUROVECZ ZOLTÁN*

A vízgazdálkodási társulati mozgalom jogszabályi keretei (1957–1995)

A vízgazdálkodási társulatok működése két évszázados múlttra tekint vissza Magyarországon, hiszen már a XVIII. században is voltak kísérletek folyószabályozásra és mocsarak lecsapolására. E munkák közül emelhető ki a Sárvíz-Kapos-Sió folyók és mocsaraikkal kapcsolatos vízimunkák elvégzése, melynek során a munkát több alkalommal elkezdték, azonban az anyagi terhek és a tisztázatlan érdekeltségi viszonyok miatt a szabályozás végleges befejezése hosszú időt vett igénybe.¹ Mind a magyar társadalom átalakulása, mind a gazdasági és műszaki fejlettség a XIX. századra érkezett olyan szintre, amikor a társulati mozgalom életre kelhetett.

A vízgazdálkodási társulat alatt az idő folyamán – kisebb eltérésekkel – mindig is egy jogi személyiséggel rendelkező szervezetet kellett érteni, mely a működési területén a tulajdonában, vagyonkezelésében, valamint a használatában lévő közcélú vízgazdálkodási műveken területi vízrendezési, vízkárelhárítási és mezőgazdasági vízhasznosítási feladatokat lát el, közcélú vízellátási műveket hoz létre, karbantartási és üzemeltetési feladatokat végez. Az 1950-es évektől kibontakozó szabályozás egy a kor ideológiájának megfelelő gazdasági berendezkedésre épített. Ennek keretében a helyi közcélú vízellátási műveket által érintett mezőgazdasági területeket, és egyéb földterületeket termelősövetkezetek, állami vállalatok, és a települések tanácsai használták. Tekintettel arra, hogy e gazdasági berendezkedésben relatíve kis számú, de nagyobb földterületet használók működtek, nem volt igazán nagy jelentősége annak, hogy ki tagja a helyi vízgazdálkodási társulatlaknak, és mely szervezetet kellett érdekeltnek tekinteni. Kétségtelen azonban, hogy e szervezetekre vonatkozó, alapvető jellemzőit meghatározó jogi elemek a szocialista államberendezkedés időszakában kerültek kidolgozásra, amely jelentős hatással volt a rendszerváltozást követő korszakra is.

1989 után jelentős változások következtek be a tulajdonosi és gazdasági berendezkedésben. Újra a magántulajdon lett az uralkodó tulajdonosi forma, a nagy termelősövetkezetek, és állami vállalatok megszűntek. Ez azt eredményezte, hogy a vízgazdálkodási társulatok működési és érdekeltségi területén az alacsony taglétszám mellett egyre nagyobb számban jelentek meg a magántulajdonosok mint érdekeltek.

* PhD hallgató, SZTE-ÁJTK Doktori Iskola.

¹ JOÓ ERNŐ: *A Dunavölgyi Vízgazdálkodási Társulat tíz éve*. Dabas, 1971. 7. p.

E dolgozat célja, jogi szempontból mutassa be azt az időszakot, mikor a vízgazdálkodási társulatok a legnagyobb számban működtek Magyarországon.

I. A vízgazdálkodási társulatok szabályozásának korszakai

1. Társulatok a második világháború előtt

A vízgazdálkodási társulatok létrehozásának jogi feltételeit először a magánosok költségén létesítendő vízművekről szóló 1807. évi XVII. törvénycikk teremtette meg, amely szerint ha az együttesen érdekeltek többsége a folyók ártalmas kiáradásainak elhárítására szükséges vízműveknek saját költségükön leendő elkészítését elhatározták, akkor azt elvégezhették. Így elsőként 1810-ben jött létre a Sárvíz-szabályozó Társulat, mely lecsapoló csatornát épített a Sárvízhez kapcsolódó mocsarak lecsapolására, művelés alá vonhatóvá téve további területeket.²

Különösen nagy lendület vett a mozgalom a reformkorban, hiszen a Tisza és mellékfolyóinak szabályozása ebben az időszakban kezdődött meg. Csak néhány példát említve: Szolnokon 1845. október 12-én alakult meg Széchenyi István első szervező körútjának hatására a „Heves megye határában lefolyó Tisza Szabályozására alakult Egylet”, mely hamar munkához látott. 1846-ban a Tisza ún. hordói átmetszésénél még csak pénzügyi segítséget adott a kezdeményező Tiszafüred községének, viszont már 1847-ben az első árvízvédelmi töltéseket az Egylet működésének keretében kezdték megépíteni. 1851-re a Sarudtól Csongrádig és a Tiszafüredtől Szelevényig terjedő működési területén 17.521 fm árvízvédelmi töltés épült meg.³

Természetesen nem minden esetben jött létre ilyen gyorsan társulat annak érdekében, hogy az árvízzel vagy több esetben a belvízzel szembeni védekezés munkáit elvégezhesse. Erre példaként hozható a Duna-völgyében meglévő belvizek elvezetését célzó vízimunkálatok elhúzóda. Dunaharaszti, Alsónémedi, Ócsa, Sári, Ürböpuszta és Kunszentmiklós térsége még a XIX. század második felében is gyakran volt belvízzel borítva oly mértékben, hogy a vasútvonal mindkét oldalát egybefüggő víz uralta egészen Kiskőrösig. Már 1859-ben kidolgoztak egy tervet a terület lecsapolására, amikor a kivitelezéséhez társulatot kellett volna megalakítani, részben az 1860-as években bekövetkezett aszályos időjárás, részben egyéni politikai, gazdasági okok miatt, az alapításra vonatkozó javaslat nem lelt támogatásra. Majd az 1880-as évek elején bekövetkező csapadékos időjárás miatt ismételen belvíz borította el e területeket, aminek hatására újabb tervek készültek (mivel a korábbi tervek elvesztek) a terület belvízmentesítésére és a felesleges vizek elvezetésére. A „Szityó Belvízelvezető Társulat” létrehozására összeállított terv azonban ismételen meghiúsult, hiszen a száraz időszak következtében ugyancsak nem volt meg a megalakításhoz szükséges többség. A belvíz helyzetet furcsa mó-

² VÁMOSI SÁNDOR: *A vízgazdálkodási társulatok válogatott bibliográfiája*. Budapest, 1992. 5. p.

³ DR. RIGER BÉLA: *Múlt, jelen és jövő: A vízgazdálkodási társulati mozgalom a Közép-Tiszavidéken*. Vízgazdálkodás 1980. évi 7–8. sz. 34. p.

don súlyosbította a Duna egybefüggő árvízvédelmi töltésének megépítése, hiszen a belvíz a töltések hatására már nem tudott lefolyni a folyóba.⁴

A társulatok a XIX. és XX. század határán több eredménnyel is büszkélkedhettek. Míg a kezdetben árvízvédelmi céllal létrejött társulatok a folyók egyes szakaszain építettek töltéseket és egyéb védműveket, addig az 1876. évi tiszai árvizet követően a kormány irányítása alatt a századfordulóra a Tisza és a Duna jelentős részén készen állt az árvízvédelmi rendszer részét képező töltéshálózat, amely jelentős műszaki teljesítménynek tekinthető.

A másik kiemelkedő vívmánya a társulati mozgalomnak a demokratikus értérendek helyi szinten történő alkalmazása. A demokratikus módon szerveződő és működő vízgazdálkodási társulatok számos korabeli magyar politikusnak lehetőséget biztosított arra, hogy politikai tapasztalatokat szerezzen, és többük innen kiindulva kezdte meg országos pályafutását is.⁵

A fejlődést nem az első világháború, hanem az azt követő trianoni területvesztések törték meg igazán, hiszen a vízügyi-műszaki szempontból a folyók 96 %-ban nem az ország területéről fakadtak. Nehezítette a fejlődést több más tényező is. A 79 vízrendező társulatsból 31, a 128 vízhasználati társulatsból 48 maradt az új országhatárok között. E szervezetek konzerválódott társadalmi viszonyok között jelentős pénzügyi források hiányában voltak kénytelenek tovább működni a második világháború végéig.

2. A második világháborút követő korszak

Míg a társulatokra vonatkozó szabályozás kezdeti időpontját jól meghatározza az 1807. évi XVII. törvénycikk, addig a következő korszak kezdete már két, egymástól 10 évre lévő időponttal is meghatározható. A háború lezárását követő politikai változás szele elérte a vízgazdálkodási társulatokat is. Az egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről szóló 1948. évi XXV. törvénnyel megkezdődött az államosítás folyamata, mely a társulatokat is jelentős mértékben érintette. Megszűnt a nagybirtokrendszer, ennek következtében felborult az érdekeltségi alapon működő társulati rendszer is. Valamennyi országos és helyi vízfolyás és vízellátási-művelési kezelés, fejlesztése állami feladattá vált. A túlzott mértékű központosítás azonban nem hozta meg a várt eredményt, hiszen a kevés anyagi erőforrás elaprózódott, elvonva a meglévő eszközöket a helyi vízrendezési művektől, amelyek többsége így használhatatlanná vált.⁶ Nyilvánvaló lett az is, hogy a helyi érdekelteket a helyi vízgazdálkodásba be kell vonni. Az új gazdasági viszonyok azonban új szabályozás megalkotását is szükségessé tették. E normák 1958-tól a korábbi társulati viszonyokat megváltoztatva új alapokra helyezték a szervezet működését. Ezen korszak több szabályozási szakaszra bontható a hatályos szabályokat meghatározó jogforrások mentén, melyet az alábbi táblázatban lehet összefoglalni:

⁴ JOÓ ERNŐ: *A Dunavölgyi Vízgazdálkodási Társulat tíz éve*. Dabas, 1971. 8–9. pp.

⁵ VAMOSI SÁNDOR: *A vízgazdálkodási társulatok válogatott bibliográfiája*. Budapest, 1992. 6. p.

⁶ Vízgazdálkodási Társulatok Tanácsadója 1973/11, 3. p.

1. táblázat

1957. évi 48. tvr. Hatály: 1957. augusztus 15. – 1960. december 31.	1960. évi 29. tvr. Hatály: 1960. december 31. – 1965. november 28.	1965. évi 23. tvr. Hatály: 1965. november 28. – 1978. január 1.	1977. évi 28. tvr. Hatály: 1978. január 1. – 1996. január 1.
19/1958. (II. 21.) Korm. rendelet Hatály: 1958. február 21. – 1961. április 14.	12/1961. (IV. 14.) Korm. rendelet Hatály: 1961. április 14. – 1965. november 28.	25/1965. (XI. 28.) Korm. rendelet Hatály: 1965. november 28. – 1978. január 1.	41/1977. (XI. 3.) MT rendelet Hatály: 1978. január 1. – 1996. január 1.
			4/1978. (XII. 12.) OVH rendelkezés Hatály: 1978. december 12. – 1996. január 1.

A vízgazdálkodási társulatokra vonatkozó szabályozás történetében tényleges korszakváltás 1957. évtől következett be, amikor a társulatok szervezetét és működését az akkori kor politikai és társadalmi berendezkedés szemléletének megfelelően alakították át. Az új szabályozás első lépése volt a Népköztársaság Elnöki Tanácsa által hozott 1957. évi 48. törvényerejű rendelet, mely 1957. augusztus 15. – 1960. december 31. között volt hatályban. E törvényerejű rendelet röviden (7 szakasz) szabályozta a társulatokat, a végrehajtásra vonatkozó szabályok megalkotását a SZÖVOSZ (Szövetkezetek Országos Szövetsége) Igazgatóságára hagyta, de további részletszabályokat határozott meg a 19/1958. (II. 21.) Korm. rendelet is. E szakasz rövid életűnek mondható, hiszen már a 1960. évi 29. törvényerejű rendelet, de tartalmában bővebben (27 szakasz) újra szabályozta a társulatok életét, egyidejűleg hatályon kívül helyezte a korábbi rendelkezéseket.

Az Országgyűlés pedig ebben az időszakban fogadta el a vízügyről szóló 1964. évi IV. törvényt, melynek 40. § (2) bekezdése szerint a vízgazdálkodási társulat megalakítására, működésére és megszűnésére, valamint felügyeletére a külön jogszabályok rendelkezései az irányadóak. A felhatalmazás alapján az Elnöki Tanács megalkotta az 1965. évi 23. törvényerejű rendeletet, amely egy bő évtizedig volt hatályban, melyet újabb jogszabály követett 1977-ben. Végül az 1995. évi vízgazdálkodásról szóló törvény hatálybalépéséig határozta meg a vízgazdálkodási társulatok életét.

A korszakon belül számos folyamat figyelhető meg. Elvitathatatlan tényként kell kezelni, hogy a társulati mozgalom ekkor élte egy újabb virágkorát. Az általuk nyújtott termelő-szolgáltató tevékenységet gyors növekedés jellemezte. Maga a mozgalom is jelentős politikai támogatást élvezett, melyet jól mutat, hogy 1967. március 30-án megalakult országos választmányi ülésen részt vettek a párt-, kormány- és minisztériumi

küldöttéken túl a tanácsi szervek képviselői is.⁷ A kezdeti időszakban jól megfigyelhető a társulatok számának gyors felfutása, majd egy ívet bejárva e szervezetek száma folyamatosan csökkent.

1. ábra

Nemcsak a társulatok száma, hanem az általuk elvégzett vízimunka nagysága sem elhanyagolható, melynek ténye megerősíti e társulási forma jelentőségét. Mind a víztársulatok mind a víziközmű társulatok jelentős mértékű beruházást valósítottak meg. A rendszerváltozásig 26.000 km kisebb vízfolyás, vízfolyás-szakasz, belvízcatorna jött létre, melynek karbantartási, állagmegóvási és üzemeltetési feladatait is ellátták. A víziközmű társulatok jogszabályi feladata mindvégig az volt, hogy egy vagy több település ivóvízellátását szolgáló vízműveit megépítse, fejlessze. A második világháborút követő időszakban mind az állam mind a lakosság részéről egyre erősebb igény jelentkezett a vezetékes ivóvízrendszer kiépítésére. A társulati forma alkalmas volt arra, hogy az állami és a társadalmi erőforrások egyesítésével a célzott beruházás rövid időn belül megvalósuljon. Ezen igények a települések nagy számában gyakorlatilag egy időben, ezen korszak elején jelentek meg, melynek köszönhetően 1958 és 1987 között 1600 (!) víziközmű társulat jött létre.⁸ Az ezredik községi vízművet pedig már 1975. május 6. napján Körösszegapátiban adták át.⁹ Szemléltetés céljából kiemelhető példaként lehet megemlíteni a lakosság ivóvízellátását szolgáló közművek kiépítését, melynek keretében 1960-tól 1985-ig a vezetékes ivóvízzel ellátottak aránya 9 %-ról 68 %-ra emelkedett.

⁷ DR. LÁSZLÓ FERENC: *Megalakult a Vízgazdálkodási Társulatok Országos Választmánya*. Vízgazdálkodás 1967/1, 46. p.

⁸ ÁLL LAJOS: *A vízgazdálkodási társulatok helyzete és továbbfejlesztésük főbb kérdései* – Összefoglaló melléklet. Gödöllő, 1988. 12. p.

⁹ KENESSEI ANDRÁS: *Az ezredik községi vízmű avatása*. Vízgazdálkodás 1975/3, 89. p.

dett.¹⁰ A legnagyobb léptékű változás 1960 és 1970 között következett be, amikor az el látottak száma 55 %-ra emelkedett, míg 1975-re a szám 66 %-ra nőtt.¹¹

A fenti adatok alapján a szocialista berendezkedésű gazdasági és jogi környezetben is több korszak különíthető el. A kezdeti szabályozás a gyorsan növekvő, vízimunkákra vonatkozó igények kielégítését szolgálta, a támogatások rendszertelenek, a társulatok pedig tevékenységükben, gazdálkodásukban jelentősen kötöttek voltak, így nyereségre nem is törekedhettek. A 1960-as évek végén azonban (az új gazdasági mechanizmussal egyidejűleg) a társulatok életében fordulat következett be, számuk jelentősen csökkent. Csak azon szervezetek maradtak meg, melyek gazdálkodása eredményes volt, valamint a munkát szakértelemmel, gazdaságosan tudták kivitelezni. Mivel ezen időszakban fellendültek a meliorációs munkák, melyek magas szakképzettségű, racionálisan és eredményesen gazdálkodó társulatokat igényeltek, ezért új szabályozás vált szükségessé. Ezen elvárásnak kívánt megfelelni az 1977. évi törvényerejű rendelet és végrehajtási szabályai. A korábbi évek tapasztalataiból táplálkozó szabályozás bővítette a társulatok mozgásterét a vállalható feladatok területén és letisztult szabályokat adott a szervezeti és működési keretek meghatározásához.

3. Rendszerváltás mint az új kihívások korszaka

Ahogy a második világháború után a társulati jogszabályok a gazdasági és társadalmi változásokat követő 10 év után jöttek létre, úgy az 1989. évi rendszerváltásra válaszul adott újraszabályozás is csak a vízgazdálkodásról szóló 1995. évi LVII. törvénnyel következett be. Ebben a korszakban újból a magántulajdon lett az uralkodó tulajdonosi forma, a nagy termelőszövetkezetek és állami vállalatok megszűntek. Ez azt eredményezte, hogy a vízgazdálkodási társulatok működési és érdekeltségi területén az alacsony taglétszám mellett egyre nagyobb számban jelentek meg a magántulajdonosok mint érdekeltek. Ennek többek között az lett a következménye, hogy az érdekeltek növekvő számával ellentétben fizetési hajlandóságuk egyre inkább csökkent. A második világháborút követő és az 1989-1990-ben bekövetkező korszakváltást összevetve a 1995. évi újraszabályozás és a korábbi joganyag hatályon kívül helyezése azért történhetett meg a gazdasági és társadalmi változást követően hamarabb, mert a jogalkotó nem hagyta figyelmen kívül a vízgazdálkodási társulatoknak a helyi vízrendezésben betöltött szerepét, és jelentős mértékben építkezett a korábbi rendszerre és annak tapasztalataira.

A korábbi államrendszerben meghatározott szabályok a fentiek alapján kisebb módosításokkal 1996. január 1. napjáig voltak hatályban, így ha a jogforrási szintet vesszük alapul, a vízgazdálkodási társulatok újabb korszaka ezen időponttól kezdődött el.

¹⁰ DR. KOLTAY JÓZSEF: *A vízgazdálkodási társulatok országos választmányának V. tanácskozása*. Budapest, 1986. 95. p.

¹¹ *Jelentős novemberi esemény: A Vízgazdálkodási Társulatok Országos Választmányának ülése*. Vízgazdálkodás, 1976/6, 184. p.

II. A vízgazdálkodási társulat fogalmi elemei és annak kialakulása

A korszakon átívelő normák folyamatos változásának és bővülésének egyik vívmánya, hogy fokozatosan letisztultak az e területre vonatkozó szabályok. Belőlük pedig jól kiolvashatóak azok a fogalmi elemek, melyek a vízgazdálkodási társulatokat egy különleges szervezetté alakították.

Jogi személyiség. Az 1957 és 1995 közötti időszakot vizsgálva megállapítható, hogy a vízgazdálkodási társulatot a jogalkotó jogi személynek minősítette minden periódusban. E minőség megszerzéséhez azonban kezdetben egy sajátos engedélyre volt szükség. Az 1957. évi szabályozás szerint az Elnöki Tanács a vízgazdálkodás állami irányítása keretében a társulatok alapítását a törvényerejű rendelet kiadásával engedélyezi. Későbbiekben már úgy finomodott a szabályozás, hogy az Országos Vízügyi Főigazgatóság vezetőjének engedélyével lehetett a társulatot megalakítani, két feltétel fennállása esetén: ha természeti, műszaki és gazdasági adottságok folytán indokolt; és a társulat tevékenysége a tervszerű vízgazdálkodás rendjébe beilleszthető volt.

Az újabb jogszabályi környezetből már könnyebben kiolvasható a társulatok társadalmi önszerveződésre építkező szándéka. Ebben a szakaszban már az alapszabálynak a vízügyi igazgatóság általi jóváhagyására és a társulat Vízgazdálkodási Társulatok Törzskönyvébe történő bejegyzésére volt szükség. E megközelítés tartósnak bizonyult, hiszen 1978. január 1-jétől az alapszabály jóváhagyását az állami felügyeletet ellátó szerv végezte, valamint ugyancsak szükséges volt a törzskönyvbe történő bejegyzés is.

Jogszabály által definiált cél. A vízgazdálkodási társulat megnevezésből adódik, hogy a vizsgált társulatok a vízgazdálkodással kapcsolatos feladatok elvégzésére alakulnak. A kifejezés mögötti tartalom a szabályozás fejlődésével tisztult le. Kezdetben két típusú vízimunkák elvégzésére alakulhatott társulat:

1. a helyi vízkárelhárítás körébe tartozó egyes vízügyi munkák megvalósítására, helyi vízrendezés hiányából származó károk megszüntetésére; valamint
2. öntözési főművekre támaszkodó öntözéses gazdálkodás fejlesztésére.

A fenti két vízimunka viszonylag szűknek mondható, ezért nem is bizonyult tartósnak a társulatok ezen korlátok közötti tartása. Már 1960-tól új dimenzió jellemezte a feladatok meghatározását, így a társulat számára megjelölt cél a helyi jellegű vízrendezési és vízhasznosítási tevékenység szervezett ellátása volt. 1965-től a kör tovább szélesedett, hiszen már magába foglalt minden helyi jelentőségű vízgazdálkodási, valamint ezekkel összefüggő talajvédelmi közfeladatot. Azonban az is egyértelmű, hogy a társulatoknál felhalmozott műszaki ismeret és szabad kapacitás kihasználása érdekében szükséges nagyobb mozgásteret biztosítani számuka. 1978. január 1-jétől a jogszabály által definiált célt két részre lehet osztani. Egyrészt egy társulat köteles volt gondoskodni helyi közcélú vízgazdálkodási feladatok szervezett ellátásáról, másrészt a társulat a helyi közcélú vízgazdálkodási feladatokkal összefüggő üzemi vízrendezési, talajvédelmi és mezőgazdasági vízhasznosítási tevékenységet is folytathatott. E konstrukció stabilnak bizonyult, hiszen egészen a törvényerejű rendelet hatályon kívül helyezéséig változatlan maradt.

Az 1958. évi átszervezését követően a helyi közcélú vízellátási intézmények vonatkozásában kettős célt állított fel a jogalkotó, ugyanis ki kellett szolgálni a népgazdasági igényt,

valamint az érdekeltek által támasztott üzemi, lakossági vízgazdálkodási elvárásokat is teljesíteniük kellett, mellyel összekötő kapcsot hozott létre az állami és az üzemi vízgazdálkodási feladatok megosztásában.¹²

Érdekeltségi terület. A vízgazdálkodási társulatok szabályozásának fontos elemét képezi az érdekeltségi terület, hiszen e szervezetek kétség kívül a jogszabályban definiált célhoz kötődő vízimunkát végeznek. Fontos volt szabályozni azt is, hogy milyen területet ölel fel e fogalomkör. Az első törvényerejű rendelet nem nevesíti az érdekeltségi területet, annak csak fogalmi elemei fedezhetők fel. Következik ez abból, hogy rendelkezése szerint, a vízrendezés vagy vízhasznosítás által érintett mezőgazdasági ingatlanok, öntözőrendszereken belül lévő öntözőtelepek összterületének több mint a felének a tulajdonosai kötelesek részt venni a társulat megalapításában. A szabályozás a működési terület kifejezést használja, azonban a végrehajtási rendelet 7. §-a részletezi, mely területek vonhatóak az érdekeltségi terület fogalmába. 1960-tól már törvényerejű rendeletben szintén megfogalmazásra kerül az érdekeltségi terület, amely alatt a vízgazdálkodásilag összefüggő egységet alkotó területet kellett érteni. A megfogalmazásban 1978-tól csak kisebb pontosítás következett be, hiszen érdekeltségi területként azt a területet határozták meg, amelyre a helyi közcélú vízgazdálkodási feladat ellátása során megvalósuló vízellátási-műszaki hatása kiterjedt.

E korszak szabályozásának folyamatát vizsgálva megállapítható, hogy a vízgazdálkodási társulat fogalma mindvégig hasonló vezérelvek mellett került meghatározásra. A fogalom igazi tartalma a végrehajtási rendeletekben öltött testet, és a benne foglalt tartalom folyamatosan bővült. A vonatkozó jogszabályhelyeket figyelembe véve a vízgazdálkodási társulat egy olyan sajátos gazdálkodási szervezet, amely a rendelkezésre álló pénzügyi forrásokból főszabály szerint egy érdekeltségi területen, állami feladatnak minősülő, de helyi jelentőségű vízgazdálkodással kapcsolatos közfeladatot lát el.¹³

A fentiekből következik, hogy a fogalmi elem része a *közfeladat* is, amely valamely vízimunkában jelenik meg, azonban ez a végrehajtásul kiadott kormányrendeletekből olvasható ki. Már 1958-ban pontosan körülírták, hogy a társulat vízkárelhárítási helyi levezető csatorna, kisvízfolyások, rét- és legelőlecsapolások, nyárigátok építése, fenntartása és/vagy helyi vízrendezési (öntésre szánt vízzel történő gazdálkodás, vizek szétoztatása, vízdíj beszedése, mintaöntözőtelepek létrehozás, fenntartása) feladatra hozható létre. E feladatkör az idő folyamán folyamatosan bővült, már 1961-ben megjelent a vízellátás és szennyvízelvezetés mint új helyi jelentőségű vízimunka. Majd az 1965. évi szabályozás felvette e listára a vízrendezéssel összefüggő talajvédelmi létesítmények megvalósítását és fenntartását. Indokát az képezte, hogy a hegy- és dombvidékeken a vízrendezéssel összefüggésben megjelent a talajerózió is, hiszen az ország egynegyedét érintette az a folyamat, mikor a víz a termőtalajt lemosta és e szerves anyagok a csatornák és vízfolyások medrében rakódtak le.¹⁴ A társulatok közfeladatainak ellátása során tehát kettős igényt kellett kielégíteniük: állami vízgazdálkodás céljaival egyező helyi

¹² BENESÓCZKY JÓZSEF: *A vízgazdálkodási társulatok*. Vízgazdálkodás, 1979/9, 5. p.

¹³ ÁLL LAJOS: *A vízgazdálkodási társulatok helyzete és továbbfejlesztésük főbb kérdései*. Gödöllő, 1988. 7. p.

¹⁴ DR. LÁSZLÓ FERENC: *Megalakult a Vízgazdálkodási Társulatok Országos Választmány*. Vízgazdálkodás 1967/1, 46. p.

vízilésítmények létrehozása, valamint az érdekeltek által támasztott üzemi vagy lakossági vízgazdálkodási igényt.

Az 1978. január 1-jén hatályba lépő rendelkezések a *vízgazdálkodási társulatot* gyűjtőfogalomként használták, melyen belül további típusokat különített el, melyek szerint a társulat lehetett víztársulat vagy víziközmű-társulat. A *víztársulat* a helyi vízrendezési, illetőleg ezekkel összefüggő műszaki jellegű talajvédelmi feladatokat látott el, továbbá mezőgazdasági vízhasznosítási munkákat végzett. A *víziközmű-társulatot* a szabályozás további altípusokra osztotta:

1. *vízműtársulat*, amely a település ivóvízellátását szolgáló víziközművet hoz létre, illetve azt fejleszti;
2. *csatornamű társulat*, amely a településen a szennyvízelvezetés (csatornázás) a szennyvíztisztítás célját szolgáló csatornaközművet hoz létre, illetve azt fejleszti;
3. *belvízelvezető társulat* csak 1984. december 13. napjától használt fogalom, mely olyan szervezet, amely a település belterületét a káros vizektől mentesítő belterületi vízelvezető műveket hoz létre, illetve azokat fejleszti.

Ennek megfelelően a víztársulati forma elsősorban a termeléshez kapcsolódik. A víziközmű-társulatok a meghatározásból fakadóan beruházói tevékenységet látnak el, hiszen a megvalósított műtárgyak üzemeltetését már más szervezetnek adta át.¹⁵ A társulat elhatárolásától függően bármely formát választhatta, azonban ugyanazon érdekelt-ségi területen csak egy azonos fajtájú társulat működhetett. 1978-tól a közfeladatok meghatározását a 4/1978. (XII. 12.) OVH rendelkezés tartalmazta, mely a korábban megjelöltek szerint csak három csoportba foglalta e feladatokat: kisebb vízfolyások (vízfolyás-szakaszok) szabályozása, belvízelvezető csatornák (csatornahálózat), szivattyú-telepek létrehozása, komplex vízgazdálkodási célú tározók létrehozása. Majd 1990. május 1-től hatályos szabályozás adott kimerítő felsorolást úgy, hogy a korábbiakon túl külön nevesítette a nyári gátak létrehozását, a helyi jelentőségű közcélú mezőgazdasági vízhasznosítási tevékenységet, valamint helyi jelentőségű közcélú vízgazdálkodási feladatok megvalósítását szolgáló egyéb tevékenységet.

A vízgazdálkodási társulatok létrehozása természetesen nagyobb múltra tekint vissza, azonban nem szabad elfeledkezni a víziközmű-társulatokról sem, hiszen az 1957. évet követően jelentős szerephez jutottak. Ennek egyik oka maga a városiasodás folyamata volt. Értelmszerűen az életszínvonal növekedésével a háztartások ivóvízellátására vonatkozó igény egyre erőteljesebb lett a lakosság körében is. Ennek köszönhető, hogy már elég hamar elkezdődött az ilyen típusú társulatok megalakítása, a megfelelő ivóvízhálózat megépítése érdekében. Az első 1958. március 20-án alakult Dombóváron, majd a dinamikus fejlődésnek köszönhetően az ország ezredik társulata 1981. január 15. napján jött létre Battonyán és 1990-ig 2000 ilyen társulatot alapítottak. Természetesen az elvégzett munka is jelentősnek minősül, hiszen azt túlnyomó többségben községekben kiviteleztek; a megépült vízvezeték hosszát és a vezetékes vízzel ellátottak számát az alábbi táblázatban lehet összefoglalni:¹⁶

¹⁵ BENESÓCZKY 1979, 5. p.

¹⁶ KOLTAY JÓZSEF: *A gémeskúttól a vezetékig*. Vízűkör 1991/5, 6–7. pp.

2. táblázat

	1958–1980	1981–1985	1986–1989	1990
Épített vízvezeték hossza (km)	17.000	4.500	3.700	1.008
Vezetékes vízzel ellátottak száma (1000 fő)	2.700	500	320	139

Valamennyi vízgazdálkodási társulat vonatkozásában elmondható, hogy e korszakban olyan szervezetet testesített meg, mely állami célkitűzéseket és helyi érdekeket egyesített a helyi közfeladatok ellátása érdekében, és a közvetlen érdekeltek anyagi támogatása mellett felgyorsította a vízügyi célok megvalósítását. A társulat minden esetben egy speciális, a gazdasági rendszerben fellelhető szervezetektől eltérő volt, hiszen egy összetett feladatot látott el, ahol helyet kapott a vízügyi tervezés, kivitelezés és a szolgáltatás, amelyet azonban kezdetben csak saját érdekeltségi területén valósíthatott meg.

Összességében a vízgazdálkodási társulat egy olyan jogi személyiséggel rendelkező gazdálkodó szervezet; amely állami feladatot képező, jogszabályban meghatározott helyi jelentőségű vízgazdálkodási közfeladatot lát el érdekeltségi területén úgy, hogy e feladat ellátásában érdekeltek anyagi hozzájárulást biztosítottak.

II. Társulatok létrehozása és alapítása

1. A társulatok létrehozását megalapozó jogi tényezők

Az alapításra vonatkozó szabályok időrendi vizsgálata során megfigyelhető tendencia, hogy a törvényerejű rendeletek és az azokhoz kapcsolódó végrehajtási szabályok változásával a szabályozás bővült, egyre több rendelkezést tartalmazott. Az 1957. évi törvényerejű rendelet még csak alapelvek szintjén határozta meg egy társulat alapítását. Fő szempont volt, hogy vízrendezés, vagy vízhasznosítás által érintett mezőgazdasági ingatlanok, öntözőrendszereken belül lévő öntözőtelepek összterülete szerint alapul vett tulajdonosok (egyszerű) többségének kell részt vennie a társulat megalapításában, valamint az alapításkor írásban kell kötelezettséget vállalni az alapszabály megtartására és a tagsági díj megfizetésére, vagy helyette természetbeli munka elvégzésére. Egyéb részletszabályt a törvényerejű rendelet nem tartalmazott. A végrehajtási normák elsődlegesen a szervezőbizottság feladatain keresztül kívánták meghatározni az alapítás folyamatát.

Az egyértelműen megállapítható, hogy a társulat alapításánál bizonyos szempontok különös jelentőséggel bírtak már a kezdetektől fogva. Elsőként említhető az *alapsza-*

bály, mint az alapítás nélkülözhetetlen dokumentuma. Míg az első szabályozás csak annyi rendelkezést tett, hogy az alapszabály mintáját a vízügyi főigazgató a pénzügyminiszterrel, a földművelésügyi miniszterrel és a Szövetkezetek Országos Szövetsége Igazgatóságának (SZÖVOSZ) elnökével egyetértésben adja ki, az időrend szerint következő második törvényerejű rendeletben a jogalkotó kísérletet tett az alapszabály kötelező tartalmi elemeinek megállapítására. E szerint legalább rendelkezni kellett:

1. a társulat nevérol, székhelyéről és működési területéről;
2. a társulat feladatáról;
3. a társulat szervezetére, ügyintéző és képviselő szerveire vonatkozó szabályokról;
4. az érdekeltségi hozzájárulás megállapításáról és teljesítésének módjáról;
5. a tagok jogaira és kötelezettségére vonatkozó, valamint a társulat működése szempontjából lényeges szabályokról.

Ezen túl az Országos Vízügyi Főigazgatóság vezetőjének – a pénzügyminiszterrel és a földművelésügyi miniszterrel egyetértésben – alapszabály-mintát kellett a megalakuló társulatok rendelkezésére bocsátani. A szabályozandó területekre vonatkozó elvárások bizonytalanságát is jelzi azonban, hogy az újabb, 1965. évi törvényerejű rendelet nem tartalmaz előírásokat az alapszabály tartalmára vonatkozóan, csak egy jóváhagyott alapszabályra utal, annak tartalmi meghatározását a Minisztertanács hatáskörébe utalta.

Az alapszabály tartalmára vonatkozó tartós rendelkezéseket alkotott meg az 1978. január 1-jétől hatályos törvényerejű rendelet, mely elvi élel mondta ki, hogy a társulat alapszabálya a társulati érdekeltségi viszonyok rendjének és a társulat szervezetének és működésének az alapokmánya. Visszatérve az 1960. évi szabályozáskor alkalmazott módszerhez, ezen a jogforrási szinten határozta meg a legfontosabb szabályokat, egyes részletkérdéseket pedig az 1978. december 12. napjától hatályos 4/1978. (XII. 12.) OVH rendelkezés rendezett. E szerint az alapszabály rögzítette:

1. a társulat nevét, székhelyét, feladatait, érdekeltségi területét és tevékenységi körét;
2. a tagok jogait és kötelezéseit;
3. a társulati érdekeltségi egységet, a tagok érdekeltségi hozzájárulásának a szabályait;
4. a társulat testületi szerveire és azok működésére, jogaira és kötelezettségeire, valamint a tisztségviselőkre vonatkozó szabályokat;
5. a társulat gazdálkodására (üzemi tevékenységére), magasabb vezető állású dolgozóira vonatkozó általános szervezeti és működési szabályokat;
6. a társulat képviselésének módját és a képviselőkre vonatkozó szabályokat;
7. mindazt, aminek rendezését jogszabály az alapszabályra utalja, vagy a taggyűlés szükségesnek tartja.

A tartalmi előírások jelentős mértékben építettek a korábbi rendelkezésekre, ám azt továbbfejlesztve bővítette a kötelező tartalmi elemeket. A fenti hét pont gyakorlatilag változatlan formában hatályban maradt egészen 1996 január 1-jéig, és csak 1994. január 22. napjától egészült ki az 5. pont a víztársulat vállalkozási tevékenységének kereteire vonatkozó kitétel.

A szabályozás sajátossága, hogy egyes tartalmi elemekre vonatkozó, kötelező előírások már a kiegészítő, alacsonyabb szintű jogforrásokban kerültek meghatározásra. Az 1958-ban hozott kormányrendelet elsődlegesen technikai, eljárási jellegű rendelkezéseket ho-

zott, mely felölelte a jóváhagyás folyamatát, és hasonlóan jártak el a későbbi kormányrendeletek is. A 4/1978. (XII. 12.) OVH rendelkezés 24. § (2) bekezdése azonban már kimondta, hogy az alapszabály részét képezi a társulat műszaki-pénzügyi számítása, mely a szervezet működését alapozza meg. Ugyancsak előírások kerültek meghatározásra a 41/1977. (XI. 3.) MT rendeletben is, hiszen e jogszabály írta elő, hogy az alapszabály része az érdekeltségi területet megállapító helyszínrajz, továbbá itt került rendezésre a korábbi időszakból is jól ismert alapszabály jóváhagyásának intézménye. A vizsgált időszakban az alapidokumentum érvényességi kelléke minden esetben az állami felügyeletet ellátó szervezet jóváhagyása volt.

Az alapítást jelentősen befolyásoló tényezőnek tekinthető a finanszírozási rendszer, mely jól megfigyelhető a víziközmű-társulatok szabályozási koncepciójában. A második világháborút megelőző idősakra az volt a jellemző, hogy a társulatot létrehozók maguk vállaltak pénzügyi kötelezettséget egy vízimunka elvégzésére, melyet közös céljuk és érdekeltségük határozott meg. Az állam pénzügyi forrásai eseti jellegűek voltak, ezzel szemben az új gazdasági és társadalmi környezetben igény formálódott a víziközművek minél gyorsabb kiépítésére. Mivel az ivóvíz- és csatornahálózat kiépítése állami feladat volt, a lakosság a társulatok megalakítására vagy abban való részvételre volt ösztönözve, hiszen így az állam által ütemezettől gyorsabban jutott vezetékes ivóvízhez. Az állam különböző kedvezményekkel részesítette előnyben az olyan közművesítést, amely társulati keretek között valósult meg, hiszen a költségek 20-25 %-át a helyi tanács, 15-20 %-át az állam finanszírozta, a fennmaradó részt pedig a lakosság sok esetben a 10-15 éves futamidejű hitel keretében kapta meg.

Már a társulat fogalmi elemeinek meghatározásakor megfigyelhető sajátosság volt az *érdekeltségi terület*, amely idővel különös jelentőséggel bírt. A fogalmak még nem voltak letisztultak, hiszen az 1960. évi szabályozás az alapszabály vonatkozásában működési terület leírását írta elő, mint kötelező tartalmi elemet. A fogalmak tisztulását jelzi, hogy a következő időszakban a jogalkotó a törvényerejű rendeletben határozta meg, hogy a vízgazdálkodási szempontból összefüggő egységet alkotó terület jelenti az érdekeltségi területet, amelyen a vízgazdálkodási társulat működik [1965. évi tvr. 4. §].

Az 1978. január 1-től hatályos új szabályozás szerint az érdekeltségi terület alatt azt a területet kellett érteni, amelyre a helyi közcélú vízgazdálkodási feladat ellátása során megvalósuló vízilétesítmény műszaki hatása kiterjed, sőt e területnek (1990. május 1-től) részét képezte az az ingatlan is, amelynek vízviszonyai a közcélú vízilétesítményre hatást gyakorolnak. E szabály előtt ugyanis olyan korlátozás volt hatályban, hogy egy ingatlan nem vonható be az érdekeltségi területbe, ha annak területén a társulati vízilétesítmények (vízimunkák) rendeltetésszerű vízügyi-műszaki hatása folytán haszon nem jelentkezik, illetőleg annak elmaradásából kár nem származik.

Tekintettel arra, hogy a megfogalmazásban a vízviszonyok és a társulat által létrehozott, létrehozni szánt vízilétesítmények hatását is vizsgálni kellett az ingatlanok vonatkozásában, így az érdekeltségi terület már műszaki kérdéssé is vált, határainak kijelöléséhez szakmai háttérre volt szükség. Ilyen szakértelemmel a vízügyi igazgatóságok rendelkeztek, így a 4/1978. (XII. 12.) OVH rendelkezés szerint a víztársulat működési területét – közvetlenül az érdekeltségi területet magában foglaló térségre – az állami fel-

ügyeletet ellátó vízügyi igazgatóság az érdekeltségi területtel együtt, térképen (13. §) alapította meg.¹⁷ 1992. február 15. napjától vált hatályossá az a szabály, mely szerint a tervezett közcélú vízellátási terv (vízimunka) hatásterületét képező érdekeltségi területet az illetékes vízügyi hatóság az egyes társulattípusoktól függően az illetékes jegyző, valamint a megyei (fővárosi) földművelésügyi hivatal egyetértésével és az egyéb érdekelt szervek véleményének meghallgatásával, térképen jelöli ki.

A fentiek alapján megállapítható, hogy már a társulatok alapításánál fontos tényező volt annak meghatározása, hogy az adott szervezet milyen földrajzi keretek között működik és mely ingatlanokat foglalja magába. Ennek lehatárolását legegyszerűbben térképen történő kijelöléssel lehetett megvalósítani, viszont csak a 41/1977. (XI. 3.) MT rendelet tette az alapszabály kötelező részévé az érdekeltségi területet megállapító helyszínrajzot.

Az érdekeltségi terület nagyságának meghatározása, határvonalainak megrajzolása különös jelentőségű, mert a társulat működését alapjaiban határozta meg e tényező, ugyanis több jog és kötelezettség származik e területből, valamint ehhez igazodnak a társulat feladatai, e területen állnak fenn kötelezettségei, valamint a szervezet pénzügyi gazdálkodási háttere is erre épül. Itt most csak érintőlegesen érdemes megemlíteni az érdekeltségi hozzájárulást, melynek számítását az érdekeltségi terület is befolyásolja. Ki kell emelni továbbá a határozatképességet is, mely ugyancsak e tényező függvénye, valamint jelentőséggel bír a társulatok megszűnésekor, szétválásakor is.

Felmerül annak kérdése, mekkora az optimális nagysága egy vízgazdálkodási társulatnak. Egy 1988-ban készült tanulmány szerint az akkor 68 db működő társulat eltérő nagyságú területeken végezte tevékenységét, hiszen a legkisebb területtel rendelkező társulat 25.500, a legnagyobb pedig 234.000 hektár területtel rendelkezett. Műszaki szempontból levezethető, hogy nem lehet egységes és optimális nagyságot meghatározni e társulatok számára, hiszen jelentős mértékben befolyásolta a földrajzi fekvés, a hidrológiai, földrajzi, műszaki, geológiai és a talajtani viszonyok.¹⁸ Az egyes társulatok azonban más tekintetben sem voltak egységesek. Ebben a vonatkozásban kiemelhető példaként hozható a Pápakörnyéki Vízitársulat, mely nagyságát tekintve átlagosnak mondható a maga 178.500 hektár nagyságú működési és 107.000 hektár nagyságú érdekeltségi területével, azonban mivel négy korábbi társulat egyesítéséből jött létre, így az érdekeltségi területek szétszóródtak a korábbi társulatok szerint (Balatonalmádi, Balatonkenese, Pápa).¹⁹ Tekintettel arra, hogy e korszak a vízgazdálkodási társulatok életében kiemelkedő, ezért az érdekeltségi területek nagyságában is dinamikus fejlődés figyelhető meg. Míg az egyes években működő szervezetek száma egy ívet követ, addig a működési területbe bevont érdekeltségi terület 1980-ig folyamatos növekedést mutatott. Ennek megfelelően egy társulatra vonatkoztatott érdekeltségi terület nagysága is folyamatosan nőtt.²⁰

¹⁷ Hatályban volt 1978. 01. 01. -1990. 05. 01. között.

¹⁸ ÁLL 1988, 15. p.

¹⁹ DR. KALICZKA LÁSZLÓ: *A Veszprém megyei vízitársulatok helyzete és jövője*. Vízűkör 1994/10, 14. p.

²⁰ BENESÓCZKY 1979, 6. p.

3. táblázat

Év	Társulatok száma	Érdekeltségi terület (1000 ha)	Egy társulatra jutó érdekeltségi terület (1000 ha)
1958	70	240	3,43
1960	211	1250	5,92
1965	125	5240	41,92
1970	105	7200	68,57
1975	91	7700	84,62
1980	70	7720	110,29

2. Az alapítás folyamata

E korszakot megelőzően a vízgazdálkodási társulatok létrehozásának egyik markáns, és jól megragadható jellemezője volt egy konkrét vízimunka elvégzésére vonatkozó közös szándék, melynek keretében a legközvetlenebbül érintett személyek összefogtak, egyesítették pénzügyi forrásaikat, majd elvégezték a célként kitűzött helyi jelentőségű vízimunkát, vagy megvalósították a létesítményt. Erre kiváló példa az Ecsedi-láp lecsapolásának folyamata. 1894-ben jött létre az Ecsedi-láp Lecsapoló és Szamos-balparti Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat. Az „Ecsedi-láp fertőző kigőzöléseivel, kiszámíthatatlan, nagy kiterjedésű vízivilágával és – legalábbis, ami az embereket illeti – csekély eltartóképességgel már régóta szálka volt a környék földbirtokosai szemében.”²¹ Így a lápvidékkel érintett gazdák összefogása alapján létrehozott társulat megvalósította a nagyecsed-i szivattyútelepet, melynek működéséből eredendően a láp 4 év alatt megszűnt és mezőgazdasági művelés alá vonható termőföldre vált.

Az új államberendezkedés keretében is e múltból táplálkozva, a kor politikai elvárásának megfelelő új jogi környezetben kívánták szabályozni a társulatok létrejöttét és működését. Az 1957. évben elfogadott törvényerejű rendelet elsősorban az alapítás alapelveit határozta meg, majd az idő előre haladtával fokozatosan bővültek a szabályok, egyre több formális szabályt alkotva a társulatok alapításától azok megszűnéséig. Az 1957-ben és 1958-ban létrehozott szabályozás még nem tartalmazott sok rendelkezést az alapításra vonatkozóan, viszont a kormányrendeleti szinten már ekkor bevezetésre került a szervezőbizottság jogintézménye. Kezdetben a bizottság létrehozása még hozzájáruláshoz volt kötve, hiszen a 19/1958. (II. 21.) Korm. rendelet szerint az érdekeltek csak a MESZÖV (Szövetkezetek Megyei Központja) hozzájárulásával hozhattak létre szervezőbizottságot. Az 1960. évi törvényerejű rendelet már maga mondta ki, hogy a társulat megalakulását szervezőbizottság készíti elő. E jogi megoldás a vizsgált időszakban mindvégig megmaradt, árnyalatnyi különbség csak abban figyelhető meg, hogy

²¹ FEJÉR LÁSZLÓ: *Százesztendős társulat Mátészalkán*. Vízükör 1995/2, 10–11. pp.

milyen szervezési jogosultságokkal rendelkeztek az egyes időszakokban, melyet az alábbiak szerint lehet összefoglalni:

A szervezőbizottság feladata a 19/1958. (II. 21.) Korm. rendelet szerint:

1. felvilágosító munka elvégzése
2. érdekeltségi terület számbavétele
3. lehetséges tagok és ingatlanjaiknak összeírása
4. társulat feladatainak meghatározása műszaki és gazdasági szempontból
5. alapszabály-tervezet előkészítése
6. alakuló közgyűlés összehívása

A szervezőbizottság feladata a 12/1961. (IV. 14.) Korm. rendelet szerint:

1. felvilágosító és szervezési munka
2. belépési nyilatkozat összegyűjtése
3. Országos Vízügyi Főigazgatóság vezetőjének engedélyének beszerzése
4. társulat tevékenységének meghatározása vízügyi-műszaki és gazdasági szempontból
5. érdekeltek összeírása
6. alapszabály-tervezet kidolgozása
7. alakuló taggyűlés összehívása

A szervezőbizottság fő feladata és célja mindvégig az volt, hogy összehívja az alakuló gyűlést, valamint meghívja az érdekelteket, a tanács végrehajtó bizottságának, valamint a leendő társulat felügyeleti szervének képviselőjét. 1965-től azonban külön részletezés nélkül olyan generális szabály volt hatályban, amely felhatalmazta a szervezőbizottságot, hogy elláthat minden, a társulat megalakulásával kapcsolatos feladatot. Az 1978-tól hatályos szabályozás törvényerejű rendelet szintjén részletesen meghatározta az előkészítő bizottság feladatait, mely tartósan bizonyult, azonban a kiegészítő, végrehajtási jogszabályok több módosításon estek át. Mivel a szabályozásnak már alapelve volt az önszerveződés(!), ezért értelemszerű, hogy szabályozás is azt várta el, hogy szervezőbizottságot a helyi közcélú vízgazdálkodási feladatok megvalósításával érintett területeket kezelő jogi személyek és ingatlannal rendelkező állampolgárok alakítsák meg. Ez a rendező elv mindvégig megmaradt, és csak technikai jellegű változásokon esett át az idő folyamán. Így 1990-től kezdve az érintett területeket kezelő jogi személyek és az ingatlannal rendelkező állampolgárok megkülönböztetése megszűnt és helyette már egységesen valamennyi, a területileg érintett állampolgár és jogi személy és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet tag lehetett a bizottságban. Természetesen a helyi tanács végrehajtó bizottságának szakigazgatási szerve számára már a kezdetektől biztosított volt a részvétel, azonban a rendszerváltást követően csak 1992-től módosult a szabályozás a területileg illetékes jegyző személyére.

A 41/1977. (XI. 3.) MT rendelet 12. § (2) bekezdése deklarálta, hogy a szervező bizottság az érdekeltek szervezésével, a társulat megalakításának előkészítésével és az alakuló társulat érdekeinek képviselésével kapcsolatos valamennyi feladatot ellátja. E szabály azonban 1990-től jelentős változáson esett át, hiszen ezt követően az elsődleges feladata az érdekeltek beszerzése helyett a megalakításához szükséges vízgazdálkodási és érdekeltségi feltételek vizsgálata lett, a társulat érdekeinek képviselése helyett pedig a megalakulás szervezési, igazgatási, műszaki, gazdasági előkészítését kellett elvégeznie, és előkészítő munkájának záró mozzanataként összehívta az alakuló taggyűlést. Ezzel egyidejűleg szükségtelenné, hatályon kívül helyezendővé vált az, hogy a 4/1978.

(XII. 12.) OVH rendelkezés előírjon számos részletfeladatot, így például a közfeladatok végrehajtását és a társulat működését biztosító pénzügyi feltételeknek az illetékes szervezetekkel egyeztetett kidolgozását, érdekeltekkel való előzetes tárgyalások lefolytatását, gazdasági, igazgatási és szervezési előkészítést. Itt kell megjegyezni újra, hogy a szervezőbizottság a társulat érdekeltségi területét nem határozhatta meg, mert azt a területileg illetékes vízügyi igazgatóság – természetesen a szervező bizottsággal folytatott előzetes egyeztetés után – állapította meg.

Kérdésként merül fel, hogy kik és milyen arányban lehettek a szervezőbizottság tagjai, valamint kik vehettek részt annak munkájában. Az 1958-ban hatályba lépő kormányrendelet megfogalmazása szerint a szervezőbizottság az ingatlantulajdonosokból (községenként/városonként 3-5 fő), de maximum 15 főből, valamint a községi/városi végrehajtó bizottságának egy-egy képviselőjéből állt. Majd 1961-ben a jogalkotó egyszerűsített a szabályokon, mivel csak annyit rögzített, hogy a szervezőbizottság tagjainak száma 4 főnél kevesebb nem lehet, azonban az összetétel vonatkozásában előírást nem tett. E megoldás nem bizonyult azonban tartósnak, így már 1965-től új előírások érvényesültek, ahol már a szervezőbizottság ugyancsak az illetékes tanács és vízügyi igazgatóság közreműködésével jött létre, tagjainak száma 6 főből állt, amelyből 4 fő érdekelt egy-egy tagját pedig a tanács végrehajtó bizottsága, valamint a vízügyi igazgatóság delegálta. 1978-tól a szervezőbizottságra vonatkozóan is található új szabályozási megoldás, hiszen a 4/1978. (XII. 12.) OVH rendelkezés alapján hivatalból tagja volt az illetékes tanács végrehajtó bizottságának 1 küldötte, a vízügyi igazgatóság 1 küldötte, a társulatok területi érdekképviselői szervének 1 képviselője; a kezdeményező, illetőleg a társulat megalakításában leginkább érdekelt jogi személyek és állampolgárok közül 4 meghívott [22. § (1) bekezdés].

Egészen 1990. május 1-jéig a szervező bizottság taglétszámát 7 főben maximálva, majd ezt követően a tagok száma 7–13 fő között mozoghatott, azonban kitétel volt, hogy tagjainak több mint felét a társulat megalakításában leginkább érdekelt jogi személyek és állampolgárok közül kellett meghívni.

A szervező bizottság igazi munkája – a tevékenységére vonatkozó műszaki-pénzügyi számítás [4/1978. (XII. 12.) OVH rendelkezés 20. § (2) bekezdés] elvégzése mellett – elsősorban a leendő tagok felkutatása, és belépési szándékuk írásba foglalása volt. Csak akkor kezdeményezhette az alakuló gyűlés összehívását, ha az érdekeltek többségének olyan aláírásával rendelkezett, melyben a leendő tagok kinyilvánították részvételi, alapítási szándékukat. Ebben az esetben elegendő volt az érdekeltek többségének aláírását megszerezni. A tagok felkutatása és alapítási szándékukról szóló nyilatkozat megadása nem minden esetben volt könnyű feladat. Az olyan esetekben ahol a tagok többségét az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek képezték, viszonylag rövid idő alatt összegyűjthetőek voltak a belépési nyilatkozatok, azonban a víz- és csatornamű társulatok esetében, ahol sok természetes személy volt érintett, e munka külön szervezést igényelt. A Velencei-tavi Regionális Víz- és Csatornamű Társulat megalakítását például az nehezítette meg, hogy az üdülők jelentős része csak nyáron tartózkodott a tónál, ebben az esetben pedig külön kellett koordinálni a beszerzés folyamatát.²² Majd 1990. május 1-jétől hatályos szabályozás megkülönböztette a közcélú vízgazdálkodási

²² KÁNTOS ISTVÁN – KOVÁCS KÁROLY: *Társulati munka a Velencei-tóért. Vízgazdálkodás*, 1976/3. 91. p.

feladat megvalósításában érdekelteket a víziközmű-társulatban érdekeltektől. Míg az első esetben továbbra is elegendő volt az érdekeltek többségének aláírása, addig a víziközmű-társulat esetében kétharmados többségre volt szükség. Az aláírások megléte csak az alapító közgyűlés összehívására adta meg a jogalapot, azonban a szervező bizottság köteles volt az alakuló taggyűlésre valamennyi érdekeltet meghívni. Amennyiben ez sikeres volt, a szervező bizottság a határozatképes alakuló taggyűlés megkezdésével megszűnt.

Az alapítási eljárás következő fázisa az alakuló közgyűlés megtartása volt. Ennek sikerességét a szabályozás a határozatképességhez kötötte, mely akkor állt fenn, ha társulat esetén legalább három olyan érdekelt jelen volt, vagy képviseltette magát, akik az összes érdekeltiségi területnek – víziközmű-társulat esetén az összes érdekeltiségi egység – legalább 51%-át kitette. 1978. január 1. napjától olyan szabály volt hatályban, mely azt mondta ki, hogy a társulatot megalakító határozat akkor érvényes, ha az érdekeltek kinyilvánítják egyező akaratukat. 1990. május 1-től azonban egyértelműbbé váltak a követelmények, hiszen a társulatot megalakító határozat csak akkor lehetett érvényes, ha a jelenlévő érdekeltek kétharmada állást foglalt a társulat megalakítása mellett, tehát lényegében igen szavazatukkal támogatták azt. Továbbá fontos garanciális szabályok kerültek rögzítésre a 4/1978. (XII. 12.) OVH rendelkezésben, mely előírta az alapító közgyűlésről felvett jegyzőkönyv kötelező tartalmi elemeit és mellékleteit. Ezek a következők:

1. határozatképességet tanúsító adatok (jelenlévő érdekeltek száma, biztosított érdekeltiségi arányok, képviselők megnevezése, és az általuk képviselt érdekeltek felsorolása és érdekeltiségeik aránya);
2. határozatképességet alátámasztó iratok;
3. két hitelesítő aláírása.

Az 1948. évet követően megalakult társulatok számát illetően kezdetben országosan és területileg is mindenképpen egy növekvő tendenciát figyelhetünk meg. Így kiemelhető többek között a Felső-Tisza vidéke, ahol az ott működő vízügyi igazgatóság működési területén 1960 és 1985 között 18 víztársulat alakult, azonban ennek száma 1985-re 5-re csökkent. A jelenség okát elsősorban a gazdaságosság és a kor gazdaságának nagyüzemi, szövetkezeti jellegében jelölhetjük meg. Ezt példázza az 1958-ban megalakult Milotai Vízgazdálkodási Társulat is, mely egyetlen község (Milota) 61 egyéni gazdálkodójának kezdeményezésére alakult és célja volt, hogy a területén folytatott rizsgazdálkodás öntözését biztosítsa, azonban a létrejött nagyüzemi keretek miatt önálló működése 1960-ban megszűnt.²³ E területen sem elhanyagolhatóak a víziközmű társulatok sem, hiszen a hivatkozott időszakban 57 db ilyen szervezet jött létre 104 település ivóvízellátásának megvalósítására.²⁴

A második világháborút megelőző korszakban létrejött vízgazdálkodási társulatokban elsősorban magánszemélyek, mezőgazdasági birtokkal rendelkező tagok vettek részt. A gazdasági átmenet részeként az új berendezkedés elveivel szemben 1957 és

²³ DR. LUCZAY MENYHÉRT – PÓTOR PÁLNÉ: *A vízgazdálkodási társulati mozgalom 25 éves eredménye a Felsőtisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság területén*. Nyíregyháza, 1985. 14. p.

²⁴ DR. LUCZAY – PÓTOR 1985, 7–8. pp.

1960 között is jellemző volt, hogy a társulatokat egyéni gazdálkodók alapították meg annak érdekében, hogy meggyorsítsák a vízkárok elhárítását.²⁵ Az ezt követő időszakból vált jellemzővé, hogy az államosított gazdasági és a kollektivizált mezőgazdasági rendszerben az új társulatokat már gyakorlatilag csak termelőszövetkezetek és a községek alakították meg. Így jött lére 1960. július 18. napján a Dabasi Vízfazugszó és Vízfazugszó Társulat is, melynek célja a Dunavölgy északi területén fennálló belvízelvezető rendszer kiépítése és üzemeltetése. A társulatot 46 szervezet alapította, melyeknek száma később elérte a 86-ot. A tagok többségét termelőszövetkezetek (50–71 tag), községek (37–44) adták, a tagok legkisebb csoportját a állami gazdaságok képezték.²⁶

3. Szervezeti felépítés

Az 1957. augusztus 15. napján hatályba lépő törvényerejű rendelet kevés szót ejt a szervezeti felépítésről, hiszen csak annyit mond ki, hogy a jogi személyiséggel rendelkező társulatot a tagok által választott igazgatóság képviseli. A végrehajtásról szóló kormányrendelet sem szól többet, a működésre vonatkozó részletszabályokat, valamint a tisztségek elnyerésének meghatározását az alapszabály hatáskörébe utalja.

A korábbi szabályozást leváltó, 1960. évi törvényerejű rendelet már bővebben rendelkezik a társulatok működéséről, valamint a szervezeti rendszerről, hiszen kimondja, hogy valamennyi vízgazdálkodási társulat rendelkezik taggyűléssel, intézőbizottsággal és ellenőrzőbizottsággal. E szervezeti formáció oly stabilnak és meghatározónak bizonyult, hogy ez később sem változott meg, és végigvonul a korszak szabályozásán, azonban az időben utolsó rendelkezések kivételével csak a szervek megnevezése történik meg, a végrehajtási rendeletekben több-kevesebb részletszabály található. 1978-tól már több részletszabályt tartalmaz a törvényerejű rendelet, meghatározta a társulat vezető tisztségviselőinek körét, valamint a legfontosabb garanciális szabályokat. A szervezeti rendszerre vonatkozó szabályokban már viszonylag korán kialakult, hogy külön kell választani a testületi és az operatív vezetést, valamint idővel megjelent az egyszemélyi felhatalmazás vezetés elve is, aki beszámolósi kötelezettséggel tartozik a társulat testületi szervei felé.

A taggyűlés 1960. december 31. napján hatályba lépő rendelkezéseket követően mindvégig a társulatok legfőbb szerve volt, mely az alapszabályban meghatározott gyakorisággal, évente legalább egyszer tartott rendes ülést. A taggyűlést a társulat elnöke (ha ő ennek a kötelezettségének nem tesz eleget, akkor az ellenőrzőbizottság elnöke) hívta össze a napirend közlésével.

A taggyűlésen bármely tag részt vehetett, továbbá akár több tagot egy közös képviselő is képviselhetett. Az 1978. január 1-jét követő időszakban előírás volt, hogy egy bizonyos kör külön meghívót kapott a taggyűlésre: a társulat magasabb vezető állású dolgozói, a területi érdekképviselői szerv, az állami felügyeletet ellátó szerv, a tanácsai szakigazgatási szerv [41/1977. (XI. 3.) MT rendelet 20. § (2) bekezdés]. Ez a szabály az

²⁵ DR. LÁSZLÓ FERENC: *Megalakult a Vízgazdálkodási Társulatok Országos Választmánya*. Vízgazdálkodás 1967/1, 46. p.

²⁶ JOÓ 1971, 28. p.

1995. évi LVII. törvény hatályba lépéséig megmaradt, és csak kisebb változtatáson esett át a rendszerváltozás miatti szervezeti átalakítások miatt. Így a tanácsai szakigazgatási szerv helyébe a megyei (fővárosi) földművelésügyi hivatal lépett, víziközmű társulatok esetében pedig a jegyzőt kellett meghívni.

A szabályozás alapján a taggyűlésnek két típusa különíthető el: egyrészt valamennyi tag részvételével lezajló taggyűlés, valamint a küldött-taggyűlés. Az utóbbi intézményt a 12/1961. (IV. 14.) Korm. rendelet vezette be, melynek lényege abban állt, hogy a vízgazdálkodási társulat, melynek taglétszáma a 200-at meghaladta, a taggyűlés jogkörét alapszabályában a küldött-taggyűlésre ruházhatta át. Az ekkor hatályos szabályok szerint a küldöttek száma 50 és 100 között lehetett. A 25/1965. (XI. 28.) Korm. rendelet alapján 1965. november 28. – 1978. január 1. között e szám 25 és 100 között mozoghatott. 1978. január 1-jétől egy küldött legalább 10 legfeljebb 100 tagot képviselhetett.

A taggyűlés hatáskörére vonatkozóan 1978-ig nem voltak részletes szabályok. Így a 12/1961. (IV. 14.) Korm. rendelet is csak annyit mondott, hogy a taggyűlés a társulatot érintő bármely kérdésében jogosult dönteni, határozatainak érvényességéhez azonban a vízügyi igazgatóság megerősítése kellett. Hasonlóan rendelkezett a következő kormányrendelet is, annyi különbséggel, hogy ebben az esetben a vízügyi igazgatóság jóváhagyására volt szükség.

A szabályozás 1978. január 1-től jóval differenciáltabbá vált, hiszen részletesen meghatározták, hogy a taggyűlés kizárólagos hatáskörébe mely ügyek tartoztak:

1. az alapszabály és más belső szabályzatok megállapítása és módosítása,
2. az intézőbizottság és az ellenőrző bizottság létrehozása, a tisztségviselők megválasztása, beszámoltatása, felmentése és visszahívása,
3. a gazdasági tervek, a mérleg és az eredmény-kimutatás megállapítása,
4. a társulati érdekeltségi viszonyral, valamint a gazdálkodással kapcsolatos általános vagy elvi jelentőségű kérdések eldöntése, (különösen: helyi közcélú vízgazdálkodási feladatok megállapítása, érdekeltségi egység és érdekeltségi hozzájárulás összegének meghatározása, annak differenciálása),
5. a víztársulat által az érdekeltek, illetve más megrendelők részére megrendelésre végezhető munkák kereteinek általános meghatározása,
6. a társulati tag felülvizsgálati kérelmének az elbírálása, amelyet az elnök, az intézőbizottság döntése (intézkedése) ellen jelentett be,
7. a társulatok érdekképviselével kapcsolatos határozatok meghozatala,
8. döntés minden olyan kérdésben, amelyet jogszabály vagy az alapszabály a taggyűlés hatáskörébe utal.

Az *intézőbizottság* fogalmát az 1960. évi törvényerejű rendelet vezette be, de még a végrehajtásául kiadott kormányrendelet is csak annyit mondott, hogy a társulat végrehajtó szerve és tagjainak száma 3 és 5 fő között lehet. 1965. november 28-tól annyit bővült e szabályozás, hogy az intézőbizottság elnöke egyidejűleg a társulat elnöke is volt. Az 1978. január 1-től hatályba lépő rendelkezések már számos előírást tartalmaztak az intézőbizottságra vonatkozóan, így deklarálta, hogy az intézőbizottság a társulat irányító és vezető szerve; gondoskodik a taggyűlés határozatainak a végrehajtásáról, és dönt a társulatot érintő minden olyan ügyben, amely nem tartozik a taggyűlés kizárólagos, vagy a társulat más szervének a hatáskörébe. Az intézőbizottság összetételét és létszá-

mát illetően is változást hozott az új időszak, hiszen a minimális létszám 3 főben volt meghatározva, azonban maximálva nem volt. Továbbá a jogalkotó gondolt a komplex feladatokat ellátó társulatokra is, mert ilyen szervezet esetében a különböző érdekeltségeknek arányosan képviseltetve kellett lenniük. Az intézőbizottság a taggyűlés mintájára köteles volt a jogszabály által meghatározott szervek – az állami felügyeletet ellátó szervek és a területi érdekképviselői szervek – képviselőit meghívni üléseire. A napi-rendtől függően pedig a tanácsai szakigazgatási szerv képviselője is kapott meghívót. Ez a szabály az 1995. évi LVII. törvény hatályba lépéséig megmaradt, és csak kisebb változtatáson esett át a rendszerváltozás miatti szervezeti átalakítások következtében, így a tanácsai szakigazgatási szerv helyébe a megyei (fővárosi) földművelésügyi hivatal lépett, majd 1992-től kibővült a jegyző személyével.

Az *ellenőrző bizottság* 1960. évi bevezetett intézménnyel vált teljessé a vízgazdálkodási társulatok belső felépítésének rendszere. E szervezeti egység is – az egyes szabályozási időszakot vizsgálva – tartósan bizonyult, hiszen mindvégig hasonló hatáskörrel működött, melynek keretében ellenőrizte a társulat alapszabályának és a jogszabályoknak való megfelelését. 1961. április 14. – 1978. január 1. között a vonatkozó kormányrendeletek alapján az ellenőrző bizottság 3 és 5 főből álló szervezet volt, melynek egy tagját a helyi tanács végrehajtó bizottsága delegálta, a többi tagot a taggyűlés választotta és a taggyűlésnek tartozott felelősséggel. Hasonló funkciót adott az 1978-tól hatályba lépő szabályozás az ellenőrző bizottságnak, hiszen az 1977. évi törvényerejű rendelet kimondta, hogy az ellenőrző bizottság a társulat ellenőrző szerve, és rendszeresen ellenőrzi a társulat egész tevékenységét, megállapításairól a taggyűlést tájékoztatja. A létszámot illetően a szabályozás rugalmasabbá vált, ugyanis csak a minimális 3 tagot követelte meg. A szabályozás ebben a periódusában már több részletszabályt határozott meg a bizottság feladatát illetően. Előírta, hogy a tevékenységről és megállapításairól a taggyűlésnek évente be kell számolnia, valamint befolyásolhatta a társulat működését, hiszen a társulat szervei kötelesek megtárgyalni az ellenőrző bizottság javaslatait, és a taggyűlés a társulat eredmény-elszámolásáról (mérleg-beszámolójáról) érvényesen csak akkor határozhatott, ha az ellenőrző bizottság ezekre vonatkozóan a taggyűlés részére jelentést tett.

A társulatok egyes szerveinek munkáját elsősorban a felügyeleti szervek tevékenységének tükrében érdemes megítélni. 1970-es évekre vízügyi igazgatóságok számára elegendő felügyeleti tapasztalat állt rendelkezésre annak érdekében, hogy az egyes szervezeti egységekről véleményt mondjon. Ennek egyik kiemelkedő eleme az ellenőrző bizottságokkal kapcsolatos megállapítás, mely szerint feladatuk nagy részét nem hajtották végre. Megállapításra került, hogy munkaterveik formálisak, féléves beszámolókat sem készítettek. Már ekkor is fontos szerepe volt a belső ellenőrzésnek, hiszen a társulatok tevékenysége sajátos volt, ahol nem minden esetben különült el a tervező és a beruházó, kivitelező és megbízó kölcsönösen egymást ellenőrző (klasszikus polgári jogra jellemző) viszonya. A rendszernek ezen hiányossága okozta azon anomáliákat, melyben több esetben a kivitelezésnél elmaradtak a helyszíni szemlék, az átadásról szóló jegyzőkönyvek hiányosak voltak, valamint sok esetben felesleges költségek kerültek a kivitelezés

költségvetésébe.²⁷ Ez pedig különösen igényli mind a belső (pénzügyi és műszaki), mind a külső ellenőrzést.²⁸

IV. Társulatok működése

I. Tagok és érdekelt

A vízgazdálkodási társulat, mint vízgazdálkodással kapcsolatos feladatok elvégzésére létrehozott jogi személyiséggel rendelkező szervezet feltételezi a tagságot. A vonatkozó szabályok ezért elsősorban arra vonatkoznak kik lehetnek tagok, milyen jogok illetik meg, és milyen kötelezettség terheli őket. A kezdeti, 1957. évi szabályozás törvényerejű rendeleti szinten elsősorban annyit deklarált, hogy a társulatnak tagja lehet a működése területén mezőgazdasági ingatlannal vagy házassággal rendelkező természetes és jogi személy. E tagnak belépéskor írásban kellett kötelezettséget vállalni az alapszabály megtartására, valamint a tagsági díj megfizetésére.

Az 1960. évi szabályozás már az első szakaszban rendelkezik a tagságról, valamint egy új fogalmat vezet be: az érdekeltet. A meghatározás szerint érdekelt mindenki (állampolgár, jogi személy), aki a vízgazdálkodási társulat érdekeltségi területén ingatlannal rendelkezik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy csak az ingatlan tulajdonosa lehetett érdekelt, hiszen nevesítve vannak az ingatlant más jogcímen használók is, például a kezelők. Az ekkor hatályos szabályok szerint, bárki akinek érdekeltsége fennállt, tagja lehetett a társulatnak, de a korábban előírt kötelezettségvállalásról írásban nem kellett már nyilatkoznia. E törvényerejű rendelet azonban nem részletezi a tagsági jogviszony tartalmát, a tag jogait és kötelezettségeit, kivéve a tag vagyoni felelősségének mértékét. Hasonlóan jár el az öt évvel későbbi törvényerejű rendelet is, hiszen csak annyit rögzít, hogy a társulat működési területén lévő ingatlant ténylegesen használó a társulat működésében részt vehet. E személy lehet természetes személy (állampolgár) és jogi személy is, tagok azonban csak az érdekelt lehetnek. A jogviszony tartalmából csak annyit nevesít, hogy a tag és az érdekelt is köteles a társulati feladatok költségeihez érdekeltsége arányában hozzájárulni, de a tag a hozzájárulás megfizetése hiányában természetbeli munka elvégzésére köteles. Új elemként jelent meg a szabályozásban, hogy biztosítva lett az érdekeltnek számára az a lehetőség, hogy a megalakult társulatba utólag tagként belépjen, mely akár egy egész település lakosságát is összefoghatta. Így bővült a Velencei-tavi Regionális Víz- és Csatornamű Társulat is, mely szervezet kezdetben Gárdony, Agárd és Velence települések tagjait fogta közre (449 érdekelt), majd további települések és tagok csatlakozásával fokozatosan nőtt tagjainak és érdekeltjeinek száma (az érdekeltnek száma 1976-ban elérte a 11.800-at).²⁹

²⁷ Vízgazdálkodási Társulatok Tanácsadója 1972/3, 5. p.

²⁸ Vízgazdálkodási Társulatok Tanácsadója 1972/6-7, 2. p.

²⁹ KÁNTOR ISTVÁN – KOVÁCS KÁROLY: *Társulati munka a Velencei-tóért*. Vízgazdálkodás, 1976/3, 94. p.

Az 1978. január 1-én hatályba lépő szabályozásban jól követhető a tagsági jogviszonyra vonatkozó szemlélet fejlődése. A korábbi időszakból fennmaradt rendelkezés élt tovább abban, hogy továbbra is csak érdekelt lehet a társulat tagja. Érdekeltnek – az 1990. május 1-jéig hatályos rendelkezés szerint – pedig azt lehetett tekinteni, aki az érdekeltségi területen levő ingatlan tulajdonosa (tulajdonostársa), vagy azt, aki az ingatlant bármilyen egyéb jogcímen ténylegesen használja [41/1977. (XI. 3.) MT rendelet 4. § (2) bekezdés]. Olyan szabály is létezett, mely a termelőszövetkezeteket részesítette előnyben akkor, ha közös használatban álló földekről, valamint a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok részére a közösségből kiadott háztáji földekről volt szó, mert ilyenkor a szövetkezet minősült érdekeltnek. E szabály 1990. május 1-től annyiban aktualizálódott, hogy mezőgazdasági szövetkezet közös használatában álló, továbbá a szövetkezet tagja által használt földek tekintetében szövetkezetet kellett érdekeltnek tekinteni.

Az 1978. január 1. napjától hatályos újítás abban is megfigyelhető, hogy önálló fejezetet szentelt a tagsági jogviszony tartalmának meghatározására. Elsőként határozta meg a tagsághoz fűződő jogokat, melyet személyesen vagy meghatalmazott képviselő útján lehetett gyakorolni. A törvényerejű rendelet az alábbi jogokat rögzítette:

1. a tag az érdekeltségével arányos szavazati jogra jogosult,
2. a társulat tisztségére megválasztható,
3. a tisztségviselőktől és a társulat magasabb vezető állású dolgozóitól felvilágosítást kérhet,
4. az érdekeltségével kapcsolatos jogai vagy kötelezettségei megállapítása ügyében felülvizsgálati kérelemmel forduljon a taggyűléshez,
5. a vízimunka elvégzésére a társulattal megállapodást kössön.

Azonban a tag szavazati joga korlátozott volt, hiszen e jogát csak az érdekeltséget érintő kérdésekben azzal a társulati érdekeltségi feladattal kapcsolatban gyakorolhatta, amelyben érdekelt volt. A tag kötelezettsége volt, hogy az érdekeltségi hozzájárulást határidőre megfizesse, valamint részt vegyen a taggyűlésen és a társulat minden olyan szervének tevékenységében, amelyben a részvételt elvállalta.

Az új szabályozás is lehetővé tette, hogy a társulat megalakulását követően új érdekeltet vegyen tagjainak sorába. A tagfelvétel az intézőbizottság feladatkörébe tartozott.

A tagsági jogviszony elemének kell tekinteni annak megszűnését is. Ennek eseteiről sem feledkezett meg a jogalkotó, mert rögzítette a megszűnési okokat, amelyeket a következők szerint határozott meg:

1. a tag kilépése,
2. a tag érdekeltségének alapját képező jogcím megszűnése,
4. természetes személy esetén annak halála, vagy jogutód nélküli megszűnése,
5. a társulat jogutód nélküli megszűnése.

Az érdekelték és tagok vonatkozásában elmondható, hogy a rendszerváltás korszakáig e személyek körében jelentős változás nem következett be. Ezzel szemben 1989 után a társulatok hamar szembesültek a mezőgazdaság átalakulásával, az új tulajdonosok megjelenésével, valamint a kárpótlásra kijelölt területek tulajdonjogi bizonytalanságával. Már 1992. évben érzékelhető volt e szervezetek számára, hogy a változások és

bizonytalanság hamar problémát okozhat az érdekeltségi hozzájárulás megfizetésében és az ezzel kapcsolatos teherviselés mértékében. Ennek hatásaként a meglévő társulatok közül 20 társulat veszteséggel zárta ezt az évet, 5 társulat pedig adózott nyeresége 0 vagy ahhoz közeli lett.³⁰

2. A finanszírozás jogi keretei, a gazdálkodás egyes kérdései

A vízgazdálkodási társulatok céljából fakadóan alapvető fontossággal bírt annak kérdése, hogy a megvalósítani tervezett vízellátást, vízi munka kivitelezéséhez megfelelő anyagi forrás áll-e rendelkezésre. Így a jogi szabályozásban is jelentőséggel bírt annak kérdése milyen bevételi forrásokkal tervezhet a társulat. Az egyes szabályozási időszakokat vizsgálva megállapítható, hogy a jogalkotó elsődleges bevételnek az érdekeltségi hozzájárulást tekintette.³¹ Az 1957. évi törvényerejű rendelet is azt rögzítette, hogy a tagnak a belépésekor arra kellett kötelezettségvállalást tennie, hogy az alapszabály megtartása mellett az érdekeltségi hozzájárulást megfizeti. A törvényerejű rendelet és annak végrehajtásául szolgáló kormányrendelet azonban kevés részletszabályt tartalmazott az érdekeltségi hozzájárulás mértékéről és annak teljesítéséről. Már ebben a korszakban egyértelmű volt, hogy a hozzájárulás kiegyenlíthető volt annak megfizetésével vagy természetbeli munka elvégzésével.

A természetbeli munkával történő teljesítés elsősorban a korszak kezdetén volt jellemző, amikor a vízgazdálkodási társulatok csak egy-egy kisebb településhez, vagy vízimunkához (nyári gát, lecsapolás) kötődtek, hiszen akkor kézenfekvő megoldás volt, hogy a társulat az érdekeltek saját emberi munkáját is bevonta a beruházás megvalósításához. A társulatok működésének kezdetén jelentős volt a természetbeli munkavégzés. Ennek egyik oka, hogy kezdetben központi szinten is támogatták a hozzájárulás e formáját.³² A másik meghatározó indoka volt e teljesítési formának, hogy a megalakult szervezetek nem rendelkeztek gépesített eszközökkel, ezért a munkák elvégzésére csak az emberi erő állt rendelkezésre. Jól szemlélteti a helyzetet, hogy a Kőrösök vidékén – ahol külön nagy múltú hagyománya volt a társulatoknak – működő Kőrösi Vízgazdálkodási Társulat 1962 és 1966 között egyáltalán nem rendelkezett gépi eszközökkel, így minden földmunkát kézzel végeztek. De sok más szervezet is hasonló erőforrást használt feladatainak teljesítésére.³³

A kötelezettek köre is két csoportra oszlottak: akik tagként, valamint akik érdekeltekként fizettek. A tag és az érdekelt fizetési kötelezettsége között – jogszabályok szerint – nem volt összegbeli különbség. Az eltérés annyiban állt fenn, hogy a tag az alapszabály szerint tartozott megfizetni az érdekeltségi hozzájárulást, míg az, aki nem volt tag, de az érdekeltségi területen ingatlant használt, a községi, városi tanács határozata alapján volt köteles a teljesítésre.

³⁰ KOVÁCSNÉ BECK IRÉN – DR. SZILÁRD GYÖRGY: *Mi újság a társulatoknál?* Víztkör 1993/7, 12. p.

³¹ Az Vízgazdálkodási Társulatok Országos Választmányának 1967. március 30-i beszámolója szerint az addig elvégzett munkák költségeinek 65 %-át az érdekeltek vállalták.

³² Vízgazdálkodási Társulatok Tanácsadója 1969/8, 7. p.

³³ Vízgazdálkodási Társulatok Tanácsadója 1973/12, 6–8. pp.

A 12/1961. (IV. 14.) Korm. rendelet e szabályozási rendszeren annyit finomított, hogy a hozzájárulás megfizetésére kötelezés módja között a kötelezett szerint tett különbséget. Főszabály szerint minden tagnak az intézőbizottság által meghatározott határidőre kellett teljesíteni. Amennyiben a tag állami szerv, vállalat vagy gazdaság volt, és nem teljesített, azonnali beszedési megbízás útján kellett gondoskodni a nem teljesített összeg behajtásáról. Szövetkezet esetében a taggyűlésnek kellett kötelező határozatot hozni, melyet a vízügyi igazgatóság erősített meg, majd ezt követően lehetett azonnal beszedési megbízás útján beszedni a hozzájárulást. Minden más fizetésre köteles személy esetében az összeg adók módjára behajtandó tartozás volt.

Az 1965. november 28. napján hatályba lépő szabályozás már differenciált rendszert hozott létre. A 25/1965. (XI. 28.) Korm. rendelet 7. §-a rögzítette, hogy az érdekeltségi hozzájárulás megosztható, ha az érintett ingatlant többen használják, és ők használatuk arányában kötelesek a teljesítésre. Különbség állt fenn azonban a vízműtársulatokat illetően, hiszen a korábbiakkal ellentétben az 1965. évi szabályozás már nem tette lehetővé, hogy a társulat egy lakáson belül több háztartást különböztessen meg. Ennek megfelelően egy lakásra vagy bérleményre csak egy fogyasztási egység volt felszámolható függetlenül attól, hogy abban több háztartás volt elkülöníthető. A korábbi jogszabályok alapján a társulatok több érdekeltségi hozzájárulást állapíthattak meg, és ezt a gyakorlatot még az új szabályok hatálybalépése ellenére is folytatták. Erre utal az, hogy a társulatokat még 1969-ben is figyelmeztetni kellett arra, hogy e jogsértő gyakorlatot szüntessék meg, és az új normák alapján járjanak el.³⁴

Ebben az időszakban kerül bevezetésre, hogy a hozzájárulás mértéke függött a társulat funkciójától is. A víztársulat esetében a hozzájárulást az érdekeltségi egység és a használt terület nagyságának szorzatából kellett kiszámolni, míg vízműtársulat esetében ez az egy egységre eső vízhasználatnak megfelelő összegnek felelt meg. Az érdekeltségi egység nagyságának meghatározását külön szabályok határozták meg. A 11786/1969. évi OVH elnökhelyettesi utasítás alapján figyelembe kellett venni a vízhasználók számát, a vízhasználat célját, valamint a szakmai szabványokat. Fontos garanciális szabály volt, hogy az érdekeltségi hozzájárulást valamennyi érdekelt (tag vagy nem tag esetében is) érdekeltsége arányában azonos érdekeltségi egység alapulvételével kellett megállapítani. Komplex, azaz több társulati funkciót ellátó szervezetek esetében az érdekelteknek csak azon munkához kapcsolódó költséghez kellett hozzájárulnia, mely munkában az érdekeltsége fennállt. E jogszabály deklarálta azt is, hogy az érdekeltségi hozzájárulás összegét és megfizetésének határidejét úgy kellett megállapítani, hogy az fedezze a feladatok ellátásához szükséges költségeket. A 25/1965. (XI. 28.) Korm. rendelet vezette be először a méltányosság jogintézményét. A jogalkotó felismerte azt, nem minden érdekelt tudja az érdekeltségi hozzájárulást megfizetni, ezért lehetővé tette, hogy a taggyűlés az állampolgárok esetében különös méltánylást érdemlő okból mellőzhette a hozzájárulás kivetését, vagy mérsékelhette annak összegét. E szabályozási időszakban került először részletezésre a hozzájárulás megfizetésére vonatkozó kötelezéssel kapcsolatos jogorvoslat rendje is. A társulat az érdekeltségi hozzájárulás megtervezéséről és kiegyenlítéséről szóló 50/1996. (V.É. 1967. 3.) OVH utasítás alapján a tárgyévet megelőző év augusztus 31-ig volt köteles az érdekeltekkel közölni a fizetendő összeg nagy-

³⁴ Vízgazdálkodási Társulatok Tanácsadója 1969/9, 9. p.

ságát és a fizetési határidőt. A jogorvoslat rendje ketté vált a szerint, hogy tagról volt-e szó, vagy nem tag érdekeltről. A tag ugyanis az alapszabály szerinti hasasztó hatályú kifogást tehetett a társulat felé, a nem tag érdekelte e hasasztó hatályú kifogását azonban a községi, városi tanács illetékes szervezeti egységéhez kellett benyújtania, mely szerv a vízügyi igazgatóság bevonásával döntött.

Ahogy lazulni és differenciálódni kezdtek az érdekeltségi hozzájárulásra vonatkozó szabályok, úgy a gazdálkodásra vonatkozó normák egyre feszebbek lettek. Így a 14/1969. (V. É. 15.) OVH utasítás alapján minden társulatnak pénzügyi alapokat kellett létrehozni. A tartalék alapot az éves hozzájárulás 80%-ból, árbevételek 20%-ból kellett feltölteni, és ez szolgált a védekezésre, vízkárok elhárítására, rendkívüli gépjavítások fedezetére. A részesedési alapból lehetett finanszírozni a dolgozó szociális és kulturális kiadásait; a fejlesztési alap képezte az állóeszköz-fejlesztések és beszerzések forrásait.

Az 1978-tól kezdődő periódus jelentősen épít a korábban létrehozott rendszerre, így annak számos jogintézményét átvette, és csak kisebb részben finomított a szabályokon. Az 1977. évi törvényerejű rendelet csak annyit határozott meg, hogy az érdekelte a társulat közcélú feladatainak megvalósításához érdekeltsége arányában köteles hozzájárulni, ezzel megerősítette azt, mely szerint a társulat működésének pénzügyi alapját továbbra is az érdekeltségi hozzájárulás képezi. E jogforrási szinten került meghatározásra az is, hogy a társulat közcélú feladatainak elvégzéséhez – az érdekeltségi hozzájárulás kiegészítésére, vagy ha a feladat jelentősége a helyi vízgazdálkodási érdekeket meghaladja – állami támogatás adható.

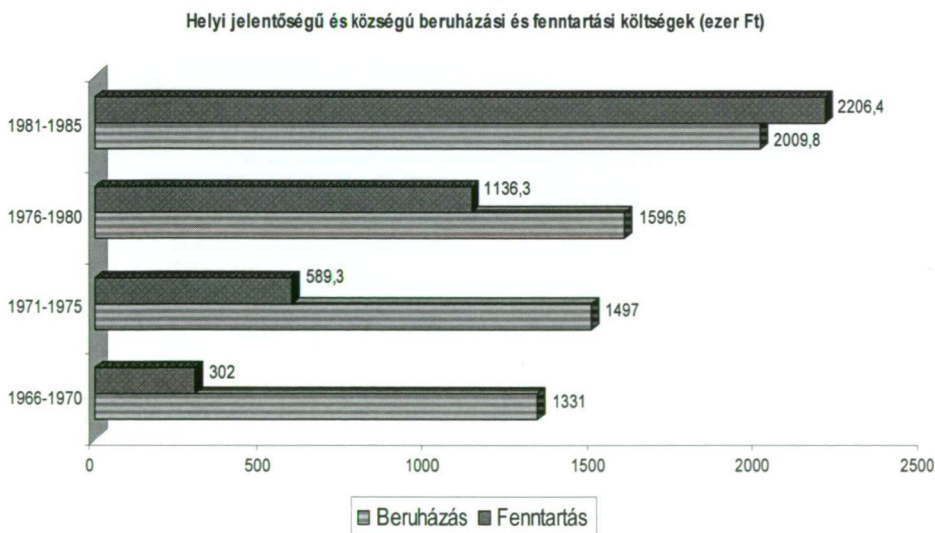
A végrehajtási rendeletekben testet öltő rendszer jelentős hasonlóságot mutat az 1965. évi kormányrendeletben meghatározottakkal. Ebben az időszakban azonban az érdekeltségi hozzájárulást a taggyűlés által megállapított teljes hozzájárulási összegnek az érdekeltség aránya szerinti hányada szerint kellett kiszámítani. Az érdekeltség arányát pedig az érdekelte tényleges ingatlanhasználatának megfelelően kellett megállapítani. Fontos újítás volt azonban, hogy lehetővé vált a hozzájárulás egységnyi összegének differenciálása. Erre a taggyűlés volt felhatalmazva, mely szerint az érdekeltség jellegének figyelembe vételével eltérhetett az általánosan megállapított összegtől. A 4/1978. (XII. 12.) OVH rendelkezés szerint az egy érdekeltségi egységre eső összegének differenciálásakor irányadó szempont volt egyrészt a vízimunka és vízellátási munkák az érdekeltségi ingatlanra vízügyi-műszaki szempontból milyen eltérő hatásokat fejtenek ki, másrészt az érdekeltségi ingatlan jellegének és hasznosításának eltérő módja. Az 1984. december 13. napján hatályba lépő módosítás e csoportból kiemelte a belterületi vízellátó társulatokat és külön szempontokat határozott meg az érdekeltségi hozzájárulás egy érdekeltségi egységre eső összege, differenciálásához. Ennek keretében három szempontot kellett mérlegelni: a terület földrajzi adottságait, a terület talajvízviszonyait, valamint a érintett település területének kiépültségét.

Ekkor is elfogadott élethelyzet volt, hogy egy érdekeltségi területet közösen, együttesen vagy felváltva használhattak. Abban az esetben azonban, ha e területet valamilyen érdekeltséget megalapozó jogcímen használták, akkor főszabály szerint egyetemlegesen feleltek a hozzájárulás megfizetéséért. A korábbi szabályokhoz képest csak kérelmekre lehetett megosztani a fizetési kötelezettséget az általuk bejelentett arányban. Meg kell említeni azt a kiegészítő szabályt is, hogy amennyiben az érdekeltségi területen levő ingatlanok, külön jogcímenek több tényleges használója volt (pl.: földhaszná-

ló, haszonélvező, bérlő, társbérlő), akkor a társulati érdekeltség arányát mindegyik jogcím után külön-külön meg kellett állapítani.

Általános megállapításként mondható ki, hogy az érdekeltségi hozzájárulás nagyságát a társulatok maguk határozták meg. Mind a tagok, mind az érdekeltek által fizetendő összegnek elegendőnek kellett lennie a társulat által kitűzött beruházás megvalósításához, valamint a fenntartási munkálatok fedezésére úgy, hogy az árak államilag szabályozottak voltak; szakmailag pedig javasolt volt, hogy a társulat érdekelteinek a maximált árnál alacsonyabb összegben határozza meg a kivitelezés költségeit.³⁵ A rendelkezésre álló irodalom szerint 1976-ban a legkisebb érdekeltségi hozzájárulás összege 18 Ft/ha, a legnagyobb pedig 30 Ft/ha volt. Ezek az értékek 1985-ben 50 Ft/ha és 110 Ft/ha között mozogtak. Nem elhanyagolható kérdés az, hogy egy ekkora összegű hozzájárulás milyen mértékben fedezte a társulat működését. 1988-ban megállapítható volt, hogy a befolyt összeg 23,5 %-át használták fel közcélú beruházásra, 64 %-át pedig közcélú fenntartásra, a maradék 12,5 %-ot pedig egyéb célra fordították.³⁶ E számok alapján érdemes megvizsgálni azt is, milyen mértékben viszonyultak egymáshoz a beruházási és fenntartási költségek. A korszak által alkalmazott tervidőszakokra bontás szerint országosan az alábbi adatok állnak rendelkezésre:

2. ábra

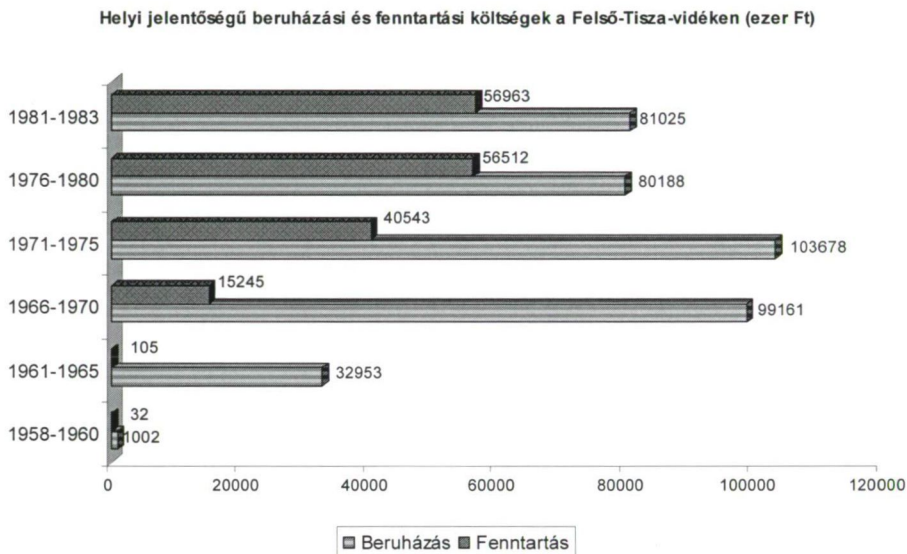

A fenti számok is jelzik, hogy ezen időszakban az idő előre haladtával a költségek jelentős részét a fenntartásokra fordították a társulatok. E viszonyok uralták a helyi társulatok gazdálkodását is. Ha a Felső-Tisza-vidéken működő társulatok 1958 és 1983 közötti adatait vizsgáljuk, hasonló arányok figyelhetők meg:

³⁵ Vízgazdálkodási Társulatok Tanácsadója, 1969/1, 4. p.

³⁶ ÁLL 1988, 16. p.

3. ábra

A fenntartási munkák arányának növelése az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején központi akarat volt, mivel az akkori meglátás szerint a karbantartási munkák nem elegendőek sem az elvégzett munkában sem a ráfordított összegben, ezért a 4/1963. (V.É.4.) OVH sz. utasítás és az Országos Választmány részéről is javasolt volt az erre vonatkozó előirányzat növelése akár a beruházások terhére is.³⁷

A szabályozás tekintetében megállapítható az is, hogy a méltányosság valamely formája továbbra is létező jogintézmény maradt. Az állampolgár (akár tagja a szervezetnek akár nem), ha az érdekeltségi hozzájárulás megfizetése súlyosan hátrányos helyzetbe hozta, kérelmére a taggyűlés, illetőleg a illetékes tanács a hozzájárulást mérsékelhetette vagy elengedhetette, a taggyűlés pedig a hozzájárulás megállapítását mellőzhette. A források szerint a legtöbb ilyen jellegű kérelemre a víziközmű társulatok esetében volt példa, hiszen az állampolgárok esetében – idős, kevés nyugdíjból élő, vagy sokgyermekes családoknál – ha indokoltnak látszott, éltek a hozzájárulás csökkentésének vagy törlésének lehetőségével. Bár már ekkor is jelenség volt, hogy „vannak csökönyösen kérelmező, panaszkodó, minden fórumhoz bejelentéssel élő lakosok, akiknek anyagi helyzete a méltányosságból történő törlést nem teszi lehetővé, ennek ellenére fizetni semmiképpen nem akarnak.”³⁸ 1990. május 1-jétől e szabály úgy módosult, hogy ha az érdekeltségi hozzájárulás megfizetése az állampolgár érdekeltet szociális vagy egyéb körülményei miatt súlyosan hátrányos helyzetnek tette ki, kérelmére a kivetett hozzájárulás összegét a társulat intézőbizottsága mérsékelhetette, továbbá annak megfizetését meghatározott időre felfüggeszthette.

³⁷ Vízgazdálkodási Társulatok Tanácsadója, 1969/2, 1. p. és 1969/5, 15. p.

³⁸ DR. LUCZAY – PÓTOR 1985, 56. p.

A hozzájárulás differenciálásának jogintézménye a gyakorlatban is szerepet kapott. A rendszerváltozás közeli időszakban általános megállapításként lehetett megfogalmazni, hogy a társulatok növekvő számban éltek a jogszabály adta lehetőséggel. Bár általános jelenség volt, hogy az érdekeltségi hozzájárulásokat a társulatok egységesen határozták meg, azonban a differenciálás lehetőségével számos esetben éltek, de társulatonként eltérő volt annak gyakorlata, és közel sem volt egységes.³⁹

Az érdekeltségi hozzájárulás megfizetésével összefüggésben korábban garanciális szabály volt, hogy a társulat köteles volt az érdekeltekkel közölni a fizetendő összeg nagyságát és a fizetési határidőt. Az 1978. évi normák ilyen előírást nem tartalmaztak, csak a jogorvoslat rendjét részletezték. Az 1990. évi átfogó módosításig megtartotta azt a korábbi rendszert, hogy érdekeltségi hozzájárulás megállapítása ellen a tag az alapszabály rendelkezései szerint, a nem tag érdekelt az illetékes helyi tanács végrehajtó bizottságnál halasztó hatályú kifogást tehetett. 1990. május 1-jétől e rendszer jelentősen átalakult. Ezt követően ugyanis a társulat elnöke volt köteles közölni az egyes érdekeltekkel az őket terhelő fizetési kötelezettség jogalapját (érdekeltségük tényét), az annak alapján fizetendő érdekeltségi hozzájárulás összegét, a teljesítés módját és határidejét, továbbá a közlés ellen igénybe vehető jogorvoslati lehetőségeket. Egységessé vált a jogorvoslat rendje, hiszen a közlés kézhezvételétől számított 30 napon belül mind a társulat tagja, mind az egyéb érdekelt a társulat intézőbizottságához halasztó hatályú kifogást terjeszthetett elő, melyről e szervezet az alapszabályban meghatározott eljárásban határozattal döntött. E döntéssel szemben pedig 30 napon belül benyújtott keresettel bírósági felülvizsgálatnak volt helye.

Ha a tag vagy a nem tag érdekelt az érdekeltségi hozzájárulást határidőben nem fizette meg, az összeg behajtásának volt helye. E rendszerben a korábbi szabályokhoz képest annyi változás következett be, hogy a társulat jogi személy esetében azonnali beszédési megbízás útján, egyéb jogi személyektől és az állampolgároktól adók módjára történő behajtása iránt intézkedett, és a végrehajtást az illetékes tanács, majd 1990. május 1-étől a jegyző fogatosította.

A társulatok bevételi forrásai több tényezőből tevődtek össze: a tagok hozzájárulásai, állami támogatás, valamint pénzügyi kölcsönök. E területen 1990-ig a vízgazdálkodási társulatok kizárólagos hitelezője az Országos Takarékpénztár volt, hiszen a vízgazdálkodási társulatok hitelgazdálkodásáról szóló 5/1962. (III. 12) PM rendelet szerint is a társulat székhelye szerinti fiókban kellett számlát nyitni, valamint a biztosított hitel összegét az éves érdekeltségi hozzájáruláshoz viszonyította a rendelet. Nem elhanyagolható szempont volt, hogy a társulatok tartozásáért a Vízügyi Alap kezesként felelt. Az eddig részletezett jogszabályi rendelkezések alapján megállapítható, hogy a vízgazdálkodási társulatok elsősorban helyi jelentőségű vízimunkák elvégzésére jött létre. A korszak első évtizedében árvízvédelemi, belvízvédelemi feladatokat láttak el, melyek szoros kapcsolatban álltak az ilyen irányú állami feladatvállalásokkal. A társulatok az elvégzett munkák során jelentős eszközállományt, munkatapasztalatot halmoztak fel, melynek köszönhetően már nem csak a szűkebb érelemben vett védekezési munkálatoakat végeztek el. Több társulat jelentős bevételét képezték a megrendeléses munkák, míg ezzel szemben a közcélú vízrendezési munkák volumenét a rendelkezésre álló támoga-

³⁹ ÁLL 1988, 14. p.

tás határozta meg. Mivel e szervezet részére jelentős mértékű kapacitás állt rendelkezésre, ezért termelőszövetkezetek, állami gazdaságok számára megrendelésre végeztek vízimunkálatokat. Példaként említhető a Dabasi Vízrendező és Vízhasznosító Társulat, melynél 10 éves viszonylatban a bevételi források 34 %-a már megrendeléses munkákból származtak, és a bevételek között a legdinamikusabban fejlődött 1960 és 1970 között.⁴⁰

3. táblázat

Év	Vízügyi alap 1000 Ft	Tanácsi támogatás	Érdekeltségi hozzájárulás	Megrendelés	Egyéb	Hitel
1960	530	25	-	-	-	-
1961	1 000	120	1 299	70	560	950
1962	500	148	1 223	28	234	1 871
1963	532	253	1 057	131	451	1 667
1964	-	549	1 455	127	1 473	300
1965	-	1 018	895	38	2 540	1 273
1966	250	1 149	1 381	576	1 227	1 849
1967	-	1 454	2 298	751	830	564
1968	2 669	73	2 227	4 209	644	219
1969	2 139	72	2 151	9 990	1 272	-
1970	1 900	-	2 662	10 140	630	-

A társulatok a megrendelésre vállalt szolgáltatásokért polgári jogi felelősséggel tartoztak, ahogy azt a Legfelsőbb Bíróság Pf.I.21.189/1972. számú döntésében is rögzítette. Ebben az ügyben a társulat paprika öntözéséhez szükséges öntözővíz szolgáltatásra kapott megrendelést. Az öntözővíz azonban dikonirt szennyeződést tartalmazott, aminek hatására a paprika ültetvény növényei elpusztultak. A bíróság kimondta, hogy a társulatot nem mentesíti a kártérítés megfizetése alól azon hivatkozása, mely szerint az öntözővíz kémiai vizsgálata drága és egyébként is az öntöző víz szolgáltatásra vonatkozó 1/1965. (V. É. 4.) OVH utasítás műszaki követelményeinek megfelelően járt el. A társulat vízdíj ellenében, szerződésben vállalta, hogy öntözésre alkalmas vizet fog szolgáltatni.

Az 1978-ban hatályba lépő jogszabályok lehetőséget adtak arra a társulatok számára, hogy a közcélú alapfeladatok ellátása mellett a fennmaradó szabad kapacitással maguk rendelkezzenek. Így a társulatok már termelő-szolgáltató tevékenységet is végezhettek, mely állt egyrészt a tagüzemek részére végzett munkákból, helyi tanácsoknak végzett vízrendezési feladatokból, de az időben előre haladva egyre nagyobb értékben vállaltak szolgáltató tevékenységet az építőiparban. Ennek következtében az így képződött bevétel értékben jelentősen meghaladta az alaptevékenység szerinti bevételt.

A vonatkozó jogi környezetből és erre az időszakra vonatkozó számadatokból megállapítható, hogy ebben a szabályozási időszakban az 1978-tól hatályos szabályozás sokkal nagyobb teret enged a társulatok számára. Már a kezdetektől fogva elmondható,

⁴⁰ Joó 1971, 45–46. pp.

hogy a vízgazdálkodási társulatok sajátos gazdálkodó szervezetek, amelyek állami feladatot képező, de helyi jelentőségű vízgazdálkodási közfeladatokat valósítottak meg. Szabad kapacitásuk terhére egyéb vízgazdálkodási jellegű, vagy profiljukba tartozó más munkákat is elvállalhattak. E szolgáltató tevékenységet elsősorban az érdekeltségi területükön végezték el, azonban a felügyeleti szervük engedélyével még azon kívül is. Az 1980-as években azonban e szemlélet ellentmondásokat okozott a társulatok életében, hiszen e szervezetek elsődleges kötelezettsége, hogy alapfeladatát (ár- és belvízvédelmi munkálatok elvégzése, ilyen célú létesítmények üzemeltetése) ellássa. Így működése során nem választhatott a nyereségesebb, jövedelmet hozó szolgáltató tevékenység ellátása és az alapfeladat ellátása között. Azonban a számadatokból az is látszik, hogy az alapfeladat ellátásához szükséges állami források az idő folyamán folyamatosan csökkentek, valamint e feladatok időben is kiszámíthatatlanul jelentkeztek. A társulatok korlátozott vállalkozási képességgel rendelkeztek, mert nem dönthettek profitszerzésről. Egy bizonyos szempontból tehát a társulat hasonlított a gazdasági szférában résztvevő más építő, építési munkálatokat végző szervezetekhez, hiszen az elvégezhető munka viszonylatában nem volt önálló döntési lehetősége. A gazdasági szabályozás azonban sok esetben nem tett e tekintetben különbséget e szervezetek között. Így már 1988-ban (és a rendszerváltozást követően is) problémát jelentett az általános forgalmi adó elszámolása, amikor annak a ténye, hogy a társulatok nem nyereségközpontúak.⁴¹

V. Összefoglalás

A második világháború után a vízgazdálkodási társulatok a magyar vízgazdálkodásban jelentős szerepet tölthettek be, hiszen a helyi közcélú vízgazdálkodási feladatokat ezen szervezetek látták el. Az érdekeltek anyagi erőforrásainak állami kiegészítésével ár- és belvízvédelmi, öntözési valamint belvíz elvezető létesítményeket nagy számban építettek, növelték az ivóvízzel ellátott lakosok arányát. A szabályozási időszakokon belül is több tendencia figyelhető meg. Míg kezdetben a társulatok életében a központi, állami irányítás jelentős volt, később e szerep fokozatosan háttérbe szorult. Fokozatosan bővült a választott testület jogköre, a társulatok egyre önállóbbá váltak. A vízgazdálkodási ágazaton túl fontos szerepet tölthettek be a foglalkoztatásban, hiszen az 1970-es évekre tízezernél több munkavállalót foglalkoztattak.⁴² Évtizedek alatt tisztultak csak le a társulatokra vonatkozó szabályok az alapítástól kezdve annak megszűnéséig. Ahogy differenciálódtak a társulati típusok, úgy bővült az ellátható feladatok köre (nagyüzemi vízi munkák elvégzése, szabad kapacitás terhére végezhető munkák), melyet saját szervezettel, kapacitással láttak el. Kezdetben a társulatok inkább beruházói tevékenységet láttak el, majd az idő múlásával a kapacitás és a kiadások egyre nagyobb részét üzemeltetési és fenntartási kötelezettségek tették ki. A 1980-as években azonban a társulatok száma és az alkalmazott dolgozók létszáma is folyamatosan csökkent. Az évtizedek alatt ki-

⁴¹ ÁLL 1988, 9. p.

⁴² Jelentős novemberi esemény: A Vízgazdálkodási Társulatok Országos Választmányának ülése; Vízgazdálkodás, 1976/6, 186. p.

dolgozott szervezeti rendszernek és eljárásrendeknek szembe kellett néznie az 1989. évi változásokkal, mely új gazdasági és társadalmi berendezkedést hozott. E kihívásokra pedig már csak egy új szabályozással lehetett válaszolni, melyet a vízgazdálkodásról szóló 1995. évi LVII. törvény testesített meg. E törvénnyel hatályon kívül helyezték a korábbi rendszert, és egy új korszak vette kezdetét.

SZUROVE CZ ZOLTÁN

THE LEGAL FRAMEWORK OF THE WATER MANAGEMENT ASSOCIATIONS (1957–1995)

(Summary)

After the Second World War water management associations in the Hungarian water management had an important role as these associations were responsible for the local water management tasks operated for public purposes. The interested bodies built great number of facilities for flood protection, inland water protection, irrigation and drainage of inland water by using financial sources supported with state aid in order to raise the number of citizens supplied with drinking water. There were several tendencies within a single regulation period. At the beginning the role of state was in central position in the associations' life but later on the state influence became more and more de-emphasized. The power of the elected body was permanently wider and wider and the associations became more and more independent. Besides playing a significant role in water management sector, associations were dominant in employment because more than ten thousand employees were working for this sector by the 1970's. It took several decades while the regulations regarding the associations from foundation to termination were cleared out. The scope of tasks that the associations could perform became wider as the types of associations were differentiated from time to time (large-scale water related work, work performed from free capacity), which were delivered by their own organisation and capacity. At the beginning associations played the role of investors and later on the larger part of the capacity and expenditures consisted of operational and running obligations. The number of associations and the headcount of employees, however, were continuously decreased in the 1980's. The organisational system and the procedure orders which were worked out during the decades had to face the changes of the political (and consequently the economic and social) system after 1989. The response for these new challenges was the new regulation which was implemented in the Act No. LVII of 1995 on water management. The new Act overruled all the former legal rules which reflected the old system and from this time on a new era was beginning.

DILDAR ZEBARI

Fundamental Issues of Oil Concession Contracts in Iraq

Introduction

The contract is one of the most important forms of legal act. It is a legal expression in which one conducts bilateral legal transactions at both the domestic and international level. Since the twentieth century states have interfered more in various areas of transaction such as economic, commercial and civil transactions are that at the domestic or international level.

The oil concession contract is one type of oil contract and is the oldest form of oil contracts. This contract started to appear at the beginning of the twentieth century¹. The concession contract formed the basis of oil contracts. These led to the emergence of other types of oil contracts for example the oil joint venture contract, oil production sharing contracts and oil service contracts. Oil contracts are the states' contracts because the state is always a signatory to these contracts. Oil producing countries generally sign oil contracts with foreign natural persons and foreign companies. This contract is characterized by the parties not having a relationship of parity in their capacities. The oil contract is signed by the state as a subject of public law (or any corporation related to the government) and with a foreign natural person or foreign artificial person that are subjects to private law.

This paper will focus on oil concession contracts in Iraq. These contracts are strongly influenced by the political and economic conditions of oil-consuming and oil producing countries, variations in these.

In Iraq, the divergent political and economic circumstances have had an impact upon of the oil contracts and this was reflected in the oil contracts². This paper provides an overview of oil concession contracts and other types of oil contracts will be examined in upcoming research papers.

¹ ALWAN MUHAMAD Y: *Al nizam al qanoni fi istithmar al nift fi dowel al arby*, title in English (the legal system for exploitation of oil in Arabic countries), first edition, Kuwait, faculty of law- Kuwait university, 1982, p36

² HENDI AHMAD H. K: *Al iqod imtyazalnaft we alhel minazatha*, title in English (concession oil contract and dispute resolution), Iskandaria- Egypt, Fatah for printing and publishing, 2013. p. 206.

This paper focuses on oil concession contracts from a legal and historical point of view. The following topics are discussed: definition of oil concession contracts, emergence of the oil concession contract, advantages and disadvantages of concession contracts, development of traditional concession contracts and the most important developments in oil concession contracts.

Definition of concession contracts

A concession contract is a contract with different parties in terms of subject to private or public law so one party is subject to public law (a government of a host country) and the other one is subject to private law (an international or a national company). In concession contract a government gives the concession to a private subject to invest and work in the public sector for a certain period of the time in the host country. In return the private subject (the company) pays the government of the host country in cash or in kind or a percentage of the production profit³.

Definition of oil concession contracts

The concession term has multiple meanings. It is very difficult to find an appropriate definition of what concession means. It is generally agreed that the term means exclusive rights are given to the concessionaire⁴ with no competition⁵. In legal jurisprudence the concession is considered to be a method that is managed by public utilities⁶. Additionally this term is used by other areas of the law, such as civil, commercial and administrative⁷.

Oil concession contracts are states' contracts which foreign oil companies sign with the governments of the host countries. Alternatively the concession contract can be signed by representatives who conduct exploration, exploitation, exporting of oil production, development of oil fields and marketing⁸. Black's law dictionary defines the

³ *Infrastructure concession contracts* an introduction, in: Viewpoint, 2/08/2008, p1. Available at <http://www.cuts-international.org/pdf/Viewpointpaper-InfrastrConcessContract-intro.pdf> by 20/12/2014

⁴ OKUN DEANNA TANNER AND HILLMAN, JENNIFER A: *Impediments to Trade and Prospects for Liberalization*, in: Oil and Gas Field Services Investigation No. 332-444, March 2003, <http://www.usitc.gov/publications/332/pub3582.pdf>

⁵ BEWIZ KHELOUD K. S: *Al iqod imtyaz al nafit we tetbiqaha*, title in English (concession oil contract and its implementation), Iraq, house of national documentary -university of Hadith, 2013. p. 70.

⁶ MAJID HASHEM ABDUL: *Al shikl al qanoni we qewaidhy li gezib temyel al khadami*, title in English (legal form and its role to attract service funding), Riyaz- Saudi Arabia-Basam office for printing, p. 3.

⁷ This is used in the civil law field where the creditor has right of royalty from debtors money. For more information have see Bewiz Kheloud K: ET, p. 72.

⁸ WEHMAN, MUHAMAD B: *International administrative contracts*. Faculty of law, economic, social- university of Muhamad Alswesy, Research Available on Web www.Marocdroit.com by 29-06-2012. p. 7.

concession contract as the "grant of special privileges by a government"⁹, with no competition and sharing with others¹⁰.

Professor Leboulanger has defined this contract as "The action issued by a state which granted the exclusive right to a foreign company for exploring and exploiting oil and gas in a particular area and for a specified period"¹¹. This contract has been defined as a legal act by which the right of exploration, production and exploitation, during the contract time are given by oil producing countries¹². According to concession contracts the foreign oil company has the right of absolute freedom to enjoy all the rights to the oil in return for payment¹³. The contracting parties agree the amount of the payment in the contract which is paid by the foreign oil companies to the host country¹⁴.

Others have defined the concession contract as the act by which, a state gives the exclusive rights of exploration of oil during the contract time in its region to a foreigner.¹⁵ Sometimes this type of contract is referred to as the Tax and Royalty system, where the government of the host state gives a royalty to a foreign company or a group of foreign companies (consortium). These companies are generally foreign private companies or governmental companies. The royalty gives a license to extract the oil. Through this license the foreign company becomes the owner of the oil field and the production. The company also pays taxes and rent. In some contracts the host state becomes a partner with a foreign company.

Emergence of the oil concession contract

Emergence of the traditional oil concession contract

The first concession right to oil was used in the United States in 1859 between Colonel Edwin, Darke, Titusville and Pennsylvania Oil¹⁶. The concession right then be-

⁹ MACHMUD, TENGKU NATHAN: *The Indonesian Production Sharing Contract: An Investor's Perspective*. Kluwer Law International, 2000. p. 35.

¹⁰ BEWIZ, KHELOUD K. Et, p. 70.

¹¹ LEBOULANGER, PHILIPPE: *Les contrats entre États et entreprises étrangères, économique*. Cit, 1985 p. 14. No.34 Definition in French: "Un acte par lequel un État accorde à une entreprise étrangère le droit exclusif de rechercher et d'exploiter des Hydrocarbures sur un territoire et pendant une durée déterminée".

¹² CHISHOLM ARCHIBALD H.T: *Frank cass and company limited*. New York, 2006. The first Kuwait oil concession agreement a record of the negotiation 1911–1934.

¹³ MAHMUD T. NATHAN: *The Indonesian Production Sharing Contract: An Investor's Perspective*. Kluwer Law International, 2000. p. 35.

¹⁴ HENDI AHMAD H. K: Et, p. 208.

¹⁵ HADAD HAFIZ: *Al iquad beyn al dwal we al aganib, title in English* (the contracts between states and foreigners) Syria-Halab, publisher of legal Halab, 2003. p. 175.

¹⁶ JALO ISMAILA. P: *The rights to explore for and exploit petroleum, what manner of award of rights is best suited for the Iraqi petroleum industry?* 2012., available at https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCcQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.dundee.ac.uk%2Fcepmplp%2Fgateway%2Ffiles.php%3Ffile%3Dcepmplp_car16_27_150784601.pdf&ei=QgFMVaqLYiGzAPvr4EI&usg=AFQjCNEZdML_TxLkyT9KDnAHCL5QwApu5w&sig2=dnRbvurjpmcvRyPsKNiH2g&bvm=bv.92765956,bs.1,d.ZGU&cad=rja by 14/12/2015

came very popular from the first quarter of the 20th century when developing countries were ruled by the old colonialism, particularly in the Middle East¹⁷. The first concessions were given to British and French oil companies, due to the fact that most of oil producing countries in the Middle East was colonized by France and Great Britain at that time¹⁸.

During this time oil concession contracts were intrinsically linked to political, economical, social circumstances. In particular those contracts which were signed between colonized countries and big petroleum companies between the two world wars. Colonizers intervened to support their companies by using power and putting pressure on oil producing countries forcing them to accept all of the contractual conditions¹⁹.

After the collapsing of the Ottoman Empire in 1918, Iraq was awarded to the British Empire in 1920 by the League of Nations. Therefore, Iraqi national resources – including oil – became controlled by the British Empire²⁰, so Iraq was under military and political control of the British Empire till 1932²¹. This was most obvious when the British government, in 1925 used pressure to force the Iraqi government to sign an oil concession contract with the Turkish Petroleum Company (TPC) concerning the oil field of Baba Gargar for 75 years. They also concluded two other concession oil contracts with the Mosul and Basra oil companies in 1932 and 1938²². The reason for the British supporting the TPC was that Great Britain gained a 50% share of the national bank of Turkey and according to rule of the TPC the concession was held by the British, in order to obtain oil concession contract from Mesopotamia (which is now known as Iraq). Later these three companies were united into one company which was called the Iraqi Petroleum Company. A Iraqi Petroleum Company covered the oil production for the whole Iraqi territory²³. The contract stipulated that, the foreign oil company had to pay only 4 shillings²⁴ for each ton of exported crude oil to the Iraqi government (each ton equals more than seven barrels of crude oil²⁵)²⁶. In order to get Iraq to sign these contracts the British government used threats. One of these threats was that the British would separate the Iraqi city (Mosul) from Iraq and would annex it to Turkey, if the government of Iraq did not agree to sign the traditional oil concession contract with a Turkish oil com-

¹⁷ Ibid.

¹⁸ ALWAN MUHAMAD Y Et, p. 37.

¹⁹ BEWIZ KHELOUD K, Et, p. 77.

²⁰ ZEDALIS REX J: *The Legal Dimensions of Oil and Gas in Iraq: Current Reality and Future Prospects*. Cambridge University Press, 2009. p. 4.

²¹ ATTAR SAMAR: *Debunking the Myths of Colonization: The Arabs and Europe*. University Press of America, 2010. p. XVII.

²² ZEDALIS REX J: Et, p.

²³ Ibid.

²⁴ Shilling was the British empire's currency, 20 shilling was one British pound sovereign, available on http://members.peak.org/~jeremy/dictionaryclassic/tables/money_uk.php

²⁵ *Barrels of Crude Oil per Metric Ton (Barrels of Crude Oil per Metric Ton)*, in: Independent and analysis U.S- Energy information administration, 2012, available at <http://www.eia.gov/cfapps/ipdbproject/IEDIndex3.cfm?tid=94&pid=57&aid=32> by 20/12/2015

²⁶ Archive Brill: *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, E. J. Brill, Netherlands, 1964. p. 259.

pany²⁷ The reason for this move was because the company was controlled by the British at the time of Ottoman Empire²⁸. It is also important to mention that oil producing countries did not have a system of law to apply to all various and complicated aspects of the oil industry at that time. All of these combined factors contributed to the emergence of oil concession contracts²⁹.

Affects of early oil concession contracts – the host country's perspective

Advantages of oil concession contracts

First, a concession contract helps oil producing countries to discover the oil for the first time. For example in Iran 1908 and Iraq 1923 the oil has been discovered by IOCs and despite of many criticisms on the content of the contracts (imbalance of the rights and obligations of the contractors) these countries have been gotten many benefits later on. Also almost all OPCs in the Middle East were not able to do the discovery by themselves without any help from IOCs because of many reasons such as, the OPCs had poor financial and professional conditions and most importantly, they did not have the power to explore the oil since they were colonials³⁰.

Second, international oil companies pay high taxes and bring technology into the host countries³¹. Also in a concession contract, international oil companies help the host countries economically through pay in cash sometimes. Thus, in financial crisis, the private sector helps the host countries to invest³². In addition, some think that there are advantages of oil concession contracts for a short period of time³³. It is also argued that these kinds of contracts are beneficial for the new oil producing countries because the exploration, production and developing of an oil field for the first time requires substantial resources. In fact, most benefits are accrued by the international oil companies because international oil companies own the oil without host countries having any control of the processes from the discovery time till the selling of the oil³⁴.

²⁷ ASHOSH AHMAD A: *The legal system for oil agreements in Arabic countries*. Arabic Nahza press, Qahira-Egypt, 1975. p. 17.

²⁸ CARRINGTON ANCA: *Iraq: Issues*. Historical Background, Bibliography, Nova Publishers, 2003. p. 146.

²⁹ ALWAN MUHAMAD Y.: Et, p. 251.

³⁰ YAHYA ALSAMAAN: *Evolution of the contractual relationship between Saudi Arabia and Aramco*, in: Journal of Energy & Natural Resources Law, Vol. 12, Issue 2 (May 1994), v12 J. Energy and Nat. Resources L. 257 (1994), p. 257–258.

³¹ ZIEGLER, JOHN: Dangers of Municipal Concession Contracts- A New Vehicle to Improve Accountability and Transparency, 40 Pub. Cont. L.J. 571 (2010–2011)

³² Ibid.

³³ GUACH J. LUIS: *Granting and Renegotiating Infrastructure Concessions: Doing it Right*. World Bank Publications, 2004. p. 108.

³⁴ JALO ISMAILA P.: Et p. 567.

Third, the government of the host country easily gets its revenue from an international oil company in an oil concession contract just directly after the production or selling and it is a fixed profit without any risk³⁵.

Finally, a concession contract is not a complex contract so it is easy to understand if you compare to other international oil contracts, because in concession contract the parties do not work together so there is just an IOC which has all rights and do all oil industry operations³⁶.

Disadvantages of oil concession contracts

First, the decision of developing oil fields and discovery, exploration, production and selling were the exclusive rights of foreign oil companies. These companies controlled many oil fields in oil producing countries. As mentioned above in the case of Iraq, the oil fields of an entire state would be under the control of foreign oil companies.

Second, these contracts were concluded for a very long period of time, sometimes for more than 75 years. For example the oil concession contract between the King of Iran and the British millionaire (William Knox Darcy) in 29 March 1901 gave concession rights to William Knox Darcy's company to conduct exploration, exploitation, transportation and selling, these rights continued for sixty years.³⁷

Third, there was no pressure or punishment on the foreign oil companies by oil producing countries, if they did not develop the oil field or did not produce oil at all. This was due to the fact that there were no such contractual obligations on international oil companies. Therefore, sometimes international oil companies did not produce oil at all because at that time the oil price in the world market was not high as it currently is³⁸. (At that time one barrel was sold for only two US dollars or less³⁹ while in 2014 one barrel was sold for more than 100 US dollars⁴⁰). Therefore, at that time foreign oil companies did not work very hard to develop an oil field and produce oil. Despite this, oil producing countries only had the right to receive a very limited amount of money for each ton of oil produced by foreign oil companies⁴¹.

Fourth, the foreign oil companies were the owners of the production of crude oil. Therefore, the foreign companies had divorce rights on the production⁴².

³⁵ OpenOil Online Curriculum: Governance (2012), available from <http://openoil.net/wp/wp-content/uploads/2012/02/contracts-reading-material.pdf> by 8/2/2015

³⁶ Ibid.

³⁷ LABBAN MAZEN: *Space, oil and capital*. Routledge, 2008. p. 145.

³⁸ BINDEMANN KIRSTEN: *Production-Sharing Agreements: An Economic Analysis*. Oxford Institute for Energy Studies, WPM 25, October 1999.

³⁹ LUONGO PAULINE J.-WEINTHAL ERIKA: *Oil Is Not a Curse: Ownership Structure and Institutions in Soviet Successor States* Cambridge Studies in Comparative Politic. Cambridge University Press, 2010. p. 190.

⁴⁰ Average prices for OPEC crude oil from 1960 to 2014 (in U.S. dollars per barrel), Available at <http://www.statista.com/statistics/262858/change-in-opec-crude-oil-prices-since-1960/>

⁴¹ BINDEMANN KIRSTEN: Et.

⁴² ISMAIL JUDGE MOHAMED: *Globalization and New International Public Works Agreements in Developing Countries: An Analytical Perspective*. Ashgate Publishing, Ltd., 2013. p. 13.

Although, some scholars think that oil concession contracts are (zero-sum) meaning that one party has more advantages than the other so there are no equal benefits between the parties⁴³. However, others think that both parties can have benefit from this contract because oil concession contracts are flexible contracts so some time the parties can modify the contract later on. For example in the Middle East and North Africa when OPCs enjoyed their full independency of the colonization OPCs imposed high taxes on IOCs in order to have enough profit to get more or less similar to what IOCs get from the oil concession contracts. Therefore, it seems that oil concession contracts are normal contracts like other oil contracts but when OPCs in Middle East signed their oil concession contracts for the first time were colonials so they were weak to draft the contracts for their countries' interest⁴⁴.

Development of early concession contracts

Development of concession contracts began to replace the system of traditional concession contracts, with the decline of colonization. The traditional concession contracts were considered as relics of foreign colonization. Therefore, these contracts faced many criticisms as mentioned previously by oil producing countries. As a result a new vision of concession contracts was formed⁴⁵.

In 1930, a few oil producing countries started to share the profit with foreign oil companies on oil production. For example, host countries and the foreign oil companies agreed that the host countries have the right to a royalty of around 12.5% of the oil production and then they would agree about profit-sharing⁴⁶. At that time, it was common for each party to have a 50% share in production profit. This new system of concession contract was called the Tax and Royalty system. The governments of the host country gave to the foreign oil companies the license of mining and in return the foreign oil companies paid rent and taxes and also had a share of the profit of the production for being the host country⁴⁷.

From the beginning of the 1950s some oil producing countries in the Middle East, started to re-negotiate their oil contracts in order to renew or to change the conditions. Saudi Arabia changed its oil contract from being a traditional concession contract to a new concession contract. According to its old contract Saudi Arabia had received 21% of the share production of one barrel of oil. While, in the new Saudi Arabian oil contracts, the bond interest was 50 % for the Saudi government and the same percentage for

⁴³ GEORGETA DINU CATALINA: *Oil and mining concession in European perspective*. vol2, issue 1, 2013, p. 88. Available at <http://www.businesslawconference.ro/revista/articole/an2nr1/12%20Dinu%20Catalina%20EN.pdf> by 10/12/2014

⁴⁴ Ibid

⁴⁵ ING JULIE: *Production sharing agreements versus concession contracts*. 20-5-2014, available at <http://www.touteconomie.org/afse2014/index.php/meeting2014/lyon/paper/viewFile/382/205> by 13/12/ 2014

⁴⁶ *Ibpus.com and USA International Business Publications*, in: World Strategic and Business Information Library, Int'l Business Publications, 2007, p 86.

⁴⁷ CELASUM MERIB: *State-Owned enterprises in the Middle East and North Africa: Privatization, Performance, and Reform*. American University in Cairo Press Series, American Univ. in Cairo Press, 2006. p. 110.

the foreign oil company. At the same time, the foreign oil company also had to pay tax to the Saudi government. Later, Iran also followed the same system as in Saudi Arabia⁴⁸.

Iraq also introduced a new system of concession contracts. The oil producing countries took advantage of the changing political, economical and social circumstances and the shifting of power after the Second World War. The modification of oil contracts were more favorable for the oil producing countries and reached their highest level. For example in Iraq, a larger share of the profit of production (55%) remained with the government and just 45% went to the foreign oil company. The most important developments of oil concession contracts were the following:

a) The system of equal profit

The equal share system was the most important modification which occurred in the system of early oil concession contracts. In 1952, Iraq issued legislation imposing a profit tax on international oil companies, (at a rate of 50%) of production profit with the Mosul and Basra Oil Companies⁴⁹.

b) Changes to the royalty system

After the application of the equal profit system, a problem connected to the application of the royalty appeared. The following question was raised: does the royalty include fifty percent of its share with regards to the foreign oil company's production profit?

In order to address and resolve this issue a conference was held in 1964 by the Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC) in Jakarta, Indonesia. In its resolution No. 49 countries agreed that the royalty is a part of the cost of production and it is not the part of the profit share of the contracting states⁵⁰.

c) The system of abandonment of unused space

Abandonment of unused space means a physical limitation of the concession area. Reduction of concession areas may be introduced either gradually or instantly after a certain period of time. In Iraq it happened at instantly in domestic law on 11 December 1961, when a public act entered into force (Act 80 of 1961), which played a major role in reducing the concession areas. The law, IPC obliged parties to relinquish its 99.5% of the concession area⁵¹, and to maintain only those areas which were actually used for oil production purposes⁵².

⁴⁸ Bindemann Kirsten, ET

⁴⁹ NAIRN A. E., ALSHAHAN A. S: *Sedimentary Basins and Petroleum Geology of the Middle East*. Elsevier, 1997. p. 471.

⁵⁰ PARRA FRANCISCO: *Oil Politics: A Modern History of Petroleum*. B.Tauris, 2004. pp. 104–105.

⁵¹ MIKESELL RAYMOND: *Foreign Investment in the Petroleum and Mineral Industries: Case Studies of Investor-Host Country*. Relations, Routledge, 2013. p. 228.

⁵² CARRINGTON ANCA: ET, p. 146.

In 1961, public law no (80) of Iraqi domestic law, Iraq regained 99.5% of its land from the foreign oil companies (IPC, BPC, and MPC). At that time the British colonization of Iraq resulted in forcing the Iraqi's to sign concession oil contracts with three companies and according to these contracts, the companies was allowed to control large areas of Iraqi land as fraudulent excuse of oil production⁵³. In 1967, article number (97) of Iraqi law; the Iraqi government prohibited the national oil companies from using a system of concession oil contracts with international oil companies. Instead of this, national oil companies were given the right to participate with foreign oil companies through other types of oil contracts provided by law but not oil concession contracts⁵⁴.

Nowadays, oil producing countries do not use concession contracts in their interactions with foreign oil companies and if they do it is only very narrow circumstances. For now the practice of concession contracts are considered to be a remnant of colonial domination⁵⁵.

Conclusion

Oil contracts in general are considered to be important contracts because they are states' contracts. Additionally oil contracts are of high interest for the whole population of oil producing countries due to the fact that sometimes it is the only revenue available for them such as in Iraq. Therefore, oil contracts are essential from a strategic point of view and thus, face many difficulties. History shows that oil concession contracts are in favor of the foreign oil companies because these are long term contracts and foreign oil companies become the owners of the oil field and the production. Oil concession contracts are the oldest type of oil contracts in the world and there are some reasons for this. One explanation is that most of the oil producing countries at the time of the discovery of oil was colonies. It is for this reason that the type of oil contract served the foreign oil companies' interest. At this time most of the foreign oil companies working in the Middle East belonged to the colonize countries.

According to the research conducted, it seems that this type of oil contract has undergone changes. This is particularly notable of the period between the two world wars, because at that time the balance of power across the world was changing and colonies started to rid themselves of colonization gradually. Oil contracts evolved from the traditional concession contracts where the host country had no right to its oil and only receiving a limited amount of money. Later on, starting from 1930 onwards some oil producing countries changed their traditional oil concession contracts and started to receive a share from foreign oil companies from the oil production, additionally foreign oil companies also started to pay tax and royalty to host governments.

⁵³ ZEDALIS REX J: Et, p. 8.

⁵⁴ LUONG J. PAULINE and WEINTHAL ERIKA Et., p. 206.

⁵⁵ ABDULMAJID SAMI: *Al bahith manshor fi al migala al almya we iqtisadya*, title in English (research publisher at magazine of science and economic) Faculty of Economy and Management, no (22), Iraq, University of Basra-Iraq, 6-11-2008, pp. 83-84.

DILDAR ZEBARI

AZ IRAKI OLAJKONCESSZIÓS SZERZŐDÉSEK ALAPKÉRDÉSEI

(Összefoglalás)

A Közel-Kelet országainak gazdaságát alapvetően határozza meg a területükön található kőolaj exportálásából származó bevétel. Közvetett módon a világgazdaság energetikai bázisát jelenti a kőolajat exportáló országok területén található kőolajkincs. E kőolaj feltárására, kitermelésére, szállítására vonatkozó szerződések ezért alapvető fontosságúak a közel-keleti országok számára.

A mai napig négy olajszerződés-típus alakult ki: az olaj-koncessziós szerződés, az egy jogalanyban megnyilvánuló közös vállalkozás olajszerződése, a szolgáltatási szerződés és a kitermelési fázisokat felosztó olajszerződés. Ez a tanulmány az időben elsőként kialakult olajkoncessziós szerződések történeti jellegű áttekintésére fókuszál. A kőolajkincs felfedezése arra az időszakra esett, amikor Irak a Brit Birodalom gyarmata volt. E tényből következett, hogy a koncessziós szerződések alanyai (egy, a Brit Birodalom befolyása alatt álló vállalt és a szintén függő helyzetben lévő iraki kormányzat) között nem volt valódi mellérendeltség. Ez oda vezetett, hogy e szerződések rendkívül alacsony ellenértéket határoztak meg az iraki állam részére. A koncessziós szerződések ezért nem jó emléknek örvendenek nemcsak Irakban, hanem más hasonló helyzetben lévő közel-keleti országokban sem. E történeti tény jelentősen befolyásolta más olajszerződések kialakulását a térségben.